TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE NEDENSELLİK

Berrin ÖZCAN

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE NEDENSELLİK

Berrin ÖZCAN

Danışman: **Doç. Dr. Yeter TORUN ÖĞRETMEN**
Jüri Üyesi: **Prof. Dr. Faruk YILDIRIM**
Jüri Üyesi: **Doç. Dr. Nigâr OTURAKÇI ORBAY**
Jüri Üyesi: **Prof. Dr. Nurettin DEMİR**
Jüri Üyesi: **Prof. Dr. Erdoğan BOZ**

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2022

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Yeter TORUN ÖĞRETMEN
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Faruk YILDIRIM

Üye: Doç. Dr. Nigâr OTURAKÇI ORBAY

Üye: Prof. Dr. Nurettin DEMİR

Üye: Prof. Dr. Erdoğan BOZ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
…../…../2022

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 10 / 03 / 2022

Berrin ÖZCAN

ÖZET

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE NEDENSELLİK

Berrin ÖZCAN

Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Danışman: Doç. Dr. Yeter TORUN ÖĞRETMEN
Mart 2022, 286 sayfa

Eski Anadolu Türkçesi, Türkçenin 13.-15. yüzyıllar arasını kapsayan ve Anadolu'da kurulup gelişen bir yazı dilidir. Karakteristik özellikleri sayesinde günümüzde bazı yapıların çözümlenmesini ve tarihsel süreçteki gelişimini göstermesi açısından önemlidir.

Eski Anadolu Türkçesinde dil bilgisel birçok çalışma yapılmasına karşın anlamsal/kavramsal değerlendirmelerin yer aldığı incelemeler sınırlı sayıdadır. Bu araştırmada, Eski Anadolu Türkçesi metinleri üzerinde nedensellik kavramı, 12 ölçüte dayanarak incelenmiştir. Nedensellik, *yapı, bakış açısı, olumluluk-olumsuzluk, gerçeklik, etki, uzaklık, süreç, çokluk, doğrultu, indirgeme, açıklık* ve *söz dizimi* açısından değerlendirilmiş ve alt birimlere ayrılmıştır.

Nedensellik örnekleri, Türkçenin tarihi bir dönemi olan Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait *gündelik bilgi, dini bilgi, tıp, hukuk* gibi konuları içeren 26 yapıttan alınmış ve belirlenen ölçütleri örnekleyen tümcelere yer verilmiştir.

Araştırma giriş, kuramsal açıklamalar, yöntem, bulgular, sonuç ve değerlendirme olmak üzere beş bölümden oluşur. Giriş bölümünde çalışmanın çıkış noktasını oluşturan problemler, gerekçesi, amacı, önemi açıklanmış, çalışmanın sınırlılıkları belirlenmiş, kabul edilen sayıltılar üzerinde durulmuştur. Ayrıca çalışma içinde kullanılan bazı terimlerin tanımlarına yer verilmiştir.

Kuramsal açıklamalar bölümünde öncelikle *kavram, kavram bilimi, kavram alanı* terimleri açıklanmış; ardından *neden* ve *nedensellik* kavramlarının dilde nasıl karşılık bulduğu irdelenmiştir. Nedensellikte *bilgi kaynakları* ve *değişkenler* üzerinde durulmuş, ayrıca nedensellikle bağlantılı olduğu düşünülen *erek (amaç), koşul, ettirgenlik, durum, soru, görünüş/kılınış* ve *kiplik* ilişkileri açıklanmaya çalışılmıştır.

Yöntem bölümünde, araştırmanın evreni ve örneklemi hakkında bilgi verilmiştir. Metinde verilen örneklerin hangi yöntemle seçildiği, seçilen örneklerin biçimsel olarak nasıl gösterildiği, örneklerin hangi ölçütlere göre değerlendirildiği ve ölçütlerin kaynağı açıklanmıştır. Çalışmada kullanılan biçimlerin işlevleri, yapılan çözümlemenin türü, çalışmada işaretli nedenselliğe yer verildiği, günümüz Türkçesine aktarımda benimsenen yol aktarılmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde nedensellik ölçütlere dayalı olarak öncelikle biçim bilimsel açıdan sınıflandırılmış; ardından bakış açısına göre *öznel-nesnel,* olumluluk-olumsuzluk açısından *olumlu-olumsuz-yansız,* gerçeklik bağlamı açısından *gerçek-gerçek dışı-olası*, etki açısından *içsel-dışsal,* uzaklık açısından *yakın-uzak*, süreç açısından *doğrudan-dolaylı,* çokluk açısından *çoklu-zincirleme-seçenekli,* doğrultu açısından *öncül-ardıl-döngüsel*, indirgeme açısından *salt-ettirgen-ereksel-koşullu-zamansal-tarz*, açıklık durumuna göre ise *açık-örtük* alt başlıklarına, söz dizimi açısından *neden-sonuç-nedensellik işaretleyicileri*nin dizilimi alt birimlere ayrılıp açıklanmış ve örneklendirilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde nedensellikle ilgili her ölçüte bağlı sınıflandırma tek tek ele alınmış, Eski Anadolu Türkçesi nedensellik işaretleyicileri Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılmış, günümüzde kullanımını sürdürme ya da kullanımdan düşme durumu üzerinde durulmuştur. Nedenselliğin 12 ölçüte göre türünün hangi işaretleyicilerle kullanıldığı tablolarla gösterilerek açıklanmış ve ardından genel bir nedensellik değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Nedensellik, Eski Anadolu Türkçesi, kavram alanı, anlam, nedensellik işaretleyicisi, neden-sonuç ilişkisi.

ABSTRACT

CAUSALITY IN OLD ANATOLIAN TURKISH

Berrin ÖZCAN

PhD Thesis, Department of Turkish Language and Literature
Supervisor: Assoc. Prof. Yeter TORUN ÖĞRETMEN
March 2022, 286 pages

Old Anatolian Turkish is a written language that was established and developed in Anatolia between the 13th-15th centuries. Thanks to its characteristic features, it is important in terms of showing the analysis of some structures and their development in the historical process.

Although there are many grammatical studies in Old Anatolian Turkish, the studies that include semantic/conceptual evaluations are limited. In this study, the concept of causality on Old Anatolian Turkish texts was examined based on 12 criteria. Causality has been evaluated and subdivided in terms of *form, point of view, affirmation-negation, reality, effect, distance, process, multiplicity, direction, reduction, clarity,* and *syntax.*

Examples of causality are taken from 26 works that include topics such as *daily knowledge, religious knowledge, medicine, and law* belonging to the Old Anatolian Turkish period, which is a historical period of Turkish, and sentences exemplifying the determined criteria are included.

The study consists of five parts: introduction, theoretical explanations, method, findings, conclusion, and evaluation. In the introduction, the problems that constitute the starting point of the study, its reason, purpose and importance are explained. The limitations of the study were determined and the accepted assumptions were emphasized. In addition, definitions of some terms used in the study are given.

In the theoretical explanations section, first of all, *the terms of concept, concept science, concept field* are explained; then, the emergence of the concepts of *cause and causality* and how these concepts correspond in language are examined. *Information sources* and *variables* in causality are explained. In addition, it has been tried to explain the relations of *purpose, condition, causativeness, situation, question, aspect / attitude,* and *modality*, which are thought to be related to causality.

In the method section, information is given about the universe and sample of the research. The method by which the examples given in the text were selected, how the selected examples were shown formally, the criteria by which the examples were evaluated, and the source of the criteria were explained. The function of the forms used in the study, the type of analysis made, that marked causality is included in the study and the way adopted in the transfer to today's Turkish are conveyed.

In the fourth part of the study, causality is classified primarily in terms of morphology, then divided into the following sub-titles, explained and exemplified; *subjective-objective* according to the point of view, *positive-negative-neutral* in terms of positivity-negative, *real-unreal-possible* in the context of reality, *internal-external* in terms of effect, *near-far* in terms of distance, *direct-indirect* in terms of process, *multiple-chain-optional* in terms of multiplicity, *before/after effect-cyclical* in terms of direction, *purely-causative-target-conditional-temporal-style cause* in terms of reduction, *open-implicit* according to the openness, and the sequence of *cause-effect-causality markers* in terms of syntax is divided into sub-units, explained and exemplified.

In the last part of the study, classification based on each criterion related to causality was handled one by one, causality markers of Old Anatolian Turkish were compared with Turkey Turkish, and the state of being used or discontinued today was emphasized. The markers of the type of causality used according to 12 criteria were explained by showing with tables (It has been shown and explained with tables that the type of causality according to 12 criteria with which markers have been used, and a general causality evaluation was made.

Keywords: Causality, Old Anatolian Turkish, conceptual field, meaning, causality marker, cause-effect relationship.

ÖN SÖZ

Dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan bir anlaşma sistemidir. Bu sistemin, insan bilişindeki gereksinmelerin ya da düşüncelerin dışa yansıtılmak istenmesiyle ortaya çıktığı düşünülebilir. Dilin yazıya geçirilmesiyle birlikte geçmişteki insanların yaşayışları, inanışları gibi alanlar hakkında bilgi sahibi olunabilir. İnsan, zihin dili olan düşünceyi belirli kodlamalarla ifade eder. Birbirinden kilometrelerce uzakta ve birbirlerinden habersiz iki insanın, farklı dillerle ifade edilse de, anlam verme sistemi ve bilişinin işletilmesi benzerlik taşır. Anlam verme sistemi, evrendeki birbiri ardına gerçekleşen diziler arasında bağlantı kurularak oluşur. Böylece bilerek ya da bilmeyerek yapılan her iş, ardından bazı sonuçlar, bu sonuçlar da başka başka sonuçları doğurur… Bu olaylar dizisi arasındaki bağlantı, çok eski dönemlerden bu yana nedensel, ereksel (teleolojik) ya da rastlantısal gibi temelde üç ana yaklaşımla açıklanır. Yapılan literatür taraması bu ilişkinin, kendi içinde farklılıklar taşımasına rağmen genellikle nedensellik ilişkisiyle açıklandığını göstermiştir. Üzerinde en fazla teori üretilen yaklaşım yine nedenselliktir. Nedenselliğin işleyişiyle ilgili günlük yaşamda da izlenebilecek ilişkiler gözlenir. Nedensellik zincirinde yapılan küçük bir değişiklik, kelebek etkisiyle eskisinden daha farklı bir dalda ve artık geri dönüşü olmayan daha büyük sonuçları doğurabilir. O halde olaylar arasındaki ilişki yadsınamaz.

"Neden ve sonuç sonsuz bir danstan başka bir şey değildir."[1] Bir dizi repliğinde rastladığım bu söz, evrenin işleyişini özetlemek ister gibidir. Evren, neden ve sonuçların sonsuz bir dansı mıdır? Yoksa bir tesadüfler zinciri mi? Yapılan araştırmalar, olaylar arasındaki ilişkiyi büyük ölçüde anlamlandırmaya ve dahası nedensellik olarak anlamlandırmaya yöneliktir. Neden ve sonuç ikilisinin bu dansı, acaba dile nasıl geçirilmiştir? Nedensellik ilişkisinde neden ve etki/sonuç değişkenleri ardışıklık içinde farklı biçimlerde birbirlerine bağlıdır. Bu farklılıklar, dil aracılığıyla anlam verme sisteminin düşünceye dönmüş biçiminin ayrıntılarını verir. "Düşünce mi dilden önce yoksa dil mi düşünceden önce oluşur" tartışması bir yana bırakılırsa, nedenin dile yansıması, bize nedenselliğin hangi biçimlerde oluşabileceği bilgisini gösterebilir.

Dil, bize hem kültürel hem sosyal hem de bilişsel düzeyde bilgiler aktarır. Nedenselliğin başlangıcını, insan bilincinin/bilişinin varlığıyla ve evreni anlamlandırmaya çalışmasına kadar götürebiliriz. İnsanoğlu istese de istemese de biliş en

[1] DARK: İlk kez 2017 yılında gösterilen internet dizisi (2. Sezon 5. Bölüm 30. dakika).

ilkel dönemlerden itibaren belirli bir sistemde gözlemlerini ve deneyimlerini işler. Biliş, bu bilgileri kavramlaştırıp kodlar ve yaşamda bilişin kodlamasına uygun tepkiler, davranışlar, duygular vs. oluşur. Bu ifade ediş yöntemlerinden biri elbette ki dildir. Dil insan bilişinin sistematik bir üretimi sonucu gelişmiştir, bilişten dışarıya aktarılmak istenen şeyler bireysel farklılıklara bağlı olarak dile gelmiştir.

Bu çalışmayla 13.-15. yüzyıllar arasında kullanılan Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik ilişkisinin dildeki görünümleri değerlendirilmiştir. Tarihi dönemlere ait metinlerin kavramsal/anlamsal boyutuyla değerlendirilmesi nispeten bazı zorluklar taşısa da günümüzle karşılaştırma olanağı sunar. Dolayısıyla belirlenen dönemle günümüz arasındaki dilsel benzerlik ve farklılıklar nedenselliğin bilişsel düzeydeki işleyişini anlamamızı kolaylaştırabilir.

Araştırmamın her aşamasında yol gösterici ve yüreklendirici önerileriyle zihnime ışık tutan ve bir danışmandan çok daha fazlası olan değerli hocam Doç. Dr. Yeter TORUN ÖĞRETMEN'e, bilimsel katkıları ve destekleriyle araştırmamın daha iyi olması için çabalayan başta Prof. Dr. Faruk YILDIRIM olmak üzere tez jürimde yer alan Doç. Dr. Nigâr OTURAKÇI ORBAY, Prof. Dr. Nurettin DEMİR ve Prof. Dr. Erdoğan BOZ'a teşekkür ederim.

Akademik hayatıma bilgileriyle, görüşleriyle ve duruşlarıyla katkı sunan tüm hocalarıma; akademik hayatımın doğrudan içinde olmasa da desteğini yüreğimde hissettiğim aileme teşekkür etmek isterim.

Berrin ÖZCAN

Adana / 2022

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **vi**
ÖN SÖZ ..... **viii**
KISALTMALAR ..... **xviii**
SİMGELER ..... **xix**
TARANAN YAPITLAR ..... **xx**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **xxii**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xxiv**

BÖLÜM I
GİRİŞ

1.1. Problem ve Gerekçe 3
1.2. Araştırmanın Amacı 4
1.3. Araştırmanın Önemi 5
1.4. Sayıltılar 5
1.5. Sınırlılıklar 6
1.6. Tanımlar 6

BÖLÜM II
KURAMSAL AÇIKLAMALAR

2.1. Kuramsal Açıklamalar 7
2.1.1. Kavram ve Kavram Alanı 7
2.1.2. Nedensellik Kavramı 8
2.1.3. Nedensellik Kuramının Dildeki Bileşenleri 15
2.1.4 Nedensellikte Bilgi Kaynakları 17
2.1.5. Nedensellikte Değişkenler 17
2.1.6. Nedenselliğin Diğer Kavram Alanlarıyla İlişkisi 18
2.1.6.1. Neden-Erek İlişkisi 19
2.1.6.2. Neden-Koşul İlişkisi 21

2.1.6.3. Neden-Ettirgen İlişkisi 24
2.1.6.4. Neden-Durum İlişkisi 26
2.1.6.5. Neden ve Soru İlişkisi 26
2.1.6.6. Nedensellik Yapıları ve Görünüş-Kılınış İlişkisi 27
2.1.6.7. Nedensellik Yapıları ve Kiplik İlişkileri 28

BÖLÜM III
YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Yöntemi 30

BÖLÜM IV
BULGULAR
ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE NEDENSELLİK

4.1. Yapı Açısından Nedensellik 33
4.1.1. Biçimbirimsel Nedensellik İşaretleyicileri 34
4.1.1.1. Ad Durum Ekleri 34
4.1.1.1.1. +(y/n)A 35
4.1.1.1.1.1. Adıl + *A* 36
4.1.1.1.1.2. Ad + İyelik Eki + *(n)A* 37
4.1.1.1.1.3. Eylem+ *-mAk* + *A* 38
4.1.1.1.1.4. Eylem+ *-mAk* + *lIK*+ *A* 39
4.1.1.1.2. +*(n)dA* 40
4.1.1.1.3. +*(n)dAn* 40
4.1.1.1.3.1. Ad +*(n)dAn* 42
4.1.1.1.3.2. Adıl +*(n)dAn* 43
4.1.1.1.3.3. Ad + İyelik Eki +*(n)dAn* 43
4.1.1.1.3.4. Eylem + *-mAk* +*dAn* 44
4.1.1.1.4. +*n* 45
4.1.1.1.5. +*(n)CA* 46
4.1.1.2. Eylemsi Ekleri 46
4.1.1.2.1. Adlaştırma Ekleri 47

4.1.1.2.2. Ortaç Ekleri 47
4.1.1.2.3. Ulaç Ekleri 48
4.1.1.2.3.1. Yalın Ulaç Ekleri 49
4.1.1.2.3.1.1. *-(y)A …-(y)A* 49
4.1.1.2.3.1.2. *-(y)AlI* 51
4.1.1.2.3.1.3. *-(y)ArAk* 54
4.1.1.2.3.1.4. *-(y)IcAk* 55
4.1.1.2.3.1.5. *-(y)IncA* 57
4.1.1.2.3.1.6. *-(y)ken* 59
4.1.1.2.3.1.7. *-(y)Up* 60
4.1.1.2.3.1.8. *-(y)U* 61
4.1.1.2.3.1.9. *-sA* 63
4.1.1.2.3.2. Birleşik Ulaç Ekleri 65
4.1.1.2.3.2.1. Durum Ekleriyle Oluşan Ulaç Ekleri 66
4.1.1.2.3.2.1.1. *+(y/n)A* Durum Ekiyle Oluşan Ulaç Ekleri 66
4.1.1.2.3.2.1.1.1. *-dUğInA* 66
4.1.1.2.3.2.1.2. *+dA* Durum Ekiyle Oluşan Ulaç Ekleri 67
4.1.1.2.3.2.1.2.1. *-dUkdA* 67
4.1.1.2.3.2.1.2.2. *-dUgIndA* 68
4.1.1.2.3.2.1.2.3. *-(y)AndA* 69
4.1.1.2.3.2.1.3. *+dAn* Durum Ekiyle Oluşan Ulaç Ekleri 69
4.1.1.2.3.2.1.3.1. *-dUgIndAn* 69
4.1.1.2.3.2.1.3.2. *-(y)AlIdAn* 71
4.1.1.2.3.2.1.4. *+(n)CA* Durum Ekiyle Oluşan Ulaç Ekleri 71
4.1.1.2.3.2.1.4.1. *-dUkçA* 71
4.1.1.2.3.2.1.4.2. *-dUgIncA* 72
4.1.1.2.3.2.2. Diğer Eklerle Oluşan Ulaç Ekleri 73
4.1.1.2.3.2.2.1. -(y)UbAn / -(y)UbAnI 73
4.1.1.2.3.2.2.2. *-dUgInleyin* 74

4.1.1.3. Ettirgenlik Ekleri 74
4.1.2. Sözlüksel Nedensellik İşaretleyicileri 80
4.1.2.1. Görevli Sözlüksel Nedensellik İşaretleyicileri 80
4.1.2.1.1. İlgeç İşlevli Birimler 80
4.1.2.1.1.1. Son Çekim İlgeçleri 81
4.1.2.1.1.1.1. *birle* 81
4.1.2.1.1.1.2. *deyü* 82
4.1.2.1.1.1.3. *göre* 88
4.1.2.1.1.1.4. *içün* 89
4.1.2.1.1.1.5. *ile* 95
4.1.2.1.1.1.6. *ötürü* 96
4.1.2.1.1.1.7. *şoŋra* 98
4.1.2.1.1.1.8. *ucından* 99
4.1.2.1.1.1.9. *üzere* 100
4.1.2.1.1.1.10. *üzerine* 101
4.1.2.1.1.2. Ön Çekim İlgeçleri 102
4.2.1.1.1.2.1. *çün/çünki/çünkim* 102
4.2.1.1.1.2.2. *tâ (ki/kim)* 104
4.1.2.1.1.3. İlgecimsi/İlgeçlikler 105
4.1.2.1.1.3.1. *elinden* 105
4.1.2.1.1.3.2. *ʿışkına* 106
4.1.2.1.1.3.3. *hürmetine* 107
4.1.2.1.1.3.4. *uġurına* 107
4.1.2.1.1.3.5. *yolına* 107
4.1.2.1.1.3.6. *yoluŋda* 108
4.1.2.1.1.3.7. *yüziçün/yüzinçün* 108
4.1.2.1.1.3.8. *yüzinden* 109
4.1.2.1.1.3.9. *yüzi şuyına* 109
4.1.2.1.2. Bağlaç İşlevli Birimler 110
4.1.2.1.2.1. Tek Sözcükten Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler 111
4.1.2.1.2.1.1. *ancak* 111
4.1.2.1.2.1.2. *andan* 112
4.1.2.1.2.1.3. *böylelikle* 112

4.1.2.1.2.1.4. *çünki* 113
4.1.2.1.2.1.5. *eger/ger* 113
4.1.2.1.2.1.6. *ki/kim* 114
4.1.2.1.2.1.7. *meger* 116
4.1.2.1.2.1.8. *nitekim* 117
4.1.2.1.2.1.9. pes 117
4.1.2.1.2.1.10. yoḫsa 119
4.1.2.1.2.1.11. zira 120
4.1.2.1.2.2. Öbekleşmeyle Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler 121
4.1.2.1.2.2.1. Durum Ekleriyle Öbekleşen Bağlaç İşlevli Birimler 122
4.1.2.1.2.2.1.1. *bir sebebden* 123
4.1.2.1.2.2.1.2. *bu/ol sebebden* 123
4.1.2.1.2.2.1.3. *bu vechile* 124
4.1.2.1.2.2.2. Ulaç Öbeğinden Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler 125
4.1.2.1.2.2.2.1. *böyle/eyle degeç* 125
4.1.2.1.2.2.2.2. *böyle edicek* 127
4.1.2.1.2.2.2.3. *böyle/eyle olsa* 127
4.1.2.1.2.2.3. İlgeç Öbeğinden Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler 128
4.1.2.1.2.2.3.1. *andan/şundan berü* ... 129
4.1.2.1.2.2.3.2. *andan soŋra* 130
4.1.2.1.2.2.3.3. *andan/bundan/şundan ötürü* 131
4.1.2.1.2.2.3.4. *anuŋçün* 133
4.1.2.1.2.2.3.5. *bu sebeb birle* 134
4.1.2.1.2.2.3.6. *bunun üzerine* 135
4.1.2.1.2.2.4. Ki/Kim Bağlacıyla Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler 136
4.1.2.1.2.2.4.1. *anuŋçün ki* 136
4.1.2.1.2.2.4.2. *bola(y) ki* 137
4.1.2.1.2.2.4.3. *bundan ötürü kim* 137
4.1.2.1.2.2.4.4. *eyle kim* 137

4.1.2.1.2.2.4.5. *ola kim* 138
4.1.2.1.2.2.4.6. *ol vaḳtin kim* 138
4.1.2.1.2.2.4.7. *şunuŋ üzere kim* 138
4.1.2.2. Anlamlı Sözlüksel Nedensellik İşaretleyicileri 139
4.1.2.2.1. Ad ve Ad İşlevli Birimler 139
4.1.2.2.1.1. *bahâne* 139
4.1.2.2.1.2. *ḥikmet* 140
4.1.2.2.1.3. *ḳaṣd / maḳṣud* 141
4.1.2.2.1.4. *maʿnâ* 142
4.1.2.2.1.5. *ne* 142
4.1.2.2.1.6. *neden* 142
4.1.2.2.1.7. *sebeb* 143
4.1.2.2.1.8. *vech* 144
4.1.2.2.2. Belirteç İşlevli Birimler 145
4.1.2.2.2.1. Tek Sözcükten Oluşan Belirteç İşlevli Birimler 145
4.1.2.2.2.1.1. *ne* 145
4.1.2.2.2.1.2. *neçün*/*niçün* 146
4.1.2.2.2.1.3. *neden* 147
4.1.2.2.2.1.4. *nereden* 147
4.1.2.2.2.1.5. *neye*/*niye* 147
4.1.2.2.2.1.6. *nişe* 148
4.1.2.2.2.1.7. *nite* 148
4.1.2.2.2.2. Öbekleşmiş Belirteç İşlevli Birimler 149
4.1.2.2.2.2.1. *ne maṣlaḥata* 149
4.1.2.2.2.2.2. *ne sebebden* 149
4.1.2.2.2.3. Kalıplaşmış Tümcelerden Oluşan Belirteç İşlevli Birimler 150
4.1.2.2.2.3.1. *ne bilsün* 150
4.1.2.2.2.3.2. *ne oldı (kim)* 150
4.1.2.2.2.3.3. *ne var ki* 151
4.1.2.2.3. Eylemler 151
4.1.2.2.3.1. Biçimbirimsel İşaretleyicili Eylemler 152
4.1.2.2.3.2. Sözlüksel Eylemler 152

4.1.2.2.3.3. Sözdizimsel Eylemler 153
4.2. Bakış Açısına Göre Nedensellik 156
4.2.1. Öznel Neden 157
4.2.2. Nesnel Neden 172
4.3. Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Nedensellik 176
4.3.1. Olumlu Neden-Olumlu Sonuç 179
4.3.2. Olumlu Neden-Olumsuz Sonuç 181
4.3.3. Olumlu Neden-Yansız Sonuç 182
4.3.4. Olumsuz Neden-Olumlu Sonuç 183
4.3.5. Olumsuz Neden-Olumsuz Sonuç 184
4.3.6. Olumsuz Neden-Yansız Sonuç 188
4.3.7. Yansız Neden-Olumlu Sonuç 190
4.3.8. Yansız Neden-Olumsuz Sonuç 193
4.3.9. Yansız Neden-Yansız Sonuç 196
4.4. Gerçeklik Açısından Nedensellik 199
4.4.1. Gerçek Neden 199
4.4.2. Gerçek dışı Neden 200
4.4.3. Olası Neden 202
4.5. Etki Açısından Nedensellik 203
4.5.1. İçsel Neden 204
4.5.2. Dışsal Neden 205
4.6. Uzaklık Açısından Nedensellik 207
4.6.1. Yakın Neden 208
4.6.2. Uzak Neden 209
4.7. Süreç Açısından Nedensellik 210
4.7.1. Doğrudan Neden 210
4.7.2. Dolaylı Neden 211
4.7.2.1. Salt Dolaylı Neden 211
4.7.2.2. Düzenleyicili Neden 213
4.7.2.3. Aracılı Neden 215
4.8. Nedenlerin Çokluğu İlkesi Açısından Nedensellik 216
4.8.1. Çoklu Neden 217
4.8.2. Çoklu Sonuç 218

4.8.3. Zincirleme Neden 220
4.8.4. Seçenekli Neden 221
4.9. Doğrultu Açısından Nedensellik 222
4.9.1. Öncül Neden 223
4.9.2. Ardıl Neden 225
4.9.3. Döngüsel Neden 226
4.10. İndirgeme Açısından Nedensellik 228
4.10.1. Salt Neden 228
4.10.2. Ettirgen Neden 231
4.10.3. Ereksel Neden 233
4.10.4. Koşullu Neden 235
4.10.4.1. Olağan Koşullu Neden 236
4.10.4.2. Olmayası Koşullu Neden 237
4.10.5. Zamansal Neden 239
4.10.6. Tarz Neden 241
4.11. Açıklık Durumuna Göre Nedensellik 242
4.11.1. Açık Neden 242
4.11.2. Örtük Neden 244
4.12. Söz Dizimi Açısından Nedensellik 245
4.12.1. [neden>nedensellik işaretleyicisi]>sonuç 246
4.12.2. neden> [nedensellik işaretleyicisi>sonuç] 247
4.12.3. [nedensellik işaretleyicisi>neden]>sonuç 248
4.12.4. sonuç>[nedensellik işaretleyicisi>neden] 249
4.12.5. neden>(nedensellik işaretleyicili)sonuç 250

BÖLÜM VI

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

5.1. Değerlendirme ve Sonuç 252

KAVRAMLAR DİZİNİ 281
KAYNAKÇA 282

KISALTMALAR

AFÇ : *Ahmet Fakih, Çarhname*

akt. : aktaran

bkz : bakınız

DK : *Dede Korkut*

EAT : Eski Anadolu Türkçesi

GN : *Âşık Paşa, Garib-name*

GTS : *Güncel Türkçe Sözlük*

IŞK : *Işkname*

KE : *Kısas-ı Enbiya*

KEMŞ : *Ahmet Fakih, Kitabu Evsafı Mesacidi'ş-Şerife*

KM : *Kitabü'l Mühimmât*

KVH : *Kırk Vezir Hikâyeleri*

MBN : *Sadruddin Şeyhoğlu, Marzuban-name*

MC : *Ahmed-i Dâʿi, Miftâhu'l-Cenne*

MŞ : *Müntahab-ı Şifâ*

MT : *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrı*

Nİ : *: Nedensellik İşaretleyicisi*

SK : *: Sirâcü'l Kulûb*

SN : *Mesʿud Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-Bahar*

ŞHM : *Şeyyad Hamza'nın Beş Manzumesi*

TN : *Ahmed-i Dâ'î, Tıbb-ı Nebevî*

TS : Türkçe Sözlük

TT : Türkiye Türkçesi

YED : *Yunus Emre Divanı*

YZ : *Şeyyad Hamza, Yūsuf u Zeliḫā*

SİMGELER

A : a, e

D : d, t

I : ı, i

U : u, ü

X : ı, i, u, ü

K : k, ķ, g, ġ

N+ : Olumlu neden

N- : Olumsuz neden

N± : Yansız neden

S+ : Olumlu sonuç

S- : Olumsuz sonuç

S± : Yansız sonuç

TARANAN YAPITLAR

Bu çalışmada, nedensellik ilişkisi kuran yapıların belirlendiği ve biçimsel/anlamsal olarak sınıflandırılan örneklerin alındığı metinler aşağıda sıralanmıştır. Bu yapıtların tarihlendirilmesiyle ilgili bazı farklı görüşler olmasına karşın tarihi olarak genel bir bakışla şöyle sıralanabilir:

13. yy yapıtları

AFÇ Mecdut Mansuroğlu (1956). *Ahmet Fakih, Çarhname*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

KEMŞ Hasibe Mazıoğlu (1974). *Ahmet Fakih, Kitabu Evsafı Mesacidi'ş-Şerife,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 167.

RN Mustafa Tatçı (1991). *Yunus Emre Divanı Risâletü'n-Nushiyye* (Tenkitli Metin). Ankara: Kültür Bakanlığı/1361.

ŞHM Sadettin Buluç (1956). *Şeyyad Hamza'nın Beş Manzumesi*, TDED VII/1-2, İstanbul.

YED Faruk Kadri Timurtaş (1972), *Yunus Emre Divanı*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, S. 1.

YZ Ümit Özgür Demirci, Şenol Korkmaz (2008). *Şeyyad Hamza, Yūsuf u Zeliḫā*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

14. yy yapıtları

DVG Halide Dolu (İşleyen), *Dâstân-ı Varka ve Gülşah*. Türkiyat Enstitüsü T. No.260

GN Saadet Çağatay (1977). Türk Lehçeleri Örnekleri I (3. Basım), *Âşık Paşa, Garib-name,* Ankara: DTCF Yayınları: 9

IŞK Sedit Yüksel (1965). *Işkname*- İnceleme-Metin Ankara Üniversitesi, DTCF-Ankara.

İSN Mehmet Kanar (2011). Ahmedî-*İskendername*, İstanbul: Say Yayınları.

KE Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Murat Küçük (2013). *Kısas-ı Enbiya* (Metin, Sözlük-Dizin, Notlar). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KN Enfel Doğan (2016). *Keykâvus Bin İskender Bin Veşmgîr- Ḳâbûs-nâme* (Tercüme eden Şeyhoğlu Sadru'd-dîn Mustafâ). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayanları: 1173.

MBN Zeynep Korkmaz (1973). *Sadruddin Şeyhoğlu, Marzuban-name* (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım). Ankara: DTCF Yayınları.

MC Gürer Gülsevin (1989), *Ahmed-i Dâʿi, Miftâhu'l-Cenne* (Metin-Dil Özellikleri-Dizin), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Eğitimi Bilim Dalı Doktora Tezi, Malatya, C. I-II, VIII+929 s.

MT Kemal Yavuz (2007), *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrı* (Gülşen-nâme) [Metin ve Aktarma], Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

NHT Azmi Bilgin (1996). *Nazmü'l-Hilâfiyyat Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 663.

SK Yakup Karasoy (2013). *Sirâcü'l Kulûb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Yazarının kim olduğu tartışmalı)

SN Cem Dilçin (2016). *Mesʿud Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-Bahar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

TM Binnur Erdağı Doğuer (2013). *Tuḥfe-i Mübārizī* (*Hekim Bereket).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1079.

TN Önder Çağıran (1992). *Ahmed-i Dâ'î, Tıbb-ı Nebevî (İmlâ, Fonetik, Morfoloji, Karşılaştırmalı Metin, İndeks ve Sözlük)*, (Yayımlanmamış Doktora tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

15. yy yapıtları

DK Sadettin Özçelik (2005). *Dede Korkut* (Araştırmalar, Notlar/ Dizin/ Metin). Ankara: Gazi Kitabevi.

HŞ Faruk K. Timurtaş (1963), *Şeyhî'nin Husrev ü Şîrin'i*, İnceleme-Metin, İÜEF Yayınları, İstanbul.

KCN Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (2014). *Mehmed Neşri Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Neşri Tarihi). Ankara: Türk Tarih Kurumu

KM Sadettin Özçelik (2001). *Kitabü'l Mühimmât.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 266.

KVH Gürer Gülsevin (1983). *Kırk Vezir Hikâyeleri*, Ankara Üniversitesi, DTCF, Türk Dili Bölümü Bitirme Tezi, Ankara.

MŞ Zafer Önler (1990). *Müntahab-ı Şifâ* (Celâlüddin Hızır-Hacı Paşa). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 559.

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. Nedensellik Bildiren Sözdizimsel Ettirgen Eylemler 154
Tablo 2. Neden ve Sonuç Değişkenlerinin Olumluluk-Olumsuzluk Durumları 178
Tablo 3. Nedensellik Bildiren Ad Durum Ekleri 253
Tablo 4. Nedensellik Bildiren Ortaç Ekleri 253
Tablo 5. Nedensellik Bildiren Yalın Ulaç Ekleri 254
Tablo 6. Nedensellik Bildiren Birleşik Ulaç Ekleri 255
Tablo 7. Nedensellik Bildiren Ettirgenlik Ekleri 255
Tablo 8. Nedensellik Bildiren İlgeç İşlevli Birimler 256
Tablo 9. Nedensellik Bildiren Tek Sözcükten Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler 257
Tablo 10. Nedensellik Bildiren Öbekleşmeyle Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler 257
Tablo 11. Nedensellik Bildiren Ad İşlevli Birimler 259
Tablo 12. Nedensellik Bildiren Belirteç İşlevli Birimler 259
Tablo 13. Nedensellik Bildiren Eylemler 260
Tablo 14. Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Ad Durum Ekleri 261
Tablo 15. Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Ulaç Ekleri 262
Tablo 16. Öznel ve Nesnel Neden Bildiren İlgeç İşlevli Birimler 263
Tablo 17. Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Bağlaç İşlevli Birimler 264
Tablo 18. Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Ad İşlevli Birimler 265
Tablo 19. Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Eylemler 266
Tablo 20. Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Belirteç İşlevli Birimler 266
Tablo 21. Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren Ekler 267
Tablo 22. Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren İlgeç İşlevli Birimler 268
Tablo 23. Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren Bağlaç İşlevli Birimler 269
Tablo 24. Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren Ad İşlevli Birimler. 270
Tablo 25. Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren Belirteç İşlevli Birimler 271
Tablo 26. Gerçeklik Açısından Neden Bildiren Birimler 271
Tablo 27. Etki Açısından Neden Bildiren Birimler 272
Tablo 28. Uzaklık Açısından Neden Bildiren Birimler 272

Tablo 29. Süreç Açısından Neden Bildiren Birimler 273
Tablo 30. Nedenlerin Çokluğu İlkesi Açısından Neden Bildiren Birimler 273
Tablo 31. Doğrultu Açısından Neden Bildiren Birimler 274
Tablo 32. İndirgeme Açısından Neden Bildiren Birimler 275
Tablo 33. Açıklık Açısından Neden Bildiren Birimler 276
Tablo 34. Söz Dizimi Açısından Neden Bildiren Birimler 277

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1. Nedensellikte Değişkenler 18
Şekil 2. Neden, erek, ettirgen, durum ve koşul ilişkisi 19
Şekil 3. Rudolph'un neden ve amaç bildirmede neden-etki ilişkisi 19
Şekil 4. Saltweit'in neden, amaç ve koşul tümceleri ilişkisi 22
Şekil 5. Neden, erek ve koşul ilişkisi 22
Şekil 6. Rudolph'un neden ve koşul bildirmede çıkış noktası farklılığı 23
Şekil 7. Neden ve ettirgen ilişkisi 25
Şekil 8. İçsel neden 205
Şekil 9. Dışsal neden 206
Şekil 10. Seçenekli neden 221
Şekil 11. Olağan koşullu neden 236
Şekil 12. Olmayası Koşullu Neden 238

BÖLÜM I

GİRİŞ

İnsan ruh, beden ve zihin birlikteliğinden oluşmuş bir varlıktır. İlişki kurabilmek için her bir öge kendine bir dil yaratır. Ruhun dili, duygular; bedenin dili, devinimler; zihnin dili ise düşüncelerdir. İnsan, duygularını ve düşüncelerini aktarmak için matematiksel bir altyapıya sahip konuşma/yazı dilini kullanır. Dolayısıyla dil, zihnin çalışma sisteminin dışavurumudur. Bu düşünceyi Aristoteles, "Söylenmiş sözler anlıksal (zihinsel) içeriklerin, yazılmış sözler de söylenmiş sözlerin imleridir." (Denkel, 1996, s. 10) sözüyle destekler. İnsan evreni, doğayı zihniyle algılar ve dile aktarır. Bunun sağlamasını, Eski Yunan düşünürlerinden Herakleitos, dili anlamanın evreni anlamakla eşdeğer olduğunu, evrenin anlaşılmasının dilin anlaşılmasına bağlı olduğunu vurgulayarak yapar (Zıllıoğlu, 1993, s. 123). Dil bize insan bilincinin kavrayabildiği ölçüde evrenle ilgili bilgiler verir. Evrendeki birçok şeyin işleyişi birbirine benzer nitelikte ilerlediği için küçük birimlerin çözümlenmesi bize büyük resim hakkında fikir verir.

İnsanın kavramlaştırma ya da anlamlandırma sistemi, zihinsel süreçler sonucunda belirli sorulara yanıt bulmaya çalışarak ama daha çok nedenselliği sorgulayarak oluşmuştur. İnsan, evrendeki varoluşu bir temele dayandırma, bir kaynak bulma, bir çıkış noktası oluşturma gereksinimi duyar. Neden, bir şeyin özünü, formunu ve doğasını taşır. Davidson, eylemlerin açıklanmasının ona neden olan zihinsel olayları tespit etmekle olanaklı olduğunu düşünür (Cevizci, 2010, 1145). İnsan zihni, deneyimlerini, gözlemlerini bilişine işlerken neden-sonuç ilişkisi kurmaya eğilimlidir. Neden-sonuç ilişkisinin verildiği metinler okumayı ve anlamlandırmayı kolaylaştırır. Nitekim neden ve sonuç tümcelerinin bulunduğu metinlerin daha kolay anlaşılması üzerine yapılan bilimsel incelemeler de vardır (Demirbaş, 2021, s. 181). Bu yüzden, nedeni bulduran soru sözcükleri dışındaki soruların net bir yanıtı varken "neden" sorusunun yanıtını bulmak zorlayıcıdır; yanıt bulunsa bile bilişsel olarak zihinde bir yer edinmesi ihtiyacı doğar, aksi takdirde hep bir yarım kalmışlık, tamamlanamamışlık içerir.

Nedensellik, geçmişten günümüze doğayı, evreni anlamaya ve anlamlandırmaya çalışan, temelinde sorgulama içeren bir soru sözcüğüne dayanır. *Neden* sorusunun ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinemese de, bilincin bir ürünü olduğu için bilinçle birlikte insan yaşamının ilişkiler ağında yerini aldığı söylenebilir. İnsanların yanıtını

bulmakta en zorlandığı soru olması, onunla ilgili görüşleri, yorumları, değerlendirmeleri artırır. Nedenselliğin tarihi sürecinde birçok yönden değerlendirildiği, hâlâ kesin ve tüm zamanlarda kabul edilecek bir sonuca varılmadığı düşünülebilir. Bunda nedenselliğin çok yönlü ve kapsayıcı niteliğinin de etkisi bulunabilir.

Nedensellikle ilgili farklı disiplinlerde (felsefe, ekonomi, istatistik, işletme, hukuk, din, psikoloji, sosyoloji vd.) incelemeler sonucunda belirli çıkarımlar elde edilmiştir. Bu çıkarımların bazıları kuram boyutuna ulaşmış, kimileri de görüş ya da yaklaşım olarak literatürde yerini almıştır. Bununla ilgili konuya *2.1. Kuramsal Açıklamalar* kısmında kısaca yer verilmiştir. Dil çalışmalarında da farklı diller üzerinde yapılan nedensellik çalışmaları bulunmaktadır. Türkçe üzerinde nedenselliği bir yönüyle ya da bir bölümüyle ele alan dil çalışmalarından bazıları şunlardır.

Johanson (1993), "Typen kausaler Satzverbindungen im Türkischen" adlı yazısında Türk dillerindeki nedensel birleşik tümce türlerini onomasiyolojik olarak değerlendirmiştir. Çalışmasında neden ve sonuç ilişkili bir durumun Türkçede nasıl ifade edilebileceğini incelemiştir.

Uslu (1996), "Almanca ve Türkçe önermelerde nedensellik işlevi" adlı doktora çalışmasında farklı yapıdaki iki dilin (Almanca-Türkçe) nedensellik ilişkisini nasıl kurduğunu önermeler üzerinden işlevi öne çıkararak ele almıştır. Çalışmada, örnekler, veriye dayalı olarak (yani betimsel) değil, araştırmacının kendi üretimi/kullanımı doğrultusunda verilmiştir. Araştırmacı Almanca ve Türkçe nedensellik yapılarını, sözdizimsel olarak da sınıflamıştır.

Bolulu (1996), "Neden-Sonuç Tümcesi" adlı yazısında, Türkçede neden-sonuç ilişkisi kuran yapıları birer örnekle kısaca anlatmıştır. Araştırmada 16 neden yapısı verilmiş; neden-sonuç sırası ve olumluluk-olumsuzluk hakkında kısa açıklamalar yapılmıştır.

Uslu (2001), "Türkçede Neden Bildirme İşlevi: 'için' İlgeci ve '-dAn' Eki" adlı yazısında, için ilgecinin daha öznel yargılarla, -dAn ekinin ise nesnel/genelgeçer yargılarla bildirildiğini ve neden bildiren bu iki yapının basamaklandırılabileceğini aktarmıştır.

Özcan (2015), "Haldun Taner'in öykülerinde nedenleme" adlı yüksek lisans çalışmasında, Cumhuriyet dönemi sanatçılarından Haldun Taner'in öykülerinde kullandığı neden bildiren yapıları biçimbilgisel olarak incelenmiştir.

Erkuş (2015), "Neden nedensellik ve olasılık (Bir Deneme)" adlı kitabı doğrudan dil çalışması olmamasına rağmen, nedenselliği felsefi boyuttan hareketle pozitif

bilimlerdeki karşılığıyla anlatmış; nedenselliğin tarihçesini, bilimsel temellerini, nedensel çıkarımları ve insanın neden algısını ayrıntılı olarak irdelemiştir.

Demirbaş (2021), "Risâletü'n-Nushiyye'de Neden Sonuç Cümleleri" adlı yazısında, Yunus Emre ve dili hakkında verdiği bilginin ardından farklı disiplinlerin neden-sonuç ilişkisine bakış açısını incelemiş, sonrasında nedensellik bildiren tümceleri sınıflandırmıştır.

Çalışmanın bir bölümünde neden-sonuç ilişkisi kuran yapıların verildiği ya da neden bildiren yapıların içinde bulunduğu biçimbirimleri inceleyen diğer çalışmalar kaynakça bölümünde verilmiştir.

Bu çalışmada, anlam çerçevesinde doğrudan dil çalışması olmamakla birlikte felsefe, psikoloji gibi farklı alanlarda yapılan çalışmalar da inceleme kapsamında genel olarak yararlanılmıştır. Bu veriler ışığında, Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik ağırlıklı olarak biçimbilimi, söz dizimi ve anlambilimi açısından değerlendirilmiştir.

1.1. Problem ve Gerekçe

Bu araştırmada, nedensellik kavramının Eski Anadolu Türkçesi metinlerdeki görünümleri 12 farklı ölçüte göre ele alınmış ve nedensel ilişki türleri belirlenmiştir. Böylece her ölçüte göre farklı ve birden fazla problem ortaya çıkmıştır. Bu araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1) Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan nedensellik işaretleyicileri nelerdir? Bu işaretleyiciler anlamsal, biçimsel ya da sözdizimsel farklılık taşır mı; bu işaretleyiciler Türkiye Türkçesine gelindiğinde art zamanlı olarak biçim ve anlam açısından nasıl değişiklikler göstermiştir?

2) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik tümceleri bakış açısına göre değerlendirildiğinde konuşurun işaretleyici tercihi var mı?

3) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik tümcelerinin *neden* ve *sonuç* değişkenlerinin olumluluk-olumsuzluk durumu nasıldır?

4) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik tümcelerinin gerçeklik durumu nedir?

5) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellikte etki, içsel bir etkiyle mi yoksa dışsal bir etkiyle mi gerçekleşir?

6) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik ilişkisinde *neden* bildiren ifadelerin sonuca uzaklığı nasıldır?

7) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik ilişkisinde *neden* ve *sonuç* arasındaki bağlantı sürece nasıl yansımıştır?

8) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik ilişkisinde *neden*in ya da *sonuc*un çokluğu dile nasıl aktarılmıştır?

9) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik ilişkisinde *neden*in doğrultu açısından zamansal sıralamadaki yeri neresidir?

10) Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik işaretleyicileri indirgeme açısından birincil olarak mı yoksa ikincil olarak mı *neden* bildirir? Eğer işaretleyici ikincil olarak *neden* bildiriyorsa bu yapının birincil işlevi nedir?

11) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik ilişkisinde *neden* değişkeni açıklık ölçütüne göre dile nasıl aktarılır?

12) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik ilişkisinde *neden, sonuç ve nedensellik işaretleyicisi* değişkenlerinin söz dizimindeki yeri neresidir?

Bu çalışma, temelde yukarıdaki sorulara yanıt bulmak için hazırlanmış, soruların yanıtları başlıklar altında değerlendirilmiş, her bir sorunun yanıtı için bir alt başlık açılmıştır. Nedenselliğin çok yönlü bir kavram olması, farklı ölçütlere göre ele alınabilmesini sağlamıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, çok boyutlu bir kavram alanı olan nedenselliğin, Eski Anadolu Türkçesi metinleri üzerinde belirlenen 12 ölçüte göre değerlendirilerek nedensel ilişki türlerinin belirlenmesidir. Böylece biçimbilimsel olarak neden-sonuç ilişkisi kuran yapılar, bu nedensellik yapılarının işaretleyicileri, neden işaretleyicilerinin art ve eş zamanlı görünümü, anlambilimsel olarak neden işaretleyicileri arasındaki ilişkinin niteliği, nedenin bakış açısına göre öznel ya da nesnel oluşu, olumluluk-olumsuzluk durumu, neden ifadelerinin gerçeklik durumu, nedenselliğin içsel ya da dışsal etkiyle oluşumu, nedensel indirgemede nedenin birincil ya da ikincil işleviyle kullanımı, nedenin sonuca uzaklığı, nedenin sürece yansıması, nedenlerin ya da sonuçların çokluğunun dile yansıması, nedenin doğrultusu, nedenin bağlamda açıkça ifade edilip edilmediği, *sözdizimsel* (syntactic) olarak neden ve sonuç değişkenlerinin söz dizimindeki yeri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıca neden işaretleyicileri, Eski Anadolu Türkçesi merkeze alınarak değerlendirilmiş, nedenselliğin 13-15. yüzyıllar arasındaki görünümüne

bakılmış ve Türkiye Türkçesindeki görünümleriyle karşılaştırılmıştır. Böylece tarihi bir dönemle günümüzdeki kullanımlar arasındaki benzerlik ve farklar belirlenmiştir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesinin yazı dili olarak ilk evresini oluşturan Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeki nedensellik yapılarının ilişki türleri ortaya çıkarılmıştır. Neden-sonuç ilişkili ifadeleri oluşturan işaretleyiciler, geçmişte genellikle biçimbilimsel açıdan ele alınmıştır. Çalışma, kavramsal bir konuyu tarihi metinler üzerinde incelemesi, geçmiş ve günümüz neden işaretleyicilerini karşılaştırması, oluşturulan neden ifadelerinin *yapı, bakış açısı, olumluluk-olumsuzluk, gerçeklik, etki, uzaklık, süreç, çokluk, doğrultu, indirgeme, açıklık* ve *söz dizimi* açılarından türünü belirlemesi açısından önemlidir. Araştırma, nedenselliği farklı boyutlarıyla değerlendirilerek alandaki bir eksiği doldurması, konusunun yeni araştırmalara olanak vermesi ve ilham olması açısından da Türk dili, dil bilimi alanlarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.4. Sayıltılar

Bu çalışmada, doğruluğu genel olarak kabul edilen ve kanıtlamaya gerek duymadan tarafımızca kabul gören başlıca sayıltılar şunlardır:

- Nedensellik kuramının varlığı, dünyadaki ya da evrendeki eylemler dizisinin neden-sonuç ilişkisi içinde olduğu, herhangi bir rastgeleliğin söz konusu olmadığı ve dolayısıyla bir nedensel açıklama ve yükleme kabul edilmektedir.
- Nedensellik araştırmalarında sonsuz bir döngüye girmekten ve ilk neden yüklemesinden kaçınmak için nedenlerin sonlu olduğu, ilk ve son nedeni bilmek gerekmediği (Erkuş, 2015, s. 15) kabul edilmektedir.
- Araştırmanın örnekleminde belirlenen yapıtların, Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazıldığı ve bu dönemin dil özelliklerini taşıdığı düşünülmektedir.

1.5. Sınırlılıklar

Bu çalışma, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış farklı konularda ve nitelikteki yapıtlardan belirlenen amaca yönelik örneklemin nedensellik kavramı çerçevesinde belirlenen 12 ölçüte göre değerlendirilmesiyle sınırlandırılmıştır.

Türkçenin diğer tarihi ve çağdaş dönemlerinde neden bildiren başka işaretleyiciler de bulunmaktadır. Ancak yapılan çözümlemede Eski Anadolu Türkçesinde belirlenemeyen nedensellik işaretleyicileri, değerlendirilmeye alınmamıştır.

1.6. Tanımlar

Neden(sellik) işaretleyicileri: Neden-sonuç veya neden-etki ilişkisini sağlayan işaretleyicilerdir.

Yöneten: Tümcede ilişkileri belirleyen öge, yüklem.

Yönetilen: Tümcede yönetene uyan öge, özne, nesne, tümleç gibi ögeler.

Onomasiyolojik: İşaret ve biçimi kapsayan bilimle ilgili, adbilimsel.

Olumsuzlayıcılı: Yapısal olarak olumsuzluğu sağlayan bir işaretleyici kullanılmasıdır.

Olumsuzlayıcısız: Yapısal olarak olumsuzluk sağlayan bir işaretleyicinin kullanılmamasıdır.

Yansız: Olumlu ya da olumsuz ayrımı gözetmeyen ve birbirinin yerine kullanıldığında anlam farkı oluşturmayan, hem olumlu hem olumsuz anlam içeren ya da olumlu ve olumsuz anlam ifade etmeyen birimleri karşılar.

BÖLÜM II

KURAMSAL AÇIKLAMALAR

2.1. Kuramsal Açıklamalar

2.1.1. Kavram ve Kavram Alanı

Nedensellik kavramının kökleri felsefeye dayanır. Felsefe ve birçok alanın ortak konusu olan nedensellikten önce kavram, kavrambilim, kavram alanı gibi terimleri açıklamak yerinde olacaktır. *Kavram* **(**Alm. *Begriff*, Fr. *concept, notion*, İng. *concept, notion)* sözcüğü**,** *Güncel Türkçe Sözlük*'te "Bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı." olarak tanımlanan bir sözcüktür. En yalın biçimiyle birbiriyle ortak özellikler taşıyan şeylerin aynı çatı altında toplanmasıdır. Atkinson ve Hilgard (2009), kavramın tüm bir sınıfı temsil ettiğini; belirli bir sınıfla ilişkilendirdiğimiz özellikler kümesi olduğunu belirtir (Susan, Loftus, Wagenaar s. 332). Vardar (2002), kavramı "Ortak özellikler taşıyan bir dizi olgu, varlık ya da nesneye ilişkin genel nitelikli bir anlam içeren, değişik deneyimlere uygun düşen, dilsel kökenli her türlü tasarım, düşünü, imge; bir nesne, varlık ya da oluşan anlıksal imgesi; gösterilen." olarak açıklar (s. 132).

Kavramın oluşumu ise öğrenmeye dayanır. Aksan (2009), kendine özgü bir dili olan her toplumun, evrendeki durumları ve eylemleri anlatmak için ses birliklerinden yararlandığını ve bu ses birleşimleriyle onları kavramlaştırdığını belirtir (s. 30). İnsanın, en ilkel zamanlarda bile çevreyi, doğayı anlamak için bilişsel düzlemde bir işleyiş sistemi kurduğu günümüzdeki deneyimlerinden örneksenebilir. Lyons, kavramlar arasında bir hiyerarşi olduğunu, önce üst kavramın *(hypernymy)*, sonra alt kavramın (*hyponymy)* oluştuğunu söyler (1968, s. 453). Birey deneyimleriyle aşama aşama evrendeki devinimlere şemalar oluşturur. Bu şemalar, önce kavramı daha sonra da birbiriyle ilgili kavramları içine alan *kavram alanı*nı ortaya çıkarır. Atkinson, R. Atkinson, Smith, Bem, Hoeksema (2009)'a göre, kavramın iki işlevi vardır. Birincisi kavramın dünyayı kavranabilir birimlere bölerek bilişsel ekonomiyi beslemesi, ikincisi ise insan tarafından henüz algılanmamış bilgiyi bilişsel olarak tahmin etmemize izin vermesidir. Eğer bir kavram alanı oluşturulmazsa her yeni durum/olay/nesne/varlık için yeni bir sözcük tanımlanması gerekecekti ve bu da dilin söz varlığını bir yığın haline getirecekti. (s. 332). Bu da dünyayı adlandırmayı ve bu adları öğrenmeyi zorlaştıracaktı. Bunun önüne geçmek için bilişsel düzeyde gruplamalarla kavram alanları oluşturulmaya çalışıldı.

Kavram alanı (conceptual field), belli bir kavram alanındaki sözcüklerin anlam ilişkilerinin oluşturduğu bütünlüktür. Trier'in ürettiği bu terim, kavramlardan birinde beliren değişikliğin, onunla bağıntılı sözcük anlamlarında da görülecektir (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011, s. 173). Kavram çalışmalarında ortak özellikleri bulunan varlık, olgu, dizi tanımlanırken yan kavramlar da kavram alanına dâhil edilir. Kavramlar birimlere bölündüğünde bölümler arasında anlam bağları oluşur. İnsanın doğayı, evreni anlamaya çalışması bir tür nedensellik kavram alanını çözümleme çalışmasıdır. Nedensellik kavram alanı, içinde amaç, ko

şul, ettirgenlik, durum gibi kavramları da barındırabilir.

Kavram alanı oluşturma, yeni durumları karşılama, eskisiyle karşılaştırma, ilişkilendirme ya da yeni kavram oluşturma gibi evrelere sahiptir. Deneyimlerin bilişte gruplanması, dünyayı daha anlaşılabilir kılma çabasıdır. Kavram oluşturma, öğrenmeyle paralel olarak genelden özele doğru ilerler.

Kavram bilimi (semasiology), kavramı inceleyen bilim dalıdır. Gösterenlerden yola çıkarak bunların belirttiği kavramları, dil birimlerinin anlamını, dilsel birimler arasındaki anlam ilişkilerini ve anlam değişmelerini gösteren anlambilim alt alanıdır (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011, s. 173). Bu araştırmada neden işaretleyicileri, nedeni oluşturan dil birimlerinin alt anlamları, dilsel birimler arasındaki nedensellik ilişki türleri yer almaktadır.

Kavramla dil arasındaki ilişkiye yönelik, kimi araştırmacılar dilden bağımsız olarak kavramların bulunduğunu, kimi araştırmacılar ise kavramların dille birlikte var olabileceğini savunur (Aksan, 2009, s. 41). Bilimin bir farkındalık süreci olması nedeniyle kavramların farkında olunduktan sonra dilsel olarak ifade edilmesi bizce daha mantıklıdır.

2.1.2. Nedensellik Kavramı

Nedensellik, fen bilimlerinden sosyal bilimlere, eğitimden sanata, psikolojiden sosyolojiye, doğadan sosyal yaşama birçok alanda kullanılan bir kavramdır. Birçok bilim dalının temelinde nedensellik ilişkisi yatar. Felsefenin başat sorularından biri olmasının nedeni bu olsa gerektir. Peki, bu kavram Türkçede ve Türkçenin tarihi dönemlerinde nasıl dile gelmiştir? Dile gelme süreci kuşkusuz ki dilin olanaklarına bağlı olarak değişiklik gösterir. Yapılan çözümlemede Eski Anadolu Türkçesinin birçok yapıyla nedeni işaretleyebilen, anlam ayırtılarını aktarabilen bir dil olduğu görülmüştür.

Nedenselliğin oluşumu, kavramın oluşumu ile doğrudan ilgilidir. İnsan bilişi, evreni anlamlandırma sürecinde durumlar, eylemler, devinimler arasında ilişki kurar (Heider, 1958, s. 16). Bu ilişkiler ağı, bakış açısına göre değişiklik göstermekle birlikte genellikle nedensellik ilişkisiyle açıklanır. Nedensellik kavramının oluşumunun açıklanmasında bakış açısı önemli bir yer tutar. Bir kavrama bakış açısı, onun dilsel düzleme yansımasını da etkilemektedir. Nedensellik, bilimin her alanında çok sık kullanılan bir kavram olduğundan çok fazla dilsel işaretleyiciye ya da birime sahiptir. Kavram çalışmalarında dil birimleri kadar o dil konuşurlarının kültürleri, sosyal ya da psikolojik davranışları, hayata ve doğaya bakışları, kendilerini ifade edişleri de önemlidir. Dil bütün bunların bir taşıyıcısı durumundadır; matematik ve istatistik gibi bilimlere benzer belli bir sistem üzerine kurulmuş simgelerle anlamlı bütünler oluşturarak kültürü yansıtmaktadır. Bir toplumda kültür ne kadar gelişmiş olursa dilsel düzleme yansımalarının ayırtıları o kadar fazla olur. Örneğin deniz kültürünün yaşandığı bir yerde denize ait söz varlığının ya da kar kültürünün yaşandığı bir yerde karla ilgili söz varlığının çok olduğu görülür.

Nedenselliğin oluşumu konusuna dönersek insanın var oluşunu anlamlandırmasına dayanan bir ilişkiyle karşılaşırız. Birey, dünyayı nedensel bağlar kurarak biliş ve algı yolunu izleyerek daha anlamlı hale getirir. Bu nedenle birey bilişsel süreçte bir anlam verme sistemi geliştirir (Cüceloğlu, 2007[2]). Nedensellik ilişkisi kurma, bireyin küçük yaşlardan itibaren öğrenme yoluyla farkına vardığı, daha sonraki dönemlerinde geliştirdiği (görünenden görünmeyene) ve yaşamının sonuna kadar sorgulamayı sürdürdüğü bir yetidir. İnsan, öğrenme yaşantılarını artırdıkça, olaylar arasında kurduğu nedensel bağları da geliştirir (Erkuş, 2015, s. 55). Belli bir yaşa kadar somut dünya ve gerçekliklerle ilgilenirken sonraları görünmeyeni de anlamlandırma kapsamına alarak bilişsel sistemini işletir. Nedenselcilik görüşüne göre, bir fenomeni anlamak, onun nedensel ilişkilerini anlamaktır; Davidson, bir eylemi açıklamanın, o eyleme yol açan, neden olan zihinsel olayları belirlemek olduğunu savunur (Cevizci, 2010, s. 1145).

Literatürde *nedensellik yüklemesi* olarak adlandırılan nedensel ilişki kurma durumu, bireyi kimi zaman doğru bir nedensellik ilişkisine kimi zaman da yanlış ya da sanal bir nedensellik ilişkisine götürebilir (Erkuş, 2015). Nedensellik ister "doğru" isterse "yanlış" ya da "sanal" bir gerçekliğe dayansın dile aktarılabilir. Bu incelemede nedenin

[2] http://www.dogancuceloglu.net/yazilar/327/anlam-verme-sistemleri-ve-insan-1/

doğruluğu ya da yanlışlığı irdelenmeden dilsel düzlemdeki durumu ve nasıllığı değerlendirmeye alınmıştır. Çünkü neden birçok bilgi kaynağına dayanabilir. Bilginin kaynağı, bireyin öznel ya da nesnel bakışına göre her türlü bilgiden oluşabilir (bkz. 2.1.3. Nedensellikte Bilgi Kaynakları).

Tüm bilimlerin ortak çalışma alanı *neden* (cause, reason), Türkçe Sözlük'te "Bir olayı ve durumu gerektiren, doğuran başka olay veya durum, sebep" olarak tanımlanan bir sözcüktür. Nedensellik ilişkisinde bağımsız değişkendir ve sonrasında yaşanacak olay, durum ya da eylemlere kaynaklık eder. Öncüldür ve bir etkiye sahiptir. Neden değişkenindeki küçük bir değişiklik, öncelikle sonuçta ve geniş çerçevede kelebek etkisiyle daha sonraki durumlarda/eylemlerde büyük farklılıklar yaratır.

Nedensel (causal), nedenle ilgili olan, nedenselliğin varlığını kabul eden, nedensel eylemlerin varlığına inanan, nedensel düzenlilik ilkesinde kullanılan bir sıfattır. Ardışık ya da eş zamanlı iki olaydan sonra gelen olayı, kendinden önce gelen olayla açıklamaya *nedensel açıklama* (causal explanation) denir (Cevizci, 2010, s. 1143). Evreni ve doğayı anlama çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkan nedensel açıklama, beraberinde nedensellikle ilgili bazı kuramları ve ilkeleri de doğurur. Bazı araştırmacılar evrenin işleyişiyle veya varoluşuyla ilgili görüşlerini nedensellik kuramlarının gerekliliğiyle açıklarken bazıları nedensellikle ilgili evrensel bir yasanın olanaklı olamayacağını düşünür. Nedensellik kuramlarını açıklamadan önce nedensellik ve ortaya çıkışına bakmak gerekir.

Nedensellik (causality), zaman dizisi içinde birbiriyle ilişkili iki değişkenin birinin diğerine bağlı olduğu ve öncül (bağımsız) olmadan ardıl (bağımlı) değişkenin ortaya çıkamayacağı ilişkidir. Nedenselliği savunan düşünürler, doğada ve sosyal yaşamda bir nedensellik ilişkisi olduğunu ve neden-sonuç değişkenlerinin birbirini izleyen bir düzende sürdüğünü savunur. Nedensellik ilişkisi etkiler üzerine kurulmuştur, bu etki ileriye doğru ve nedenin kaynak, öz, doğa olduğu bir ilişkidir.

Nedenselliğin bir kuram olarak tarihte ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte, olaylar arasındaki nedensellik ilişkisinin farkına varılışının antik çağa kadar götürülebileceği varsayılmaktadır. "Çoklu Zeka" kuramında Gardner (1983), çalışmalarında bireyin, doğduğu andan itibaren bir "anlam verme sistemi" içinde bu ilişkiyi kurduğunu ve yedi yaşına kadar evreni ve genel anlamda yaşamın işleyişiyle ilgili bu anlam verme sistemini geliştirdiğini belirtmiştir. Bu sistemin farkındalığının gelişmesi, tarihlendirme çalışmalarında önemlidir. İlk insanların doğanın işleyişini anlamaya çalışması ve doğanın bazı kurallarının olduğunu fark etmesi kolaylıkla tahmin

edilebilir. Doğa olaylarının tanrının insanları cezalandırması ya da ödüllendirmesi olarak görülmesi de doğal bir nedensellik ilişkisi kabul edilebilir.

Nedenselliğin tarihi içinde ortaya çıkan nedensellik kuramına bağlı alt kuramlar vardır: Özneden bağımsız olarak var olan maddi nesnelerin, insanın duyularının temeli olduğunu ileri süren *nedensel algı teorisi* (causal theory of perception); insanın sahip olduğu bilgilerin nedeninin doğal çevre olduğunu düşünen *nedensel bilgi teorisi* (causal theory of knowledge); insanın davranışlarını, inanç, istek ya da anılar sonucunda geçmişteki zihinsel olaylarla veya edimlerle ilişkilendiren *nedensel eylem teorisi* (causal theory of action); bir ismin semantik değerini o ismin göndermede veya atıfta bulunduğu birey ya da kendilikle özdeşleştirilen anlamı savunan *nedensel gönderim teorisi* (causal theory of reference) (Cevizci, 2010, s. 1144).

Nedensel kuramların yanında doğrudan bir kuram olarak değerlendirilmese de nedensellikle ilgili görüşler de vardır: Bunlardan ilki *nedensel determinizm* (causal determinism)dir. *Nedensel determinizm*, dünyadaki her şeyin bir nedeni olması gerektiğini, hiçbir şeyin nedensiz olmadığını, her şeyin nedensel yasalara bağlı olduğunu ve nedenselliğin evrenselliğini, zorunluluğunu ve nesnelliğini savunan görüştür. Bu görüşte bir fenomeni anlamak onun nedensel ilişkilerini anlamakla olanaklıdır. Bir diğer görüş olan *nedensel materyalizm,* maddenin etkisiyle ya da sonucuyla zihinsel olay ve durumların oluştuğunu düşünür. Üçüncü olarak *nedensel varlık anlayışı*, varlığın tek başına bir neden olamayacağını ve çeşitli nitelikler aracılığıyla kurulan bağın yeterli neden ilkesiyle tamamlanması gerektiğini savunan görüştür. Son olarak *nedenselcilik,* bir fenomeni anlamanın onun nedensel ilişkilerini anlamak olduğunu savunan görüştür (Cevizci, 2010, s. 1145).

Nedensel yükleme (causal attribution), iki değişken arasında nedensellik ilişkisi kurmadır. Nedensel yükleme, bireyin deneyimlerine, hayata bakış açısına, toplumsal değerlerine, kültürüne, bilimsel bilgisine ve benzerlerine göre değişkenlik gösterir. Bu yönüyle nedensel yüklemenin geçerliliği tartışılabilir. Nedensel yükleme veya nedensel çıkarım çoğu zaman bilimsel ya da bilimsel olmayan verilere dayanarak yapılabilir. Erkuş (2015), bireyin etken, eylemin de sonuç olduğu fiziksel nesnelerle ilişkilerde *bağımlılık ilişkisi* kurulduğunu; bağımlılık ilişkisinin yanında oluşan ve birkaç kez yinelenen olaylarla bağımlılık ilişkisi arasında ise *izlerlik ilişkisi* olduğunu belirtir (s. 68). Örneğin araba yıkamakla yağmur yağması arasında, birçok kimse tarafından kurulan izlerlik ilişkisi vardır. Bu ilişkide *gerçek olmayan bir neden* söz konusudur. Yağmur yağmasının

nedeni arabayı yıkamak olamaz. Bu izlerlik ilişkisi kimi zaman bireysel algıyla kimi zaman da toplumsal algıyla oluşur.

İki bağımsız değişkenin birbiriyle ilişkilendirilmesi ve bu değişkenlerden birine gerçek olmayan neden yüklemesi yapılması, kişinin kendi çıkarı üzerine kurulmuşsa *yanlış nedensellik*; bireyin iradesi dışında toplum tarafından belirlenmişse *sanal nedensellik* adını alır. Yanlış nedenselliğe, sen dili, duygularımızın davranışlarımızı yönlendirmesi, komplo teorisi üretme, uğur/uğursuzluk ve benzerleri verilebilir. Erkuş (2015), sen dilinin, nedensellik ilişkisinde nedeni dışsal bir etki gibi görmek olduğunu; davranışları duyguların değil bilişin yönettiğini ve duyguların asıl neden olmayacağını (çünkü duygular biliş tarafından işlenir ve durumların tekrarında verilen tepkiler bilişin ürünüdür); komplo teorisi üretmede de sorumluluğun tek sahibinin kurum, devlet vs gibi bir güç olduğunu dile getirir (s. 69).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yapılan çözümlemede yanlış ya da sanal nedensellik örneklerini bulmak olanaklıdır. Yanlış nedensellikteki sen diline Dede Korkut metnindeki *Bir yigid [e]r **senüŋ ucuŋdan** aramuzdan egsildi (DK, 152a).* "Bir yiğit er senin yüzünden aramızdan eksildi." tümcesi örnek verilebilir. Bu tümcede *aramuzdan egsildi* sonucunun nedeni doğrudan *sen* adılına yüklenmiştir. Duygularımızın davranışlarımızı yönlendirmesine ise şu örnek verilebilir: ***Beyregüŋ ḳorḳusından** kaçdı (DK, 61b).* "Beyrek'in korkusundan kaçtı, …" tümcesinde *kaç-* sonucunun nedeni Beyrek'e karşı duyulan *korku* duygusudur. Burada kaçmanın nedeni doğrudan duygunun kendisi değil, bilişin Beyrek algısını olumsuz işlemesidir. Böylece nedensel yükleme korku duygusuna yapılmış ve dilsel düzleme biliş değil, duygu aktarılmıştır.

Sanal nedensellikte ise rüyanın veya falın gerçekleşmesi, batıl inançlar ve davranışların farkında olunmayan bir gerçekdışı nedensellik gösterdiği ve bireysel bir saygınlığa hizmet etmediği belirtilir (Erkuş, 2015, s. 72). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de düşün, müneccimlerin, falcıların etkisine yer verildiği görülür. Örneğin *Kısas-ı Enbiya*'da geçen şu olayın içinde hem falcıların söylediklerinin hem de düşün gerçekleşmesi tanıklanır:

*…Nemrūd evvel başına tāc uran ve yir yüzinde cabbārlıḳ ḳılan ve ādemileri gendü ḳullıġına ḳıġırıp tañrıvan diyenidi ve anuŋ **falcıları** ve **müneccimleri** varıdı pes (4) Nemrūda eyitdiler senüŋ ilüŋde işbu yıl içinde bir oġlan doġa yir ehlinüñ dinin döndüre (5) ve senüŋ helākligüŋ anuŋ elinde ola müneccimler bunı ilerüki peyġāmbarlar kitabında bilmişlerdi (6) Suddi eyitdi Nemrūd düşinde gördi kim bir*

yılduz doğar ayuŋ ve güneşüŋ nūrın giderür pes Nemrūd (7) ḳatı ḳorḳdı müneccimlerin ve falcıların ḳığırdı ve ol düşden ṣordı bular eyitdiler işbu yıl içinde (8) senüŋ ilüŋde bir oğlan doğa senüŋ ve ḳavmunuŋ helākligi anuŋ elinde ola pes Nemrūd buyurdı (9) kim ol yıl içinde neçe oğlan doğarsa boğazlayalar ve buyurdı kim erenler ʿavratlarına yaḳın varmaya (10) pes her on gişi üstine bir gişi ḳodı ḳaçan ʿavratları ḥayż görse ḳorıdı erenlerile oturmaġa ḳaçan (11) ḥayżdan arınsa ʿavratları erenlerden ayırup beklerleridi tā kim ol oğlan vücuda gelmeye…

Nedensel yükleme kimi zaman yüce bir güce, tanrıya, Allah'a yapılır. Buradaki yüce güce nedensel yükleme yapılmasını iki biçimde ele alabiliriz. Birincisi tüm nedenlerin başlangıcını oluşturan ilk neden tanrı yüklemesidir. *İlk neden*[3]**,** tanrıyı yalnızca ilk neden olarak kabul eden, tanrı için başka herhangi bir güç ve nitelik tanımayan, vahyi reddeden görüş, neden tanrıcılıktır[4] (TS, 2005, s. 487). İlk neden ya da başka bir deyişle nedeni olmayan neden, bütün evrenin nedeni, evreni yaratan tanrı ya da özgür iradedir. İlk neden, sonsuz sayıdaki nedenler zincirinin başlangıç noktasını gösterir. Ancak burada Erkuş'un da üzerinde durduğu gibi nedenlerin sonsuz bir döngüye girmesinden ve ilk neden yüklemesinden kaçınma yolu benimsenmiştir. Nedensel yüklemelerde nedenlerin bir sonunun bulunduğu ve neden araştırmalarında ilk ya da son nedeni bilmek gerekmediği düşünülmektedir. Çünkü ilk neden ya da nedeni olmayan neden, başka olayları etkileyen ancak kendisi nedensellik dizisi dışında olan nedendir ve onu bilmek var oluşu, son nedeni bilmek de yok oluşu değerlendirmek anlamına gelir.

İkincisi yüce gücün bir düzenleyici olduğu ve insanın gücünün yetmediği, çaresiz kaldığı veya insan bilinciyle açıklamakta zorlandığı durumlarda başvurduğu tanrıdır (bkz.4.7.2.2. Düzenleyicili Neden). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde belirlenen neden yapılarında görülen "tanrı" ve "Allah", düzenleyici durumundadır. İnanç ve otoritenin anlatıldığı metinlerde yüce gücün neden ve sonuç ilişkilerinde belirleyici olduğu, insanların kendilerinin üstünde bir güce veya bunun işleyişini gösteren bir kader inancına sahip olduğu görülebilir. Eski Anadolu Türkçesi dönemi, İslamiyet'in halka

[3] İlk neden ya da nedeni olmayan neden olarak bilinen görüşe karşı çıkan ve ilk neden yüklemesinin çelişik olduğunu düşünen ilkeye nedenler dizisinde sonsuzca *geriye gidiş ilkesi* denir. Evrende mutlak bir nedenselliğin hüküm sürdüğünü, olayların meydana getirdiği nedensellik dizisinin zaman içinde bir başlangıcı olmadığını, nedensel zincirde sonsuzca geriye gidilebileceğini, nedensellik dizisinin dışında kalan hiçbir olay ya da varlık bulunmadığını öne süren ilke, kendisine neden olunmamış bir ilk nedenin söz konusu olamayacağını, böyle bir ilk nedenden söz etmenin nedensellik ilkesinden vazgeçmekle eşanlamlı olduğunu gösterir (Cevizci, 2010, s. 1143).

[4] *İlk neden* görüşünün diğer adı *neden tanrıcılık*tır.

anlatılması için dini yapıtların çokça yazıldığı bir dönemdir. Dolayısıyla toplumda inanç ve otorite varlığını hissettirir, bu durum metinlere de yansır.

Nedensel yüklemede göz ardı edilmemesi gereken bir özellik de nedenin bir *bütünsellik* içermesidir. Örneğin, birinin ölmesinin nedeninin, ölümün gerçekleşme biçimine göre farklılık gösteren birden çok adımı vardır. Yusuf u Züleyha'da belirlenen ***yûsuf*** *emr ėtdi* <u>*buları bağla**d**ur*</u> */* <u>*öl**dür**ün*</u> *dėr* <u>*ḳamusını ağla**d**ur*</u> *(YZ, 1307).*"Yusuf buyurdu, bunları bağlatır, hepsini öldürün, der ve ağlatır." örneğindeki öldürme işleminde metin bağlamında nedensel yüklemenin yapıldığı iki özne vardır: Yusuf ve öldürmesini buyurduğu kişiler. Bu öldürme eyleminin gerçekleşmesi için gerçek dünyada birçok adımın gerçekleşmesi gerekir. Dile aktarılan tümcede Yusuf'un buyurması adımı yer alır. Sonrasında buyurduğu kişiler bir yöntemle öldürür. Bu kişilerin silah kullandığını düşünürsek kişinin ölmesi için silahın çalışır durumda olması, karşıdaki kişiyi öldürebilecek bir yere isabet edebilmesi gibi adımların işleyebilmesi gerekir. Ayrıca ölüm nedeni için Yusuf mu, onun buyruğundakiler mi, silah mı, silahın çalışır durumda olması mı, silahın isabet ettiği yer mi, kan kaybı mı, gibi birçok adımı sorgulamak gerekir. Bu durumda neden, metin bağlamında aktarıcının dikkat çekmek istediği şeye veya metnin niteliğine ve anlatılan şeyin gereğine göre değişebilir. Dil düzlemine bu adımlardan biri aktarılırsa neden tekli incelenir, eğer birden çok adım aktarılırsa çoklu nedende değerlendirilir.

Nedensel yüklemede değişkenler arasındaki ilişkinin isabetli olması önemlidir. Birbiriyle ilgisi olmadığı halde iki değişken arasındaki bağın nedensellik ilişkisi olduğunun düşünülmesi *nedensellik sallaması*[5] olarak adlandırılır. Nedensellik sallaması, sonucun neden gerçekleştiğinin bilinmemesi durumunda insanlar tarafından olası ya da hiç ilgisi bulunmayan seçeneklerden birine neden yüklemesi yapılmasıyla oluşur (Erkuş, 2015, s.39).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde metinlerin, eğitimli insanlar tarafından yazıldığı düşünülürse nedensel sallamanın yazılı metinlerde görülmediği düşünülebilir, ancak yine dönemin şartları dikkate alındığında bilimsel çalışmaların görece çok da olanaklı olmadığı durumlarda (sağlık, hukuk vd.) nedensellik sallamasının kullanıldığını tanıtlayabiliriz. Günümüzde günlük yaşamda birçok insanın nedensellik sallaması yaptığı görülse de bunu bir hipotez olarak düşünüp araştırma yapıldığında, diğer bir deyişle nedensellik sallaması doğrulandığında bilimsel veriye dönüşebilir.

[5] Bu adlandırma Adnan Erkuş tarafından yapılmıştır.

Nedensellik kavram alanıyla ilgili olan *neden bilimi* (etiyoloji), nedensellik ilişkilerinde neden olmanın, nedenselliğin, olgulara yol açan sebepleri inceleyen bilim dalıdır. Etiyoloji terimi, Yunanca "αἰτία aitia = sebep" ve "λόγος logos = söz" sözcüklerinden türemiştir. İster fen ister sosyal isterse sağlık alanında olsun karşımıza çıkan birçok araştırmanın temeli bu bilime dayanır. Bilimlerdeki betimleme, açıklama, tahmin etme ve kontrol süreci, nedensellik bağlarının çözümlenmesiyle olanaklıdır. Çalışmamızda bir sonucun neden ortaya çıktığını değil, bilinen bir nedenin dil dizgesindeki görünümlerinin farklı açılardan türünü belirlemek amaçlanmıştır.

Nedensellik ilişkisi, farklı disiplinlerde birçok ölçüte dayandırılabilir. Örneğin; Kelley (1967), insan davranışlarını açıkladığı nedensel yükleme teorisinde nedensel çıkarımları üç ölçüte göre belirler: aynı davranış benzer durumda da gerçekleşirse *tutarlılık*, davranışın kendine özel durumu *ayırt edicilik* ve herkesin aynı şekilde davranması *görüş birliği* (konsensüs) ölçütlerine dayanır. Bu ölçütlerin yüksekliğinin davranış biliminde bir anlamı vardır (Erkuş, 2015, s. 60). Nedensel yüklemelerin dil düzlemine aktarımı elbette psikolojide, sosyolojide ya da diğer bilimlerde görülür. Yapılan çözümlemede metinler, daha çok günlük yaşamı, geleneksel ve dinsel bilgileri içerdiği için nedensellik ilişkilerinde de bu bilimlere ait bulgular görmek olanaklıdır.

Nedensel açıklamanın dil düzlemine aktarılmasına *nedenleme* denir (Özcan, 2015, s.18). Nedenleme, nedenselliğin yalnızca yapısal yönünü ifade eden ve biçimbilimle ilgili bir kavramdır. Türkçede neden-sonuç ilişkili tümceler oluşturabilmek için çok fazla nedenleme yapıları bulunur. Bu yapılar kimi zaman yalnızca neden anlamı taşırken kimi zaman da neden anlamına zaman, amaç, koşul, tarz ya da ettirgenlik gibi alt anlamlar da eşlik eder.

2.1.3. Nedensellik Kuramının Dildeki Bileşenleri

Dilde, dil bilgisel dizgede bağlaşıklık ve bağdaşıklık ilkelerine uygun kurulan tümcelerde nedensellik ilişkisi olup olmadığını gösteren bazı bileşenler vardır. Nedenselliğin alt kümesi ettirgenliği inceleyen Shibatani (1976), ettirgen yapıyı belirlemenin kolay olmadığı varsayımına rağmen, aşağıdaki iki koşul geçerliyse, iki olayın nedensel bir durum oluşturduğunu söyler:

1. Neden olan olay, neden olunan olaydan (sonuçtan) önce gerçekleşir.
2. Neden olunan olay (sonuç), tamamen neden olan olaya bağlı olarak gerçekleşir.

Eğer neden olan olay gerçekleşmeseydi, diğer her şeyin sabit kalması koşuluyla, neden olunan olay (sonuç) gerçekleşmezdi.

Shibatani'nin ölçütleri geniş anlamda nedensellik kavramını da kapsamaktadır. Bu ölçütler nedensellikle ilgili yapılara uygulanabilir. Ancak bu ölçütün ilk maddesi nedensellik türlerinden ereksel ve döngüsel nedensellik için tam olarak uygulanamaz. Ereksel ve döngüsel nedende zamanının doğrultusu değişmemekle birlikte nedensellik ilişkisine farklı parametreler de girmektedir. Döngüsel nedende, neden ve sonuç birbirini yineleyen nitelikte olduğu için ileriye doğru sarmal bir çizgide gider. Ereksel nedende ise bir tasarı planı vardır ve /plan+sonuç+amaç/ sıralaması hayata geçer. Bu haliyle önce sonuç gerçekleşmiş gibi görünse de sonuç, öncesinde planlanan, niyet edilen bir amaca bağımlı olarak gerçekleştiği için zamansal sıralamayı bozmaz. Zamansal sıralamanın tersi söz konusuysa bir nedensellikten söz edilemez.

Türkçede nedensellik ilişkisi tümcede 4 farklı dizilimde olabilir.

1. Durum (Neden) +Durum (Sonuç)
2. Durum (Neden) +Eylem (Sonuç)
3. Eylem (Neden) +Eylem (Sonuç)
4. Eylem (Neden) +Durum (Sonuç)



[1] ***Senüŋ dostuŋa*** <u>*dost*</u> *ve* ***düşmenüŋe*** <u>*düşmenüz*</u> (DK, 149b).
"Senin dostuna dost ve düşmanına düşmanız."



[2] *ol suya baḳdı* ***ol baḳmaḳ heybetinden*** <u>*su yüceldi*</u> *daşdı ve* ***tañrı ḳorkusından*** <u>*ditredi aḳdı*</u> (KE, 5/9).
"O suya baktı, bakışın heybetinden su yükseldi, taştı ve tanrı korkusundan titredi, aktı."



[3] *bilmezem sen oġlısın ol ḳardaşum / **bilmedügümden** akar gözümden yaşum (YZ, 1098).*

"…, bilmediğimden gözümden yaş akar."



[4] ***Çün sen Ḳazana düşmen olduŋ**, biz de düşmenüz* (DK, 149b)

"Sen Kazan'a düşman olduğun için biz de düşmanız."

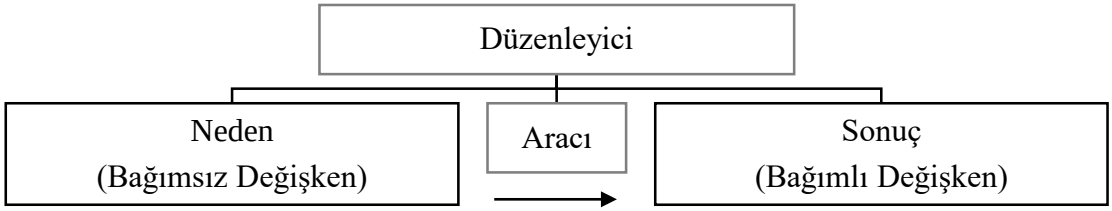
2.1.4 Nedensellikte Bilgi Kaynakları

Deneyimler, gözlemler, bilimsel veriler ve geçmişten günümüze gelen uygulamalar yaşamda nasıl davranılacağını belirleyen bilgi kaynaklarından bazılarıdır. Nedensellik değerlendirmesinde bilgi kaynakları bilimsel ya da bilimdışı verilere dayanabilir. Erkuş, geleneklerimiz, göreneklerimiz, törelerimiz, bireysel deneyimlerimiz, otoriteler ve doğaüstü güçlerin bilgi kaynağı olduğunu ve bu bilgilere dayanarak bir şey yapıldığında, bu bilgilerin bir şey yapmanın nedeni olarak görülebildiğini bildirir (2015, s. 14). Bilimdışı bilgilerle kimi zaman yanlış ya da sanal nedensellik ilişkisi de kurulabilir. Bu incelemede, nedenin bilgi kaynağının bilimsel ya da bilimdışı olmasına bakılmaksızın değerlendirilmiştir.

2.1.5. Nedensellikte Değişkenler

Karşılıklı ilişki içinde bulunan iki ögeden birindeki değişme diğerinde de değişmelere neden oluyor ve birindeki değişim diğerindeki değişme ile açıklanıyorsa değişimin kendisine yöneltilerek yorumlanan ve ikili ilişkide etkileyen durumundaki değişkene *bağımsız değişken*; bağımsız değişkene bağlı olarak açıklanabilen ve etkilenen durumundaki değişkene ise *bağımlı değişken* denir. Nedensellik ilişkisinde temelde iki öge söz konusudur: *Neden* ve *sonuç*. Nedensel açıklama ve nedensel yüklemeyle *sonuc*un gerçekleşmesinin *neden*e bağlı olduğu görülür. Dolayısıyla *neden*, bağımsız (independent); *sonuç* ise bağımlı (dependent) değişkendir. Bunların dışında nedensellik ilişkisinde ortaya çıkan *düzenleyici* (moderator) ve *aracı* (mediator) değişkenleri de bulunur (bkz. 4.7.2.2. Düzenleyicili Neden, 4.7.2.3. Aracılı Neden). *Düzenleyici değişken*, nedensellik ilişkisindeki neden ve sonuç ilişkisini yöneten değişkendir. *Aracı*

değişkeni ise neden ve sonuç arasında aracılık görevini üstlenen değişkendir. Bir nedensellik ilişkisinde açıkça işaretlenmemiş de olsa neden ve sonuç değişkeni mutlaka bulunmalıdır.



Şekil 1. Nedensellikte Değişkenler

Nedenselliğin daha iyi kavranabilmesi için *ölçme düzeyleri* (measurement scale) ve *bilimsel araştırmadaki durumu*na göre sınıflanması gerekir (Erkuş, 2015, s. 21). Çözümlememizde, nedensellik ilişkisi, birçok ölçüte göre değerlendirilip nedensellik değişkenlerini oluşturan dil birimleri çeşitli niteliklerine göre sınıflanmıştır. Bu sınıflama yeni değişkenlere olanak sağlayabilir. Örneğin, *neden değişkeni*, bakış açısına göre *öznel* ve *nesnel* olarak iki başlığa ayrılmıştır. Ancak başka çalışmalarda başka kişilerce üçüncü bir başlık daha eklenme olanağı vardır.

Erkuş, değişkenler arasındaki ilişkinin temelde iki türlü olabileceğini (karşılıklı veya tekyönlü) ve tek yönlü ilişkinin nedensellik ilişkisini gösterdiğini bildirir (2015, s. 29).

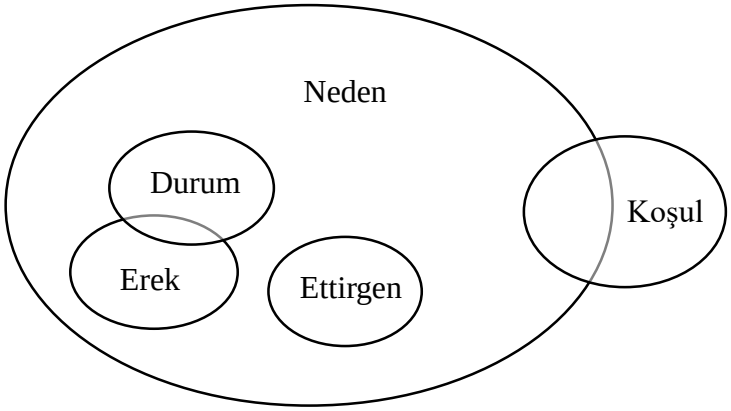
X ⟷ Y

X ⟶ Y

Bu ilişkilerden tek yönlü ok nedeni başlangıç kabul edip yola çıkar ve sonuca ulaşır. Neden, bu yönüyle bir şeyin kaynağını, doğuşunu, ortaya çıkışını da simgeler. Okun ucu ise sonucu gösterir. Kaynaktan çıkan etki sonucun oluşmasını sağlar.

2.1.6. Nedenselliğin Diğer Kavram Alanlarıyla İlişkisi

Nedensellik, kavram alanı içinde yer alan diğer kavramlarla da iç içedir. Nedenin ilişki içinde olduğu kavramlar: *Erek, koşul, ettirgen, durum, soru, görünüş/kılınış* ve *kiplik* kavramlarıdır.



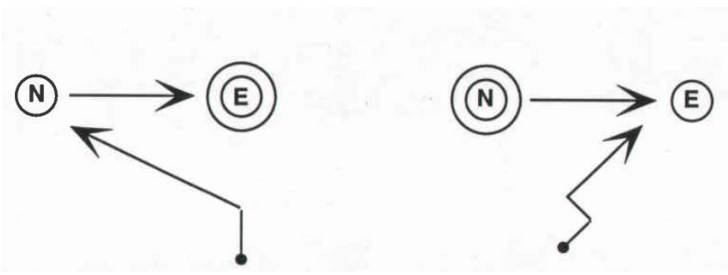
Şekil 2. Neden, erek, ettirgen, durum ve koşul ilişkisi

Şekil 2'ye göre neden kavramı, erek, durum ve ettirgen kavramlarını içine alan üst küme durumundadır. Neden ve koşul arasındaki ortaklık, kesişim kümesi olarak gösterilmektedir.

2.1.6.1. Neden-Erek İlişkisi

Nedensellik ve ereksellik birbiriyle yakından ilişkili kavramlardır. Bu iki kavramın birbirine karıştırılmasının nedeni, tümcede neden ve amaç ifadelerini bulmayı sağlayan soru sözcüklerinin (neden, niçin, niye vd.) ve bu soru sözcüklerine verilen yanıt işaretleyicilerinin aynı/benzer olmasıdır. Banguoğlu (2004), bu yakınlığı "akraba" sözcüğüyle niteler (s. 584). Özcan (2015), amaç tümcesinin neden tümcesinin alt kümesi olduğunu ve amaç bildiren tümcelerin aynı zamanda amacın gerçekleşmesiyle neden tümcesine dönüştüğünü aktarmıştır (s. 17).

Rudolph'un neden (N) – etki (E) ilişkisini incelediği çalışmasında neden ve amaç arasında yakın bir ilişkinin olmadığını aşağıdaki şekille açıklar. Şekil [3]'e göre konuşucu, neden bildirmede nedenin üzerinde; amaç bildirmede ise etkiye yönelmektedir (Uslu, 1996, s. 14):



Neden Bildirme Amaç Bildirme

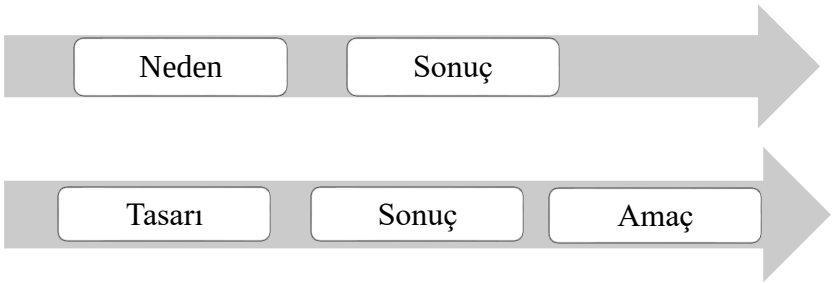
Şekil 3. Rudolph'un neden ve amaç bildirmede neden-etki ilişkisi

Neden-etki üzerine yapılan anlambilim çalışmalarında neden ve amaç bildiren yapıların özdeş kullanıldığı örnekler de yer almaktadır. Örneğin *için* ilgeci, genellikle *-mAk için* yapısıyla amaç; *-DXğX için* yapısıyla neden bildirir. Ancak *Araba almak için para biriktirdi. // Araba almak istediği için para biriktirdi.* tümceleri amaç bildiren birbirine özdeş kullanımlardır. *-DXğX için* yapısı, *iste-, niyet et-, planla-, dile-* gibi eylemlerin üzerine gelerek amaç bildirmeyi de belirginleştirebilir. Türkçede *-DXk* biçimbirimi, tümcede gerçekleşmişlik vurgusu yapar. Bu bize amaç tümcelerinin öncesindeki istek, plan, niyet, dileğe istinaden sonucun gerçekleştiğini gösterir.

Neden ile erek aynı kavram alanına girmesine rağmen iki kavram arasında zamansal değerlendirme, gerçekleşme ve evreni algılayış açısından da farklılıklar vardır.

Nedensellik ve ereksellik kuramı savunurları, evreni birbirinden farklı değerlendirir. Nedensellikte ardı ardına gelen eylemler, neden-sonuç ilişkisi içinde gerçekleşir. Ereksellikte ise her şeyin gerçekleşmesinin bir amacı vardır. Yaşamı ve evreni ereklerle açıklayan düşünce biçimine erekbilim (teleoloji) denir (Özgökman, 2009). Teleolojiye göre, bir nedensellik varsa, bu ancak varılmak istenen ereğe götüren neden/ereksel nedendir. Ereksellik, nedenselliğe karşıt olmasına rağmen, tam anlamıyla ondan ayrılamamıştır.

Neden genel anlamda zamansal dizgede *[neden>etki/sonuç]* değişkenler sıralamasıyla aktarılır. Erek ise öncesindeki bir plan, niyet, erek, istek vb. gibi gerekçelerle *[sonuç>ereksel neden]* biçiminde dile geçer. Bir yan tümce temel tümcenin nedenini bildiriyorsa */neden+sonuç/* zaman sıralamasıyla kullanılırken, amacını bildiriyorsa */sonuç+amaç/* zamansal sıralamasını izler. Bu yönüyle zamansal çizgideki sıralama aşağıdaki şekildeki gibidir:



Şekle göre akıp giden bir zaman ve art arda gerçekleşen ya da gerçekleşecek olgular vardır. Birbiriyle ilişkili iki tümcede, birinci tümce ikinci tümcenin nedeni durumundaysa sonuç tümcesine göre görece bir gerçekleşmişlik söz konusudur. Ancak zamansal çizgideki birinci tümce, ikinci tümcenin gerçekleşmesi için yapılmış/yapılıyor/yapılacaksa, bu tümce amaç/istek bildirir ve amaç, geleceğe yönelik

bir olgu içerir. Amaç, yapısı gereği öncesinde bir plan, proje veya niyet içerir. Dolayısıyla amaç için öncesinde tasarlanan bir plan vardır ve nedensellik ilişkisinde */tasarı planı+sonuç+amaç/* sıralaması izlenir. Böylece tasarı planı sonuç tümcesinden önce gerçekleşir. Sonuç tümcesi gelecekten bağımsız, kopuk ya da habersiz gerçekleşmez.

Gerçekleşme vurgusunda sonuç değişkeni, nedensellikte neden değişkeninin gerçekleşmiş olmasına bağlanırken ereksellikte erek değişkeninin gerçekleşmesini istemeye bağlanmıştır. Ancak bu ereğin gerçekleşip gerçekleşmemesi sonuç değişkenine bağlı olmamakla beraber, sonuç değişkeninin gerçekleşmesi ön koşuldur.

Dilbilgisi kaynaklarında genel olarak yan tümcenin gerçekleşme durumunun neden-amaç ayrımında kullanılması gerektiği belirtilir. Amacın gerçekleşip gerçekleşmemesi konuşma anıyla ilgili olmakla beraber amaç-neden ayrımını bize vermez. Amaçtaki gelecek, konuşma anı temel alındığında *geçmişteki gelecek, şimdiki gelecek* ve *gelecekteki gelecek* olarak üç biçimde karşımıza çıkar. Konuşma anına göre, eğer yan tümcedeki amaç gerçekleşmişse bu bize geçmişteki geleceği (a), o anda gerçekleşmesi bekleniyorsa şimdiki geleceği (b) verir. Gelecekteki gelecekte ise sonuç ve amaç gelecekte gerçekleşecek (c) tümcelerde görülmektedir. Bu durumda, yan tümcenin amaç-neden ayrımında belirleyici rolü yan ve temel tümcenin eylemi ya da kipi üstlenmektedir.

(a) Paketi vermek için gitmiştim. (Verdim.)

(b) Paketi vermek için geldim. (Veriyorum/vereceğim.)

(c) Paketi vereceğim için geldim. (Vereceğim.)

(a) örneğinde geçmişin geçmişini bildirmek için seçilen *-mXştX* biçimbirimi, yan tümcenin daha sonra olması durumunu anlatmaktadır. (b) örneğinde sonuç ifadesinin gerçekleşmişliği *-DX* biçimbirimiyle verilmiş, erek/amacın konuşma anından daha sonraki zamanda yerine gelmesi beklenir. (c) örneğinde erek/amacın konuşma anından sonraki bir zamanda gerçekleşeceği yan tümcede aktarılmıştır.

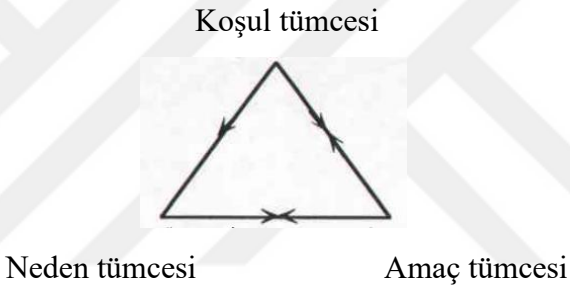
2.1.6.2. Neden-Koşul İlişkisi

Felsefede neden ve koşul birbiriyle ilişkili kavramlardır. Schmidt'e göre koşul, durum ya da olayları mümkün kılan kavramlardır; koşulların toplamı bir durum ya da eylemin nedenini verir. Atanassova, neden, koşul, amaç, sonuç bildiren tümcelerin neden-etki ilişkili olduğunu belirtir. Uslu, bir şeyin neden olarak adlandırılmasının yeterli ve

gerekli koşula bağlı olduğunu, her koşulun bir neden olamayacağını ancak nedenin bir koşul türü olduğunu düşünür (Uslu, 1996, s. 10).

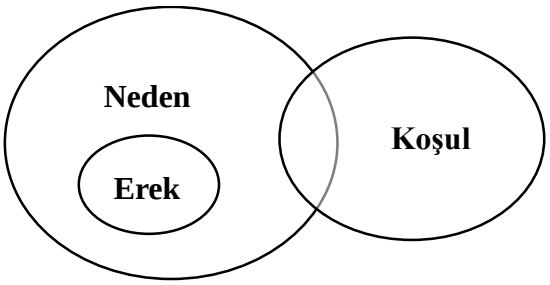
Neden ve koşul hem gerçek dünyadaki göndermesel işleviyle hem de yapısal ögelerin birbirine benzemesi sebebiyle anlamsal ve bilişsel olarak ortaklığı bulunan iki kavramdır. Koşul tümcesinde kimi zaman koşul-sonuç ilişkisi ile neden-sonuç ilişkisi birbiriyle örtüşür. Ancak her koşul tümcesi nedensellik ilişkisi kurmaz. Koşulun gerçekleşmiş olması sonucun doğmasına neden olmaktadır. Kimi zaman da sonuç, koşul tümcesinin bir çıkarımına dayanır. Koşul tümcesinin aynı zamanda neden bildirmesinde kip eki gibi ikincil ögeler de önemlidir. Çünkü temel ve yan tümcenin kipi, koşul tümcesinin zamansal referansını ve gerçek/gerçek dışılığını verir.

Saltweit, geniş anlamda nedensel anlatımları inceleyen yazısında neden, koşul ve amaç tümceleri arasındaki ilişkiyi şöyle verir (Uslu, 1996, s.12):



Şekil 4. Saltweit'in neden, amaç ve koşul tümceleri ilişkisi

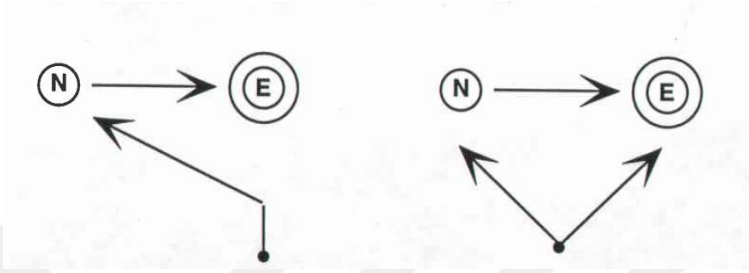
Saltweit'in bu şemasında, neden-amaç arasında ve koşul-amaç arasında karşılıklı bir ilişki varken neden-koşul arasında koşuldan nedene doğru tek yönlü bir ilişki görülür. Özcan (2015), amaç bildiren tümcelerin, neden bildiren tümcelerin alt kümesi olduğunu bildirmektedir (s. 17). Bu denklemin içine koşul da eklendiğinde ortaya şöyle bir şema çıkmaktadır:



Şekil 5. Neden, erek ve koşul ilişkisi

Yukarıdaki şemaya göre, neden amacın üst kümesidir. Koşul ve nedenin ortaklığı bulunmaktadır. Amaç bildiren tüm tümceler neden bildirir; ancak koşul bildiren tümceler, her zaman neden ifade etmeyebilir. Koşul yan tümcesinin gerçekleşmesi durumunda bir etki oluşur, böylece koşul ifadesi neden ifadesine dönüşür.

Rudolph, koşulla neden arasında neden-etki ilkesine göre çıkış noktasında farklılıkları bulunduğunu söyler (Uslu, 1996, s. 13).



Neden Bildirme Koşul Bildirme

Şekil 6. Rudolph'un neden ve koşul bildirmede çıkış noktası farklılığı

Şekil [5]'e göre, neden bildirmede konuşur etkinin (E) altında, koşul bildirmede ise neden (N) ve etkinin ortasındadır. Koşul tümcelerinde konuşur neden ve etkiye gönderimde bulunuyor.

Dancygier ve Sweetser (2000), İngilizcede neden bildiren bağlaçlarla koşul bildiren bağlaçların, işlevlerde ve oluşturdukları dilbilgisi yapılarında örtüşmeler gösterdiğini; neden ve koşulun birbiriyle ilişkili fenomenler olduğunu; farklı bağlaçların benzer anlamları ifade edebilmesinin bir nedeninin, bir bağlacın sözcüksel semantiğinin, diğer bağlacın semantiğinde mevcut olmayan, ancak o semantiğe eşlik eden dilbilgisel yapılarla ifade edilebilen anlamı açıkça içerebilmesi olduğunu belirtir (s.111). Dancygier (2003), İngilizce üzerinde yaptığı çalışmada koşul bildiren bazı tümcelerin neden bildirdiğini, ancak her koşul tümcesinin neden bildirmediğini, nedenselliğin koşullu bir yapı için *zamansal referans, gerçek dışılık* ve *yeterli koşulluluk* gibi bazı varsayımları da içermesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca nedensellik yorumunun ardışıklık ya da sıralılığın bir sonucu olarak doğduğunu aktarır (s. 80). Sweetser (1990), koşullu tümcelerin nedensel yorumunu tümcelerin anlaşıldığı bilişsel alanlarla ilgili görür ve nedensellik yorumunun, gerçek dünyaya göndermede bulunulduğunda ortaya çıktığını söyler (s. 90).

Eski Anadolu Türkçesinden örnekle açıklamak gerekirse;

[5] *bir perî kızı yaratmışdı çalab* / ***ḳaçan ḳılsa ḳutayfer beni taleb*** *(YZ, 916).*

"Kutayfer beni ne zaman istese tanrı bir peri kızı yaratmıştı."

Örnek [5]'te tanrının peri kızı yaratmasının nedeni, Kutayfer'in Züleyha'yı istemesidir. Bu durum gerçek dünyada bir duruma/olaya göndermede bulunur ve ardışıklık/sıralılık içerir. Oysa;

[6] *Ḳavat,* ***men bu işi tuysam*** *saŋa böyle gelür midüm? (DK, 150b).*

"Kavat, ben bu işi duysam sana böyle gelir miydim?"

Örnek [6]'da koşul ekli yan tümce gerçeği değil gerçek dışı durumu yansıtır. Çünkü gerçek *bu işi duymamaya* dayanır. İki örnekte de yan tümcenin kipi aynı olmasına rağmen temel tümcelerin kip ekleri ve semantik özellikleri farklılık gösterir, gerçek/gerçek dışı atıfları barındırır.

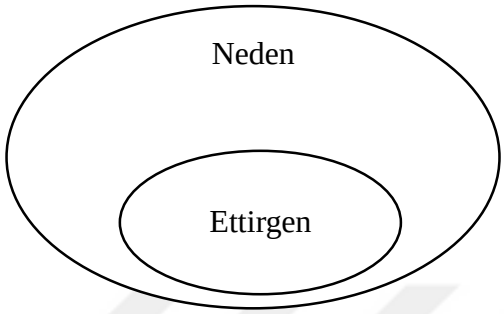
Koşul tümcelerinde, nedensellik iki farklı biçimde ortaya çıkar: olağan ve olmayası koşullu neden. Olağan koşullu nedende koşul ifadesi gerçekleştiğinde sonucun hayata geçmesine olanak verir ya da tümcenin olumsuz olması durumunda koşul ifadesi gerçekleşmediği için sonuç ifadesi de gerçekleşmez. Bu tümcelerde, koşul bildiren yapılardaki koşul sağlandığında neden görevini üstlenip bir sonuç doğururken koşul sağlanmadığında yine neden görevini üstlenip başka bir sonuç doğurmaktadır (bkz. 4.10.4.1. Olağan Koşullu Neden). Olmayası koşullu tümce ise koşul tümcesindeki ifadelerin gerçeğin tam tersinin nedensellik içermesidir. Bu durumda koşul tümcesi tersine çevrilir, böylelikle gerçeği yansıtan ifade nedensellik ifadesi taşır (bkz. 4.10.4.2. Olmayası Koşullu Neden).

2.1.6.3. Neden-Ettirgen İlişkisi

Nedensellik ve ettirgenlik arasında parça-bütün ilişkisi vardır[6]. Ettirgenlik, nedenselliğin yalnızca eylemlerle oluşan kısmını oluşturur. Dursun (2019), nedensellik ile ettirgenliği ayıran temel ögenin yüklem olduğunu; nedenselliğin, yüklemde aranmak zorunda olmadığını, ancak ettirgenliğin mutlaka yüklemde aranması gerektiğini; çünkü cümlenin ettirgen olabilmesi için yüklemin *neden olma* anlamı taşıması ve cümlenin biri neden diğeri sonuç olan iki olayı içermesi gerektiğini belirtir (s. 26). Bu yönüyle her ettirgenlik biçiminde nedensellik varken, her nedensellikte ettirgenlik yoktur.

[6] Dili İngilizce olan araştırmalarda, ettirgenlik ve nedensellik birlikte değerlendirilir ve bu ilişki için *causative* terimi kullanır. Bu çalışmalar, Türkçeye aktarıldığında *causative* ettirgenlik, *causality* nedensellik olarak çevrilir. Causative incelemelerinde, nedensellik ilişkisinin sadece eylemlerle aktarılan bölümü ele alınır. Geniş anlamda nedensellik için *causality* terimi tercih edilir.

Sebzecioğlu (2016), geniş bir söylem olgusu olan nedenselliğin yükleme dayalı bir dil bilgisel yapıyla kendini sınırlamayacağını söyler (s. 281). Türkçede nedensellik (*causality*) terimi genel çerçeveyi gösterir. Dolayısıyla Türkçe için nedenselliğin bize geniş bir çerçeve sunarken ettirgenliğin onun sadece bir bölümünü içerdiğini; dolayısıyla, ettirgenliğin nedenselliğin alt kümesi olduğu söylemek olanaklıdır.



Şekil 7. Neden ve ettirgen ilişkisi

Ettirgenlikle nedensellik arasındaki bir diğer durum, neden ve etki ilişkisinin tümceye yansımasıdır. Ettirgenlikte neden ve etki ilişkisi tümce içinde ögeler arasında gerçekleşir ve neden ifadesi genellikle özne durumundadır. Oysa nedensellikte neden ifadesi, tümce, tümcecik, tümleç gibi ögelerde de sıkça görülür.

Comrie (2005), ettirgenliği morfolojik, sözlüksel ve analitik (sözdizimsel) olmak üzere üç başlıkta değerlendirir. Morfolojik ettirgenliğin biçimbirimlerle sağlandığını (öl-/öldür-) ve Türkçenin bunu örneklediğini; sözlüksel ettirgenlikte sebep ve etki arasındaki ilişkinin düzensiz olduğunu (kal-/bırak-) ve sözcüklerle bu ilişkinin aktarılabileceğini; analitik ettirgenliğin prototipik durumunun neden ve etki anlamını ifade eden ayrı eylemlerden (… yapmasını sağla-) oluştuğunu söyler (s. 211). Türkçe bu tipolojik sınıflamanın üçünü de örnekleyebilir. Shibatani (2002), dilbilimsel tipolojiye göre yapılan bu sınıflamanın geleneksel bir yaklaşım olmasından dolayı birçok açıdan sınırlılıklar getirdiğini bildirir (s.85). Ettirgenliğin, daha geniş çerçevede nedenselliğin yeni ölçütler belirlenerek sınıflanması ihtiyacı doğar.

Ettirgenliğin sınırlarını çizen diğer bir husus, ettirgenlikte olasılıkların bulunmayışıdır. Dursun (2019), ettirgenlik bildiren bir yüklemin, *neden olunan* eylemin gerçekleşmek zorunda olduğunu, başka bir olasılığa izin vermeyen ettirme ifadesi

taşıması gerektiğini ve bunun *ama testi*yle[7] kontrol edilebileceğini belirtir (s. 27). Oysa nedensellikte olasılık ve gerçekleşmeme durumu söz konusu olabilir.

2.1.6.4. Neden-Durum İlişkisi

Nedenselliğin farklı dilsel işaretleyicilerinin bulunması, onu birçok yapısal sınıflamaya dahil edebilmektedir. Bunlardan biri de durum ekleridir. Nedensellik, olayın, eylemin, durumun kaynağını, kökenini, başlangıcını işaret etmesi dolayısıyla *+(n)dAn* durum ekiyle; amacı, niyeti, isteği gerçekleştirmek için hedef işaretleyen *+(y/n)A* durum ekiyle; eylemin bir aracıyla gerçekleşmesi nedeniyle de *+n* (günümüzde yalnızca *+lA*) durum ekiyle dile getirilebilmektedir.

Geleneksel dil bilgisi incelemelerinde ad durumu sınıflamaları yapısal ölçütlere göre yapılsa da (Üstünova, 2002, s. 39) biçimden bağımsız olarak bir *neden durumu* ulamı bulunur. Durum eklerinin çok işlevli olması, sınıflamalara yeni ulamlar da eklenmesine olanak vermiştir. Cengiz Alyılmaz, Tuncer Gülensoy, Osman Mert, Mustafa Öner, Habibe Yazıcı Ersoy, Fevzi Ersoy, Rıdvan Öztürk, Günay Karaağaç gibi bazı araştırmacılar, sınıflamalarında ad durum eklerini anlamsal ölçütlerle değerlendirerek *neden durumu* ulamına yer vermiştir. Neden durumu, ad durum eklerinin yanında kimi zaman da ilgeç öbekleriyle bildirilmektedir.

2.1.6.5. Neden ve Soru İlişkisi

Türkiye Türkçesinde soru sormak için *hangi, kaç, kaçıncı, kim, nasıl, ne, neden, nere, nerede, nereden, nereye, nice, niçin* ve *niye* soru sözcükleri bulunur (Oturakçı, 2012). Bu soru sözcüklerinden *hangi, kaç, kaçıncı, kim, nasıl, ne, nere, nerede, nereden, nereye, nice* soru sözcükleri tümcede bir tür teknik/somut bilgileri buldururken *neden, niçin* ve *niye* soru sözcükleri insan bilincinin anlam verme sistemine hizmet eden neden-amacı sorma ya da sorgulamada kullanılır. Bu nedenle de neden-amaç soru sözcükleri dışındaki soru sözcüklerinin normal koşullarda net, doğru ve kesin bir yanıtı varken neden-amaç soru sözcüklerinin yanıtı bakış açılarına göre farklılık göstermektedir. Örneğin, evrenin yaratılış nedeni, nedenbilimcilere, erekbilimcilere, rastlantısalcılara vd. göre değişiklik gösterir. Gündelik yaşamda da neden-amaç sorularının tam olarak yanıtını

[7] *Ama testi*, tümcelerin gerçekleşme durumunu kontrol eden bir testtir. Bir tümcenin ettirgen olup olmadığını belirlemek için ama testi uygulanır. *Ama testi*nde tümce gerçekleşmemişse ettirgen olmadığı sonucu çıkar.

bulmak zor, hatta kimi örneklerde olanaksızdır. Ayrıca nedenin bütünsellik özelliğinden dolayı, bütünü oluşturan hangi aşamanın yazıya geçirildiği ve bütün içindeki önemi nedeni bulmayı zorlaştırır.

Eski Anadolu Türkçesinde *ne, ne sebebden, neden, neyçün/niçün/ neçün, neye gerek, niçe, nişe, niye* nedeni soran soru sözcükleridir (Oytun Altun, 2009, s. 79). Bu çalışmada ise belirlenen nedeni bulduran soru sözcükleri şunlardır: *ne, neçün/niçün, neden, nereden, neye/niye, nişe* ve *nite*dir. Bu sözcüklerden *nişe* ve *nite* günümüzde kullanımdan düşmüştür; *neçün/niçün>niçin, neden, neye/niye, ne* (daha az) sözcükleri neden/amaç sormada birincil olarak tercih edilmektedir. Ayrıca nedenin kaynak, doğuş, çıkış noktasını bildirmesinden dolayı sınırlı sayıda ve ikincil de olsa *nereden* soru sözcüğü nedeni buldurmada kullanılmaktadır.

2.1.6.6. Nedensellik Yapıları ve Görünüş-Kılınış İlişkisi

Görünüş (aspect), eylemlerin belirttiği oluşların süresi, gelişmesi ve bitmesiyle ilgili bütün biçimleri kapsayan dil bilgisi ulamıdır (Güncel Türkçe Sözlük). Görünüş, eylemin üzerindeki biçimbirimlerin bitmişlik, bitmemişlik, sürerlik, yineleme, alışkanlık gibi durumlarını belirler. Görünüş nitelikleri, nedensellik yapılarının alt anlamlarını belirlemede rol oynar. Yapıların görünüş özelliklerinin farklı olması, nedensellik ilişki türlerinde de farklılık yaratmaktadır. Örneğin, neden bildiren *-DXğXndAn* ulaç eki bitmişlik bildirirken *-DXkçA* ulaç eki yineleme bildirir. *-DXğXndAn* ulaç eki görünüş özelliğinden dolayı gerçekleşmiş neden vurgusu yapar (bkz. 4.4.1. Gerçek Neden). *-DXkçA* ulaç eki ise yineleme görünüş özelliğinden dolayı döngüsel nedeni ortaya çıkarır (bkz. 4.9.3. Döngüsel Neden).

Sözcüksel görünüş olarak da adlandırılan *kılınış* (aksionsart), eylemlerin gerçekleşme süreçlerini ve tarzlarını inceler. Dil dışı veya gerçek dünyadaki olayların dildeki karşılığı olan eylemler, dil içi dünyada anlam özelliklerinin yanında gerçekleşme süreçleri ve tarzlarını da barındırır (Karadoğan, 2009). Eylemlerin kılınış özelliği, nedenin de süresini ve bazen de tarzını etkilemektedir. *-(y)A* ulaç eki, ön sınır vurgulayan eylemlerle kullanılırsa eylemin uzun sürdüğünü, son sınır vurgulayan eylemlerle kullanılırsa yineleme bildirdiği belirginleştirir.

[7] ***Yata yata*** *yanumuz ağrıdı*, ***tura tura*** *bėlümüz kurıdı* (DK, 20a).
"Yata yata yanımız ağrıdı, dura dura belimiz kurudu."

Örnek [7]'de *-(y)A* ulaç eki, *yat-* ve *tur-* ön sınır vurgulayan eylemle kullanılmış; eylemin uzun sürmesi bir etkinin oluşmasına neden olmuştur.

2.1.6.7. Nedensellik Yapıları ve Kiplik İlişkileri

Kiplik, en basit tanımıyla kavramları kodlayan anlamsal bir ulamdır. Kip ise, kipliğin dilbilgisellleşmiş biçimidir. Araştırmacılar, kip ve kiplik ile ilgili birçok tanım yapmaya, sınırlarını belirlemeye çalışsalar da ortak bir noktada henüz buluşulmamış izlenimi uyandırmaktadır. Ayrıca kip, özellikle dilbilgisel bir ulam olarak ele alınabileceği gibi konuşurun bireysel tutumunu, eylemin yapılış biçimini ifade ettiği gerekçesiyle bakış açısını da yansıtmaktadır.

Başlangıçta bir felsefe terimi olan kiplik, zamanla dilin kapsamı alanına girmiş, geleneksel sınıflamaların üzerine kavramsal ulamların eklenmesiyle daha da genişlemiştir. Kiplik, dil incelemelerine girdikten sonra ilk başlarda yalnızca kipler (bildirme ve tasarlama kipleri) üzerinden değerlendirilmiş, daha sonraları ise kip dışında farklı dil bilgisel işaretleyicilerle ifade edilebileceği belirtilmiştir (Bybee, 1995, s. 2).

Kiplik incelemelerinde farklı disiplinlerin farklı ölçütler kullandığı görülmektedir. İlk kullanımı Eski Yunan bilgini Dionysius Thrax'a (M. Ö. 2. yüzyıl) dayandırılan kip ve ondan türetilen kiplik sözcükleri, felsefenin bir alanı olan modal mantıkta *olasılık* (possibility) ve *zorunluluk* (necessity) kavramlarıyla değerlendirilirken dilbilimsel kiplik incelemelerinde *bilgi* (epistemic) ve *yükümlülük* (deontic) ölçütleriyle sınıflandırılmıştır (Kerimoğlu, 2018, s. 13). Bu sınıflamalar bütünleyici olması açısından önemli olsa da bazı kiplikleri kapsamamaktadır.

Günümüze kadar kiplik çoğunlukla eylemler üzerindeki işaretleyicilerle sınırlandığı için gözden geçirilen kiplik sınıflamalarında nedenselliğe yer verilmemiştir. Ancak günümüzde kiplik çalışmalarının artması ve Bybee gibi araştırmacıların kipliğin farklı işaretleyicilerle de ifade edilebileceğini düşünmesi, mevcut sınıflamalara yeni maddelerin eklenmesini ya da mevcut sınıflamaların yeniden ölçütlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu çalışmanın konusu olan nedensellik de bu çerçevede kiplik çalışmaları içinde değerlendirilebilecek konulardan biridir.

Türkiye Türkçesinde yapılan çalışmalarda nedensellik daha çok onomasiyolojik olarak değerlendirilmiştir. Özcan (2015), çalışmasında Türkçe neden bildiren yapıları Haldun Taner'in öykülerine dayalı örneklem üzerinde incelemiş ve nedensellik kipliğinin dil bilgiselleşme biçimi için *nedenleme* terimini kullanmıştır (s. 19). Böylece nedenin

kavramsal/anlamsal boyutu *nedensellik*, biçimsel boyutu *nedenleme* olarak adlandırılmıştır.

Bu araştırmada, nedensellik kavramının, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde biçimsel, anlamsal ve edimsel açıdan farklı boyutları olduğu; *öznellik, konuşurların bireysel tutumlarını yansıtması, seçimlik ögeler olması, birden çok işaretleyiciyle gösterilmesi, konuya göre farklı yapıların seçilmesi* gibi özelliklerinden dolayı kiplik değerlendirilmelerinin kapsamına alınabileceği görülmüştür.

BÖLÜM III

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik ifadelerinin belirlenen 12 ölçüte göre ele alınarak değerlendirilmesine dayanmaktadır. İnceleme, Türkiye Türkçesinin tarihi dönemi olan ve 13.-15. yüzyıllar arasını kapsayan Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik görünümlerini değerlendirmesi bakımından art zamanlı bir nitelik taşımaktadır. Ancak, kavramsal düzlemde ve karşılaştırmalarda Türkiye Türkçesinden de yararlanılmıştır.

Bu çalışmada, Eski Anadolu Türkçesi metinleri *evren* olarak kabul edilmiş, bu dönemi örnekleyen yapıtların tamamı ya da bir bölümü taranmış, neden bildiren işaretleyiciler (nedensellik işaretleyicileri) belirlenmiştir. Araştırmanın örneklemini, taranan yapıtlarda belirlenen örnekler, bu örneklerin yanında döneme ilişkin gramer kitapları ve araştırma-inceleme kitaplarındaki neden-sonuç ilişkisi kuran örnekler de *serbest tarama* yöntemiyle alınmıştır.

Araştırmamızda, Eski Anadolu Türkçesi metin evreninin birimi (örneklem), *rastlantısal örneklem seçme yöntemiyle (arbitrary);* taranan metinlerdeki örnekler ise *amaçsal örnekleme yöntemi (purposeful sampling)* kullanılarak belirlenmiştir. Araştırma *tarihî*, *karşılaştırmalı*, *işlevsel* ve *betimleyici/tanımlayıcı (deskriptik)* bir yöntemle ele alınmıştır.

Metinlerdeki nedensellik ilişkisi, sonuç ifadesinin bulunduğu bölüme "neden, niçin, niye" gibi nedeni bulduran sorular sorularak belirlenmiş; nedenin bulunduğu ifadeye *neden* değişkeni, sonucun bulunduğu ifadeye *sonuç* değişkeni adı verilmiştir.

Çalışmamızda 12 ölçüte göre neden-sonuç ilişkili tümcelerin nedensellik ilişki türleri belirlenmiştir. Belirlenen ölçütlerin bazıları farklı disiplinlerdeki (felsefe, psikoloji) nedensellik incelemelerinden hareketle, bazıları ise tarafımızca belirlenmiştir. Ölçütlerden *etki (içkin, aşkın), uzaklık (yakın, uzak), doğrultu* ve *süreç* Cevizci (2010)'nin nedensellikle ilgili tanımlamalarından; *nedenlerin çokluğu (çoklu neden, zincirleme neden, aracılı, düzenleyicili, döngüsel alt başlıkları)* ise Erkuş (2015)'un sınıflamasından uyarlanmıştır. *Yapı, bakış açısı, olumluluk-olumsuzluk, gerçeklik, indirgeme, açıklık* ve *söz dizimi* ölçütleri tarafımızca oluşturulmuştur.

Çalışmada nedensellik kavram alanı içindeki tüm işaretleyiciler belirlenip anlam ve işlev doğrultusunda *yapı, bakış açısı, olumluluk-olumsuzluk durumu, gerçeklik, etki, uzaklık, süreç, çokluk, doğrultu, indirgeme, açıklık ve söz dizimi* niteliklerine göre başlıklara ayrılmıştır. Çalışma bu yönüyle betimsel bir çalışmadır. Belirlenen nedensellik türlerini örnekleyecek ölçüde örnek verilmeye çalışılmış, ancak bazı işaretleyicilerin örneklerinden az sayıda olması nedeniyle daha az örneğe yer verilmiştir.

Çalışmada örnekler numaralandırılmış ve eğik yazılmıştır. Örnekte neden bildiren ifadeler kalın; sonuç ifadesi ise altı çizili gösterilmiştir. Örnek tümcenin sonuna örneğin hangi yapıta ait olduğu kısaltmalarla ve satır/beyit sayısı yay ayraç içinde verilmiştir. Metin tamiri yapılan ya da metin bağlamından çıkarılan bazı eklemeler köşeli ayraçla verilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden alınan örneklerin günümüz Türkçesine aktarımında, bazen kaynak metin araştırmacısının aktarımı benimsenmiş, bazen de bu aktarım tarafımızca yapılmıştır. Günümüz Türkçesine aktarım, örneğin hemen altına yazılmış ve tırnak işareti içinde verilmiştir.

Araştırmada dilin çifteklemliliği sınıflaması kabul edilmiş, öncül ve ardıl biçimler değerlendirmeye alınmış, ancak ses ayırtıları çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. İşlevden yola çıkarak belirlenen biçimler, A. Martinet'nin biçimbilimi (morphology) anlayışıyla paralel olarak anlambirim gösterenlerinin değişkelerini simgeler (Vardar, 2002, s. 41).

Eşbiçimliklerden (allamorph) art ünlülü olan biçimlik (morph), biçimbirimi (morphem) göstermek üzere seçilmiştir. Örneğin: /+*A*/ biçimliği, +*a* ve +*e* biçimbirimlerini göstermek için belirlenmiş. Adların üzerine gelen ardıl biçimbirimlerin önüne + (artı) imi, eylemlerin üzerine gelen ardıl biçimbirimlerin önüne ise - (eksi) imi konmuştur.

Araştırmamızda, Mann ve Thompson tarafından 1987 yılında geliştirilen ve yazılı metinlerin düzenlenişini açıklamayı hedefleyen Sözbilimsel Yapı Çözümlemesi[8] (Rhetorical Structure Theory) esas alınarak söylem çözümlemesi yapılmıştır. Sözbilimsel Yapı Çözümlemesi, betimleyici bir kuramdır. Bu kuramın temeli, bir söylemi oluşturan parçalar arasında yer alan tutarlılık bağlantılarının türünü betimlemektir. Bu kurama göre,

[8] Çetintaş Yıldırım, Filiz (2009). Türkçede zaman-tarz-neden-sonuç ilişkilerinin ulaç ekleriyle belirginleştirilmesi: sıklık yüzdeleri ve uzman uyumlarına dayalı anket sonuçları. Dil Dergisi, Sayı: 146, Ekim-Kasım-Aralık 2009, s. 25-39.

iki ya da daha fazla tümce(cik)ten oluşan söylem parçaları, birbiriyle çeşitli anlam ilişkileri kurar ve sözbilimsel yapıları oluşturur.

Bu çalışmada, neden-sonuç ilişkisi bir neden gösterici ya da işaretleyici kullanılarak kurulmuşsa *işaretleyicili nedensellik*, herhangi bir neden gösterici kullanılmadan ifade edilmişse *işaretleyicisiz nedensellik* olarak adlandırılmıştır. Bu çalışmada işaretleyicili nedensellik örnekleri incelenmiş, işaretleyicisiz ya da anlamca bağlı önermelerden oluşan nedensellik örnekleri değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik görünümleri, gündelik bilgi, dini bilgi, tarih, hukuk, tıp, yemek konularında yazılmış 26 yapıt incelenerek belirlenmiştir. Gerekli görüldüğünde, seçilmiş yapıtların yanında gramer kitapları, araştırma inceleme kitaplarından serbest tarama yöntemiyle yararlanılmış, başka araştırmacıların belirlediği nedensellik örnekleri de araştırma kapsamına alınmıştır. Günümüzde ya da Türkçenin farklı kollarında kullanılan nedensellik işaretleyicilerinden Eski Anadolu Türkçesinde belirlenemeyen birimler değerlendirmeye alınmamıştır.

Sonuç olarak, elde edilen bulgulara dayanılarak Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeki nedensellik işaretleyicilerinin Türkiye Türkçesindeki durumuna değinilmiştir.

BÖLÜM IV

BULGULAR

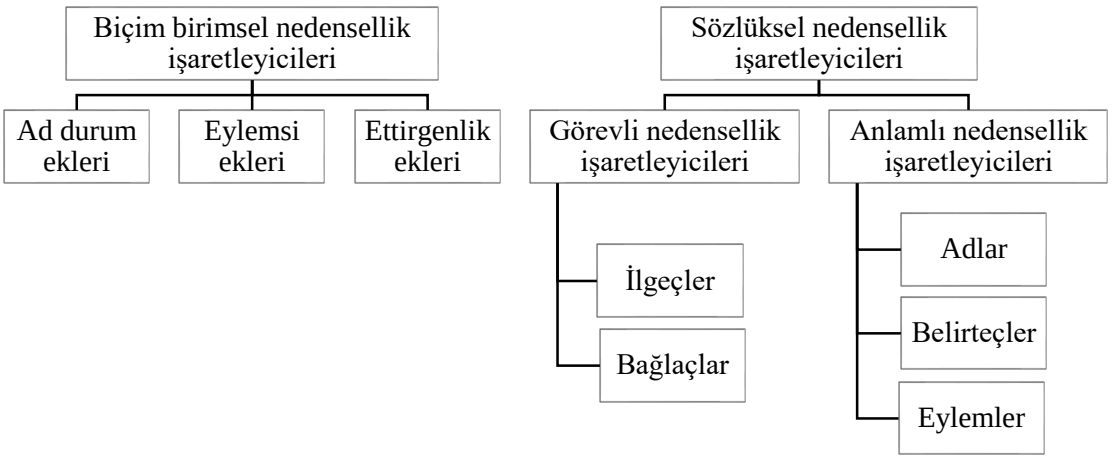
ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE NEDENSELLİK

Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik kavramı, *yapı, bakış açısı, olumluluk-olumsuzluk, gerçeklik, etki, uzaklık, süreç, çokluk, doğrultu, indirgeme, açıklık* ve *söz dizimi* ölçütlerine göre değerlendirilmiştir.

4.1. Yapı Açısından Nedensellik

Türkçe dilsel olanaklarıyla neden-sonuç ilişkili tümceleri farklı biçimlerde birbirine bağlayabilir. Nedensellik ilişkisinde, neden ve sonuç arasındaki bağlantıyı kurmak için ek, sözcük, sözcük öbekleri ya da tümcecik kullanılabileceği gibi, herhangi bir neden işaretleyicisi kullanılmadan (biçimce bağları olmadan) da neden ilişkisi kurulabilir (Mehmedoğlu, 2001, s. 112, 114; Banguoğlu, 2004, s. 126, 428, 559; Gencan, 2007, s. 163).

Biçimsel tipoloji açısından değerlendirildiğinde nedensellik, nedenle sonuç arasındaki bağlantıyı eklerle kuran *biçimbirimsel nedensellik*, neden anlamı taşıyan sözcüklerle yapılan *sözlüksel nedensellik*, neden anlamı eklerin üzerine gelen ilgeçlerle kurulan *biçimsözdizimsel nedensellik*, neden anlamı sözdizimsel yapılarla kurulan *sözdizimsel nedensellik* olarak dört başlıkta ele alınabilir. Ancak sözdizimsel işaretleyic olan ilgeçler ekler olmadan da kullanılabildiği ve sözdizimsel yapılarda da neden işaretleycileri ad, eylem gibi sözcük türlerinde bulunduğu için bu çalışmada nedensellik işaretleyicileri *biçimbirimsel* ve *sözlüksel nedensellik işaretleyicileri* olmak üzere iki ana başlıkta değerlendirilmiştir. Sözlüksel nedensellik işaretleyicileri de *görevli* ve *anlamlı nedensellik işaretleyicileri* olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir. Biçimbirimsel nedensellik işaretleyicileri görevli nedensellik işaretleyicileri başlığı altında ele alınmıştır.



4.1.1. Biçimbirimsel Nedensellik İşaretleyicileri

Biçimbirimler, dilin çifteklemliliği bağlamında dil dizgesinin birinci eklemine özgü anlamlı en küçük birimidir ve dilin anlamlı birimlere bölümlenebilmesini sağlamaktadır (Adalı, 2004, s. 13; Sebzecioğlu, 2017, s. 124). Biçimbirimler, temelde iki işlev taşırlar: sözdizimsel işlev ve anlamsal işlev (Boz, 2013, s. 7). *Neden* işlevi, biçimbirimlerin kimi zaman birincil işlevi kimi zaman da ikincil işlevi olabilmektedir. Bu nedenle kimi araştırmacılar durum ulamında *neden durumu*na yer vermiştir (bkz. 2.1.9.4. Neden-Durum İlişkisi).

Biçimbirimler, eklenme düzleminde birimlerin kuruluşunda birinci sırada yer alıyorsa öncül, geriye kalan bölümde yer alıyorsa ardıl olarak değerlendirilir (Adalı, 2004, s. 17). Türkçe tipolojik olarak soldan dallanmalı bir dil olduğu için biçimbirimler ardıl biçimbirimlerden oluşmaktadır. Böylece biçimbirimler, neden ifadesinin üzerine gelir ve neden ifadesini sonuç ifadesine bağlar.

Yapılan çözümlemede, biçimbirimlerin bulunduğu sözcük ya da sözcük öbeği, *neden* bölümünü oluşturmuş ve genellikle tümce ögesi olarak *belirteç tümleci* bazen de *dolaylı tümleç* görevini üstlenmiştir.

4.1.1.1. Ad Durum Ekleri

Türkçede ad durum ekleri, çok işlevli, bağımlı (bound) ve ardıl biçimbirimlerdir. Çok işlevli olması nedeniyle, bu biçimbirimlere farklı adlar da verilmektedir. Ad durum eklerinin *yönelme, bulunma, ayrılma, araç* ve *eşitlik* gibi birincil işlevlerinin yanında *neden, amaç bildirme* gibi işlevi de bulunmaktadır. Yapılan çözümlemede, Eski Anadolu

Türkçesinde, ad durum eklerinden *+(y/n)A, +(n)dA +(n)dAn +n* ve *+(n)CA* biçimbirimlerinin neden bildirme işlevinde kullanıldığı belirlenmiştir.

4.1.1.1.1. +(y/n)A

+(y/n)A biçimbirimi, sözdizimsel olarak adları, eylemlere (*+(y/n)A git-*), ilgeçlere (*+(y/n)A doğru*), adlara (*dişe diş*) ve yardımcı eylemlere (*işine gel-*) bağlamakla görevli bağımlı ve ardıl bir biçimbirimdir. Tümcede temel işlevi yaklaşma ve yönelme bildirmektir. Ancak bağlamsal ya da anlamsal olarak kullanımı genişler, böylece amaç ve neden bildirir. Ayrıca başka yapıların üzerine gelerek belirteç (boşuna); ulaç (*-DXĞXnA, -AcAğInA*) üretmeye yatkındır. *+(y/n)A*'li tümleçler genellikle tümcede *dolaylı tümleç* görevini üstlenir.

Tarihsel süreçte Eski Türkçede *+GA* biçiminde tanıtlanan yönelme durumu eki, Doğu Türkçesinde *+GA* olarak görülürken Batı Türkçesinin ilk kolu Eski Anadolu Türkçesinde ek başı *+G* sesinin süreklileşmesi ve yutulmasıyla (erimesiyle) *+A* biçimini almıştır (Gülsevin, 2007, s. 39). Batı Türkçesinde *+(y/n)A* biçiminde görülen yönelme durumu eki, adı eyleme amaç ve "-dan dolayı, -dığı için, neden" anlamıyla bağlar (Korkmaz, 2014, s. 112, 294) ve nedensellik ilişkisi kurmada kullanılır.

Eckmann, Çağatay Türkçesinde yönelme durumu ekinin daha çok duygu bildiren eylemlerle, bir şeyin olma (iç) veya yapma (dış) nedenini veren ek (sebep datifi) olduğunu belirtip şu örnekleri verir: *yaşarun derdimedür eşk.* "(bu) gözyaşları, gizli derdim içindir"; *sarġarıp ḳaldım ḥavâdis sâçiġa.* "havadisin vuruşuyla sararıp kaldım."; *küler érdim burun Ferhâd-ı miskin dâstânıġa*. "önceleri miskin Ferhad'ın destanına gülerdim"; *ol fetḥġa şükr ḳılup.* "o fetih için şükredip"; *yigitlikinge mağrur bolup.* "gençliğine gururlanıp". (2005, s. 33).

Sinanoğlu (1960), *gel-, git-, çek-, yürü-, koş-, yaklaş-* gibi devinim gösteren geçişsiz eylemler ve bunların geçişli ettirgen biçimlerinin "ne amaçla?" sorusunu karşılamak için *+(y/n)A* yönelme durumu biçimbirimli zorunlu tümleçlerin neden ve amaç tümleçleri olarak kullanıldığını belirtir (s.337).

Emre (1945), *küçüklere oyuncak al-, işçilere yemek hazırla-* gibi adların üzerine gelen +(y/n)A yönelme biçimbirimli anlatımların ve *birini görmeğe git-, vatanı kurtarmaya koş-, çiçek dermeğe gel-, yükselişe gayret göster-* gibi eylemsi eklerinden sonra kullanılan *+(y/n)A* yönelme durumu biçimbirimli anlatımların tümcede *amaç tümleci* yaptığını söyler (s. 343-344).

Boz (2007), Sinanoğlu ve Emre'den yola çıkarak bu tür *zorunlu* ya da *seçimlik* olarak *+(y/n)A* yönelme durumu eki almış tümleçlerin eylemin *kim için, ne için*; *kime* veya *neye karşı* yapıldığını belirterek neden ve amaç tümleci yaptığını anlatır. Bunun sonucunda *eylem+[-mA(k)]+[+A]* ve *ad+[+(y/n)A]* yapılarıyla *zorunlu* ya da *seçimlik* olarak neden ve amaç tümleçleri kurulabileceğini aktarır. Ayrıca buradaki *-mA(k)+(y)A* yönelme biçimbirimli yapının *-mAk için* yapısının bir kısaltması olduğunu ve "Tatilde avlanmaya gideceğiz." (Sinanoğlu, 1960; 337) örneğini "Tatilde avlanmak için gideceğiz." biçiminde uzun haliyle yazabileceğimizi belirtir. (Boz, 2007; s.85-86, 98).

Gülsevin (2017), Eski Anadolu Türkçesinde *+(y/n)A* yönelme durumu ekinin "için" anlamı verdiğini şu tümcelerle örnekler (s. 42):

[8] ***ṭanuḳluġa*** varursın ḥaḳ evine (KEMŞ, 167)
"Tanıklık etmek için hak evine varırsın."

[9] *işitdüm kim bir gez üç kişi düzilüp* ***ḥarâmîliga*** *çıḳdılar* (MBN, 18a-10)
"Üç kişinin toplanıp haramilik yapmak için çıktıklarını işittim."

Örnek [8] ve [9]'da sırayla *tanıklık/haramilik* nedeni, *hak evine varmak/çıkmak* sonuç yargısını verir. Nedensellik işaretleyicisi, *+(y/n)A* yönelme durum biçimbirimidir.

Neden bildiren biçimbirimsel işaretleyiciler ad, adıl, adlaştırılmış eylem veya doğrudan eylem tümcesi üzerine gelebilmektedir. Yapılan çözümlemelerde *+(y/n)A* yönelme biçimbiriminin geldiği yapılar aşağıda sıralanmıştır:

4.1.1.1.1.1. Adıl + *A*

Adıllar, dilsel bir bağlamda daha önce anılan bir ögeye göndermede bulunan sözcük türüdür. Adıllar, kimi zaman öncülünde nedensel bir tümceyi işaretleyebilir ve *gönderimsel neden işaretleyicisi* görevini üstlenebilir. Türkçede genellikle artgönderim için *bu* ve *o* adılları, öngönderim için ise *şu* adılı kullanılır. Eski Anadolu Türkçesinde de bu kullanımın tanıklarını görürüz. Belirlenen örneklerde Türkçenin genel kullanımına uygun olarak *bu* ve *o* adıllarıyla artgönderimsel nedensellik yapılarına göndermede bulunulduğu tanıklanmıştır. Adılların üzerine gelen *+(y/n)A* yönelme durum eki, "için" anlamı taşır.

[10] *Ḫānum,* ***bir yaḫşı yigidümüz öldi, aŋa*** *aġlaruz* (DK, 80a).
"İyi bir yiğidimiz öldü, ona ağlarız."

Örnek [10]'da *ol* işaret adılının yönelmeli biçimi olan *aŋa*, gönderimsel neden işaretleyicisidir ve *bir yaḫşı yiğidin ölmesi*ne göndermede bulunur. Bu tümcede sonuç, *ağlarız* yüklemidir. *Ağlamak* eyleminin nedeni, *yiğidin ölümü*dür.

[11] ***yûsuf ėşidür bunlardan bu sözi*** *ağlar anda* ***bunlara*** *göynür özi* (YZ, 969).
"Yusuf bunlardan bu sözü [kardeşlerinin kendisi hakkındaki yanlış düşüncelerini] işitir, o anda ağlar, bunlara içi yanar"

Örnek [11]'de *+(y/n)A* yönelme biçimbirimli *bu* işaret adılının çokluk biçimi, gönderimsel neden işaretleyicisidir ve önceki bir olaya göndermede bulunur. Bu örnek, "İşittiklerinden dolayı Yusuf'un canı yanar." biçiminde yeniden düzenlenebilir. Buradaki nedensellik ilişkisi *+(y/n)A* yönelme biçimbirimiyle sağlanmıştır.

4.1.1.1.1.2. Ad + İyelik Eki + *(n)A*

Nedensellik işaretleyicisi olarak yönelme durumu eki, ad ve ad öbeklerine de gelebilmektedir. İyelikli kullanımlar kişi farklılıklarında ortaya çıkar.

[12] ***Senüŋ dostuŋa*** *dost ve* ***düşmenüŋe*** *düşmenüz* (DK, 149b).
"Senin dostuna dost ve düşmanına düşmanız."

Örnek [12]'de bağlamda iki nedensellik tümcesi vardır: ilk tümcenin sonucu, *dost(uz)* ad tümcesidir, neden ise (*senin) dost olma(n)*dır. İlk tümceye paralel olarak ikinci tümcenin sonuç yargısı *düşman olma(mız)*ın nedeni de (*senin) düşman olma(n)*dır. Nedensellik ilişkisinde bir başka kişi belirleyici olur, böylece *dolaylı neden* bildirir.

[13] *birisi evde kalur* ***ev işine*** */ ol ḳalanı giderler ḳardaşına* (YZ, 951).
"Birisi ev işi yapmak için evde kalır, ..."

Örnek [13]'te *birisi evde kalır* yargısı sonuçtur, sonucun oluşmasını sağlayan neden ise *ev işi yapma* (yapmak için) durumudur. Bu örnekte daha çok ereksel nedensellik ilişkisi kurulmuştur.

[14] *çün ėrişdüm ben atama ey ʿamû /* ***şükrine*** *kıldum âzâd sizi ḳamu* (YZ, 1413)
"Ey dostlar, ben babama kavuştuğum için hepinizi özgür bıraktım."

Örnek [14]'te asıl neden *babaya kavuşmak*tır, bu duruma şükretmek için herkesi özgür bırakmıştır. Bu durumda *şükür* ara bir neden, *babaya kavuşmak* temel nedendir.

4.1.1.1.1.3. Eylem+ *-mAk* + *A*

Eski Anadolu Türkçesinde +(y/n)A yönelme durumu eki *-mAk* eki almış eylemin üzerine gelerek ereksel nedensellik ilişkisi kurar. *-mAk* ekinin son sesi, ünlüyle başlayan bir ek aldığı için değişim yaşar.

[15] *Anası daḫı cānın vermedi. Böyle degeç ʿAzrāyîl geldi,* ***Deli Dumruluŋ canın almaġa*** *(DK,84b).*
"Annesi de canını vermedi. Böyle deyince azrail, Deli Dumrul'un canını almaya geldi."

Örnek [15]'te *-mAk* biçimbirimin üzerine gelen *+(y/n)A* yönelme durumu biçimbirimiyle kurulan yan tümce, *gel-* eyleminin nedenini vermektedir.

[16] *Ḳız eydür: "Ya* ***ne maṣlaḥata*** *geldüŋ, yigit?" dedi. Beyrek eydür: "****Bay Bîcān Begüŋ bir ḳızı varmış, anı görmege*** *geldüm" dedi* (DK, 41a).
"Kız 'Ne iş yapmaya geldin, yiğit' dedi. Beyrek 'Bay Bican Bey'in bir kızı varmış, onu görmeye/görmek için geldim.' dedi."

Örnek [16]'da hem soru yönelten adın hem de yanıtı içeren adlaştırılmış eylemin üzerine *+(y/n)A* yönelme durumu seçimlik olarak tercih edilmiştir.

[17] *eytdiler göster ḳuluŋ yüzin bize /* ***vėrelüm*** ***görmege*** *bir altun size* (YZ, 305).
"Kulunun yüzünü bize göster, onu görmek için size bir altın verelim, dediler."

[18] *kurd dėdüm bir oğluma* ***ağlamaġa*** */ kan dėdüm ikinci* ***çoḳ ağlamaġa*** *(YZ, 1124).*
"bir oğluma [kurdu hatırlayıp] ağlamak için kurt dedim, ikincisine [kanlı elbiseyi hatırlayıp] daha çok ağlamak için kan dedim."

Örnek [17]'de metin bağlamındaki (size) altın vermeyi teklif etmelerinin nedeni onu (Yusuf'u) görmek istemeleridir. Örnek [18]'de Yakup'un bir oğluna kurt, diğerine kan demesinin nedeni onları gördükçe ağlamak istemesidir.

Bu kullanım günümüz Türkçesinde *-mAk* eki yerine daha çok onunla eş işleve sahip *-mA* adlaştırma ekiyle kurulur. Korkmaz, *+mA+y+A* yapısının tümcede "için, maksadıyla, -DAn dolayı" anlamı taşıdığını belirtir (2003, s. 889).

Kahraman (2007), *+(y/n)A* biçimbiriminin yönelme-yaklaşma durumu eki olduğunu, amaç ve hedef bildirme işlevi görebileceğini söyler. Kahraman'ın amaç için verdiği örneklerden bazıları şunlardır: *Kızı* ***para istemeye*** *dükkanın kapısına gelince bir bağırır*[9]; *…o kadar candan buluyordu ki* ***ayrılmamaya*** *bahane arıyordu*[10]; *…****kefaretini ömürleri boyunca çekmeğe*** *mahkum büyük zavallılar gibi görünürlerdi*[11]. Bu örneklerden hareketle, Eski Anadolu Türkçesindeki kullanımların Türkiye Türkçesinde de benzer biçimde kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu yapının ereksel neden anlamının, Eski Anadolu Türkçesinden günümüze kadar gelebildiğini söyleyebiliriz.

4.1.1.1.1.4. Eylem+ *-mAk + lIK+ A*

Eylemin üzerine gelen *-mAk+lIK+A* ekler grubu, *-mAk+A* ile eşanlamda kullanılır ve yönelme durumu "… için" işlevi bildirir (Gülsevin, 2007, s. 43). Örnek [19] ve [20]'de zorunlu bir nedensellik ilişkisi vardır.

[19] ***Seni görmeklige*** *biŋ cân bahâdur yâ resûlaʿllâh* (ŞH, 1, II, 9).
"Ya Resulallah, seni görmeye bin can değer."

[20] *kapudan şemdîn komaz* ***girmeklige*** */ kimse yoḳ anuŋ dilin bilmeklige* (YZ, 1032).
"Kapıdan girmeye Şemdin bırakmaz, onun dilini bilen kimse yok."

[9] Sabahattin Ali, *Selam*.
[10] Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*.
[11] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları*.

4.1.1.1.2. *+(n)dA*

+(n)dA biçimbirimi, tümcede yeri veya zamanı eylem ya da ada bağlayan bağımlı (bound) ve ardıl biçimbirimlerdir. Bulunma durumu biçimbirimi, doğrudan neden bildirme işleviyle kullanılmamakla birlikte dolaylı olarak neden ilişkisi kurabilmektedir. Kahraman, bulunma durumu ekinin bazı kullanımlarda eklendiği ada (karşı, ön, uğur, … gibi adlara) neden işlevi yükleyebildiğini belirtir (2007, s. 37). Araştırmamızda, *+(n)dA* bulunma durumu ekinin *yoluŋda* ilgecimsisiyle neden bildirdiği de belirlenmiştir (bkz. 4.1.2.1.1.3.5. yoluŋda). Belirlenen örneklerde dolaylılık, art ya da öngönderim ögeleri olan adıllar aracılığıyla sağlanır ve bu adıllar *neden gönderimsel işaretleyici* durumundadır.

Eckmann, Çağatay Türkçesinde bulunma durumu ekinin bazen iç neden bildirmek için kullanıldığını bildirmektedir ve şu örnekleri vermektedir (2005, s. 72): *ḫalḳ alar ḥâlıda ḥayrân édi* (YZH, 77b:4) "Halk, onların hali yüzünden şaşkındı."; *öledür mén firâḳıngda* (LN, 152a:3) "(Senin) ayrılığın yüzünden ölüyorum."; *ʿışḳ otıda Lutfî yıġlama köp* (LD, 118:5) "Lutfî, aşk ateşi yüzünden (bu kadar) çok ağlama."; *köz néçe kün ġamıda yapmadılar* (SS, 135:278) "(Onun) üzüntüsüyle nice günler göz yummadılar (uyumadılar)"

[21] ***[Aruz] Beyregüŋ saḳalını tutdı.*** *Begler Beyrege ḳıyamadı.* <u>Beyrek, Aruz ḳaḳıduġın</u> **burada** <u>bildi</u> *(DK, 150a).*
"Beyrek, Aruz'un kızdığını buradan (Beyregün saḳalını tutmasından) bildi."

Örnek [21]'de *burada* yer belirteci neden tümcesini işaretler. Nedensellik ilişkisinde *burada* sözcüğü neden tümcesine gönderme yapar. *Burada* sözcüğü *buradan* anlamıyla kullanılmıştır.

4.1.1.1.3. *+(n)dAn*

+DAn eki Türkçede çok işlevli bir biçimbirimdir. *+DAn* eki, ayrılma/çıkma işlevi taşıdığından bu adlarla ifade edilir. Sözcüklerden ve tümceciklerden (yan tümcelerden) sonra veya ilgeçlerden önce farklı işlevlerde (istem/valenz göreviyle) zorunlu ya da seçimlik olarak kullanılabilir. *+DAn* eki, yalnız başına sözcük ya da sözcük öbeklerinin üzerine gelerek neden bildirmek amacıyla kullanılabilir. Ayrıca bu ek, kimi zaman bazı eklerle (*-DXğXndAn*) kimi zaman da *ötürü, dolayı* gibi bazı ilgeçlerle *(+DAn*

dolayı/ötürü) birleşerek neden bildiren ulaçlar oluşturabilir. Hatta eklendiği sözcükle kalıplaşarak neden bildiren ilgeçler türetebilir (*yüzünden*).

+DAn biçimbiriminin tek başına ya da ilgeçlerle kullanımında öncül biçimin hangisi (*+DAn* mı yoksa *+DAn ötürü* mü?) olduğunu belirlemek olanaklı görünmemektedir. Bu konuda iki yaklaşımdan söz edilebilir. Birincisi, yalnızca ayrılma durumu ekinin neden bildirmek için kullanımında bir eksiltme olabilir. İkisincisi ise, yalnızca ayrılma durumu ekiyle bildirilen neden pekiştirilerek ilgeçli kullanım ortaya çıkmış olabilir.

Ayrılma durumu ekinin hem tek başına hem de ilgeçlerle kullanımının nedensellik ifadesi taşıması, bizi bu yapılar arasında bir farkın olup olmadığı sorusuyla karşı karşıya bırakır. Uslu (2001)'de *+DAn* ekiyle *+DAn dolayı/ötürü* yapılarının eşdeğer olup olmadığını tartışır ve iki yapının birbirinden farklı özellikleri olduğunu söyler. Konuyu eşzamanlı değerlendirdiğinde *dolayı* ilgecinin daha çok adlarla ve *-mA/-(y)Iş* adlaştırma ekleriyle kullanıldığını, ayrıca temel tümcenin eyleminin de belirteç tümceciği ve tümleçlerin alması gereken ekleri belirlediğini bildirir (s. 4) (bkz. 4.1.2.1.1.1.4. *için*).

Kornfilt, neden bildirmek için üç etkili yol olduğunu belirtir: *+DAn, +DAn dolayı* ve *yüzünden* (1997, s. 234). Kornfilt'in verdiği üç yol da *+DAn* eki içerir.

+DAn ayrılma durumu biçimbirimi, koşul anlamıyla iç içe "kaynak, doğuş yeri" belirtir (Bolulu, 1996, s.18). Nedensellik, doğası gereği nedeni, kaynağı, bir şeyin var olduğu yeri, ona neden olan veya onu gerçekleştiren şeyi sorgular. Ayrılma durumu biçimbiriminin nedensellik yapılarında çokça kullanılmış olması, üstelik üzerine geldiği bazı biçimbirimlerle kalıplaşarak neden bildirme eğiliminde olması, kaynak ve doğuş yeriyle açıklanabilir. *+DAn* biçimbirimi, bu özelliğiyle kimi sözcüklerde yapım eki gibi de kullanılmıştır (can+dan, iç+ten). Bu örneklerde de çıkış yeri ve kaynağı olma özelliği hala gözlenebilmektedir.

Nedensellik ilişkisinde ayrılma durumu eki almış sözcük veya sözcük öbeği, neden yan tümcesini oluşturur, ana tümcenin nedenini verir. *+DAn*'lı neden tümceciği, tümcede *dolaylı tümleç* görevindedir. Ancak *+DAn* biçimbiriminin ilgeçlerle birleşerek oluşturduğu ulaçlar, tümcede *belirteç tümleci* görevini üstlenir.

Eski Anadolu Türkçesinde, ayrılma durumu biçimbirimi, *+(n)dAn* biçimindedir. Ekin ilk sesi ötüm benzeşmesine uymaz. *+(n)dAn* biçimbirimi, adların, adılların, *-mAk* adlaştırma ekinin üzerine doğrudan veya adlardan sonra iyelik eklerinin üstüne gelerek neden bildirmektedir.

4.1.1.1.3.1. Ad *+(n)dAn*

+(n)dAn ayrılma durumu biçimbirimi adlardan/ad öbeklerinden sonra kullanıldığında genellikle durumsal nedensellik ilişkisi kurar. Gülsevin, (2007), *+(n)dAn* biçimbiriminin, Eski Anadolu Türkçesinde ikincil işlev olarak duygulara dayanan davranışların nedenini bildirmede kullanıldığını, diğer bir işlev olarak "bir şey sebebiyle, bir şey yüzünden" anlamına geldiğini belirtir (s. 59):

[22] *gördi ki, ılan* ***sovuḳdan*** *buymış yatur.* (MBN, 8a-2)
"Gördü ki yılan soğuktan donmuş yatıyor."

[23] *bizden güçlüler gördük anda varup / söylemedük* ***ḳorhudan*** *karşu turup (YZ, 1236).*
"Oraya varınca bizden güçlü olduklarını gördük, korkudan karşı çıkıp söylemedik."

[24] *ḳamu dili ṭutuldı beŋzi şolu / ʿaḳlı gitdi* ***ḳorḳudan*** *oldı delü (YZ, 1278).*
"Hepsinin korkudan dili tutuldu, benzi soldu, aklı gitti, deli oldu.

[25] *Ne bileyin oġul,* ***arslandanmı*** *oldı yoḫsa* ***ḳaplandanmı*** *oldı? (DK, 15b)*
"Ne bileyim oğul, aslandan mı yoksa kaplandan mı oldu?"

[26] *ol suya baḳdı ol baḳmaḳ heybetinden su yüceldi daşdı ve* ***taŋrı ḳorkusından*** *ditredi akdı* (KE, 5/9)
"O suya baktı, bakmak heybetinden su yükseldi, taştı ve tanrı korkusundan titredi, aktı."

[27] *yaʿḳûb eydür diŋleŋüz uşbu sözi / düşüm olur görürem on bir ḳuzı // güder-iken ḳuzılarum tağılur / arasında körpe ḳuzısın ḳurd alur // imdi korkaram düşümden gėrü görem /* ***gördügüm düşden daḫı*** *kaygu yėrem (YZ, 45).*
"… Gördüğüm düşten kaygılıyım."

Adlardan sonra ayrılma durumu biçimbirimi gelerek oluşturulan nedensellik örneklerini Çağatay Türkçesinde sık kullanılan *+DIn* ayrılma biçimbirimleriyle de

oluştuğunu görürüz (Eckmann, 2005, s. 72): *yazı ḳıpḳızıl boldı ḳan cûşıdın* (Z[12], 25v:13) "Yazı (yer), kan selinden kıpkızıl oldu."

4.1.1.1.3.2. Adıl +*(n)dAn*

[28] ***Sendenmidür bendenmidür**; Tangrı teʿālā bize batman oġul vėrmez*, ***nedendür**? (DK, 8b)*
"Senden midir, benden midir; Tanrı Teâlâ bize batman oğul vermez, nedendir?"

[29] *Senüŋ ipüŋ* ***benden*** *üzülse kimüŋ ipine ulaşam (KE, 10/12).*
"Senin ipin benden dolayı koparsa kimin ipine ulaşayım."

4.1.1.1.3.3. Ad + İyelik Eki +*(n)dAn*

[30] ***eşekligüŋden*** *çakal sözine uyup belâ damına düşdüŋ.* (MBN, 6a-3)
"Eşekliğinden çakal sözüne uyup bela tuzağına düştün."

Örnek [30]'da durumsal nedensellik ilişkisi söz konusudur. *Çakal sözine uymak* sonuç tümcesinin nedeni, *eşeklik*tir.

[31] *ḫôcam ʿâşıḳ olanlaruŋ işi âhıla zâr olur/* ***ḥasretinden*** *ol maʿşûḳuŋ gözi yaşı bıŋar olur*. (YED, 55-1)
"Âşık olanın işi ağlayıp inlemek olur/ hasretinden ol maşuğun gözyaşı pınar olur."

Örnek [31]'de *maşuğun gözyaşlarının pınar olması*nın nedeni, *sevgiliye duyulan hasret*tir. Hasret, bir durumdur ve böylece durumsal nedensellik ilişkisi kurulmuştur.

[32] *Ammā* ***ḳızuŋ derdinden*** *beŋzi sarardı (DK, 109b).*
"Ama kızın derdinden benzi sarardı."

[33] ***Beyregüŋ ḳorḳusından*** *ḳaçdı, özini ṭana ṣazına ṣaldı (DK, 61b).*
"Beyrek'in korkusundan kaçtı, …"

[12] Şerefeʿd-dîn ʿAlî Yezd'nin żafernâme adlı eserinin Çağatayca tercümesi. Elyazma. Nuruosmaniye Kütp. No. 3268, Bk. İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları, I, 2 (İstanbul, 1944), s. 170, No. 88).

[34] ***Gederiken ʿaraba ḳıcırdısından*** *Kazan oyandı (DK, 138b).*
"Giderken araba gıcırtısından Kazan uyandı."

[35] *dillerinçe ḳorḳudurlar ol oğlanı /* ***ḳorḳusından*** *yûsufuŋ titrer cânı (YZ, 210).*
"O oğlanı kendi dillerinde korkuturlar, korkusundan Yusuf'un canı titrer.

[36] *seni geldüm bulmadum oldum delü /* ***hasretüŋden*** *iŋileyü oldum ölü (YZ, 500).*
"Geldim, seni bulmadım, deli oldum, hasretinden inleyerek ölü oldum."

4.1.1.1.3.4. Eylem + *-mAk +dAn*

-mAkdAn yapısı, temel tümce ve yan tümce arasında doğrudan nedensellik ilişkisi kuran bir yapıdır. Eski Anadolu Türkçesinde *-mAk* adlaştırma ekinden sonra gelen *+(n)dAn* ekinin ilk sesi ötümlüdür ve bu nedenle de ötüm benzeşmesine uyumsuzdur. Türkiye Türkçesinde ötüm benzeşmesine uyarak *-mAktAn* biçimini almıştır. Temel tümce ve *-mAkdAn* ekli yan tümcenin özneleri aynıdır. Özne aynılığı *-mAk* ekiyle, nedensellik işlevi *+(n)dAn* ekiyle sağlanır. Özne farklılığı söz konusu olduğu durumlarda *-mAsIndAn* yapısına dönüşür. *-mAsIndAn* yapısındaki iyelik ekleri özne farklılığı için gereklidir. Ancak Eski Anadolu Türkçesinde incelenen metinlerde iyelikli yapıya rastlanmamıştır.

[37] ***ölmekden ne*** *ḳorḳarsın çünki ḥaḳḳa yararsın / bil ki ebedî varsın, bu sözde fâsid daʿvîdür* (YED, 24-2).
"Ölmekten niçin korkarsın, çünkü hakka yararsın; bil ki sonsuza kadar varsın, bu sözde kötü bir olay vardır."

Yukarıdaki örnekte iki nedensellik işaretleyicisi vardır. Biri +(n)dA*n* ayrılma durumu biçimbirimidir ve *zorunlu* bir nedensellik işaretleyicisidir; diğeri *ne* soru sözcüğüdür ve *seçimlik* bir nedensellik işaretleyicisidir (bkz. 4.1.2.2.2.1.1. *ne*).

[38] ***Dölin almaḳdan*** *ṣafaŋ varısa, Şökli Melik, ḳara gözlü ḳızuŋ varısa gėtür, Ḳazana vėr. (DK, 31b).*
"Dölünü almaktan mutluysan, Şökli Melik, kara gözlü kızın varsa getir, Kazan'a ver."

[39] *eytdiler yoġ oldı bizden birimüz / **aġlamaḳdan** <u>görmez oldı aṭamuz</u> (YZ, 1309).*
"Bizden birimiz yok oldu, babamız ağlamaktan görmez oldu, dediler."

[40] *Ẕîrā **aġlamaḳdan** <u>gözleri görmez olmış idi</u> (DK, 61a).*
"Çünkü ağlamaktan gözleri görmez olmuştu."

Çağatay Türkçesinde de *-mAk+DIn* biçiminde adlaştırma ekinden sonra ayrılma biçimbirimleriyle nedensellik tümceleri tanıkları görülür (Eckmann, 2005, s. 72): *bu miskin kélmek u barmaḳdın ardı* (TN[13], 248b:9) "Bu miskin, gelmek ve gitmekten zayıf düştü."

4.1.1.1.4. *+n*

Eski Türkçede sözdizimsel olarak araç ya da birliktelik ilgisiyle adların diğer ögelerle bağlantı kurmasını sağlayan ardıl bir biçimbirimdir. Daha sonraki dönemlerde kullanımı gittikçe azalmış ve bazı donmuş sözcüklerde yaşamını sürdürmüştür. Günümüzde bu ek yerini *ile* ilgecinin dilbilgiselleşmiş biçimi *+lA* almıştır.

Gülsevin (2007), Eski Anadolu Türkçesinde *+n* araç durumu biçimbiriminin neden bildirdiğini ancak *içün* ilgeci kullanılmayan eksiltili (eliptik) bir kullanımdan söz eder ve şu örneklerle tanıklar (s. 72):

[41] *bu ġarîb-name **anın** <u>geldi dile</u>/ kim bu dil ehli daḫı maʿnî bile* (GN, 306/4)
"Bu garipname onun için dile geldi / …"

[42] ***ata aŋa diyip bilinmez ḳıymeti/ anın** <u>olmaz ḫalkuŋ aŋa minneti</u>* (GN, 160/24)
"Ana baba deyip kıymeti bilinmez, onun için halkın ona minneti olmaz."

Yukarıdaki iki örnek, günümüz Türkçesine aktarıldığında *anın* yapısı *onun için* yapısıyla karşılanıyor. Araştırmacının da bu örneklerde *için* ilgecinin eksiltilmiş bir kullanım olduğunu varsaydığını düşünürsek olasılıkla o da benzer biçimde günümüz Türkçesine aktarmış olabilir. Ancak *içün* ilgeci, Eski Anadolu Türkçesinde yalın durum veya kendinden önce tamlayan (ilgi) durumu alır (Örneğin: ***senüŋçün** DK, 50a).* Bu kullanım daha sonraki Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde de sürer. Bu nedenle

[13] *Seydî Aḥmed Mîrzâ. Taʿaşşuḳnâme*. Elyazma. British Museum Add. 7914, s 273b-289b, Rieu, s. 289.

buradaki örneklerde -herhangi bir yazım yanlışı yoksa (çünkü *+n* araç durumu ن ile, tamlayan durumu eki ک ile yazılır)- *içün* ilgecinin düşmesi söz konusu olamaz. Dolayısıyla eksiltili bir yapı düşünülmeden araç durumu ekinin neden bildirdiğini söylemek daha yerinde olur. Buna kanıt olarak da Eski Anadolu Türkçesinde ve günümüzde yansımalarını gördüğümüz araç durumu işlevini üstlenen biçimbirimlerin tek başlarına (*ile*>*+lA*) ya da bazı yapılarla (EAT: *bu sebeb birle, bu şart ile, bu vech ile*; TT: *-mAklA, bu nedenle, bu sebeple*) kalıplaşma eğilimi gösterilebilir.

4.1.1.1.5. *+(n)CA*

+(n)CA eki, eşitlik, benzerlik, karşılaştırma ve küçüklük bildiren ardıl bir biçimbirimdir. Eski Anadolu Türkçesinde Dede Korkut kitabında karşımıza çıkan bu kullanımda *+(n)CA* "için" işleviyle ereksel nedensellik bildirir.

[43] *Görür misiz aġam ḳazan baş kesdi, ḳan dökdi? Oġlan* ***yemek yemekçe*** *gelmez*. (DK, 68b/2).
"Oğlan [sadece] yemek yemek için gelmez."

Örnek [43], Ergin (1971) tarafından "Oğlan çocuk yalnız yemek yemeye gelmez." biçiminde, Özçelik (2005) tarafından ise "Çocuk gibi yemek içmek yakışmaz." biçiminde yorumlanmıştır (s. 189). Tarafımızca Ergin'in yorumlamasının metin bağlamından çıkarabildiğimiz kadarıyla daha uygun olduğu düşünülmektedir. Metnin öncesinde ve devamında yemek yemenin dışında oğlanın yaptığı başka işler olduğu vurgulanmaktadır. Oğlan baş kesmiş ve kan dökmüştür.

4.1.1.2. Eylemsi Ekleri

Eylemsi ekleri, eylem kök veya gövdelerinin üzerine gelerek adlık, ortaç ve belirteç tümcecikleri (yan tümce) oluştururlar. Bu tümcecikler, farklı işlevler üstlenir.

Adlık tümcecikleri, eylemleri geçici (kimi zamanda kalıcı) olarak adlaştırır ve bu adlar genellikle özne ya da yüklem olur. Ortaç tümcecikleri, adları niteleyen sıfatlar veya adlaşmış sıfatlar türetirler. Ulaç tümcecikleri ise *zaman, tarz, durum, neden, amaç, araç* ve *koşul* bildiren tümcecikler oluştururlar.

4.1.1.2.1. Adlaştırma Ekleri

Eylemsi eklerinden adlaştırma ekleri, tek başına nedensel ilişki kurmada kullanılmamakla birlikte neden tümceciğini adlaştırıp üzerine neden bildiren yapılar (ad durum ekleri) alabilir. Eski Anadolu Türkçesinde [*-mAK + A], [-mAK + lIK+ A] ve [-mAḳ +dAn] yapılarında kalıplaşmış olarak görülür. Bu kullanımlardan* [*-mAK + A] ve [-mAḳ +dAn]* yapıları kullanımını sürdürmüş; *[-mAK + lIK+ A]* yapısı kullanımdan düşmüştür. Adlaştırma ekleri, Türkiye Türkçesinde *-mAktAn, -mAsInA, -mAsIndAn, -mAklA* gibi yapılarda kalıplaşarak zorunlu ya da seçimlik nedensellik ilişkisi kurmaktadır (Özcan, 2015). (Örneğin: ***Ben katları hesaplamaktan*** *konuyu gereği gibi takip edemedim*.[14]; …***Fikir değiştirmesine*** *şaşıp şaşıp kalıyorlardı*.[15]; ***Düğünüme gelmemekle*** *beni çok kırdın*.) Ancak bu tümcelerde nedensellik işlevini adlaştırma ekleri değil, üzerine gelen nedensellik işaretleyicileri taşımaktadır.

4.1.1.2.2. Ortaç Ekleri

Ortaç ekleri, eylem ve eylem öbeklerinin üstüne gelerek sıfat görevli yan tümce (tümcecik) türetir. Sıfat görevindeki tümcecik, kimi zaman temel tümcenin nedeni olabilmektedir. Türkiye Türkçesinde, özne niteleyicisi *-(y)An* eki, ortaç ekleri içinde nedensellik ilişkili tümceleri birleştirmekte diğer ortaç eklerine oranla daha çok kullanılmaktadır. Özcan (2015), nedensellik işlevli ortaç eklerine şu örnekleri vermiştir: ***Cavidan'ın hasretine dayanamayan*** *Asım Kutay yemeden içmeden kesildi, sarardı, soldu, içlendi*[16]; *Bazen de bir ziyarete gittiğimde,* ***yarım saat sonraya ayarladığım*** *alarm zili, konuşmanın ortasında çalıveriyordu*.[17]; *Bu sevinçle postacının avucuna bir yarım mark bırakmıştı.* ***Alois Morgenrot'tan ömrü boyunca tek fenik bahşiş almamış*** *postacı, adamın aklını oynatmış olmasından korktu*.[18] (sy. 46). Erkuş (2015)'te "Pekiştirilen davranışın sıklığı artar." Örneğini nedensellik örneği olarak verir (sy. 37). Bu tümcede davranışın sıklığının artmasının nedeni pekiştirmedir. Neden ifadesi *-(y)An* ortaç ekiyle verilmiştir.

---

[14] Haldun Taner (2006). Şişhane'ye Yağmur Yağıyordu/Ayışığında "Çalışkur", Bütün Hikâyeleri-2, 10. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
[15] Haldun Taner (2009). Kızıl Saçlı Amazon, Bütün Hikâyeleri-1, 7. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
[16] Haldun Taner (2009). Kızıl Saçlı Amazon, Bütün Hikâyeleri-1, 7. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
[17] Haldun Taner (2008). Yalıda Sabah, Bütün Hikâyeleri-4, 8. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
[18] Haldun Taner (2006). Şişhane'ye Yağmur Yağıyordu/Ayışığında "Çalışkur", Bütün Hikâyeleri-2, 10. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Sıfatlar adları niteleyen sözcüklerdir ve tek başına bir tümce ögesi olamaz. Böylece yönetim ve bağlanma kuramına göre yönetene (yükleme) sorulan hiçbir soruya doğrudan maruz kalamaz. Verilen örnekler yöneten ve yönetilen açısından değerlendirildiğinde, yöneten konumundaki yükleme sorulan hiçbir soruya sıfat işlevli birimlerin yalnız başına yanıt veremediği görülür.

Yukarıda ortaç ekleriyle kurulan örneklerde özneyi nitelendiren ortaçların doğrudan neden bildirmek amacıyla tümce ögesi olarak kullanılmadığı görülebilir. Ancak ortaç ekleri eylem üzerine geldiği ve tümleç alabildikleri için kendi içinde bir yönetim sistemi kurar. Bu durumda tümce, kendi içinde küçük tümceler (tümcecikler) barındırır. Ortaç ekleri kullanılarak oluşturulan tümceler yan tümce ve temel tümce biçiminde iki ayrı tümceye ayrıldığında, bu tümceler arasındaki nedensellik ilişkisinin daha belirgin olduğu görülecektir.

Eski Anadolu Türkçesinde, ortaç eklerinin Türkiye Türkçesindeki kullanımı örnekleyen nedensellik işlevli tümceler belirlenememiştir.

4.1.1.2.3. Ulaç Ekleri

Ulaç ekleri, eylem kök ya da gövdesine eklenerek belirteç işlevinde yan tümcecik oluşturan bağımlı ve ardıl biçimbirimlerdir. Ulaç eki alan yan tümce, ana tümcenin *neden*i konumunda olabilmektedir. Yan tümceyi ana tümceye neden-sonuç ilişkisiyle bağlayan ulaçlara *neden ulaçları* (sebep zarf-fiilleri) adı verilir (Banguoğlu, 2004, s. 436). Neden ulaçlı yan tümceler, genellikle ana tümcenin *niteleme belirteci* olarak kullanılır (Hengirmen, 2007, s. 164). Ulaç ekleriyle kurulan neden tümcesi, bağlaçlarla kurulan iki tümce biçimine de dönüştürülebilmektedir. Örneğin: *Korktuğundan gitti = Gitti, çünkü korktu* (Banguoğlu, 2004, s. 572, 582).

Çetintaş Yıldırım (2009)'da Sözbilimsel Yapı Çözümlemesi (Mann ve Thompson, 1987) doğrultusunda Türkçede ulaç eklerinin bağdaşıklık ilişkilerini incelemiştir. Çalışmasında uzman gruplara yaptığı sıklık ve KiKare uzman uyumlarını belirleyen anket çalışmasının sonuçlarına göre bazı zaman bildiren ulaç eklerinin *tarz, neden* ve *sonuç* ilişkilerini de belirginleştirdiğini belirlemiş ve bunların belirginleştirme sıradüzenlerini oluşturmuştur (s. 25-39). Bu çalışmaya göre, zamansal bağdaşıklık ilişkisi kurduğu düşünülen ulaç ekleri aynı zamanda *neden, tarz, sonuç* gibi başka bağdaşıklık ilişkiler de kurabilmektedir.

Çetintaş Yıldırım (2010), bir bağlayıcının birden fazla sözbilimsel yapıyı belirginleştirdiğini ve Türkçede, tümcecikler arasında kurulan neden ilişkilerini belirginleştiren birçok ulaç eki olduğunu aktarır (s. 121). Dancygier ve Sweetser (2000), bağlam özellikleri ve söylemde bulunan dilbilgisel yapıların, tümceler arasındaki ilişkileri belirginleşmede rol üstlendiğini belirtmektedir. Örneğin, "She insulted me and I got angry" tümcesinde, *and* bağlacı neden ilişkisi kurmaktadır. Bu tümcede, konuşucunun sinirlenmesine neden olan durum ile ona hakaret edilmesi durumu arasında nedensellik ilişkisi vardır. Bu bilgi, metin bağlamından ve dünya bilgisi yoluyla edinilmektedir (s.120).

Gülsevin (2007), ulaçları asli zarf-fiil ve birleşik zarf-fiil ekleri olmak üzere ikiye ayırmıştır (s. 125). Bu çalışmada, ulaç ekleri de yalın ve birleşik ulaç ekleri biçiminde iki grupta değerlendirilmiştir.

4.1.1.2.3.1. Yalın Ulaç Ekleri

Yalın ulaç ekleri, daha küçük biçimbirimlere ayrılamayan ulaç ekleridir. Türkçenin tarihi dönemlerinde farklı eklerin birleşmesiyle oluşmuş bile olsa, günümüzde ayrıştırılamayacak duruma gelen ulaç ekleri ve kökenbilgisiyle ilgili kanıtlanmış veya karara bağlanmış bir sonucu bulunmayanlar da bu bölümde ele alınmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik işaretleyicisi olarak kullanılan yalın ulaç ekleri: *-(y)A…-(y)A, -(y)AlI, -(y)ArAk, -(y)IcAk /-(y)IcAgIz, -(y)IncA, -(y)ken, -(y)Up, -(y)UbAn / -(y)UbAnI, -(y)U* ve *-sA* ekleridir.

4.1.1.2.3.1.1. *-(y)A …-(y)A*

-(y)A ulaç eki, eylem kök ve gövdelerinin üzerine gelerek *zaman, durum, amaç, neden, yineleme* ve *sürerlik* işleviyle yan tümceyi temel tümceye bağlayan ulaç ekidir. Bu ulaç eki, tekli ve tekrarlı kullanılabilmektedir.

-(y)A ulaç eki, diğer bir ünlü ulaç eki olan *-(y)U* ulaç ekiyle eşişleve sahiptir. Deny (2012), iki ünlü ulaç ekinin de bazı kalıplaşmış yapıları oluşturduğunu, ancak günümüze yalnızca *-(y)A* ulaç ekinin gelebildiğini belirtmiştir. (s. 777) (bkz. 4.1.1.2.3.1.9. *-(y)U*).

Tarihi ya da çağdaş Türk dillerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında tekli kullanımın tümce ilişkilendirmede kullanımı tanıklanabilmektedir. Örneğin; Eckman (2005), Çağatay Türkçesinde *-A* ulaç ekinin amaç ve hedef belirlemek için tekli eylemle

kullanıldığını şu örneklerle tanıklar (s. 105): *méne köre keldi* (B[19], 60a:8) "Beni görmeye geldi."; *ḳuş sala bardı* (Z[20], 9a:8) "Kuş salmaya (avlamaya) gitti."

Çözümlememizde, Eski Anadolu Türkçesinde belirlediğimiz örneklerin de olumlu eylem köküne gelerek ereksel nedensellik bildirdiği ve tekli kullanıldığı gözlenmiştir. Aşağıdaki örnekte temel tümcenin ve yan tümcenin öznesi aynıdır.

[44] *tefârüce* ***geyik ata*** *vardılar* (YZ, 63).
"Gezinti yerine geyik vurmaya gittiler."

-(y)A ulaç ekinin tekli kullanımı, Türkiye Türkçesinde büyük oranda düşmüştür, kalıplaşmış yapılarda seyrek olarak durağan bir işlevde karşımıza çıkar: Bu ek, kala/geçe sözcüklerinde kalıplaşmıştır: *Dersler saat dokuzu çeyrek geçe başlar, dörde çeyrek kala biter.* Bazı belirteçlerde yine kalıplaşmış olarak kullanılır: *rastgele*, *ortaklaşa*, *nöbetleşe*, … Bazı ilgeçlerin oluşumunda görülür: *diye* (bkz. *deyü/deye*). *-(y)A* ulaç ekinin kalıplaşmasıyla oluşan *diye* ilgeci, özellikle öznel nedensellik ilişkisi kurmada sıkça kullanılır.

Aynı eylemin yinelenmesi, eylemin karşıladığı işin, oluşun, kılışın çok kez yinelendiğinin veya bu eylemdeki işin, oluşun, kılışın uzun sürdüğünün vurgulandığını gösterir. *-(y)A* ulaç eki, ön sınır vurgulayan eylemlerle kullanıldığında eylemin uzun sürdüğünü, son sınır vurgulayan eylemlerle kullanıldığında yineleme bildirir. Eylemin çok kez yinelenmesi ya da uzun süre gerçekleşmesi, neden ve sonuç ilişkisini pekiştirmektedir. Çünkü belki de bir kez yapıldığında herhangi bir sonucu doğurmayacak olan eylem, çok kez ya da uzun süre yapıldığında belirli reaksiyonlara neden olmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de *-(y)A* ulaç ekinin tekrarlı kullanımının kılınış açısından ön sınır vurgulayan eylemlerle kullanıldığı örnek belirlenmiştir:

[45] ***Yata yata*** *yanumuz aġrıdı*, ***tura tura*** *bėlümüz kurıdı* (DK, 20a).
"Yata yata yanımız ağrıdı, dura dura belimiz kurudu."

[19] Annette S. Beveridge (1905). The Babar-Nâma ("E.J.W. Gibb Memorial" series, I), London-Leyden.
[20] *Şerefeʿdʿdîn ʿAlî Yezd'in Zafernâme adlı eserinin Çağatay tercümesi*. Elyazma. Nuruosmaniye Kütüphanesi No: 3268. (Bkz. İstanbul Kütüphaneler Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları, I, 2 (İstanbul, 1944), s. 170, No.88) [38b, 19].

Örnek [45]'te aynı eylem yinelenmiş, böylece eylemin normalden uzun süre gerçekleşmesi belirli sonuçları doğurmuştur. Bu örnekte de yan ve temel tümcelerin özneleri aynıdır.

Zeynep Korkmaz (2003),Türkiye Türkçesinde *-(y)A* ulaç ekinin neden bildirme işlevinin genellikle olumsuz eylem kök ve gövdesine gelerek, bazen de aynı biçimin yinelenmesiyle oluştuğuna değinmiştir (s. 986). Yapılan çözümlemede Eski Anadolu Türkçesinde olumsuz eylemle kullanılan *-(y)A* ulaç eki örneklerine rastlanmamıştır.

Deny (2012), *-(y)A* ulaç ekinin tekrarlı kullanımının tarz ve niteleme bildirdiğini söyler (s. 778). Bu anlam için verdiği örneklerde neden-sonuç ilişkili tümceler belirlenmiştir: ***su dura dura*** *bozulur; İnsan* ***bilmeye bilmeye*** *çoḳ şeyi ḥazm edebilir faḳat* ***bile bile*** *yutmaḳ her miʿdenin ḥarcı değildir*[21]. Bu örneklerin biri olumlu eylem tabanına diğeri olumsuz eylem tabanına gelmiş ve neden ifadesi taşımıştır.

-(y)A ulaç eki, Türkiye Türkçesinde daha çok aynı eylemin yinelenmesiyle oluşan tekrarlı kullanımda hem olumlu hem de olumsuz eylem kök ya da gövdesine gelir. Olumlu eylem üstüne gelerek oluşturulan ulaç, daha çok *durum* ve *neden* bildirirken (durum: *Yürüye yürüye eve gittim;* neden: *Kardeşim ağlaya ağlaya gözleri şişti.*) ; olumsuz eylem üzerine gelerek oluşturulan ulaç, temel tümcenin çoğunlukla *neden*ini vermektedir (*Konuşmaya konuşmaya İngilizceyi unuttum*.)

-(y)A ulaç ekinin tekrarlı kullanımı Türkiye Türkçesinde nispeten daha az olmakla birlikte yakın ve karşıt anlamlı sözcüklerle de kullanılabilir: *güle oynaya, itile kakıla, düşe kalka, bata çıka* gibi. Eski Anadolu Türkçesinde incelenen metinlerde bu kullanıma rastlanmamıştır.

4.1.1.2.3.1.2. *-(y)AlI*

-(y)AlI ulaç eki, eylem kök ve gövdelerinin üzerine gelerek *başlatma zamanı* ve *neden* bildiren yan tümceyi temel tümceye bağlayan ulaç ekidir. *-(y)AlI* eki, temelde başlatma zamanını bildirir. Nedensellik ifadeleri, bir şeyin kaynağı ve doğuş yeri olma özelliği nedeniyle *-(y)AlI* ulaç ekinin kullanıldığı tümcecik, bizi temel tümcenin kaynağına ve kimi zaman da nedenine ulaştırır.

-(y)AlI ulacı, Eski Türkçedeki *-gAlI (-kAlI)* ekinin ön sesindeki /g/'nin düşmesiyle oluşmuştur. Ekin iki heceli olması, birleşik bir ek olabileceği düşüncesini doğurmuştur. W. Bang, -gA gelecek zaman ekinin üzerine al- eyleminin ve sonrasında *-I* ulaç ekinin

[21] Hüseyin Rahmi Gürpınar, Metres, s. 804.

gelmesiyle oluştuğu; A. Salonen ise, ekte *+lI* sıfat yapma eki olduğunu düşünse de tatmin edici bir açıklamanın henüz söz konusu olmadığı belirtilmiştir (Eraslan, 2012, s. 409). Bu nedenle -(y)AlI ulacı, yalın ulaç ekleri içinde değerlendirilmiştir.

Tekin, Orhon Türkçesinde *-gAlI* ekinin iki işlevi olduğunu belirtir: temel tümcenin amacını bildirmek ve temel tümcenin başlangıç noktasını vermek. Temel tümcenin amacını bildirmek işlevini şöyle örnekler: *yadag yabız boltı tip* ***algalı*** *kälti* "(Oğuzlar) Türklerin piyadesi bozuldu deyip (bizi tutsak) almak için geldiler"; ***[sıŋ]ar süsi äbig barkıg yulgalı*** *bardı,* ***sıŋar süsi süŋüşgäli*** *kälti* "(Onların) yarı ordusu (bizim) yerimizi yurdumuzu yağmalamak için gitti, yarı ordusu (da bizimle) savaşmak için geldi."; ***asıngalı*** *tüşürtümüz* "(Dağa) tırmanmak için (askerleri atlarından) indirdik." (2016, s. 161). Orhon Türkçesinde verilen bu örnekler ereksel nedensellik ifade etmektedir.

Eski Uygur Türkçesinde *-GAlI* ulaç ekinin, neden bildirdiği ve belirteç olarak kullanıldığı görülmektedir: *yoḳ çıġay irinç yarlıġ tınlıġ-larḳa asaġ tusu ḳılġalı çintemeni er-dini ḳolu poşı-ḳa keltim tep ötünti.* "Yoksul, fakir, zavallı canlılara faydalı olmak için çintemani cevheri isteyerek sadakaya geldim, diye arz etti."; *kösüş turġurur-lar on yir orun-larda yorıġalı*. "On yerde yürümeye arzu beslerler."; *inçip pardgçan-lar-nıng sişik s(a)ḳınç-ların berk yarp ḳılġ(a)lı…* "böylece cahil canlıların kuşkulu düşüncelerini sağlamlaştırmak için …" (Eraslan, 2012, s. 404, 409). Eraslan, verdiği örneklerdeki *-GAlI* yapısını, günümüz Türkçesine *+(y)A yönelme durumu eki* ve(ya) *-mAk için* biçiminde aktarmıştır. Dolayısıyla bu örneklerde ereksel nedensellik kullanıldığını söylemek olanaklıdır.

Eckmann, Çağatay Türkçesinde *-GAlI* ulacının amaç bildirmek için kullanıldığını belirtir: *méni köydürgeli ol közi otluḳ köngülni taş éter, ġamzeni çaḳmaḳ* "O yakıcı gözlü, beni yakmak için gönlünü taş ve gamzesini çakmak yapar." Ayrıca bu ulacın -(y)A ulacıyla eşanlamlı olduğu ve devinim bildiren eylemlerle sık kullanıldığı saptamalarında bulunur: *ḥûrlar kelür erdiler anga bolġalı çâker* "Huriler, ona kul olmaya gelirdiler"; *yetti sekkiz kişini ilgeri ḫaber alġalı yiberildi* "Yedi sekiz kişi haber almak için ileri gönderildi." (2005, s. 108). Örneklerde *-(y)AlI* ulacı, ereksel nedensellik ilişkisi kurmuştur.

Deny (2012), *-käli* ekinin "-mak maksadıyla, -mak üzere (için)" anlamlarıyla kullanıldığını, ekin *-käli* biçiminde olduğunu ancak Çin Türkistanı lehçelerinde *-kili* (-

küli) biçimlerinin de bulunduğunu belirtmektedir. Bu anlamlara şu örneği vermektedir: *Mäscidkä bardım* ***namāz ḳılgalı***[22] "Namaz kılmak için mescide vardım." (s. 803).

Eski Anadolu Türkçesinde *-(y)AlI* ulaç eki almış nedensellik tümcecikleri, sonuç tümcesinde gerçekleşen yargının başladığı zamanı, kaynağı verir. Bu durum, nedenselliğin doğuş yeri, kaynağı ve başlangıç noktasını gösterme niteliğiyle örtüşür.

Örnek [46]'da *bu canım sevinir* tümcesinin nedeni, *anı göreli* tümceciğidir. Örnek [47]'de *içim yandı* tümcesinin nedeni, *bu sözü işiteli* tümceciğidir. Bu örnekte nedensellik tümceciği "bu söz" ifadesinin içindedir. "Bu söz" ifadesi, gerçek nedene göndermede bulunur. Kuşkusuz insanın her işittiği söz, iç yakmaz. Geçmişteki nedenselliğin konuşma anında öğrenilmesiyle sonuç gerçekleşir. Zamansal çizgide boşluklu uzak bir neden-sonuç ilişkisi söz konusudur. Örnek [48]'de *özüm sevindi* tümcesinin nedeni, *seni göreli* tümceciğidir. Bu örneklerde neden tümcesi aynı zamanda temel tümcenin başlama anını vermiştir.

[46] *bir yigit uğradı deve[ye] binür /* ***anı göreli*** *bu cânum sevinür (YZ, 1052).*
"Deveye binen bir yiğit uğradı, onu göreli bu canım sevinir."

[47] *imdi geldi uş yûsufdan muştucı / artdı derdüm içümden ḳopdı öci // gelmedi oğlum benüm bunda özi / yandı içüm* ***ėşideli bu sözi*** *(YZ, 1368).*
"… bu sözü işiteli içim yandı."

[48] *çünki sürdüm gözüme gördi gözüm /* ***seni göreli*** *sevindi bu özüm (YZ, 1381).*
"Gözüme sürünce gözüm gördü, seni göreli özüm sevindi."

[49] ***maḥabbet olalı dilde muḳarrer /*** *görürem cevr ü mihnetler mükerrer* (IŞK, 3047).
"Gönülde kararlaştırılmış muhabbet olduğundan beri tekrar üzüntü ve eziyet görürüm."

[50] ***anı yiyeli*** *ḳırḳ er ḳuvveti cimāʿda ziyade oldum* (TN, 20b/5)
"Onu yediğimden beri cimada kırk er gücü ziyade oldum. "

[51] ***yā Bulū[ḳıyā] melikden ayrılalı*** *nice oldı* (KE, 749/15)

[22] Feriduddin Attar, Tezkiretü'l Evliya, s. 44, I, 13 metinde

"Ya Bulukıya melikten ayrıldıktan sonra nasıl oldu?"

-(y)AlI ulaç eki, eylemin başladığını ve hala devam ettiğini bildirir ve Türkiye Türkçesindeki *-DXğXndAn beri* ve *-DX …-(y)AlI* ulaçlarıyla eşişlevde kullanılır. Ekin eşişlevde kullanıldığı yapılarda özne belirleyici ögeler bulunmasına rağmen *-(y)AlI* ulacında özne farklılığını gösteren ya da belirginleştiren herhangi bir öge yoktur. Buna rağmen farklı özneli */tümcecik+tümce/* diziliminde kullanılabilmektedir.

[52] ***Men bu yerden gedeli*** *delü olmışsın, delim aġca ḳarlar yaġmış, dize yetmiş, ḫān ḳızınuŋ evinde ḳul ḫalayıḳ dükenmiş, maşraba almış, şuya varmış, bileğinden on parmağını şovuk almış (DK, 59a).*

"Ben bu yerden gideli deli olmuşsun, …"

Örnek [52]'de temel tümce ve yan tümcenin özneleri farklıdır ve tümceler *-(y)AlI* ulaç ekiyle nedensellik ilişkisiyle bağlanmıştır. Bu örnekte *deli olmuşsun* tümcesinin nedeni, *(men) bu yerden gideli* tümceciğidir. Tümcede neden ve sonucun başlama zamanı örtüşmektedir.

Sonuç olarak *-(y)AlI* eki için iki kullanımdan söz etmek olanaklıdır: başlangıç zamanı ve amaç. Bu ek, hem temel tümcenin başlangıç zamanını vermesiyle nedenin bitişi ve sonucun başlangıcını hem de amaç bildirmesiyle ereksel neden bildirmektedir. Ayrıca, temel tümce ve yan tümcedeki özne farklılıklarını da herhangi bir yan tümce özne işaretleyicisi olmadan ifade edebilmektedir.

4.1.1.2.3.1.3. *-(y)ArAk*

-(y)ArAk ulaç eki, eylem kök ya da gövdesine gelerek *eşzamanlılık, öncelik, durum, tarz* ve *neden* bildirir. Türkiye Türkçesinde eşzamanlılık (*Şarkı söyleyerek yemek pişirir.*), öncelik (*Öğretmenden izin alarak dışarı çıktı.*), durum (*Eve yürüyerek giderim*.), tarz (*Spor ve diyet yaparak zayıflayabilirsin.*), neden (*Hediye alarak çocukları çok sevindirdin.*) bildiren örnekler verilebilir. Eski Anadolu Türkçesinde bu anlamların tamamını örneklemek çok olanaklı olmasa da çokanlamlı kullanılan tarz neden örnekleri tanıklanmıştır (bkz. 4.10.6. Tarz Neden). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, *-(y)ArAk* ulaç eki almış tümcecikler ikincil olarak *neden* bildirir. Örnek [53] ve [54]'te *kaç-* eylemi

sonucunda ve aynı zamanda *kaç-* eylemi sayesinde *bir yere gel-* eylemi gerçekleşmektedir.

[53] *Bāzirgānlar yatur iken ġafille bėş yüz kāfir ḳuyuldılar, çapdılar yaġmaladılar. Bāzirgānuŋ ulusı dutıldı,* ***kiçisi ḳaçarak*** *Oġuza geldi (DK, 37b).*
"… Bezirgânın büyüğü tutuldu, küçüğü kaçarak Oğuz'a geldi."

[54] *Kāfirler, saġ olanları,* ***ḳaçarak*** *teküre geldiler (DK, 134a).*
"Kâfirlerin sağ olanları kaçarak tekire geldiler."

[55] *Basaṭ günbed içine girdi. Gördi kim altun aḳça yığılmış.* ***Baḳaraḳ*** *gendüzin unıtdı.* (DK, 116b,5).
"Basat, kümbetin içine girdi. Altın akçe yığıldığını gördü. Bakarak kendini unuttu."

Örnek [55]'te *Basat'ın kendini unutması*nın nedeni, *altın akçelere bakması*dır. Buradaki *bak-* eylemi beklenenden daha uzun sürmüş ve *kendini unutma* sonucunu doğurmuştur.

-(y)ArAk ulaç ekinin *olmak* eylemiyle kalıplaşarak oluşturduğu, *olarak* ilgeci de neden bildiren yapılarla eş anlamlı kullanılmaktadır. Gencan (2007), bu kullanımın "durumunda bulunduğundan, bulunduğu için" anlamıyla ve neden ayırtılı ulaçlar yerine kullanıldığını şu örnekle tanıklar: *İnsanlar harpten bir refah vasıtası olarak, ümit kesmişler… ondan soğumuşlardır. Milletler içinde* ***fert olarak****, milletler arasında* ***cemiyet olarak*** *hür ve daha iyi bir hayat teminatı istemektedirler.*[23] (s. 447). Bu özgül kullanımın örneklerine Eski Anadolu Türkçesinde rastlanmamıştır. Büyük olasılıkla Türkiye Türkçesinde görülmeye başlandığı düşünülebilir.

4.1.1.2.3.1.4. *-(y)IcAk*

-(y)IcAk ulaç eki, *zaman, neden, koşul* ve *artzamanlılık* bildiren "-(y)IncA" ulaç ekiyle eş işleve sahip işlek bir ektir. Bergamalı Kadri tarafından *-dUkdA* ekiyle eş anlamlı ekler olarak görülür ve "varıcak ki dirler 'vardukda' manasın dilerler; pes maʿlum oldı 'cak' zarfıyye manasın ifade eyler imiş" sözleriyle düşüncesini dile getirilir (akt.

[23] Falih Rıfkı Atay.

Gülsevin, 2005, s. 125). Tiken (2004), "-ınca ve -dığı için" anlamlarında neden bildirdiğini belirtir (sy. 142).

Nedensellik ilişkisinde, *-(y)IcAk* ulaç eki alan yan tümce, nedende bitmişliği ve temel tümcenin başlama anını verir. Aşağıdaki tümceler bu kullanımı örnekler:

[56] ***Destimālı gözine silicek*** *Allāhu teʿālānuŋ ḳudretiyile gözi açıldı (DK, 61a).*
"Mendili gözüne sürünce Allahu tealanın gücüyle gözü açıldı."

[57] ***Gömleği göricek*** *begler üŋür üŋür ağlaşdılar, zarılıklara girdiler (DK, 48b).*
"[Kanlı] gömleği görünce beyler inleye inleye ağlaştılar, inlediler."

[58] ***Yegenek bu ḫaberi eşidicek*** *[dom] yüregi oynadı, ḳara baġrı ṣarsıldı (DK, 104a).*
"Yegenek bu haberi işitince yüreği oynadı, kara bağrı sarsıldı."

[59] *eger beni u haberi işitince yüreği oynadı,* ***anı eydicek*** *saŋa dîv perînüŋ irkegi dişisi ulusu giçisi yakın gelmeye* (KE, 28/1).
"Eğer beni korursan sana bir kelime öğreteyim, onu söyleyince sana dev perinin erkeği dişisi, büyüğü küçüğü yakın gelmez."

[60] ***şeyṭān ol kürsiye yaḳın gelicek*** *göynerdi* (KE, 92/14).
"Şeytan o kürsüye yakın gelince yanardı."

[61] ***susayıcaḳ*** *gelürler alnuŋdaki zülâle* (ŞH, 4/4).
"Susayınca alnındaki tatlı suya gelirler."

[62] *ṭurulmış ṣuya* ***el degicek*** *bulanur* (TN, 45b, 11).
"Durulmuş suya el değince bulanır."

[63] *Ammâ* ***anı göricek*** *gönlüm ürker* (MBN, 12a, 3).
"Ama onu gördüğümde gönlüm ürker."

Örnek [56]'da gözünün açılmasının nedeni, mendili yüzüne sürmesidir. Örnek [57]'de beylerin inleye inleye ağlaşmasının, inleşmesinin nedeni, [kanlı] gömleği

görmeleridir (burada kanlı gömleği görmek Beyrek'in öldüğü anlamına gelir.). Örnek [58]'de yüreğinin oynamasının ve kara bağrının sarsılmasının nedeni Yegenek'in haberi işitmesidir. Örnek [59]'da kişiye dev perinin erkeği dişisi, büyüğü, küçüğünün yaklaşamamasının nedeni, öğretilen sözcüğün söylenmesidir. Örnek [60]'ta şeytanın yanmasının nedeni, o kürsüye yaklaşmasıdır. Örnek [61]'da onların alnındaki tatlı suya gelinmesinin nedeni, susamalarıdır. Örnek [62]'de durulmuş suyun bulanmasının nedeni, el değmesidir. Örnek [63]'de gönlün ürkmesinin nedeni, onu görmedir.

-(y)IcAk ulaç ekinin genişleyerek *-(y)IcAgIz/-(y)IcAGAz* biçimlerini aldığı görülmektedir. Genişlemiş biçimler, *-(y)IcAk* ulaç ekiyle aynı işlevde olmakla birlikte *-(y)IcAk* ulaç ekine göre daha seyrek görülür.

[64] *sarâyuŋ yapdı ḳapusın baġladı / **yûsuf anı göricegez** aġladı* (YZ, 482).
"Sarayın kapısını kapatıp kilitledi, Yusuf onu (Zeliha'yı) görünce ağladı."

[65] ***ḳıyâmet ḳopıçagaz** bil ḥakîḳat / gelebek bigi dağıla bu insân* (AFÇ, 31).
"Gerçeği bil, kıyamet kopunca bu insan kelebek gibi dağılacak."

Örnek [64]'te Yusuf'un ağlamasının nedeni, Zeliha'yı görmesidir. Örnek [65]'te insanın kelebek gibi dağılmasının nedeni, kıyametin kopmasıdır. Örneklerde *-(y)IcAk* ulaç ekinin genişlemiş biçimlerini alan yan tümce, neden tümcesinde bitmişliği ve temel tümcede başlama anını verir. Böylece zamansal çizgide biten bir durum ya da eylem, sonucun başlamasına neden olmuştur.

4.1.1.2.3.1.5. *-(y)IncA*

-(y)IncA ulaç eki, eylemin üzerine eklenerek *zaman, ardışıklık (öncelik), eşzamanlılık, neden* ve *koşul* bildiren tümcecik oluşturur. *-(y)IncA* ulaç ekinin eklendiği belirteç tümceciğindeki eylem bittikten sonra temel tümcedeki eylemin başladığını bildirdiğinde *ardışıklık (öncelik)*; belirteç tümceciğindeki eylem başladıktan sonra temel tümcedeki eylem de başlıyorsa *eşzamanlılık*; belirteç tümceciği, temel tümcenin nedenini bildiriyorsa *neden* ve belirteç tümceciği, temel tümcenin gerçekleşme koşulunu bildiriyorsa *koşul* işleviyle kullanılır. Neden anlamı ile ardışıklık (öncelik) işlevi kimi zaman örtüşebilmektedir. Bu durumda neden olan olay ya da durum gerçekleştikten sonra sonuç ortaya çıkmaktadır.

Çetintaş Yıldırım (2010), bir bağlayıcının birden fazla sözbilimsel yapıyı belirginleştirdiğini ve Türkçede, tümcecikler arasında kurulan neden ilişkilerini belirginleştiren ulaç ekleri arasında *-(y)Inca* ulaç ekinin de olduğunu aktarır. (s. 121).

-(y)IncA ulaç eki, hem olumlu hem de olumsuz eylem kök/gövdesine gelerek neden belirteci olarak kullanılır. Özcan (2015)te Haldun Taner'in öykülerinde neden bildiren 160 *-(y)IncA* örneği saptamıştır. Bu örneklerin 16'sı olumlu, 144'ü ise olumsuz eylem üzerine eklenerek nedensellik ilişkisiyle bağlanmıştır (s. 54). Olumlu ve olumsuz eylemle oluşturulan nedensellik örnekleri arasındaki fark, göz ardı edilemeyecek kadar çoktur. Dolayısıyla "Özellikle olumsuz eylem kök/gövdesine gelen *-(y)IncA* ulaç eki, çoğunlukla *neden* işleviyle kullanılır." (Korkmaz, 2003, s. 1007, 1040; Gencan, 2007, s. 450) ifadesini desteklemektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde olumsuz eylemlerden sonra *neden* bildirme anlamıyla kullanılan *-(y)IncA* örnekleri şunlardır:

[66] *yaʿni* ***peygambere şalavât getürmeyince*** *kişinüŋ duʿâsı ḳabul olmaz (MC, 85a/3).*
"Peygambere salavat getirmeyince kişinin duası kabul olmaz."

[67] ***Ecel vaʿde èrmeyince*** *kimesne ölmez (DK, 3a).*
"Ölüm zamanı gelmeyince kimse ölmez."

[68] ***Er mālına ḳıymayınca*** *adı çıkmaz*, ***ḳız anadan görmeyince*** *ögüt almaz*, ***oğul atadan görmeyince*** *sofra çekmez (DK, 3b).*
"Yiğit malına kıymayınca adı duyulmaz, kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul babadan görmeyince sofra çekmez."

[69] ***ʿiddet tamam olmayınca*** *ere varımaz (KE, 59/2).*
"Yeniden evlenebilme süresi tamlanmayınca başka bir erkekle evlenemez."

Örnek [66]'da kişinin duasının kabul olmama nedeni, peygambere salavat getirmemektir. Örnek [67]'de kimsenin ölmemesinin nedeni, ölüm zamanının gelmemiş olmasıdır. Örnek [68]'de birbirine paralel yapıda neden örnekleri verilmiştir: erin adının çıkmamasının nedeni, malına kıymaması; kızın öğüt almamasının nedeni, anadan görmemesi; oğlun sofra çekmemesinin nedeni, babadan görmemesidir. Örnek [69]'da bir erkekle evlenememenin nedeni, iddet süresinin dolmamasıdır. Bu tümcelerde neden bir

koşula bağlanarak verilmiştir. Belirlenen örneklerin tamamında temel tümcede *-(A/I)r* geniş zamanının olumsuzu *-mAz* eki kullanılmış ve genel durumları anlatmak hedeflenmiştir.

4.1.1.2.3.1.6. *-(y)ken*

-(y)*ken* ulaç eki, *i-* eyleminin üzerine doğrudan gelerek *zaman, durum, karşıtlık, neden* ve *koşul* anlamında ulaç işlevli yapılar üretir. *-ken* ulaç ekiyle oluşturulan neden ilişkisinde zamansallık işlevi yitmez. Dolayısıyla çokanlamlı bir kullanım söz konusudur. Tümcede, temel tümceye "Niçin?" sorusu sorulursa alınan yanıt, *-(y)ken* ulaç ekli neden tümceciğini verir.

Sözer (2009), *iken* ulaçlı yan tümce ve temel tümce arasında "-dığı için" ulaç ekinde olduğu kadar olmasa bile, nedensellik ilişkisinin göze çarptığını söyler ve şöyle örnekler: *Herkes kendi kafasına göre çalışıyor;* ***hal böyleyken*** *benden daha iyi bir şey bekleyemezsiniz*. Yine ***Kaş yapayım derken*** *göz çıkardı* "Olumlu bir iş yapmak için çalışırken olumsuz bir olaya sebebiyet vermek" anlamındaki deyimde *iken*'in neden işlevinin daha açık olduğunu aktarır. ***Sen öyle söylemişken*** *ben orada kalamazdım*. tümcesinde "Niçin kalmadın, gittin?" sorusuna alınan yanıtın neden ifadesi olduğunu ve bu yapının "Sen söylediğin için kalmadım." biçiminde "-dığı için" ulacıyla yeniden yazılabileceğini belirtir (s. 32). Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen örneklerde de benzer bir durum gözlenmektedir.

[70] *Mere cesinde "Niçin kalmad**ata tururiken** oğul elinmi öperler? (DK, 39a).*
"Mere kavat oğlu kavatlar, baba dururken oğlun elini mi öperler?/oğlun elini öpmezler."

[71] *Vallāhi billāhi, **toġrı yolı görür iken** eğri yoldan gelmeyeyin (DK, 140a).*
"Vallahi billahi, doğru yolu görürken eğri yoldan gelmeyeyim."

[72] *döndi bunlar söyledi eytdi baba / **biz var-iken** kurd anı kaçan kapa*
"Biz varken kurt onu (Yusuf'u) nasıl kapabilir?" (YZ, 50).

Örnek [70]'te oğlun elinin öpülmemesinin nedeni, babanın varlığıdır; örnek [71]'de eğri yoldan gelinmemesinin nedeni, doğru yolun varlığıdır. Örnek [72] "*Biz*

olduğumuz için kurt onu (Yusuf'u) kapamaz." biçiminde yeniden yazıldığında 'kurtun Yusuf'u kapamaması'nın nedeni, bizim varlığımızdır. *İken*'le nedensellikte koşul tümcesiyle neden-sonuç ilişkisi kurulmuştur.

4.1.1.2.3.1.7. *-(y)Up*

-(y)Up ulaç eki, eylem kök ya da gövdesine eklenerek *zamanda ardışıklık (öncelik), neden* ve *durum* bildirir. *-(y)Up* ulaç ekiyle oluşturulan yan tümce, tümcede belirteç görevini üstlenir. Bu ulaç eki, hem olumlu hem de olumsuz eylem tabanlarına eklenir.

Türkçenin tarihi dönemlerinden bugüne sık kullanılan bir ulaç ekidir. Eski Türkçede *-(X)p* biçiminde ünsüz bir ulaç ekiyken, Eski Anadolu Türkçesinde ekin ünlüsünün eke dâhil olmasıyla ek *-(y)Up* biçimini alır. Ek, Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülüdür ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz.

-(y)Up ulaç eki, arka arkaya gelen iki tümceyi birleştirir. Bu iki tümce arasında kimi zaman ardışıklık (öncelik), kimi zaman neden, kimi zamanda durum ifade edilebilir. Türkçenin tarihi dönemlerinde de bu kullanımların örnekleri vardır.

Tekin (2016), Orhon Türkçesinde *-(X)p* ulacının ardışıklık özelliği bulunduğunu aktarıp örneklendirdiği tümcelerin ikisi neden-sonuç ilişkili tümcelerdir: *bilig bilmäz kişi ol sabıg alıp yagru barıp üküş kişi öltüg* "Bilgisiz kişiler (Çinlilerin) bu sözlerine kapılıp (Çin'e) yakın gidip çoğunuz öldünüz."; *ulug oğlum agrıp yok bolca kug säŋünüg balbal tikä birtim* "Büyük oğlum hastalanıp ölünce General Ku'yu (öldürüp onun kabrine) taş heykelini dikiverdim." (s. 160). Tekin'in verdiği örneklerin ilkinde insanların ölmesinin nedeni (Çin'e) yakın gitmeleri; ikincisinde büyük oğlun ölmesinin nedeni, onun hastalanmasıdır.

Bu kullanım, Türkçenin sonraki dönemlerinde de görülür. Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik bildiren örneklerden bazıları şunlardır:

[73] ***Deli Dumrul babasından yüz bulmayup*** *sürdi anasına geldi (DK, 84a).*
"Deli Dumrul babasından yüz bulmayıp sürdü, annesine geldi."

[74] ***Yene uyḫusın yeŋimeyüp*** *yerine varup yatdı uyudı (DK, 134a).*
"Yine uykusunu yenemeyip yerine varıp yattı uyudu."

[75] *çünki yûsuf ol işe sabr eyledi / **ol zelîḫâ delürüp** gör neyledi // turu geldi ol-dem kuçdı anı / neylesün ʿâşık durur göynür cânı (YZ3, 531).*

"… O Zeliha delirip neyledi, gör; ayağa kaktı ve onu kucakladı. …"

Örnek [73]'te Deli Dumrul, babasından yüz bulamadığı için annesine gelmiştir. Örnek [74]'te (kişi) uykusunu yenemediği için yerine yatıp uyumuştur. Örnek [75]'te Zeliha delirdiği için ayağa kalkıp onu (Yusuf'u) kucaklamıştır.

-(y)Xp ulaç eki, Türkiye Türkçesinde de neden bildiren tümceleri birleştirmede kullanılır. Mehmedoğlu (2001), ulaç eklerinin neden (sebep zarflığı) bildirdiğini şu tümceyle örnekler: *Baba çocuğun konuştuğunu görüp çok sevindi* (s. 58).

Deny (2012)[24], *-(y)Xp* ulaç ekinin, yan tümcedeki eyleminin etkilerinin, ana eylem gerçekleşirken hissedildiği zaman veya ana eylem yan tümcedeki eylemin doğal bir sonucu olduğu zaman açık bir biçimde bir zaman, durum veya neden durum ve koşulunu ifade ettiğini belirtir (s. 767):

Sonuç olarak, *-(y)Up* ulaç eki, temelde üç işleve sahiptir. Ardışık ilişkideki tümceler, *zaman*, nedenselliğin zamansal çizgide ileriye doğru olmasıyla doğru orantılı olarak *neden* ya da *durum* anlatır. Türkçenin belirlenen ilk örneklerinden günümüze bu işlevlerin tanıklanabildiği görülmektedir.

4.1.1.2.3.1.8. *-(y)U*

-(y)U ulaç eki, amaç ve neden bildiren bir ulaç ekidir. Bu ulaç eki, Eski Türkçede dört biçimli görülürken Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülü kullanılır. Tiken (2004), *-(y)X* ulaç ekinin Eski Türkçede, Karahanlı Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde ve Batı Türkçesinde görüldüğünü belirtir. Bu ulaç ekinin Türkçenin tarihi dönemlerinde tekli ve çiftli biçimiyle kullanıldığı, ancak günümüzde tekli kullanımın yalnızca kurallı birleşik eylem çekimlerinde bulunduğunu, çiftli biçimine de ağızlar dışında rastlanmadığını ve "-dIğI için" anlamıyla neden bildiren yapılar kurduğunu dile getirmiştir (s. 139-140).

Eski Anadolu Türkçesinde hem *-DXğX için* anlamında neden hem de ereksel neden bildiren örnekler belirlenmiştir. *-(y)U* ulaç ekinin *-DXğX için* anlamıyla kullanıldığı örnekler şunlardır:

[24] Jean Deny'nin 1921 baskı "Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)" adlı yapıtını 1941 yılında Ali Ulvi Elöve çevirmiş, bu yapıt temel alarak günümüz Türkçesine Ahmet Benzer uyarlamıştır.

[76] *suçum yoḳdur dėdi baŋa aġlayu / <u>unutmışam</u>* ***bir yıldur ben aŋmayu*** *(YZ, 721).*
"… Ben bir yıldır anmadığım için unutmuşum. …"

[77] *<u>beŋzi sarardı</u>* ***dün ü gün aġlayu*** */ atası sorar aŋa nolduŋ dėyü (YZ, 331).*
"Gece gündüz ağladığı için benzi sarardı. …"

Örnek [76]'da kişi bir yıldır anmadığı için unutmuştur. Örnek [77]'de kişi gece gündüz ağladığı için benzi sararmıştır.

Yapılan çözümlemede Eski Anadolu Türkçesinde, *-(y)U* ulaç ekinin ereksel neden bildirmek için de kullanıldığı ve Türkiye Türkçesine aktarıldığında "-mAk için ve +(y/n)A" yapılarıyla karşılandığı da belirlenmiştir. Ereksel neden bildiren örnekler şunlardır:

[78] *<u>Bedevî ata binüp</u>* ***oġlancuġın isteyü*** *<u>ġėtdi</u> (DK, 15a).*
"Bedevi ata binip oğlunu istemek için gitti."

[79] ***Men senüŋ dostlıġuŋ düşmanlıġuŋ şınayu*** *<u>geldüm</u> (DK, 149a).*
"Ben senin dostluğunu düşmanlığını sınamaya geldim."

[80] ***üç gişi obası içün ot su isteyü*** *çıḳdı (KE, 875/10, s. 494)*
"Üç kişi obası için ot ve su istemeye çıktı."

Örnek [78]'de bedevi oğlunu istemek için ata binip gitmiştir. Örnek [79]'da kişi karşı tarafın dostluğunu ve düşmanlığını sınamak için gelmiştir. Örnek [80]'de üç kişi obası için ot ve su istemek için çıkmıştır. Yukarıdaki örneklerde [78, 79, 80] ereksel neden ilişkisi *-mAk için/ +(y/n)A* anlamıyla kurulmuştur. Bu örneklerde yan ve temel tümcelerin özneleri aynıdır.

Deny (2012), *-(y)U* ulaç ekinin *-(y)A* ulaç ekiyle aynı anlamda kullanıldığını, iki ünlü ulaç ekinin de bazı kalıplaşmış yapı oluşturduklarını, ancak günümüze yalnızca *-(y)A* ulaç ekinin gelebildiğini belirtmiştir. Ayrıca bu iki ulaç eklerinin arasında vurgu farkı olduğunu, *-(y)A* ulaç ekinin vurgulu, *-(y)U* ulaç ekinin vurgusuz olduğunu belirtmiştir. (s. 777) (bkz. 4.1.1.2.3.1.1. *-(y)A…-(y)A*).

Türkiye Türkçesinde birkaç kuraldışı örnek dışında asıl işleviyle kurallı birleşik eylem çekimi oluşturan *-(y)U* ulaç eki, Türkiye Türkçesi ağızlarında ve tarihi dönem

metinlerinde seyrek olarak çiftli kullanımda karşımıza çıkmaktadır. (Deny, 2012, s. 779, 780). Bu örneklerin bazıları nedensellik bildirmektedir: *Aglaşı aglaşı gözleri kör oldu*[25] "Ağlaya ağlaya gözleri kör oldu."

Örneklerde de görüldüğü gibi *-(y)U* ulaç eki, Türkçenin tarihi dönemlerinden günümüze kadar kimi farklılıklarla gelebilmiş ve Eski Anadolu Türkçesinde amaç ve neden bildirmede kullanıldığı belirlenmiştir. Günümüzde ise birkaç kalıplaşmış örnekte, ağızlarda ve kurallı birleşik eylem çekimlerinde kullanıldığı görülmektedir.

4.1.1.2.3.1.9. *-sA*

-sA biçimbirimi, hem *kip eki* hem de *ulaç eki* olarak kullanılır. Kip eki kullanımları dilek bildirir. Yan tümceyi ve temel tümceyi birbirine bağlayan ulaç eki kullanımı ise, *koşul* ve *neden* bildirir.

-sA biçimbirimi, eğer *[eylem+kip eki+(-sA)]* yapısında kullanılırsa, diğer bir deyişle, eylem ve *-sA* ekinin arasına bir kip eki girerse gerçek durum/eylemleri gösterir (Örn: *Çalışırsan başarılı olursun.*) (bkz. 4.4.1. Gerçek Neden). Eğer doğrudan eylemin üzerine gelirse *[eylem+(-sA)]* gerçekdışı durum/eylemleri bildirir (Örn: *Senin yerinde olsam iş teklifini kabul ederim*. *Gerçek: senin yerinde değilim.) (bkz. 4.4.2. Gerçek Dışı Neden). Hem Eski Anadolu Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde bu genel kullanımın dışına çıkıldığı gözlenmektedir.

Dancygier (2003), İngilizcede koşul bildiren yapıların neden bildirdiğini, fakat koşul bildiren her tümcenin neden bildirmediğine değinmiştir (s. 80). Ayrıca koşul bildiren yapılarda koşul sağlandığında neden görevini üstlenip bir sonuç doğururken koşul sağlanmadığında yine neden görevini üstlenip başka bir sonuç doğurmaktadır.

Tahsin Banguoğlu (2004), koşul tümcelerini koşulun gerçekleşip gerçekleşmemesine bağlı olarak *olağan* ve *olmayası koşul tümcesi* biçiminde iki başlık altında verir. Koşul tümcelerindeki koşulun gerçekleşebilmesi sonucunda *olağan bir neden* ortaya çıkar. Olağan koşul tümcesiyle oluşturulan neden örnekleri şunlardır:

[81] *Ol zemānda **bir oġlan baş kesmese, ḳan dökmese** ad komazlarıdı (DK, 37a).*
"O zamanda bir oğlan baş kesmese, kan dökmese ad koymazlardı.

[25] Meninski, Institutiones, 14, s.7

[82] *Bir yigit olsa,* ***dirisi ḫaberin getürse*** *çarġab [çuha] altun akça verüridüm, ölüsi ḫaberin getürene ḳız ḳardaşum verüridüm (DK, 48b).*
"Bir yiğit olsa, yaşadığının haberini getirse çuha altın akçe verirdim, öldüğü haberini getirene kız kardeşimi verirdim."

[83] ***Hānum, ḳalḳubanı yerüŋden turmaz olsaŋ*** *altı cellād eŋseŋde yalıŋ ḳılıç tutar, gāfillüce görklü başuŋ keser (DK, 95b).*
"Hanım, yerinden kalkıp durmaz olsan altı cellad ensende yalın kılıç tutar, gafil ve gösterişli başını keser."

[84] ***Üç gün yaġı görmese*** *ḳan aġlayan Toġsun oġlı Rüstem bile varsun (DK, 105a).*
"Üç gün düşman görmese kan ağlayan Togsun oğlu Rüstem bile varsın."

[85] *bir perî ḳızı yaratmışdı çalab* / ***ḳaçan ḳılsa ḳutayfer beni taleb*** *(YZ, 916).*
"Kutayfer beni ne zaman istese tanrı bir peri kızı yaratmıştı."

[86] ***dertlü kişi gėyerse*** *derdi gider* / ***dertsüz kişi gėyse*** *gör kim nʿėder (YZ, 1333).*
"Dertli kişi giyerse derdi gider, dertsiz kişi giyse ne eder, gör."

[87] ***Ol devayı istiʿmāl itmezsen*** *başuŋ ağrısı gitmez didi Musa peygamber a.s. ol devayı istiʿmāl eyledi başı ağrısı gitdi* (KM, N2a/6).
"O ilacı kullanmazsan başın ağrısı gitmez, dedi. Musa peygamber a.s. ol ilacı kullandı ve başının ağrısı gitti."

Tahsin Banguoğlu (2004), olmayası koşul tümcesinin anlamca tersinin *bağlam neden tümcesi*yle karşılanacağını söyler. Örnek olarak: "***İstesen*** *yapardın. x Yapmadın*, ***çünkü istemedin***." tümcelerini verir (s. 551). Koşul ekiyle bildirilen tümceler ters çevrildiğinde neden-sonuç ilişkili bir tümce ortaya çıkar.

Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış metinler ters çevrildiğinde de gerçek durum/eylem nedensellik ifadesi taşır.

[88] *Görklüm,* ***oġul gelse*** *sendenmi sorarıdum? (DK, 72a).*
"Görklüm, oğul gelse sana sormazdım."

[89] *Ḳavat,* ***men bu işi tuysam*** *saŋa böyle gelür midüm? (DK, 150b).*
"Kavat, ben bu işi duysam sana böyle gelir miydim?"

[90] ***Eger senüŋ oğluŋ olmasaydı*** *bizüm mālımuz Gürcistānda gėtmişidi, hepümüz tutsaḳ olmışıdı (DK, 39a).*
"Eğer senin oğlun olmasaydı bizim malımız Gürcistan'da kalmıştı, hepimiz tutsak olmuştu."

[91] ***Ḳara ḳıyma gözlerüŋ çöngelmeseydi****, ağam Beyrek deyeydüm, ozan, saŋa (DK, 55a).*
"Kara kıyma gözlerin kör olmasaydı sana ağam Beyrek diyeydim."

[92] *dâye eydür* ***dėseydüŋ öŋdin baŋa*** */ tîz bulurdum çâre uş ben saŋa (YZ, 459).*
"Önceden bana deseydin ben sana hemen çare bulurdum."

Örnek [88, 89, 90, 91, 92]'de eylemlerden sonra doğrudan *-sA* ya da *-sAydı* koşul eki gelmesi, bizi varsayımsal/ gerçek dışı bir duruma götürür. Tümceler ters çevrildiğinde gerçek dünyadaki karşılığına ulaşılır. Örnekler ters çevrildiğinde, örnek [88]'de, "Oğlum gelmediği için sana soruyorum."; örnek [89]'da "Ben bu işe duymadığım için sana böyle geldim."; örnek [90]'da "Senin oğlun olduğu için bizim malımız Gürcistan'a gitmedi, hiçbirimiz tutsak olmadık"; örnek [91]'de "Kara gözlerin kör olduğu için sana ağam Beyrek diyemiyorum."; örnek [92]'de "Önceden haber vermediğin için sana hemen çare bulamam." gerçek nedensellik yargılarına ulaşırız.

4.1.1.2.3.2. Birleşik Ulaç Ekleri

Birleşik ulaç ekleri, farklı işlevdeki eklerin bir araya gelmesiyle oluşur. Eski Anadolu Türkçesinde ortaç/ulaç ekleri, iyelik ekleri, *+(y/n)A, +DAn, +DA, +(n)CA* durum ekleri ve diğer ekler birleşerek neden işlevli *-dUġInA, -dUkdA, -dUgIndA, -(y)AndA,- dUgIndAn, -(y)AlIdAn, dUkça, -dUgIncA, -dUgInleyin* gibi ulaç eklerini oluşturur.

4.1.1.2.3.2.1. Durum Ekleriyle Oluşan Ulaç Ekleri

Asıl görevi ulaç olmayan ek ve/veya ilgeçlerin düzenli ve kurallı bir biçimde birleşip eylemlere ulanarak geçici belirteç oluşturduğu yapılara *birleşik ulaç* denir (Gülsevin, 2000, s. 127). Durum eklerinden *-(y)A* yönelme durum ekiyle birleşerek *-dUgInA* ulacı; *-dA* bulunma durumu ekiyle birleşerek *-(y)AndA, -dUkdA ve -dUgIndA* ulaçları; *-dAn* ayrılma durumu ekiyle birleşerek *-(y)AlIdAn* ve *-dUgIndAn* ulaçları; *-CA* eşitlik durumu ekiyle birleşerek *-dUkçA* ve *-dUgIncA* ulaç ekleri oluşmuştur. Ayrıca diğer eklerle birleşerek *-dUgInleyin* ulaç eki oluşmuştur.

4.1.1.2.3.2.1.1. *+(y/n)A* Durum Ekiyle Oluşan Ulaç Ekleri

4.1.1.2.3.2.1.1.1. *-dU̇gInA*

-dUgInA ulaç biçimbirimi, *-dUK* ortaç eki, iyelik eki ve *+(y/n)A* yönelme durumu ekinin birleşmesiyle oluşur. Bağlamda "-dığı için" anlamı taşır. Kılınış özelliği açısından bitmişlik bildiren *-dUK* eki, nedensellik ilişkisinde zamansal çizgide konuşma anından önce bir eylemin gerçekleşmesine göndermede bulunur. İyelikli kullanımlarda kimi zaman nedendeki eylemi yapan öznenin sonuçtaki özneden farklı olduğu, kimi zaman da öznenin özellikle belirtilmek istenmesi söz konusudur. Nedensellik ilişkisini doğrudan işaretleyen ise *+(y/n)A* yönelme durumu ekidir. *+(y/n)A* biçimbirimi, bu yapıyla seçimlik değil, zorunlu (istem/valenz) olarak kullanılmıştır. *-dUgInA* ulaç biçimbirimi, gerçek bir nedenselliği işaretler.

[93] *peşîmân olur* ***yûsufı aldugına*** */ içi göynür* ***ẖazne boş ḳaldugına*** (YZ, 403).
"[Kutayfer] Yusuf'u aldığına pişman olur, hazinenin boş kaldığına içi yanar."

Örnek [93]'te birbirine paralel iki nedensellik yapısı vardır. Örneğin ilk parçasında konuşma anından önce (geçmişte) yapılmış bir eylem vardır ve bu eylemden *pişman olma* söz konusudur. Burada yan tümce ve temel tümce arasında özne farklılığı olmamasına rağmen iyelikli yapı kullanılmıştır, bu seçimlik bir kullanımdır. -dUK biçimbirimi, konuşma anından öncesine göndermede bulunmak ve bitmişliği vurgulamaktadır. Örneğin ikinci parçasında ise *boş kal-* ve *içi göynü-* eylemleri farklı öznelerce üstlenilmiştir. Dolayısıyla burada iyelikli yapılar seçimlik değil, zorunlu (istem/valenz) olarak kullanılmıştır.

[94] *İmdi incinme, ẖānum,* ***evvel anuŋ elin öpdügümüze*** (DK, 39a).
"Hanım, önce onun elini öptüğümüze incinme."

Örnek [94]'te yaşanmış (gerçek) bir nedensellik vardır. Konuşucu, konuşma anından önceki bir zamanda bir olay yaşar (birinin -onun- elini öper) ve onun üzerine konuşur (karşı taraftan incinmemesini ister). Örnekteki nedensellik ilişkisinin neden bölümünü, *el öpmek*; sonuç bölümünü ise *incinmeme isteği* oluşturur. Örnekte dikkate değer diğer nokta, neden yan tümcesinin ve sonuç ana tümcesinin öznelerinin farklı kişiler olmasıdır. Özne farklılıklarında iki tümce biçimbirimsel yapılarla birleştirilmek istenmişse zorunlu iyelikli nedensellik yapılar kullanılır.

Kahraman, Türkiye Türkçesinde yönelme durumu ekinin "bir nedenden çıkış" bildirerek "+dan dolayı, için, nedeniyle" anlamlarını karşıladığını belirtir ve şu örnekleri tanık gösterir: ***Yaptığıma*** *mahcubum, beni affedin*[26]; *Yalnız dilleri pek hoştu.* ***Dargın kaldığıma*** *yanarım*![27]; ***Kadrinin böylesine güzel, sağlıklı portakallar yetiştirdiğine*** *çok sevindi*[28]; *İçinde (...) öylesine bir boşluk duydu ki,* ***gitmediğine*** *pişman oldu*[29]. (2007, s. 28, 185) Türkiye Türkçesinde verilen bu örneklerdeki kullanımının, Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen tanıklarıyla -bazı ses değişiklikleri dışında- birebir örtüştüğü görülmektedir.

4.1.1.2.3.2.1.2. +*dA* Durum Ekiyle Oluşan Ulaç Ekleri

4.1.1.2.3.2.1.2.1. -*dUkdA*

-*dUkdA* ulaç eki, -*dUk* ortaç eki ve +*(n)dA* bulunma durumu ekinin birleşmesiyle oluşmuştur (Tiken, 2004, s. 139). Ek, ötüm benzeşmesine ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz. Tarihi metinlerde konuşma dilini yansıtan herhangi bir veri bulunmadığından ötüm benzeşmesinin uyumsuzluğunu, kalıplaşmış ek yazımı ile açıklamak olanaklı olabilir.

-*dUkdA* ile kurulan belirteç tümceciği, temel tümcenin *zamanını* veya *nedenini* verir. Bu ulaç eki, "-dığı için" işlevinde kullanılan bir ulaç ekidir. Deny (2012), -*(y)AndA* ulaç ekinin (diğer Türk dillerinde -*kAndA*), anlam bakımından -*dUkdA* ulaç ekiyle denk olduğunu belirtir. (s. 837). (bkz. 4.1.1.2.3.2.1.2.3. -(y)AndA)

[26] Ahmet Hamdi Tanpınar, Abdullah Efendinin Rüyaları.
[27] Sabahattin Ali, Selam.
[28] Yaşar Kemal, Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana.
[29] Yaşar Kemal, Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana.

[95] ***Gėtdükde*** *yėrüŋ otlakların ġeyik bilür* (DK, 4b).
"Geyik gittiği için o yerin otlaklarını bilir."

[96] ***Oġlan anda yıḳılduḳda*** *boz atlu Ḫıżır oġlana ḥāżır oldı* (DK, 15a).
"Oğlan orada yıkıldığı için boz atlı Hızır, oğlana hazır oldu."

-dUkdA ulaç eki, temel tümce ve yan tümce (belirteç tümceciği) öznelerinin aynı ve farklı olduğunda kullanılabilir. Belirlenen örneklerde [95]'te belirteç tümceciğinin öznesiyle temel tümcenin öznesi aynıdır; örnek [96]'da ise belirteç tümceciğinin öznesi temel tümcenin öznesinden farklıdır.

4.1.1.2.3.2.1.2.2. *-dUgIndA*

-dUk ortaç eki, iyelik eki ve *+dA* bulunma durumu ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Ek, Eski Anadolu Türkçesinde, kalıplaşarak ulaç eki görevi görmüştür. Ekbaşı ünsüzü her zaman ötümlü olarak tercih edilmiş, ötüm benzeşmesine aykırı kullanıldığı belirlenmiştir. *-dUk* ekinin ünlüsü ve bağlayıcı ünlüler her zaman yuvarlak, 3. teklik kişi iyelik eki ise dar ünlülü kullanılmıştır.

Deny (2012), *-dUgIndA* ekinin aynı olan bir yapı olduğunu (*täk+iyelik eki+nä*), diğer lehçelerde bu ekin işlevini *-kän* ulaç ekinin karşıladığını söyler (s. 839).

[97] ***Bay Büre Beg, bunları gördüginde*** *ah eyledi, başından ʿaḳlı gėtdi, destmālın eline aldı, bögürü bögürü aġladı (DK, 35b).*
"Bay Büre Bey, bunları gördüğü için ah eyledi, başından aklı gitti, mendilini eline aldı ve böğüre böğüre ağladı."

[98] ***Beyrek yayı gördüginde*** *yoldaşların aŋdı, aġladı (DK, 56b).*
"Beyrek yayı gördüğünde yoldaşlarını andı ve ağladı."

[99] ***Bu ḥālları gördüginde*** *Kazanuŋ kara kıyma gözleri kan yaş ṭoldı. Kan tamarları kaynadı, kara baġrı ṣarṣıldı (DK, 24a).*
"Bu halleri gördüğünde Kazan'ın kara kıyma gözleri kan ve yaş doldu. Damarları oynadı, kara bağrı sarsıldı."

[100] ***Toġdugında*** *tokuz buġra öldürdüğüm aslan oğul! (DK, 83b).*

"Doğduğunda tokuz deve öldürdüğüm aslan oğul!"

4.1.1.2.3.2.1.2.3. *-(y)AndA*

-(y)AndA ulaç biçimbirimi, *-(y)An* ortaç biçimbirimi ve *+dA* bulunma biçimbiriminin birleşmesiyle oluşmuştur. Eski Anadolu Türkçesinde ulaç görevi üstlenmiştir. Deny (2012), *-(y)AndA* ulaç ekinin (diğer Türk dillerinde *-kAndA*), anlam bakımından *-dUkdA* ulaç ekiyle denk olduğunu belirtir. (s. 837) (bkz. 4.1.1.2.3.2.1.2.1. -dUkdA).

[101] ***Acıġı ṭutanda****, bıyıklarından kan çıkan Bıyıġı ḳanlu Bügdüz Emen Çapar yėtdi (DK, 33a).*

"Öfkelendiğinde bıyıklarından kan çıkan, bıyığı kanlı Bügdüz Emen Çapar ulaştı."

[102] ***Acıġı ṭutanda*** *ḳara taşı kül eyleyen (DK, 31b).*

"Öfkelendiğinde kara taşı kül eyleyen …"

Örnek [101]'de bıyığından kan çıkmasının nedeni ve örnek [102]'de kara taşı kül eylemenin nedeni, öfkelenmedir. Belirlenen örneklerde, belirteç tümceciği ve temel tümcenin öznesi aynıdır. İki örnekte de neden-sonuç ilişkili tümce sıfat durumundadır.

Gülsevin (2000), *-(y)AndA* ulaç ekinin günümüzde, Türkiye Türkçesi halk ağızlarında ve türkülerde görüldüğünü ve Azerbaycan Türkçesi için karakteristik bir ulaç eki olduğunu belirtir (sy. 130).

4.1.1.2.3.2.1.3. *+dAn* Durum Ekiyle Oluşan Ulaç Ekleri

4.1.1.2.3.2.1.3.1. *-dUgIndAn*

-dUgIndAn ulaç eki, *-dUK* ortaç eki, iyelik eki ve *+dAn* ayrılma durumu ekinin birleşmesiyle oluşur. *-dUK* ulaç eki, zamansal çizgide geçmişi ve bitmişliği vurgular. İyelik ekleri, yan tümce ve temel tümcede özne farklılıklarını ya da öznenin aynı olduğu durumlarda öznenin özellikle vurgulandığını gösterir. *+dAn* ayrılma durumu eki ise, nedensellik ilişkisinin doğrudan kaynak bildirme anlamı işaretleyicisidir (bkz. 4.1.1.1.3. *+(n)dAn*). *-DXğXndAn* ulaç eki, temel tümcedeki işin, oluşun, eylemin neden yapıldığını

gösteren belirteç tümcecikleri oluşturur. Tahsin Banguoğlu**,** *-DXğXndAn* ulaç ekinin Türkiye Türkçesinin (Yeni Türkçenin) en yaygın neden ulacı olduğunu bildirir (2004, s. 437, 582, 583).

Birbiriyle eşişlevde kullanılan *-DXğXndAn ve -DXğX için* yapılarından hareketle *+DAn* ayrılma durumu ekinin *için*'le eşişlevde görüldüğünü söylemek mümkündür. Uslu (2001)'de *+DAn* ayrılma durumu eki ve *için* ilgecini karşılaştırdığı değerlendirmede *-DXğXndAn* ulaç ekinin dolayısıyla *+DAn* ayrılma durumu ekinin, *-DXğX için* ulacına dolayısıyla *için* ilgecine göre daha *nesnel* ve *genelgeçer* tümcelerle tercih edildiğini belirtir (s. 9) (bkz. 4.1.2.1.1.1.4. *-DIğI için*).

Günümüzde *-DXğXndAn* biçiminde kullanılan ulaç eki, Eski Anadolu Türkçesinde dönemin dil özelliklerine uygun olarak *-dUgIndAn/ -dUgImdAn* biçimleriyle karşımıza çıkar. Gülsevin (2007), ayrılma durumu ekinin işlevlerinde, *için* anlamını *-dığından* örneğiyle aktarır (s. 60).

[103] *oğlan yine cevâb virmedi. Pes* ***oğlan söylemedüginden*** *hatunuŋ tâḳatı tâḳ oldı (KVH, 4b-6)*

"Oğlan yine cevap vermedi, sonra oğlan söylemediği için hatunun gücü çekildi."

[104] *Alaca atlu Şökli Melek ḳatı pusmış,* ***pusduğından*** *kara tağlara tuman düşmiş (DK, 124a).*

"Alaca atlı Şökli Melek sert pusu kurmuş, pusu kurduğundan kara dağlara duman düşmüş." (Ergin, pus- pusu kurmak)

[105] *bilmezem sen oğlısın ol sert pusu k****bilmedügümden*** *akar gözümden yaşum (YZ, 1098).*

"Onun, kardeşim; senin de onun oğlu olduğunu bilmiyorum, bilmediğimden gözümden yaş akar."

Örnek [103]'te hatunun gücünün çekilmesinin nedeni, oğlanın söylememesidir; oğlanın söylememesi kadının elinde değildir. Örnek [104]'te kara dağlara duman düşmesinin nedeni, pusu kurulmasıdır; pusu kurulmasının sonucunda kara dağlara duman düşmesi planlanan bir sonuç olmamalıdır. Örnek [105]'te ise gözden yaş akmasının nedeni, kardeş ve oğlunu bilmemesidir, bu tümcede de bilmek eylemi kişinin tekelinde

değildir. Dolayısıyla belirlenen örneklerde kişilerin elinde olmayan bir neden ya da planlanmayan bir sonuçtan söz etmek mümkündür.

4.1.1.2.3.2.1.3.2. *-(y)AlIdAn*

-(y)AlIdAn biçimbirimi, bir yargının başladığı anı vererek nedensellik bildirmektedir. *-(y)AlI* ekinin başlangıç noktasını bildirmesi nedenselliğin kaynak, köken bildirmesiyle örtüşmektedir. Bu ekin üzerine yine çıkış noktasını bildiren *+(n)dAn* eki alması, Eski Anadolu Türkçesinde *-(y)AlI* ulacının çıkış yeri, neden, kaynağını gösterme görevini pekiştirdiğini düşündürebilir.

[106] *hayran oldum tanladum* ***göreliden*** */ aslı peygâmber durur anı ėden (YZ, 1187).*
"Onu gördüğümden beri şaşırdım ve hayran oldum. …"

Örnek [106]'da onu gördüğünden beri hayran olduğu anlatılır. Burada görmenin üzerinde bir etkilenme olduğu metin bağlamından çıkarılır. Ancak bu bilgi bizim yaşam deneyimlerimizle ya da dünya bilgimizle çıkarabileceğimiz bir bilgi olduğu için metinde bu bilgiye yer verilmez. Çünkü normal şartlar altında *görmek* ve *hayran olmak* eylemleri bir başlangıç bildirme ya da ardışıklık ilişkisi ortaya çıkarmaz. Bu iki eylem arasında neden-etki ilişkisi gözlenmektedir.

4.1.1.2.3.2.1.4. *+(n)CA* Durum Ekiyle Oluşan Ulaç Ekleri

4.1.1.2.3.2.1.4.1. *-dUkçA*

-dUkçA ulaç biçimbirimi, *-dUk* ortaç eki ve *+(n)CA* eşitlik ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Hem Eski Anadolu Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde bir eylemin her yapıldığında gerçekleşen durum/eylemleri anlatmak için kullanılır. Sürekli ve orantılı bir artış gösteren nedenselliği anlatır. Bu ulaçta yineleme ve eylemin pekiştirilerek neden bildirmesi söz konusudur.

[107] ***Depdükçe*** *böyüdi*, ***urdukça*** *böyüdi* (DK, 110a).
"Teptikçe büyüdü, vurdukça büyüdü."

Örnek [107]'de *tep-* ve *vur-* eylemleri yinelenir ve bu yüzden orantılı bir *büyü*me gerçekleşir. Büyümenin nedeni, *tep-* ve *vur-* eylemleridir, büyüdükçe *tep-* ve *vur-*

eylemleri de yinelenir. Dolayısıyla döngüsel bir durum (neden) oluşur (bkz. 4.9.3. Döngüsel Neden). Orantılı büyümenin nedeni ise, yine *tep-* ve *vur-* eylemlerinin yinelenmesidir.

Çetintaş Yıldırım (2009)'da Türkçede zamansal çevreleme ilişkilerinden sapmalar gösteren ulaç eklerinden biri olan *-DXkçA* ulaç ekinin zamansal paralellik ilişkisi kurduğunu, ayrıca neden ve sonuç ilişkilerini de belirginleştirdiğini ve belirginleştirme sıradüzeninin çoktan aza doğru /zaman-neden-sonuç/ sıralamasıyla oluştuğunu belirtmiştir (s. 36).

Ancak aynı eylemin yinelenmesiyle oluşturulan sözdizimsel kullanım, yinelenen eylemin normalden fazla gerçekleştiğini ya da yinelendiğini bildirir, *neden* anlamı taşımaz (Örneğin, *Kazandıkça kazandı*.).

4.1.1.2.3.2.1.4.2. *-dUgIncA*

-dUk ortacı, iyelik eki ve *+CA* eşitlik durumu ekinin birleşmesiyle oluşur. Bu ulaçta da sürekli ve orantılı artış özelliği gösteren bir nedensellik vardır. *-dUgIncA* ulaç eki, *-dUkçA* ulacıyla eşdeğer kullanıma sahiptir. Bu iyelikli ekle, yan tümceyle temel tümce arasındaki özne farklılıkları belirtilmiş ya da eylemi gerçekleştiren kişiler özellikle belirtilmek istenmiş olabilir.

[108] *müʿminler anı göre ḥayrān ḳala /* ***gördügince*** *mü'minüŋ arta nûrı / yâ rab bize rûzî ḳılġıl ol yėri (YZ, 816).*
"… Müminler onu gördükçe nuru artsın. …"

Örnek [108]'de *-dUkçA* ulaç ekinde olduğu gibi orantılı ve sürekli bir artış söz konusudur. Tümcede müminlerin gördüğü oranda ve sürede nurlarının artacağı bildirilmiştir.

[109] ***Depdiklerince*** *böyüdi (DK, 110a).*
"Teptiklerince büyüdü."

Örnek [109]'da *tep-* eylemi *büyü-* eyleminin nedeni durumundadır. Büyü- eylemi, tep- eylemiyle doğru orantılı olarak artmaktadır.

4.1.1.2.3.2.2. Diğer Eklerle Oluşan Ulaç Ekleri

4.1.1.2.3.2.2.1. -(y)UbAn / -(y)UbAnI

Eski Anadolu Türkçesindeki *-(y)Up* ulaç ekinin genişlemiş biçimi olarak kabul edilen *-UbAn* ve *-UbAnI* ekleri, *-(y)Up* ulaç ekiyle aynı işleve sahiptir. Eklendiği yan tümce, *ardışıklık (öncelik)*, *neden* ve *durum* bildirir. Eski Anadolu Türkçesinde kimi örneklerde çokanlamlılık belirlenmiştir.

[110] *Enüp* ***taş başlarına düşüben*** *öleler (DK, 118b).*
"Taş inip başlarına düşüp ölsünler."

[111] ***hayra érüben*** *batasın niʿmete / dürlü aṭlaslar gėyüben devlete (YZ, 614).*
"Hayra erip nimete batasın, türlü ipek elbiseler giyip devlete …"

Örnek [110]'da taşın başlarına düşmesi, neden; ölmek ise sonuçtur. Bu örnekte hem ölüm nedeni hem de tarzı birlikte verilmiştir. Dolayısıyla tümcede *-UbAn* çokanlamlı kullanılmıştır. Örnek [111]'de hayra ermek, iki sonuç doğurur: nimete batmak ve türlü ipek elbiseler giyip devlet yönetmek. Tümcede öncelik ve neden anlamları birlikte kullanarak çokanlamlılık sağlanmıştır.

Türkiye Türkçesindeki *de-* eylemi, *-A* ulaç ekiyle birleşerek *diye* biçimde kalıplaşmış ve ilgeç görevini üstlenmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde *-UbAn* ekinin de *de-* eyleminin sonuna gelip kalıplaşarak (*dėyüben) diye* ilgeci anlamıyla kullanıldığı belirlenmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde öznel nedensellik ilişkisi kuran *dėyüben*, Türkiye Türkçesinde bu özelliğini *diye* ilgeciyle karşılamakta ve yaşatmaktadır. (bkz. 4.1.2.1.1.1.2. *deyü*)

[112] *cebra'il göre buları ta ve yaşa****yüzleri saġ dėyüben*** *ʿacebleye (YZ, 765).*
"Cebrail bunları görüp yüzleri sağ (neden yanmamış) diye şaşırır."

[113] *eytdiler biz yûsufı alduġ-ıdı /* ***ḳul dėyüben*** *biz anı satduġ-ıdı (YZ, 1398).*
"Biz Yusuf'u almıştık, kul diye onu satmıştık, dediler."

[114] *ḳamusı ol yûsufa vardı gėrü /* ***aṭamuz öldi dėyüben*** *kıġıru (YZ, 1471).*
"Hepsi Yusuf'un yanına geldi ve babamız öldü diye ağladılar."

Örnek [112]'de Cebrail'in şaşırmasının nedeni, (onların) yüzlerinin sağ (yanmamış) olmasıdır. Örnek [113]'te onu (Yusuf'u) satmalarının nedeni, onun kul olmasıdır. Örnek [114]'te ağlamalarının nedeni, babalarının ölmesidir. Örneklerde verilen sonuçların gerçekleşmesi kişisel/öznel bir nedene bağlıdır.

4.1.1.2.3.2.2.2. *-dUgInleyin*

-dUk ortaç eki, iyelik eki (+I), adıl n'si ve *+lAyIn* ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Eşzamanlılık ve ardışıklık (öncelik) bildirir.

[115] ***Ḳazılık Ḳoca anı gördüginleyin*** *yel gibi yetdi, yelim gibi yapışdı. Kâfirüŋ eŋsesine bir ḳılıç urdı. (DK, 103b).*

"Kazılık Koca onu gördüğünde yel gibi yetişti, tutkal gibi yapıştı. Kâfirin ensesine bir kılıç vurdu." (Ergin, yelim=tutkal)

4.1.1.3. Ettirgenlik Ekleri

Ettirgenlik ekleriyle oluşturulan nedensellikte neden-sonuç ilişkisi genellikle yalın tümcededir. Tümcedeki özne neden (kılıcı, ettiren), yüklem sonuç yargısı taşır (bkz. ettirgen neden). Ettirgen tümcelerde özne, çoğunlukla neden olandır ve bağımsız değişkendir. Özne, bir şeyi başkasının yapmasını sağlama (istemli), bir şeyin olmasına neden olma (istemsiz) ve nesne üzerinde bir değişiklik yaratma biçiminde üç etkiye sahiptir. Ettirgenlik eklerinde nesne üzerindeki değişiklik dışardan bir etkiyle gerçekleşir. Bu nedenle ettirgenlik ekleri, dışsal etkiye bağlı *dışsal neden* ifade eder. (bkz. 4.5.2. Dışsal Neden)

Eski Anadolu Türkçesinde ettirgenlik, *-dUr, -(I)t, -Ur, -Ar, -zUr ve -gUr* ekleriyle sağlanır. Bu dönemde görülen en işlek ettirgenlik eki, *-dUr-* ekidir. Bu dönemde ekin ön ünsüzü ötümlü ve ünlüsü yuvarlaktır *(bildür-* 'bildir-', *utandur-* 'utandır-', *ḳızdur-* 'kızdır-', *yaġdur-* 'yağdır-'). Eski Anadolu Türkçesi döneminin yazım ve dil özelliğini yansıtan bu eklerde ötüm benzeşmesine uygun olmayan örnekler vardır (örn: *ḳarışdur-* 'karıştır-', *unutdur-* 'unuttur-', *yıḳdur-*, *seçdür-*). Ekin ünlüsü genellikle yuvarlak olmasına rağmen kimi örneklerde hem yuvarlak hem de dar ünlülü kullanımlar görülebilmektedir (*yapdur-/yapdır-*, *sığındur-/sığındır-*, *yedür-/yidür-/yidir-* gibi). Bu durumun nedeni, bir yazım veya okunuş hatası ya da yazım kalıplaşması değilse, Eski

Türkçe yazım özelliğinin sürdüğü ya da Osmanlı Türkçesi özelliklerinin görülebildiğiyle açıklanabilir.

Örnek [116]'da ettiren (neden olan) o zalim, eden (neden olunan) kırk yerde dikilmiş otağlar ve edenin ettiren üzerindeki devinimi de yıkmadır. Tümce "O zalim, kırk yerde dikilmiş otağların yıkılmasına neden oldu." biçiminde farklı bir yapıyla aktarılabilir. Örnek [117]'de Süleyman o köşkün yapılmasını sağlamıştır. İki tümce nedensel olumlama bakımından farklılık taşımaktadır. *Yıḳdur-* eylemi olumsuz, *yapdur-* eylemi olumlu bir sonuç içermektedir. Dolayısıyla aynı ekle yapılan ettirgen eylemlerde nedensel olumlama açısından ayırt edicilik yoktur.

[116] *Kırḳ yerde tikilmiş otaḫlaruŋ* ***o ẓālim*** *yıkdurdı* (DK, 113a).
*"*O zalim, kırk yerde dikilmiş otağları yıktırdı."

[117] ***Süleymān*** *ol sözüŋ ḥaḳîḳatın bilmek üçün ol sırçadan köşki yapdurdı*. (KE, 667/3).
"Süleyman o sözün hakikatini bilmek için o sırça köşkü yaptırdı."

Ettirgenlik eklerinin üst üste kullanıldığı çoklu ettirgen örnekleri de tanıklanmıştır (*getürt-*, *öldürt-*, *gösdert-*, *çıkart-* gibi). Örnek [118]'de *öldür-* eylemi tekli ve çoklu ettirgen biçimleriyle kullanılmıştır.

[118] *öl**dür**ür-imişsiz* ***ol böyügüŋüz / ḳurtarup*** *öl**dürt**memiş** **ėşidüŋüz (YZ, 1298).*
"Onu öldürecekmişsiniz, o büyüğünüz [onu] kurtarıp öldürtmemiş."

Eski Anadolu Türkçesinde, günümüzde kullanılmayan bazı ettirgen eylemler bulunmaktadır. Bu durum, kullanımdan düşen (ettirgen) sözcük grubunda değerlendirilebilir (*dölendür-* 'yerleştir-', *dulundur-* 'kaybet-, yok et-', *elükdür-* 'bunalt-', *içikdür-* 'yaklaştır-', *ṭamaʿlandur-* 'kışkırt-').

[119] *yā Mūsā* ***işbu menüŋ ṭatlulugı*** *bizi elükdürdi duʿā ḳılġıl kim taŋrı bize et virsün* (KE, 506/14).
"Ya Musa bu helvanın tatlılığı bizi bunalttı, tanrının bize et vermesi için dua et."

Eski Anadolu Türkçesinden görülen diğer bir işlek ettirgenlik eki, *-(I)t-* ekidir. Genellikle ünlüyle ve *-l/-r* ile biten eylemlere gelir. Belirlenen örneklerde *-(I)t-* ettirgenlik eki, ünlüyle başlayan bir ek aldığında ötümlüleşmiştir (*ögredeyim, ağladur, aḳıdur, bağladur, okıdur* gibi). Örnek [120]'de *ağla-* ve *bağla-* eylemlerinin ettirgeni iki ünlü arasında ötümlüleşmiştir, örnek [123]'te ise ettirgenlik ekinden sonra ünsüzle başlayan bir ek geldiği için herhangi bir değişiklik yaşanmamış ve ötümsüz ettirgen biçimi tanıklanmıştır.

[120] ***yûsuf*** *emr ėtdi* <u>*buları bağla**d**ur*</u> */* <u>*öl**dür**ün*</u> *dėr* <u>*ḳamusını ağla**d**ur*</u> *(YZ, 1307).*
"Yusuf buyurdu, bunları bağlatır, hepsini öldürün, der ve ağlatır."

[121] ***yûsuf*** *ol bitigi açar* <u>*oḳı**d**ur*</u> */* <u>*gözlerinden seyl gibi yaş aḳı**d**ur*</u> *(YZ, 1267).*
"Yusuf o mektubu açar, okutur ve gözlerinden sel gibi yaş akıtır."

[122] *ḳaçan* ***taŋrı taʿālā*** *dilese kim* <u>*bir ḳavmı ḳorḳı**d**a*</u> *baŋa buyurur (KE, 753/5).*
"Tanrı teala ne zaman bir kavmi korkutmak istese bana buyurur."

[123] *sevdügümden ayırdı* ***yaʿḳûb*** *beni /* <u>*iŋile**t**di ağla**t**dı düni güni*</u> *(YZ, 1342).*
"Yakup beni sevdiğimden ayırdı, gece gündüz ağlattı ve inletti."

[124] ***taŋrı*** <u>*anuŋ gönline tevfik yörütdi*</u> (KE, 451/9).
"Tanrı onun gönlüne başarı getirdi."

Örnek [120]'de Yusuf, hepsinin ağlamasının, bağlanmasının ve ölmesinin nedenidir. Örnek [121]'de Yusuf mektubu açar ve başkasının okumasını sağlar, gözlerinden sel gibi yaş akmasına neden olur. Örnek [123]'te Yakup kişiyi sevdiğinden ayıran, gece gündüz ağlamalarına ve inlemelerine neden olan kişidir. Örnek [124]'te tanrı, onun gönlüne başarı gelmesini sağlar.

Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan diğerlerine oranla daha seyrek kullanılan ettirgenlik ekleri *-Ur-, -Ar-* ekleridir. *-Ur-* ettirgenlik eki, Eski Türkçede dört biçimli olarak kullanılırken, Eski Anadolu Türkçesinde dönemin ses özelliklerine uyumlu olarak yuvarlak biçimlidir.

[125] <u>*beni*</u> ***İsrāil*** <u>*deŋizden geçürdi*</u> (KE, 414/2).

"Beni İsrail denizden geçirdi."

[126] *şıddıḳ kim eyitdi anı saŋa / yâ kuyudan* ***kim çıkardı*** *eyt baŋa (YZ, 649).*
"Sana doğru sözü kim söyledi, seni kuyudan kim çıkardı, bana söyle."

[127] ***ḥammâmdan çıḳıcaḳ sovuḳ suyıla ayaḳ yumaḳ*** *baş ağrısın giderür didi (TN, 21a, 12).*
"Hamamdan çıkınca soğuk suyla ayak yıkamak, baş ağrısını giderir, dedi."

[128] *Bir gün ol gişi dîvār dibinde uyumışdı* ***bir gişi*** *geldi anı oyardı* (KE, 78/1).
"Bir gün o kişi duvarın dibinde uyumuştu, bir gişi geldi ve onu uyandırdı."

Örnek [125]'te kişinin denizden geçmesini sağlayan İsrail'dir. Örnek [126]'da kişinin kuyudan çıkmasına yardım eden kişi sorulur. Örnek [127]'de baş ağrısının gitmesini sağlayan şey, hamamdan çıkınca soğuk suyla ayak yıkamaktır. Örnek [128]'de onun uyanmasını sağlayan bir kişidir.

Eski Anadolu Türkçesinde sınırlı örnekte görülen ettirgenlik ekleri ise *-gUr-, -zUr-* ekleridir. Örneğin; *emzür-, irgür-/irür-* 'eriş-', *turġur-* 'durdur-'.

[129] ***Zekeriyā 'avratı*** *anı emzürdi ve bisledi (KE, 783/6).*
"Zekeriya'nın avradı onu [Meryem'i] emzirdi ve besledi."

[130] *dînüm iletdi vü yakdı cânumı / küfre irgürdi kamu îmânumı* (MT, 533).
"Dinim iletti ve canımı yaktı, bütün imanımı küfre eriştirdi."

[131] ***gemi ḳavmı*** *bizi ol adacuḳdan çıḳardılar ve kurıya irürdiler* (KE, 306/15).
"Gemi halkı bizi o adacıktan çıkardı ve karaya eriştirdiler."

Örnek [129]'da Zekeriya'nın eşi, Meryem'in emmesini sağladı. Örnek [130]'da o, bütün imanının küfre erişmesine neden olmuş. Örnek [131]'de gemi halkı *biz*'im karaya erişmemizi sağlamışlardır.

Bu eklerin dışında, günümüzde kök ve ek arasındaki ilişkisi dilbilgisel olarak belirlenemeyen bazı ettirgenlik örnekleri Eski Anadolu Türkçesinde de vardır: *gönder-*

*(git-, götür-), göster- (gör-), dönder- (dön-), kurtar- (kurtul-), ögret- (öğren-), düket- (tüken-)*gibi.

[132] *anuŋ düşmanın helak ḳılurın ve anı düşmandan* ***kurtar****urvan* (KE, 687/6).
"Onun düşmanını ortadan kaldırırım/öldürürüm ve onu düşmandan kurtarırım."

[133] ***Cercis*** *ol suyı içsin* ***düket****sün* (KE, 921/13).
"Cercis o suyu içsin ve tüketsin."

[134] ***tanrı taʿālā*** *ol ḳavmı maymuna ve ḫınzire* ***dönder****di (KE, 839/10).*
"Tanrı teala o kavmi maymuna ve domuza çevirdi."

Örnek [132]'de onun düşmandan kurtulmasını sağlayan kişi metin bağlamındaki ben'dir. Örnek [133]'te suyun tükenmesini sağlayacak olan Cercis'dir. Örnek [134]'te o kavmin maymun ve domuz olmasının nedeni tanrı'dır.

Bazı eylemlerde birden fazla ettirgen biçimlerin olduğu da gözlenir. Kimi örneklerde sözcük yeni biçimlere dönüşürken (*yandur-/yaḳ-*); kimi örneklerde farklı ettirgenlik eklerinin eklenmesiyle çeşitlilik sağlanmıştır (*geydür-*/ *geyür-*, *irür-/irgür-* 'eriş-'). Örneğin *yan-* eyleminin ettirgen biçimi hem *yandur-* hem de *yak-* eylemleriyle karşılanır. Alttaki ilk örnekte *yan-* eyleminin ettirgen biçimi *yandur-*, ikinci örnekte ise *yak-* biçimde tercih edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde *yak-* eylemine göre daha yaygın kullanılan *yandur-* eylemi, günümüzde sadece ağızlarda yaşamakta ve yerini neredeyse bütünüyle *yak-* eylemine bırakmıştır. *Yak-* eyleminin ettirgen oluş biçimini dilbilgisel olarak açıklamak şimdilik zor görünmektedir. Ancak Eski Anadolu Türkçesindeki *yandur-* ve *yaḳ-* eylemleri arasındaki farkı şöyle açıklayabiliriz: *yandır-* eyleminde nesne üzerindeki değişiklik ön plandayken, *yaḳ-* eyleminde öznenin nesne üzerindeki etkisi ön plandadır. Günümüzde daha çok *yak-* eyleminin seçilmesini de öznenin, nesneye oranla temel alınması ya da doğrudanlıkla ilişkilendirebiliriz. Shibatani (1976), dildeki doğrudanlıkla ettirgen biçimlerin boyutları arasında evrensel bir orantı olduğunu belirtir. Bu görüşe göre, dildeki küçük yapı doğrudanlığı, büyük yapı ise dolaylılığı gösterir. (sy.) Bu doğrultuda *yak-* eylemi sözlüksel ettirgen, *yandır-* eylemi ise biçimbirimsel ettirgenlik olarak değerlendirilir ve dil, daha küçük parça olan sözlüksel ettirgenliği seçer.

[135] *dilümden gitmez oldı yûsuf aduŋ / bağrumı* ***yandur****dı dėr* ***senüŋ oduŋ*** *(YZ, 1223).*

"Dilimden Yusuf'un adı gitmez oldu, bağrımı senin ateşin yaktı."

[136] ***biz*** *tevbe ḳılduḳ ve uş ṣanemleri oda* ***yaḳ****avuz, gelsün* (KE, 532/5).
"Biz tövbe ettik ve şu putları ateşte yakalım."

Örnek [135]'te yanan, bağrım; bağrımın yanmasına neden olan şey ise senin ateşindir. Örnek [136]'da yanan putlar, putların yanmasına neden olan şey ise metin bağlamındaki *biz*'dir. Bu tümcelerde gramerce özne, mantıkça öznenin yüklemdeki eylemin oluşmasına neden olmaktadır. Örnek [137]'de *gey-* "giy-" eyleminin geyür- biçiminde, örnek [138]'de ise *geydür-* biçiminde ettirgen yapıldığı görülmektedir.

[137] ***cebra'îl*** *bir ṭon getürür* ***ġeyür****ür / bu ol ṭondur ki yûsuf gönderür (YZ, 1331).*
"Cebrail bir elbise getirir ve giydirir. Bu Yusuf'un gönderdiği elbisedir."

[138] ***ferişte*** *gelüp ol gönlegi çıḳardı ve Yūsufa* ***geydür****di (KE, 233/8).*
"Melek gelip o gömleği çıkardı ve Yusuf'a giydirdi."

Eylemler Türkçenin farklı dönemlerinde farklı ettirgenlik ekleriyle ettirgen yapılabilir. Eski Anadolu Türkçesinde bazı eylemlerin ettirgen biçimlerinin daha sonraki dönemlerde farklı ettirgenlik ekleriyle yapıldığı görülür. Örneğin; *gir-* eyleminin ettirgeni Eski Anadolu Türkçesi döneminde *girür-* ve *givür-* biçimindedir, günümüzde *gir-* eylemi, *girdir-/sok-* biçiminde ettirgen yapılır. Örnek [139]'da Musa'nın Firavun'un bahçesine girmesinin nedeni, su'dur.

[139] *Mūsāyı* ***su*** *alup gitdi … bir arḳ yarılup Firʿavnuŋ bāġçasına* ***girür****di* (KE, 350/2).
"Musayı su alıp gitti, … bir ark yarılıp Firavunun bahçesine girdirdi."

[140] *eger oġlan düşe diyü ḳorḳarsa sulu yemişler ve şarāblar yidürüp içürmeyeler ḥammāma* ***givür****meyeler* (KM, D6a/16).
"Eğer oğlan düşecek diye korkarsa sulu yemişler ve şaraplar yedirip içirmesinler hamama girdirmesinler."

[141] ***[Onlar****] Direkler getürüp anuŋ dirsekleri altına* ***soḳ****dılar* (KE, 953/2).
"Onlar, direkler getirip onun dirsekleri altına soktular."

4.1.2. Sözlüksel Nedensellik İşaretleyicileri

Sözcükler, tümce içindeki durumuna göre anlam bildiriyorsa anlamlı sözcük, tek başına herhangi bir anlam ifade etmeyen bağımlı sözcükler ise görevli sözcükler olmak üzere iki başlıkta ele alınır. Literatürde sözcükler bağımlı-bağımsız, açık-kapalı, dolu-boş gibi farklı sınıflamalarla değerlendirilmektedir. Bu çalışmada görevli-anlamlı sözcükler ayrımı tercih edilmiştir. Yapılan çözümlemede, görevli sözcüklerden ilgeç ve bağlaçların, anlamlı sözcüklerden ad, belirteç ve eylemlerin nedensellik işaretleyicisi olarak kullanıldığı belirlenmiştir[30].

4.1.2.1. Görevli Sözlüksel Nedensellik İşaretleyicileri

4.1.2.1.1. İlgeç İşlevli Birimler

İlgeçler, sözler arasındaki ilişkiyi belirleyen biçimsözdizimsel yapılardır. İlgeçler doğrudan sözcük, sözcük öbeği ve tümcelerin önüne/ardına gelerek ya da biçimbirimlerle birleşerek çeşitli anlam ilişkili ulaçlar yapan yardımcı sözcüklerdir. İlgeç eğer iki tümce arasında neden bildiriyorsa biçimsözdizimsel nedensellik ilişkisi üstlenmiştir. İlgeçli yapılar (ulaçlar), tümcede genellikle *belirteç tümleci* görevini üstlenir.

İlgeçlerin üzerine geldiği biçimbirimlerin kimisi (*+DAn, +(y/n)A* vd.) tek başına da nedensellik ifade etmektedir. Neden bildiren biçimbirimlerin ilgeçlerle kullanılmasına iki açıdan bakılabilir: İlki neden bildiren biçimbirimler, tek başına neden bildirmede yetersiz görülüp üzerine ilgeç eklenerek pekiştirildi mi? Yoksa temel olan ilgeçli kullanım eksiltilerek ilgecin görevi, ekin üzerine mi devredildi? Tarihi ve çağdaş Türk dillerinde her iki kullanımın görülmesi, bu iki düşünceyi kesinleştirmeyi güçleştirmektedir. Bu durumda "neden bildiren eklerin tek başına kullanımıyla ve *biçimbirim+ilgeç* kullanımı arasında fark var mı? Varsa bu farklar nelerdir?" soruları akla gelir.

Nedensellik bildiren yapıları, daha küçük birimler halinde karşılaştırmalı ele alan çalışmalar vardır: Özsoy ve Erguvanlı-Taylan (1998), *için* ve *diye* ilgeçlerinin arasındaki yapısal ve anlamsal farkları incelemişlerdir. Bu iki ilgecin kullanıldığı eylemlerin sözlüksel anlamları ve eylemlerin aldığı kip ve kişi işaretleyicilerinin niteliklerini değerlendirmişlerdir (bkz. 4.1.2.1.1.1.4. *için* ve 4.1.2.1.1.1.2. *deyü*). Uslu (2001) ise, *-DXğXndAn* ve *-DXğX için* yapılarını karşılaştırmış ve iki yapı arasındaki anlamsal farkları

[30] Adıllar da sözün yerini tuttuğu için neden ifadesine gönderimde bulunarak dolaylı nedensellik bildirir. Ancak araştırmanın örnekleminde adıllar tek başına belirlenmediği için ayrı başlık açılmamıştır.

belirlemiştir. Uslu'nun belirlemelerine göre *+DAn* eki, *için* ilgecine göre daha nesnel yargılarda kullanılmıştır. Ayrıca Uslu, neden bildiren yapıları Özsoy ve Erguvanlı-Taylan (1998)'ın çalışmalarını da kendi çalışmasıyla birleştirerek öznellik-nesnellik çizgisinde (öznelden nesnele: *diye, için, +DAn, göre* biçiminde) sıralamıştır (s. 123-129).

Gencan (2007), neden ilgisi kuran ilgeçlere *nedenlik ilgeçler* terimini kullanmış ve *+DAn ötürü, +DAn dolayı, -mAk üzere* ilgeçlerinin nedenlik ilgeçler olduğunu belirtmiştir (s. 145). İncelememizde, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde belirlenen nedenlik ilgeçler değerlendirilmiştir. Belirlenen ilgeçler dışında Türkçenin diğer tarihi ve çağdaş dönemlerinde neden bildiren başka ilgeçler (*berâyi, nâşi, li- nâşî* gibi) de bulunabilmektedir (Bilgegil, 2009, s. 218). Ancak çalışmanın sınırları içindeki yapıtlarda görülmeyen ilgeçler değerlendirilmeye alınmamıştır.

İlgeçler sözcük, sözcük öbeği ya da tümce üzerinde bulunduğu yere göre ön ve son çekim ilgeçler olmak üzere iki başlıkta değerlendirilmiş, ilgeç olmadığı halde geçici olarak ilgeç olarak kullanılan sözcükler ve söz öbekleri ilgecimsi/ilgeçlikler başlığında ele alınmıştır.

4.1.2.1.1.1. Son Çekim İlgeçleri

Son çekim ilgeçleri, söz veya sözcük öbekleri ve tümcelerin ardına gelerek sonraki ifadeyle anlam ilişkisi kurar. Nedenlik son çekim ilgeçleri ise neden ifadelerinden sonra gelen ve neden ifadesini sonuca bağlayan ilgeçlerdir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde tespit edilen nedenlik son çekim ilgeçleri: *birle, deyü, göre, içün, ile, ötürü, ṣoŋra, ucından, üzere* ve *üzerine* ilgeçleridir.

4.1.2.1.1.1.1. *birle*

Birle ilgeci, Eski Anadolu Türkçesinde "ile" işlevindedir. *Birle*'nin kökeniyle ilgili farklı açıklamalar vardır: *bir-i-l-e* (A.von Gabain, Brockelmann); *bir+le < bir ile* (Radloff, W.Bang, R.R.Arat, M. Mansuroğlu, M. Ergin, N. Hacıeminoğlu). Aşağıdaki örnekte mest et- sonucu, aşk nedeniyle ortaya çıkmıştır.

[142] *ʿışkı birle* <u>*mest iden*</u> *āşıḳları* (VG, 4).

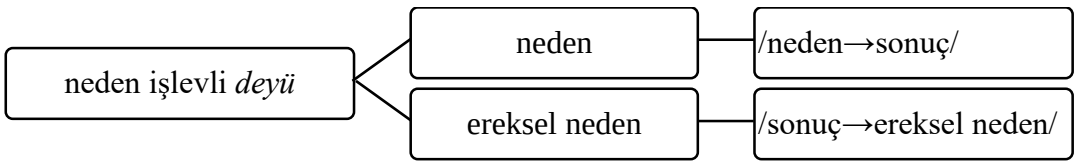
"Aşkıyla/aşkı sayesinde mest eden aşıkları …"

4.1.2.1.1.1.2. *deyü*

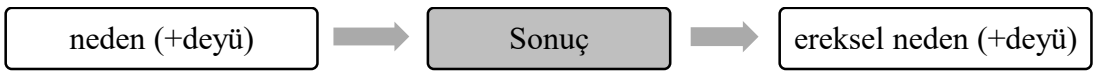
De- eyleminin üzerine *-U* ulaç eki gelerek kalıplaşmış *deyü* ilgeci, doğrudan aktarım tümcelerinde ve neden/amaç bildiren yan tümceleri sonuç tümcelerine bağlamada kullanılır. *Deyü* ilgecinin, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *diyü, deyü, deyi, dėyi, diyi* ve *dėye* biçimlerinde farklı okunuşları bulunmaktadır (Tiken, 2004, s.16). *Deyü* ilgeci, Eski Türkçede *tiyin* (Gabain, 2003, s. 97), Harezm Türkçesinde *tiyü* (Hacıeminoğlu, 1992, s. 198), Gagavuzcada *deyni, dein* (Li, 2004, s. 216), Türkmencede *diyip* (Li, 2004, s. 218), Türkiye Türkçesinde *diye*, Türkiye Türkçesi ağızlarında *deyi* (Ergin, 2004, s. 371/638) biçimiyle görülmektedir. Bu yönüyle *deyü* ilgecinin farklı dönemlerde ve coğrafyalarda farklı ulaç ekleriyle eş/yakın işlevde kullanıldığı ifade edilmektedir.

Deyü ilgeçli yan tümce, temel tümce gibi kip ve kişi ekleriyle çekimlenmiş bir ad ya da eylem tümcesinden oluşmaktadır. Yan tümce ve temel tümcenin özneleri aynı ya da farklı olabilir.

Deyü ilgeciyle kurulan neden ve amaç (ereksel neden) yan tümceleriyle sonuç tümcesi arasında zamansal çizgide farklılıklar vardır. *Deyü* ilgecinin bulunduğu yan tümce, neden bildiriyorsa zamansal sıralama */neden→sonuç/*; amaç bildiriyorsa zamansal sıralama */sonuç→amaç/* biçimindedir (bkz. 2.1.9.1. Neden-Erek İlişkisi).



Bu sözdizimsel sıralama farklılığı, *deyü* ile eşanlamda kullanılan, neden ve amaç bildirebilen *içün* ilgecinde de geçerlidir (bkz. 4.1.2.1.1.1.4. *içün*). Zamansal çizgide *deyü* ilgecinin dizilimi şu şekilde gösterilebilir:



Eski Anadolu Türkçesinde *deyü* ilgeci, ad ve eylem tümcelerinin bütün çekimleriyle kullanılabilmektedir. Böylece birden çok nedensellik türünde ilişki kurabilmektedir (öznel nedensellik, ereksel nedensellik gibi). *Deyü* ilgecinin tümce içindeki nedensellik ilişki türü, kimi zaman kip eklerinden kimi zaman bağlamdan kimi

zaman da anlamdan çıkarılır. Eğer *deyü* ilgeci, emir, dilek ve istek kipleriyle kurulmuşsa *ereksel neden*, bildirme kipleriyle kurulmuşsa *salt neden* anlamı taşır.

Eski Anadolu Türkçesinde emir ve istek kipleri dışındaki kiplerle kullanılan *deyü* ilgeci "…-dığı için, … olduğu için" anlamında *neden* ifade eder. Türkiye Türkçesinde de aynı kullanım gözlenir (Özsoy ve Taylan, 1998, s. 117). Yan tümcede geçmişte, şimdide ya da gelecekte temel tümceye göre göreceli bir zamanda gerçekleşmişlik, gerçekleşebilirlik veya gerçekleşeceklik vurgusu vardır.

Üstünova (2018), *diye* ilgecinin kendinden önce gelen ad değerindeki dil birimlerine *neden, gerekçe, sonuç bildirme bağlamında tarz-durum belirtme* ilgisiyle eksiz bağlandığını belirtir (s. 303). Yapılan çözümlemede Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de *deyü*'nün eksiz kullanıldığı belirlenmiştir.

[143] ***Dirse ẖānuŋ ẖātunı, oġlancuġumuŋ ilk avıdur dėyü*** <u>*atdan aygır, deveden buġra, koyundan ḳoç ḳırdurdı*</u> *(DK, 13b).*

"Dirse Han'ın hatunu, oğlunun ilk avı olduğu için attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kestirdi."

Örnek [143]'te Dirse Han'ın hatununun aygır, deve ve koç kestirmesinin nedeni, oğlunun ilk avı olmasıdır. *Deyü* ilgecinin eklendiği yan tümce, çekimli ad tümcesinden oluşur.

Özsoy ve Taylan (1998)'de *diye* ilgeciyle kurulan tümcelerde, ana tümcenin eyleminin etkenlik göstermesi durumunda zaman ve kişi kısıtlamaları bulunduğunu; ancak öznenin ruhsal durumunu yansıtıyorsa bu kısıtlamaların ortadan kalkacağını ve dolayısıyla özne için geçerli olan bir öznel nedensellik ilişkisi doğduğunu bildirir (s.123). Bu kullanımın tanıkları Eski Anadolu Türkçesinde de gözlenmektedir. Örnek [144] ve [145]'te öznenin ruhsal durumundan kaynaklanan öznel bir nedensellik vardır.

[144] ***ḳardaşum gevdesin örtedüm diyü*** <u>*peşîmān oldı*</u> *(KE, 83/5).*

"[Kabil], kardeşimin gövdesini örteydim diye pişman oldu."

[145] ***Ḳardaşumdan ayrıldum! deyü*** <u>*çok aġladı, zārılık ḳıldı*</u> *(DK, 113b).*

"Kardeşimden ayrıldım diye çok ağladı, inledi."

Örnek [144]'te Kabil'in pişman olmasının nedeni, kardeşinin gövdesini örtmesidir. Örnek [145]'te ağlamasının ve inlemesinin nedeni, kardeşinden ayrılmasıdır. Örneklerde öznenin ruhsal durumu ve onun etkileri görülür.

[146] *eger **oġlan düşe diyü** korḳarsa sulu yemişler ve şarāblar yidürüp içürmeyeler ḥammāma givürmeyeler* (KM, D6a/16).
"Eğer oğlan düşecek diye korkarsa sulu yemişler ve şaraplar yedirip içirmesinler hamama girdirmesinler."

[147] ***Yarınki gün zemān dönüb ben ölüp sen ḳalıcak tācum taḫtum saŋa vermeyeler deyü** soŋumı aŋdum aġladum, oġul (DK, 64b).*
"… ben ölüp sen kalınca tacımı ve tahtımı sana vermeyecekler diye sonumu andım, ağladım."

Örnek [146]'da öznenin korkma duygusunu uyandıracak kişisel algısı yer alır. Örnek [147]'de öznenin geleceğe yönelik kişisel öngörüsü *deyü* ilgeciyle aktarılmış. Bu tümcedeki öznel nedensellik için başka bir nedensellik işaretleyicisi kullanılması durumunda anlam farklılığı doğmaktadır. Ayrıca temel tümce ve yan tümce arasındaki özne farklılığı, *diye* ilgeciyle ilgili bazı kişi ve zaman kısıtlamalarını da kaldırmaktadır. Özsoy ve Taylan (1998), *diye* ve *için* ilgeçlerini inceledikleri yazılarında doğal nedensellik bildirmede daha çok *için* ilgecinin tercih edildiğini, *diye* ilgecinin ise bilinen bir doğa kuralını dinleyicinin bilmediği iması taşıdığını belirtir (s. 125). Örnek [27]'de metin üreticisi, okuyuculara doğa betimlemesi yaparken *diye* ilgecini tercih etmiştir. Bu örnekte *diye* ilgecinin doğal nedensellikte *okuyucu tarafından bilinmediğinin düşünülmesi* söylem özelliği kullanılmıştır.

[148] ***Ḳanlu ḳanlu ırmaḳlar ḳarıy[up]dur dėye**, suyı gelmez (DK, 31b).*
"Kanlı kanlı ırmaklar kuruduğu için suyu gelmez."

Özsoy (2019),Türkiye Türkçesinde *diye* ilgecinin diğer neden gösteren yapılarla arasında bazı farklar olduğunu belirtir. Bu farklardan birinin *diye* ilgeciyle oluşturulan yan tümcedeki konuşmada verilen nedenin geçerli olup olmadığı konusunda konuşurun

emin olmamasıdır: ***İşi biliyorum diye*** *başvurdum ama bakalım ne olacak*[31]. (s. 258). Metin bağlamından konuşurun eminliği ile ilgili çıkarımda bulunmak olasıdır, ancak Özsoy'un verdiği örnekte öznel bir nedensellik vardır. Öznel bir yargı, kendi içinde kişisel bir yargı içerdiği ve evrensel nitelik bildirmemesi gerekçesiyle de konuşurun netliğini azaltır.

Ersen-Rasch ve Onası (2015)'te *diye* ilgecinin öznel nedenlerde (çeviride çünkü) kullanıldığını şöyle örnekler: ***Kimse yok diye*** *eve gittim.; **Başım ağrıyor diye** yattım.; **Ece "Gelmem." dedi diye** sen de mi gelmeyeceksin?; Sorunlarımızı anneme **üzülür diye** anlatmadım.* (sy. 267). Örneklerde de görüldüğü gibi kişisel algılardan oluşan öznel bir nedensellik ifade edilmiştir. Doğrudan aktarım tümcelerinin başrol oyuncusu *de-* eylemi, *diye* ilgecinde duyuları, duyguları, düşünceleri yansıtmak için tercih edilmiştir.

Özsoy ve Taylan (1998), *diye* ilgecinin neden gösteren bir ilgeç yapısı olduğunu Türkçe dilbilgisi çalışmalarında ilk kez Underhill tarafından belirlendiğini dile getirmişlerdir (s. 117). Underhill (1985), Türkiye Türkçesinde *diye*'nin tümcenin sonuna gelerek ilgeç gibi kullanılabildiğini, sıklıkla neden (reason) bildirdiğini belirtir ve şu örnekleri verir: *Elbiseler kurusun diye güneşe koydum.*; *Manzarayı göresiniz diye yavaş gidiyorum.; Su kesilebilir diye banyoları doldurdum*. (s. 431). Örneklerde neden ve amaç ilişkileri birlikte verilmiştir. Underhill'den önce de *diye* ilgecinin başka araştırmacılarca neden ve amaç (ereksel neden) anlamıyla belirlendiğini görülür. Ergin (2004), neden ilgeçleri (sebep edatları) içinde *diye* ilgecini gösterir (s. 370/638). Ergin'in *Türk Dil Bilgisi* adlı kitabının ilk baskısı 1958'de yapıldığı göz önüne alınırsa Underhill'den daha önce *diye* ilgecinin neden gösterdiğini tespit ettiği anlaşılır. Ayrıca, Underhill tarafından verilen örneklerin ikisinin ereksel neden bildirdiği ve dolayısıyla burada amaç bildiren tümcelerin nedensellik çatısı altında toplandığı görülür. Banguoğlu (2004), *diye* ilgecini amaç bağlamları içinde gösterir (s. 393). Banguoğlu'nun 1940 yılında *Anahatlarıyle Türk Grameri* adlı yapıtının genişletilerek *Türkçenin Grameri* adıyla 1959 yılında basıldığı göz önünde bulundurulursa, ilgeç üzerindeki tarihsel tespitleri yeniden değerlendirmek gerekebilir.

Türkiye Türkçesinde *diye* ilgecinin nedensel kullanımı bazı örneklerde duyguları da aktarmaya çalışır. Temel tümce ve yan tümcenin yüklemlerinin aynı olduğu kullanımda, temel tümcenin eyleminin nedeninin, örnek alma veya kıskançlık olduğu belirtilir (Özsoy, 2019, s. 260). Yapıda yan tümcede bildirme kip ekleri *[-DI, mIş, -yor, -*

[31] Örnek, Özsoy'un kendi üretimidir.

(A/I)r, -(y)AcAk] kullanılır ve temel tümceyle yan tümcenin öznesi farklıdır. Özsoy, bu yapıya şu örneği verir: ***Biz denize giriyoruz diye*** *Ayşe de denize giriyor*.

Deyü ilgecinin diğer işlevi *ereksel neden (amaç)* bildirmektir. Eski Anadolu Türkçesinde *deyü*, temel tümce öznesinin amaç (gaye), niyet ve isteğini bildiren bir ilgeç olarak kullanılır. *Deyü,* ilgeç olarak Eski Anadolu Türkçesinde ereksel neden (amaç, niyet, istek) anlamıyla emir, dilek ve istek kiplerinden sonra kullanılır. Emir, dilek ve istek kiplerinin zamanı konuşma anına göre geleceğe yönelik olduğu için ereksel nedende temel (sonuç) tümceye bağlı bir gerçekleşmemişlik ya da temel (sonuç) tümceden sonralık söz konusudur. Zamansal sıralama /*sonuç+ereksel neden*/ biçimindedir. Kurallı tümcede /*yan tümce+deyü+temel tümce*/ sözdizimsel dizilimdedir.

[149] ***Delim kuş düşe diyü*** *kurdı tuzag* (SN, 263/12).
"Çok kuş düşsün diye tuzak kurdu."

[150] *Banı Çiçek ḳırmızı ḳaftanın geydi, ellerin yeŋine çekdi* ***[yüzük] gözükmesün deyü*** (DK, 59a).
"Banı Çiçek kırmızı kaftanını giydi, yüzük gözükmesin diye ellerini yenine çekti."

[151] *bıraḳdılar yûsufı derin ḳuyu / kesdiler urġanını* ***ölsün dėyü*** (YZ, 101).
"Yusuf'u derin kuyuya bıraktılar, ölsün diye halatını kestiler."

[152] ***ḳuvvatlu olsun diyü*** *anı inürdi, dürlü öyinile anı bislerdi* (KE, 123/15)
"Güçlü olsun diye onu iğdiş ederdi ve türlü öğünle onu beslerdi."

Örnek [149]'da tuzak kurmasının nedeni, çok kuş düşürmektir. Örnek [150]'de Banı Çiçek'in ellerini yenine çekmesinin nedeni, yüzüğün gözükmesini istememesidir. Örnek [151]'de ipi kesmelerinin nedeni Yusuf'un ölmelerini istemeleridir. Örnek [152]'de onu iğdiş etmesinin ve beslemesinin nedeni, onun güçlü olmasını istemesidir. Örneklerde görüldüğü gibi sonuç tümceleri, görece zamanda istenen ya da amaç edinilen tümceden daha önce gerçekleşir. Tümcedeki istek ya da amacın gerçekleşip gerçekleşmediği metin bağlamındaki sonraki tümcelerden anlaşılabilmektedir.

Türkiye Türkçesindeki *de-* eylemi, *-(y)A* ulaç ekiyle birleşerek *diye* biçimde kalıplaşmış ve ereksel nedensellik bildirme işlevini devam ettirmiştir. Özsoy ve Taylan

(1998), istek kipiyle kurulan yan tümcenin nedensellik değil, amaç bildirdiğini belirtirler. Çalışmamızda amaç bildiren yan tümceler nedensellik çatısı altında değerlendirilmiş ve *ereksel nedensellik* adıyla ele alınmıştır (bkz. 4.10.3. Ereksel Nedensellik). Ersen-Rasch ve Onası (2015)'te Türkiye Türkçesinde öznenin niyet bildirirken emir, istek ya da dilek kipinde çekimlenerek kullanıldığını şöyle tanıklar: *Sana,* ***ye diye*** *bunu verdim. ;* ***Elif'i göreyim diye*** *geldim.; Sana,* ***okuyasın diye*** *kitap aldım.;* ***Üzülmeyesiniz diye*** *bir şey söylemedim.*

Araştırmacıların Türkiye Türkçesinde verdiği örneklerden, ölçünlü dilde çok tercih edilmeyen *-(y)A* istek ekinin niyet bildirmede *diye* ilgeciyle kullanımının, Eski Anadolu Türkçesinden günümüze gelebildiği görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde *diye* ilgeci, neden ve ereksel neden (amaç) kullanımları dışında alıntı tümcelerde, düşünce aktarımlarında bağımsız iki tümceyi birbirine bağlama işlevleriyle de konuşma dilinde sıkça kullanılır.

De- eyleminin üstüne *-(y)Up* ulaç ekinin gelmesiyle oluşan *deyüp* sözcüğünün de Eski Anadolu Türkçesinde seyrek olarak ilgeç gibi kullanıldığı gözlenmiştir. *Deyüp* ilgeç işlevli birimli yan tümce neden bildirerek temel tümceye bağlanır ve *deyü* ilgeci gibi öznel nedensellik bildirir. Türkiye Türkçesinde yerini *diye* ilgecine bırakır ve ilgeç işlevli yapı kullanımdan düşer.

[153] *Eger anda durup çoḳ eglenürseŋ* ***ziyanı dege diyüp*** *korkar mısın* (KE, 152/1).
"Eğer orada durup çok eğlenirsen zararı dokunur diye korkar mısın?"

De- eyleminin üzerine *-(y)Up* ulaç ekinin genişlemiş biçimi olan *-(y)UbAn* eki gelerek kalıplaşmış *deyüben* sözcüğü, Eski Anadolu Türkçesinde *deyü* ve *deyüp* ilgeç işlevli birimlerle aynı anlamda kullanılır. Yan tümceyi neden ve amaç ilgisiyle temel tümceye bağlar. Eski Anadolu Türkçesinde öznel nedensellik ilişkisi kuran *dėyüben*, zamanla kullanımdan düşmüştür. Türkiye Türkçesinde bu özelliğini *diye* ilgeciyle karşılamakta ve yaşatmaktadır.

[154] *cebra'il göre buları ṭaŋlaya /* ***yüzleri saġ dėyüben*** *ʿacebleye (YZ, 765).*
"Cebrail bunları görüp yüzleri sağ (neden yanmamış) diye şaşırır."

[155] *eytdiler biz yûsufı alduġ-ıdı /* ***ḳul dėyüben*** *biz anı satduġ-ıdı (YZ, 1398).*

"Biz Yusuf'u almıştık, kul diye onu satmıştık, dediler."

Örnek [154]'te Cebrail'in şaşırmasının nedeni, (onların) yüzlerinin sağ (yanmamış) olmasıdır. Örnek [155]'te onu (Yusuf'u) satmalarının nedeni, onun kul olduğunu düşünmeleridir. Her iki örnekte de kişisel algıya bağlı öznel nedensellik vardır.

[156] *ḳamusı ol yûsufa vardı gėrü / **aṭamuz öldi dėyüben** <u>kıġıru</u> (YZ, 1471).*

"Hepsi Yusuf'un yanına geldi ve babamız öldü diye ağladılar."

Örnek [156]'da ağlamalarının nedeni, babalarının ölmesidir. Bu örnekte öznel nedensellik sonucu duygu bildiren bir eylem gerçekleşmiştir. Dolayısıyla öznel nedensellik bildirdiği için duygu bildiren eylemlerde *deyüben* ilgecinin kullanılması bir rastlantı değildir.

4.1.2.1.1.1.3. *göre*

Göre ulacı, mantıksal bir çıkarıma dayalı nedensellik ilişkisi kurar. Addan sonra *+(y/n)A göre* biçiminde, eylemden sonra *-DXk/-AcAk* ekleriyle adlaştırılma ve iyelik ekleriyle birlikte kullanılır.

Özsoy ve Erguvanlı-Taylan (1998), *göre* ilgecinin mantıksal çıkarım belirttiğini ve mantıksal çıkarım içermeyen tümcelerde *göre* ilgecinin kullanılamayacağını şöyle örneklerler: "***Bilet almadığıma göre*** <u>konsere gitmiyorum</u>." tümcesinin salt mantıksal çıkarım bildirdiğinde yan tümcede *göre* ilgecinin kullanılabildiğini, ancak mantıksal bir çıkarım içermeyen "***Şişmanladığıma göre** <u>üzülüyorum</u>." gibi varsayımsal bir tümcede *göre* ilgecinin kullanılamayacağını belirtirler (s. 116). Ancak kanatimizce Türkiye Türkçesinde verilen örneklerin farklı bağlamlarda kullanılma olasılıkları bulunabilir.

Özcan (2015), *+(y/n)A göre* ulacının *"...olduğu için*" ya da "*...öyle gerektirdiği için*" anlamıyla kullanıldığını belirtmiş ve şu örneği vermiştir: ***Hiçbir şey almadığıma, hiçbir şey üzerimde kalmadığına göre*** <u>her şeyi alabilirim</u>, <u>her şey üzerimde kalabilir</u> *demektir*[32]*; **Bu adam Amerikalı ve işadamı olduğuna göre**, <u>kütüphanesinde Dale</u>*

[32] Haldun Taner (2009), *Onikiye Bir Var/ Sancho'nun Sabah Yürüyüşü/ Gülerek Ölmek*, Bütün Hikâyeleri-3, 9. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi (s.89).

Carnegie'nin kitapları da vardır[33](s.180). Verilen örneklerde salt mantıksal çıkarım olduğu gözlenir.

[157] ***Nece maslahat görürlerise aŋa göre*** *iş edelüm (DK, 42b).*

"Nasıl iş görürlerse ona göre iş yapalım."

Örnek [157]'de varsayımsal bağımlı bir nedensellik vardır. Tümcede *+(y/n)A göre* yapısı bağımlılığı gösterir. İş, diğer kişilerin yaptıkları işe bağlı olarak gerçekleşen bir nedenle yapılmak istenmektedir. Dolayısıyla öncesindeki bir deneyime dayandığı için öznel nedensellik ilişkisi de kurar.

[158] *Kim* ***nişânına göre*** *dürişevüz / Ola kim ol şâhide irişevüz* (MT, 4188).

"Nişanına göre çaba gösterelim, ola ki o şahide erişelim."

4.1.2.1.1.1.4. *için*

İçin ilgeci, eklendiği sözcükleri, sözcük öbeklerini veya tümcecikleri *neden, amaç* ve *özgüleme* anlamlı tümleçler/ulaçlar yapar (Gencan, 2007, s. 144, 174, 250, 496). Eski Türkçede *üçün*, Eski Anadolu Türkçesinde *içün* olarak görülen ilgeç, günümüzde ses uyumlarına uyarak *için* halini almıştır.

İçin ilgecinin köken bilgisiyle ilgili farklı görüşler vardır: A. Von Gabain, *üçün* ilgecinin *uç* "uç"tan varsayımsal bir *uçu->*üçü- "bir hedefe, bir sona erişmek" eylemi ve *-n* ulaç ekinin birleşiminden oluştuğunu düşünmektedir. (Akalın, 2003, s. 97). Kimi araştırmacılar *için* ilgecini *uç* sözcüğüyle ilgili görmüştür. Bu görüşte, *uç* sözcüğünün anlamı ve üzerine gelen eklerde de bir uzlaşma olmadığı gözlenir: Zeynep Korkmaz, Necmettin Hacıeminoğlu, Tuncer Gülensoy (2011), *için* ilgecinin < ET. *uçun~üçün* < **uç'sebep'+u+n* 'araç durum eki' açılımından oluştuğunu bildirmektedir. Muharrem Ergin, Tahsin Banguoğlu, W. Bang, Günay Karaağaç ise, uç "nihayet" *için<uç-u-n* "onun ucu veya sonucu olarak" biçiminde açıklar. Tüm bunların dışında Deny (2012), *için* ilgecinin "karşılık, misilleme" anlamındaki *öç* sözcüğünden yapıldığını düşünür (s. 536).

[33] Haldun Taner (2009), *Onikiye Bir Var/ Sancho'nun Sabah Yürüyüşü/ Gülerek Ölmek*, Bütün Hikâyeleri-3, 9. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi (s.89).

Eski Anadolu Türkçesinde *için* ilgeci, birçok yapının üzerine gelerek nedensellik işleviyle kullanılmaktadır. Üzerine geldiği yapının niteliğine göre anlam ayrımlarına sahiptir.

İçün ilgecinin öncelikle ad ve ad soylu sözcüklerle kullanımını değerlendirelim. /ad+için/ kullanımında, addan sonra gelen *için* ilgeci, genellikle *özgüleme* yoluyla nedensellik bildirir.

Eski Türkçede *üçün* biçiminde tanıklanan ilgeç "için, nedeniyle, olduğundan, uğruna" anlamlarını taşır: *ärdämin üçün* (KS, 12) "erdemin için"; *tutuḳ yablaḳın üçün* (R, 05) "tutuk[un] kötülüğü için"; *körgü üçün* (TTIII, 96) "görmek için"; *barımıġ üçün* (Yen s.315 u.) "malım mülküm için"; *bägläri boduni tüzsüz üçün, tabgaç bodun täbligin kürlüg[in] üçün* (KT, D, 6; BK, D, 6-7) "Beyleri ve halkı barışık olmadığı için, Çin halkı hilekar ve sahtekar olduğu için …" (Tekin, 2016, s. 141). Verilen örneklerin Türkiye Türkçesine aktarımında metin bağlamı kapsamında "… olduğu/olmadığı" sözcükleri eklenmiştir. Bu durum, Eski Anadolu Türkçesinde de gözlenmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde adın üzerine gelen *için* ilgeci kullanımında dildeki ekonomiklik ya da eksiltilmişlik izlenimi oluşmuştur.

[159] ***Tācum tahtum için*** *aġlaram* (DK, 36a).
"Tacım tahtım [olmadığı] için ağlarım."

[160] ***Taŋrı taʿālā ol kāfirler sözi yalanlıġı ve Muḥammedi Muṣṭafānuŋ gerçekliği için*** *āyet viribidi* (KE, 2/11).
"Tanrı teala o kâfirlerin sözünü yalanlamak ve Muhammed Mustafa'nın gerçekliğini [göstermek] için ayet vermişti."

[161] *Kalın Oġuz begleri* ***Beyrek için*** *ʿazîm yas tutdılar, umud üzdiler* (DK, 48a).
"Kudretli Oğuz beyleri Beyrek [öldüğü] için büyük yas tuttular, umut kestiler."

[162] *Yā ʿÖmer taŋrı taʿālā maġrib ardında* ***tevbeyiçün*** *bir kapu yaratdı* (KE, 39/9).
"Ya Ömer tanrı teala batı ardında tövbe [etmek] için bir kapı yarattı."

Örnek [159]'da ağlamanın nedeni taç ve tahtın bulunmamasıdır. Tacın ve tahtın bulunmama durumu metin bağlamından çıkarılır. Burada eksiltili bir [… olmadığı]

ifadesi varlığını hissettirir. Örnek [160]'da tanrının ayet vermesinin nedeni, kâfirlerin sözünün yalan olduğunu ve Muhammed Mustafa'nın gerçekliğini ortaya çıkarmaktır. Örnek [161]'da Oğuz beylerinin büyük yas tutmalarının ve umutlarını kesmelerinin nedeni, Beyrek'in ölmesidir. Bu örnekte de Beyrek'in ölmesi, ardından tutulan yasla metin bağlamından çıkarılır.

Eski Anadolu Türkçesinde *için* ilgecinin üzerine geldiği adla birleştiği görülür. Hatta kimi metinlerde araştırmacılar, ünlü uyumuna uygun biçimiyle okumuş ve yazmışlardır:

[163] *Atasın aġırlayu ḳulın ḳamu/* ***atasıçun*** *ḳıldı āzād ėy ʿamū* (YZ, 1418).
"Ey dostlar, bütün kullar babasını ağırladı, [Yusuf] babası için bütün kullarını azat etmişti."

/Adıl+(n)Xn+için/ yapısında, *için* ilgeciyle adılları birbirine ilgi durumu eki bağlar. İlgi durumu eki Eski Anadolu Türkçesinde çoğunlukla yuvarlık ünlülü ve son ses n'si damaksıldır. Adıllarda da yine adlardaki kullanıma benzer bir eksiltilmişlik sezilir.

[164] *Aġ çıkarup kara geydiler,* ***senüŋçün*** *Bamsı* (DK, 50a).
"Bamsı, senin için ak çıkarıp kara giydiler"

[165] *İy kāşki biledi kim* ***neniŋiçün*** *yaradıldı* (KE, 43/10).
"Ey keşke neyin için yaratıldığını bilseydi."

Örnek [164]'te Bamsı'nın ailesinin ak çıkarıp kara giymesinin nedeni, Bamsı'nın öldüğünü/başına kötü bir şey geldiğini düşünmeleridir. Bu tümcede metin bağlamından Bamsı hakkında çıkarımda bulunulur.

İçün ilgeci eylemlerin üzerine *-mAk/-mA* adlaştırma ve *-DXk/-(y)AcAk* ortaç ekleri alarak kullanılır. Bu kullanımlar arasında küçük farklılıklar bulunmaktadır. *-mAk/-mA için* kullanımı daha çok ereksel nedensellik bildirmede ve genel ifadelerde görülürken *-DXk/-(y)AcAk için* kullanımı gerçek ya da gerçekleşecek spesifik durumlarda nedensellik bildirmek için tercih edilir.

/Eylem+-mAk için/ yapısı, *-mAk* adlaştırma eki ve *için* ilgecinin birleşmesiyle oluşur. Eski Anadolu Türkçesinde *-mAk için* yapısının, birleşerek *-mAGIçUn* biçiminde ve önlük-artlık uyumuna uygun biçimde kullanılan örnekleri de vardır (*bildürmegiçün, ḳılmaġıçun*). Birleştirilmiş ya da ünsüz değişimi gözlenen örneklerin ulama yoluyla oluştuğu görülür. Burada birleşmenin dışında ikinci bir seçenek de düşünülebilir. *-mAk* adlaştırma ekinden sonra 3. teklik kişi iyelik ekinin gelmesi ve *için* ilgecinin ön sesiyle birleşmesi olasılığı da akla gelir. Ancak bu olasılık düşüktür.

Eylemden sonra gelen *-mAk için* ve *-mAsI için* ulaçları, temel tümceye göre gerçekleşmemiş ereksel nedensellik anlamında kullanılmasına rağmen bazı kullanım farklılıkları taşırlar. *-mAk için* ulacı, genel amaçlarda ve belirteç tümceciğiyle temel tümcenin öznelerinin aynı olduğu durumlarda ereksel nedensellik kurmak için kullanılır. Yan tümce, temel tümceciğin öznesiyle aynı özneyi gösterdiği için öznesiz kullanılabilir. Bu ulaç Eski Anadolu Türkçesinde sıkça görülür.

[166] *taŋrı taʿālā ḫalḳ yaratdı* ***gendü ḳudretin aşikâre ḳılmaġıçun*** *andan rızḳın virdi* ***gendü ʿizzetin bildürmegiçün*** *andan ṣoŋra öldürür* ***gendünüŋ ḳahrın ve cabbārlıġın bildürmegiçün*** *andan soŋra girü diri kılur* ***gendünüŋ ʿadlin ve faẓlın ve ṣevābın ve ʿaẕābın bildürmegiçün*** (KE, 43/1).

"Tanrı Teâla kendi gücünü ortaya çıkarmak için halkı yarattı; kendi yüceliğini bildirmek için rızkını verdi; ondan sonra kendinin kahrını ve cebbarlığını bildirmek için öldürür; ondan sonra kendinin adaletini, erdemini, sevabını ve azabını bildirmek için geri diriltir."

[167] *taŋrı taʿālā ol ḳıṣṣaları Muḥammede bildürdi* ***anuŋ faẓlın ve ümmeti üründülügin bildürmek için*** idi (KE, 3/5).

"Tanrı Teâlâ, Hz. Muhammed'in erdemini ve ümmetin seçkinliğini bildirmek için o kıssaları bildirdi."

[168] *taŋrı anı* ***cehennem ṭamusın ḳızdurmaḳ için*** *yaratmışdur* (KE, 10/4).

"Tanrı onu [kibrit kükürt taşını] cehennemi ısıtmak için yaratmıştır."

Örnek [166], [167] ve [168]'de *-mAk için* ulacı, ereksel nedensellik ilişkisi kurar. Örnek [166]'te tanrının halkı yaratmasının nedeni, kendi gücünü ortaya çıkarmak; halka rızk vermesinin nedeni, yüceliğini bildirmek; halkı öldürmesinin

nedeni, kahrını ve cebbarlığını bildirmek; geri diriltmesinin nedeni ise, adaletini, erdemini, sevabını ve azabını bildirmek istemesidir. Örnek [167]'de tanrının Hz. Muhammed'e kıssaları bildirmesinin nedeni, erdemini ve ümmetin seçkinliğini bildirmek istemesidir. Örnek [168]'de tanrının onu yaratmasının nedeni, cehennemi ısıtmaktır.

/Eylem+-mAsI için/ yapısı, daha özel amaçlarda ve belirteç tümceciğiyle temel tümcenin öznelerinin farklı olduğu durumlarda ereksel nedensellik ilişkisi kurar. Özneye ya da duruma özel kullanımlar veya özne farklılıkları iyelik ekleriyle verilir. Dolayısıyla kullanılan her bir biçimbirimin tümceye kattığı bir anlam vardır. Temel tümceye göre gerçekleşmemişlik veya geleceğe yönelik olma durumu *-mAk/-mA* adlaştırma ekleriyle; özel durumlar ve özne farklılıkları *iyelik ekleri*yle; nedensellik işlevi ise *için* ilgeciyle sağlanır. Yan tümcenin öznesi ilgi durumu eki alır, ancak ilgi durumundaki özneye tümcede yer verilmeyebilir. Eski Anadolu Türkçesinde bu yapının işlevini karşılamak için *deyü*, *ki* ve *tâ (ki/kim)* yapısı kullanılmıştır (bkz. 4.1.2.1.1.1.2. *deyü*, 4.1.2.1.2.1.6. *ki/kim* ve 4.1.2.1.2.1.10. *tâ ki/kim*).

/Eylem+-(y)AcAğI için/ yapısı, -(*y*)*AcAk* ortaç eki, iyelik eki ve *için* ilgecinin birleşmesiyle oluşur ve temel tümceye göre görece bir sonralık, geleceğe yöneliklik (geçmişte gelecek, şimdide gelecek, gelecekte gelecek) bildirir. Bu ulaçta, gerçekleşmemişlik ya da sonralık *-(y)AcAk* ortaç ekiyle, özne işaretleyicisi *iyelik ekleri*yle, nedensellik işaretleyicisi *için* ilgeciyle karşılanır.*-AcAğIndAn* ulacıyla eşanlamlıdır. Temel tümce ile yan tümcenin öznesi aynı ya da farklı olabilir. İki durumda da yan özne yalın durumdadır ve iyelik ekleriyle yansıtılır, özellikle tümce ögesi olarak yer almasına gerek yoktur.

Türkiye Türkçesinde *-(y)AcAğI için* biçiminde görülen yapıyı, Göksel ve Kerslake (2005) şöyle örnekler: ***Bu para yetmeyeceği için*** *Gürkan'dan borç isteyeceğim*. Verilen örnek gelecekte gelecek bildirir. Temel tümce gelecekte gerçekleşecek, yan tümce ise temel tümceye göre görece zamanda daha sonraki gelecekte gerçekleşecektir. *-(y)AcAğI* için yapısı özellikli (spesifik) bir kullanım içerdiğinden ve genellikle konuşma dilinde tercih edildiğinden incelenen örneklerde rastlanmamıştır.

/Eylem+-DXğX için/ yapısı, *-DXk* ortaç eki, iyelik eki ve *için* ilgecinin birleşmesiyle oluşur, geçmişte/konuşma anında gerçekleşmiş ya da konuşma anında/her zaman gerçekleşme olasılığı bulunan durumların neden olduğu tümcecikleri anlatmada kullanılır.

Göksel ve Kerslake (2005) *-DXğX için* yapısına "bakmadığım için" örneğini verir ve örneğin çevirisini geçmişte sürerli/ şimdide sürerli/ geçmişte olmuş ancak etkisi süren kiplerle yapmıştır (s. 85). Türkçede *-DXk* ortaç eki, doğrudan bir zaman ifadesi bildirmemesine rağmen bitmişlik ya da sürerliliği belirtmek için kullanıldığı, dolayısıyla gelecek ve bitmemişlikte tercih edilmediğini söylemek mümkündür.

-DXğX için bulunan yan tümce, temel tümceye göre görece zamanda öncelik bildirir. Bu ulaçta, bitmişlik/gerçekleşmişlik *-DXk* ortaç ekiyle, özne işaretleyicisi iyelik ekleriyle, nedensellik işaretleyicisi *için* ilgeciyle karşılanır.

Temel tümce ve yan tümcenin özneleri aynı ya da farklı olabilir. Her iki durumda da yan tümcede özne işaretleyicisi olarak iyelik ekleri kullanılır.

Eski Türkçede *için* ilgeciyle birlikte kullanılan yapılarda gerçekleşmişlik *-mXş, -DXk, -(A/X)r* ekleriyle verilmiştir. A. Von Gabain, Eski Türkçede *için* kullanımlarına şu örnekleri verir: *bolmış üçün* (TTV B28) "olduğu için"; *turġurur üçün* (TTV, B69) "meydana geldiği için"; *tägin-tükümüz üçün* (Suv. 401/9) "fedakârlıkla yaptığımız için" (Akalın, 2003, s. 97). Eski Türkçede "*tägin-tükümüz üçün"* örneğinde, iyelik eki alan *-DXk* ortaç ekinin ünsüzünün (yazımla ilgili herhangi bir eksik ya da yanlış söz konusu değilse) ünlüyle başlayan ek geldiğinde ses değişmesine (k>ğ) uğramadığı gözlenir.

-DXğX için, -DXğXndAn ulaç ekiyle eş işlevde kullanılır. Uslu (2001)'de *+DAn* ayrılma durumu eki ve *için* ilgecini karşılaştırdığı değerlendirmede *-DXğXndAn* ulaç ekinin, *-DXğX için* ulacına göre daha *nesnel* ve *genelgeçer* tümcelerle tercih edildiğini belirtir (s. 9). (bkz. 4.1.1.2.3.2.1.3.1. *-dUğIndAn*)

Eski Anadolu Türkçesinde, *-dUk* ortaç ekinin son ünsüzünde ses değişmesi (k>g, ḳ>ġ); ünlüsünde dönemin özelliklerine paralel olarak yuvarlaklaşma görülür. Ayrıca yine dönemin özelliği olarak düzlük-yuvarlaklık uyumuna uygun olmayan biçimler vardır.

[169] *taŋrıya şükür ḳılurlar* ***bulara ol ḳuvvat virdügi içün*** *(KE, 35/5).*

"O, bunlara kuvvet verdiği için tanrıya şükrederler."

[170] *Ol ḳulluḳ ḳılanlaruŋ ḳulluġın sever ve* ***ḳulluḳ ḳılduġıçun*** *öger (KE, 42/4).*
"O, kulluk edenlerin kulluğunu sever ve kulluk ettiği için över."

[171] ***Üç cānvar öldürdügiyçün*** *bir kızcuġazumı aldı getdi (DK, 97b).*
"Üç canavar öldürdüğü için bir kızcağızımı aldı, gitti."

[172] ***Ādemüŋ ḥac ve tevbesi ḳabūl olduġıçun*** *sevindiler (KE, 64/1).*
"Ademin hac ve tövbesi kabul olduğu için sevindiler."

Örnek [169]'da onların tanrıya şükretmelerinin nedeni, tanrının onlara kuvvet vermesidir. Örnek [170]'te, onun kullarını övmesinin nedeni, kulların kulluk etmeleridir. Örnek [171]'de onun bir kızı alıp gitmesinin nedeni, üç canavar öldürmesidir.

Sonuç olarak, *içün* ilgeci, Eski Anadolu Türkçesinde adların üzerine doğrudan, adılların üzerine tamlayan durumu eki alarak, eylemlerden sonra ise *-mAk* adlaştırma ekiyle ya da *-dUk* ortaç ve iyelik ekleri alarak gelir. Bu kullanımların tamamı Türkiye Türkçesine aktarılır. Bunun dışında Türkiye Türkçesinde daha çok konuşma dilinde görülen *-AcAğI için* ulacı, belki de metin bağlamı gereği Eski Anadolu Türkçesinde incelenen metinlerde karşılaşılmamıştır.

4.1.2.1.1.1.5. *ile*

İle, il- eyleminin üzerine *-A* ulaç eki alıp kalıplaşarak kullanılan enklitik bir ilgeçtir (Mansuroğlu, 1955, s.62). *İle* ilgeci, "-dAn dolayı, -dAn yüzünden" anlamlarında neden bildirir (Tiken, 2004, s. 29). *İle* ilgeci, sözcüklerin/sözcük öbeklerinin üzerine gelerek neden bildirmektedir (TS, 2005, s. 953). Bu ilgeç, kendinden önce gelen sözcükle birleşerek *+(y)la/+(y)le* biçiminde ek olarak da kullanılmaktadır. Zeynep Korkmaz (2005), *+la/+le* ekinin seyrek olarak tarz ilgeçleri oluşturduğunu belirtmiştir: Çuv. mδnle "niçin" (s. 33). Kaynaklarda, *ile*'nin hem ek hem de ilgeç göreviyle araç durumu çekimi oluşturduğu ve neden bildirdiği belirtilmektedir (Li, 2004, s. 237; Gencan, 2007, s. 496; Bilgegil, 2009, s. 218; Karaağaç, 2013, s. 146).

[173] ***Bir aġzı duʿālınuŋ alḳışıyıla*** *Allāh teʿālā birʿayāl verdi. Ḫatunı ḥāmile oldı (DK, 9b).*

"Bir ağzı dualının güzel dileğiyle Allah teala bir çocuk verdi. Eşi hamile oldu."

[174] *Dede Ḳorḳut duʿā eyledi, Delinüŋ eli* ***Hak emriyile*** *şapaşağ oldı (DK, 44b).*
"Dede Korkut dua etti, Delinin eli Hak emriyle sapasağlam oldu."

[175] *Ḳorḳuduban* ***şamatasıyıla*** *ürkiden (DK, 25a).*
"Korkutup şamatasıyla ürküten…"

[176] *sabr ėdüben ḳatlanġıl uşbu işe /* ***ṣabr-ıla*** *her iş çıḳar bir gün başa (YZ, 613).*
"Bu işe sabredip katlan. Sabırla her iş bir gün başa çıkar."

[177] *bir ṭoyınca baḳayım aġlayayım /* ***ḥasret odıyla*** *cânum dağlayayım (YZ, 1085).*
"Doyuncaya kadar bakayım, ağlayayım. Hasret ateşiyle canımı dağlayayım."

[178] ***taŋrı emriyle*** *dėrile ḳatına / ḥaḳ çalab ṣora anuŋ ümmetine (YZ, 1422).*
"Tanrı emriyle katına toplansın, Hak çalap onun ümmetine sorsun."

[179] *elli yıldur yanaram* ***hecrüŋ-ile*** */ şimdi buldum uş seni düşdüŋ ele (YZ, 501).*
"Elli yıldır ayrılığınla yanarım, şimdi seni buldum, ele düştün."

[180] *eger gerçekise* ***bunı öldürmegile*** *taŋrınuŋ ʿazābı size artuk ola* (KE, 132/15).
"Eğer gerçekse bunu öldürdüğünüz için tanrının azabı size çok olsun."

4.1.2.1.1.1.6. *ötürü*

Ötürü ilgeci, Eski Anadolu Türkçesinde hem *ötüri* hem de *ötürü* biçimiyle tespit edilmiştir. *Ötürü* ilgeci, istem olarak *-dAn* ayrılma durumu ekini alır. Türkiye Türkçesinde ünlü uyumlarına uygun olarak yalnızca *ötürü* biçiminde kullanılır.

Tuncer Gülensoy (2011), *Köken Bilgisi Sözlüğü*'nde *ötürü* sözcüğü için, "Bir şeyden dolayı, bir şey yüzünden; -den dolayı" karşılığını vermiş, Türk Lehçelerinde *için* ilgecine denk kullanımına dikkat çekmiştir (s. 676). James Russell Hamilton (1998), *ötürü* ilgecinin "delmek, arasından geçmek" anlamındaki *ötür-* eyleminin *-ü* ulaç eki alarak oluştuğunu bildirmiştir (s. 159). Gencan (2007), nedenlik ilgeçlerle öbekleştiğini

ve *-den dolayı* ilgeciyle eş işlevde kullanıldığını şöyle örnekler: ***Doğruluğundan ötürü (dolayı)*** *onu herkes sever*. (s. 145).

Gülsevin (2007), Eski Anadolu Türkçesinde Ekler kitabında ayrılma durumunun ilgeçlerle kullanılışında şu örnekleri verir [Örnek 181 ve 182]:

[181] *baḫtlu ol kişi kim,* ***yumurtadan ötürü*** *gendüzin gendü eliyile ḳaża çengâline asmaya* (MBN, 49b-7)
"O kişi şanslı ki yumurtadan ötürü kendi eliyle kaza çengeline asmasın."

[182] *ilāhi ben* ***sayruluḳdan ötürü*** *gelmedüm* (KE, 119/14).
"İlahi ben hastalıktan ötürü gelmedim."

[183] ***Bir şuçdan ötüri*** *dergāhdan sürdüŋ (DK, 107a).*
"Bir suçtan ötürü dergâhtan sürdün."

[184] ***Bu kadar nesneden ötüri*** *neye saḫt olursız? (DK, 46b).*
"Bu kadar nesneden ötürü neden sinirlenirsiniz?"

[185] *Ḳırḳ yigit bir* ***beg oğlıyıla bir ḳızdan ötüri*** *ölmek nolur? (DK, 92a).*
"Kırk yiğit bir bey oğluyla bir kızdan ötürü ölmek nasıl olur?"

[186] *Taŋrı taʿâlâ geçmiş peyġambarları ve öŋdünki ümmetler ḫabarın muḥammed muṣṭafâ üzere ḳıṣṣa ḳılduġı* ***biş ḥikmetden ötürüyidi*** *(KE, 1/12).*
"Tanrı Teâlâ geçmiş peygamberler ve önceki ümmetler haberini Muhammed Mustafa üzerine kıssalaştırması beş gizli nedenden ötürüydü."

[187] *İlerükiler* ***ol işden ötürü*** *taŋrı ḫışmına giriftâr oldılar (KE, 3/1).*
"İlerikiler o işten ötürü tanrının hışmına uğradılar."

[188] *Şimdi beni yire indürdüŋ ve boyum ḳısa ḳılduŋ uçmaḳ ḳoḳusı benden üzildi ve ferişteler üni benden kesildi pes taŋrı taʿālā cevāb virdi kim yā ādem bu dükeli* ***yazuḳuŋdan ötürü*** *oldı (KE, 61/7).*

"Şimdi beni yere indirdin ve boyumu kısalttın. Uçmak kokusu benden uzaklaştı ve meleklerin sesi benden kesildi. Sonra tanrı teala cevap verdi: 'Ya Adem bunların hepsi günahından ötürü oldu.'"

[189] *ādemiler arasına getürmege utandım* ***boyı ḳışalığından (6)ve ḥaḳirlığından ötürü*** (KE, 563/5)
"Boyunun kısalığından ve hakirliğinden ötürü insanlar arasına getirmeye utandım."

Ötürü ilgeci, *ne* soru sözcüğünden sonra kullanılmıştır. Bu durumda *ne* sözcüğü, nedeni gösteren adıl gibi kullanılmıştır. Neden ilişkisi *+(n)dAn ötürü* ile sağlanmıştır.

[190] *Geçmiş peyġambarlar ḫabarın seyyidü'l-mürselîn muḥammedi muṣṭafâ üzre* ***neden ötürü*** *<u>kıṣṣa ḳıldı ve bildürdi</u>… senüŋ göŋlüŋ anuŋıla dölendürem (KE, 1/9).*
" Geçmiş peygamberler… Muhammed Mustafa üzere neden ötürü örnek gösterdi ve bildirdi."

[191] *kim yüzüŋüz siz[ler]üŋ ḳalmış teze /* ***neden ötrü*** *<u>yanmamış</u> eydüŋ bize (YZ, 767).*
"Sizin yüzünüz sağlam kalmış, neden yanmamış? Bize söyleyin."

4.1.2.1.1.1.7. *şoŋra*

Türkçe Sözlük'te ve Tuncer Gülensoy *Köken Bilgisi Sözlüğü*'nde *sonra*nın tanımını '*Daha ileri bir zamanda'* olarak verir (Gülensoy, 2011, s. 799; TS, 2005, s. 1792). Belirlediğimiz örneklerde *sonra* ilgeç olarak kullanılmakta ve bir başlangıcı vermektedir. Bu nedenle, *sonra* sözcüğü neden ifadesinin sonunda kullanılmakta, hem neden hem de zaman bildirmektedir. Deny (2012), *-DXktAn sonra* yapısının neden bildirdiğini ve *-(y)XncA* ulaç ekinin veya *mademki* bağlacının eş anlamlısı olduğunu belirtmektedir (s. 883).

[192] ***Ḳarnın toyurdukdan şoŋra*** *<u>kazanları depdi</u>*, *<u>dökdi</u>* (DK, 57b).
"Karnını doyurduktan sonra kazanları tepti ve döktü."

4.1.2.1.1.1.8. *ucından*

Eski Anadolu Türkçesinde *ucından* sözcüğü "yüzünden" anlamında kullanılan bir ilgeçtir. *Ucından* ilgeci, kendinden önce *+(n)Un* ilgi durumu ekini alır. Türkiye Türkçesinde bu yapı daha çok *+(n)Xn yüzünden* yapısıyla karşılanmaktadır. *+(n)Un ucından* yapısı, tamlamanın durumuna göre altı kişinin iyelikli biçimini alabilir. Yapılan çözümlemede *senüŋ ucuŋdan, bunuŋ ucından* biçimleri belirlenmiştir. Bu iki örneğe dayanarak diğer kişilerde iyelik ekli kullanımın olabileceği düşünülmektedir.

İçin ilgecinin köken bilgisi araştırmalarına ışık tutması bakımından önemli bir ilgeçtir. Kimi araştırmacılar (Willi Bang-Kaup, Muharrem Ergin, Tahsin Banguoğlu, Kaya Bilgegil, Günay Karaağaç) *için* ilgecinin kökenini *uç* "sebep, uç" sözcüğüyle ilişkilendirir. *Ucından* ilgeci ve *bunun ucından* bağlaç işlevli birimi, *için* ilgecinin kökeniyle ilgili bu görüşü destekler niteliktedir. Ayrıca uç sözcüğünün anlamıyla ilgili bir görüş birliği yoktur: Karaağaç (2013)'te *uç* "uç, sonuç"; Gülensoy (2011), *uç* "sebep" anlamını verir (bkz. 4.1.2.1.1.1.4. için).

[193] *Bir yigid [e]r **senüŋ ucuŋdan** aramuzdan egsildi (DK, 152a).*
"Bir yiğit er senin yüzünden aramızdan eksildi."

Örnek [193]'te bir yiğidin aramızdan eksilmesinin nedeni, bağlamda geçen 'sen' kişisidir. Belirlenen örnekte *+(n)Uŋ ucından* ulacı olumsuz nedensellikte kullanılmıştır. Tek örnek olduğu için Eski Anadolu Türkçesi için bir genellemeye ya da kurallaştırılmaya olanak bulunamamıştır.

Bunun ucından, metin bağlamında öncül bir gönderimde bulunur ve "bu yüzden, bu sebepten" işlevi taşır. *Bu* sözcüğü, artgönderimsel işaretleyici olarak kullanılmıştır. Neden ifadesini *uç* sözcüğü karşılamış ve adıl olarak kullanılmıştır. Nedensellik bağı *+(n)dAn* ayrılma durumu ekiyle sağlanmıştır. *Bu* adılı, tamlayan durumu ile birleşerek bağlaç işlevli birim gibi kullanılmıştır. Ancak bu yapı, incelenen metinlerde tek örnekte belirlendiği için ilgeçler başlığında yer verilmiştir.

[194] *Aruz Depegözi aldı evine getürdi… Bėslediler, böyüdi gezer oldı. Oġlancuḳlarıla oynar oldı. **Oġlancuḳlarıŋ kiminüŋ burnın, kiminüŋ ḳulaġın yėmege başladı.** El-ḫāṣılı, uzadı **bunuŋ ucından** katı ėncindiler, ʿāciz ḳaldılar (DK, 110b/8).*

"Aruz Tepegözü aldı, evine getirdi… Oğlanlarının kiminin burnunu kiminin kulağını yemeye başladı. Kısacası, uzadı bunun yüzünden çok incindiler ve aciz kaldılar."

4.1.2.1.1.1.9. *üzere*

Üzere, eylem ve *-mAk* adlaştırma ekinden sonra gelerek yaklaşma, amaç, neden, koşul bildiren bir ilgeçtir (Torun Öğretmen, 2020, s.28). Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen örnekte *-mAk* adlaştırma ekinin ya da doğrudan adın üzerine gelerek ereksel nedensellik bildirdiği belirlenmiştir. Örnek [42]'de köy ehlinin toplanmasının nedeni o deveyi öldürmektir. *Deveyi öldürmek* yan tümcesi, temel tümceden sonra gerçekleşmesi amaçlanan bir eylemdir.

[195] *ol köy ehli* ***ol deveyi öldürmek üzere*** *dirgendiler (KE, 132/7).*
"O köy ehli o deveyi öldürmek üzere toplandılar."

Örnek [195]'te ise toplanıp gelmelerinin nedeni, Yusuf'u görmektir. Örnekte metin bağlamından çıkarılan ancak ölçü gereği eksiltilmiş bir "görmek" eyleminin olduğu düşünülebilir.

[196] *şehir içinde bay [u] yoksul kalmadı / ki* ***yûsuf üzre*** *dėrilüp gelmedi (YZ, 372).*
"Şehrin içinde Yusuf'u görmek için toplanıp gelmeyen zengin ve fakir kalmadı."

Türkiye Türkçesinde üzere ilgecinin kullanım alanın genişlediği gözlenir. *-mAk üzere* yapısı, *ereksel nedensellik (amaç), yaklaşma, koşul* işlevlerinin yanında, metin bağlamına göre *sıralama, ayrıntılandırma/açıklama ve aralıklı gerçekleşen/gerçekleşmesi istenen eylemde devamlılık* da bildirir (Torun Öğretmen, 2020b, s. 24). *-DXğX üzere* yapısı geçmişte gerçek yaşamda gerçekleşmişlik vurgusuyla nedensellik ve *-AcAğI üzere* yapısı temel tümceye göre gelecekte gerçeklik ya da gerçekleşmemişlik vurgusuyla nedensellik bildirmede kullanılır. Gencan (2007), nedenlik ilgeçlerle öbekleşen tümleçleri şöyle örnekler: ***Gitmek üzere*** *ayağa kalktı*.; ***Yukarıda yazıldığı üzere*** *bu işler yakında bitecektir*. (s. 145). *-DIğI üzere* yapısı, günümüzde özellikle *bilindiği üzere, anlaşıldığı üzere, görüldüğü üzere* gibi önceki durum ya da eyleme göndermede bulunmaktadır.

4.1.2.1.1.1.10. *üzerine*

Üzeri ve *üstü* sözcükleri *+(y/n)A* yönelme durumu biçimbirimiyle birleşerek ulaç görevini üstlenir. Bu sözcüklerin tek başına kullanımlarında neden anlamı yoktur. Bu sözcükler, *+(y/n)A* ile kalıplaşmalarından sonra neden anlamı kazanır (Kahraman, 2007, s. 29,188). Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen örnekte *-mAk* adlaştırma ekinden sonra kullanılmış ve ereksel neden bildirmiştir.

[197] *ṣâliḥ devesin depeleye ol er boyun virmedi andan gendünüŋ ʿammusı oğlın ḳığırdı aŋa Maṣdaʿ bin Mehrec dirleridi ve gendüzin aŋa virdi* ***deveyi öldürmek üzerine*** *pes Maṣdaʿ ḳabūl ḳıldı* (KE, 130-9)

"… Mehrec, kendini (dikkatini) deveyi öldürmek konusuna verdi, sonra Masda kabul etti."

Örnek [197]'de, dikkattini ona vermesinin nedeni, deveyi öldürmek istemesidir. Deveyi öldürmek yan tümcesi temel tümceden sonra gerçekleştirilmek istenmektedir. Ereksel neden *-mAk üzerine* yapısıyla verilmektedir. Günümüz Türkçesinde *-mAk üzere* yapısına benzer bir kullanım örneği sunmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesinde *üzeri* ve *üstü* sözcüklerinin +(y/n)A yönelme biçimbirimli biçimleri *bu, şu* ve *o* işaret sözcükleriyle kullanımı bağlaç olarak kullanılabilir: *bunun üzerine/üstüne, şunun üzerine/üstüne, onun üzerine/üstüne.* (bkz. 4.1.2.1.2.2.3.6. Bunun üzerine)

Türkiye Türkçesinde *üzerine/üstüne* ilgeçlerinden önce yalın (söz üzerine), *+(n)In tamlayan durumu* biçimbirimi (bunun üzerine), *-mAk* adlaştırma biçimbirimi (öldürmek üzerine) veya *-mA+sI adlaştırma+iyelik* (-ağlamaya başlaması üzerine) sıralamasıyla kullanılabilir. Kahraman (2007), Türkiye Türkçesinde görülen biçimleri aşağıdaki örneklerle tanıklar: **ad+üzerine** (*İsteğim üzerine, bana bu konuda iki sayfalık bir metin dikte etti.*[34]*, Bu sözüm üzerine bana yakınlık gösterdiler.*[35]);**+(n)Xn üzerine/üstüne** *(Hasip Efendi bunun üzerine Fotika'yı her gün bin korku ile süzüyor.*[36]*, Bunun üstüne Panos Valyanos teknesine binip kasabaya uçtu.*[37]*);* ***+mAsI+üzerine*** *(Ağlamaya*

[34] Mina Urgan.
[35] Aziz Nesin, *Taktik*.
[36] Refik Halit Karay, *Memleket Hikâyeleri*.
[37] Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*.

başlaması üzerine teselli eder onu.[38]*).* Verilen örneklerde neden bildiren ifadeler *üzerine* ilgeciyle işaretlenmiştir.

4.1.2.1.1.1.2. Ön Çekim İlgeçleri

Ön çekim ilgeçleri, söz, sözcük öbekleri, tümcelerden önce gelerek bağlı olduğu birime çeşitli anlamlar yükleyip temel tümceye bağlar. Nedenlik ön çekim ilgeçleri ise neden ifadesinin başına gelerek sonuç ifadesine bağlayan ilgeçlerdir. Eski Anadolu Türkçesinde görülen ve tipolojik olarak Türkçenin genel kullanımının dışında kalan ön çekim ilgeçleri *çün/çünki/çünkim* ve *tâ (ki/kim)* ilgeçleridir.

4.2.1.1.1.2.1. *çün/çünki/çünkim*

Çün sözcüğü, *çü*, *çünki* ve *çünkim* sözcükleriyle eş işlevde kullanılan, tümceye neden, eş ve art zamanlılık katan bağlaç, ilgeç veya belirteç işlevli bir birimdir. *Çün* sözcüğü, Eski Anadolu Türkçesinde ilgeç, belirteç ve bağlaç olarak kullanılabilir. Ancak *ki/kim* ile birleştirilmiş *çünki/çünkim* biçimi, yalnızca bağlaç olarak karşımıza çıkar (Tiken, 2004, s. 54). Türkiye Türkçesine *çünki* bağlacı ünlü uyumuna girerek aktarılır ve sadece neden anlamı taşır. Türkiye Türkçesinde *çünkü* biçiminde bağlaç göreviyle kullanılan bu ilgeç, Eski Anadolu Türkçesinde "-XncA, -DXğXndA, -DXğX için" işlevleriyle ilgeç olarak kullanılmaktadır.

Tiken (2004), bağlacın asıl şeklinin "çün", pekiştirilmiş birleşik şeklin "çünki" olduğunu belirtir. Ayrıca *çünkim* bağlacının, *ki* yerine *kim* bağlacı kullanılarak Türkçeleştirilmiş biçim olduğunu söyler. Eski Anadolu Türkçesinde hem yalın biçim hem de *ki/kim* bağlaçlarıyla oluşturulmuş birleşik biçim yaygın olarak kullanılmıştır. *Çün/çünki/çünkim* ön çekim ilgecinin yer aldığı yan tümce bitimli/çekimli eylemlerden oluşmuştur. Bu durum tipolojik olarak Türkçenin genel kullanımın dışında kalmaktadır.

[198] ***Çün böyle oldı****, hemān emdi ilerü turmak gerek, beg oġlı* (DK, 42a).
"Böyle olduğu için bey oğlu şimdi hemen ileri durmak gerek."

[199] ***Çün sen Ḳazana düşmen olduŋ****, biz de düşmenüz* (DK, 149b).
"Sen Kazan'a düşman olduğun için biz de düşmanız."

[38] Behçet Necatigil, *Bile Yazı Yazdılar*.

[200] *ʿarîs ehli çün begenmedi anı / eyle şan kim yûsufuŋ yandı cânı* (YZ, 295).
"Aris halkı onu beğenmediği için Yusuf'un canı yandı."

[201] *ol ḫoca bâzergân **çün şatdı anı** / özi göyündü eyle ki yandı cânı* (YZ, 388).
"O hoca onu (Yusuf'u) sattığı için çok üzüldü, canı yandı."

[202] *eytdiler ḳul senüŋüz ėşit bizi / yûsuf eydür âzâd ėtdüm ben sizi // **çün ėrişdüm ben atama ey ʿamû** / şükrine ḳıldum âzâd sizi ḳamu (YZ, 1413).*
"Ey dostlar, ben atama kavuştuğum için şükür niyetine sizi azat ettim."

Çünki, Eski Anadolu Türkçesinde ilgeç ve bağlaç olarak kullanılmıştır. Bu dönemde yazıyla belirlenebildiği kadarıyla *çünki* sözcüğü, ses uyumuna girmemiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde ünlü uyumlarına uyarak *çünkü* biçiminde bağlaç olarak görülmektedir. *Çünki*, aşağıdaki örnekte ilgeç olarak "-XncA, -DXğX için" işleviyle kullanılmıştır.

[203] *yaʿḳûb eydür bilmedüm firâḳ odın / **şimdi** bildüm **çünki taddum ben tadın** (YZ, 1384).*
"Yakup, ayrılık ateşini bilmiyordum, ben onun tadını tattığım için şimdi bildim, dedi."

[204] *eytdiler gülmek nedür ėt belgülü / yine **niçün** ağladuŋ zârî kılu // yaʿḳûb eydür **çünki baḳdum ben size / tatlu iyi geldi hem sizden bize** (YZ, 1000).*
"… Yine niçin ağlayıp inledin? Yakup, size bakınca sizden bize güzel koku geldi, dedi."

Çünkim, Farsçadan kopyalanan *çün* bağlacının Türkçe *kim* bağlacıyla birleşerek oluşturduğu biçimdir. *Çünki* ilgeci ile aynı işlevdedir. Eski Anadolu Türkçesinde hem neden hem eş-art zamanlılık bildirir. Türkiye Türkçesinde ölçünlü dilde kullanımdan bütünüyle düşmüş, yerini yalnızca neden anlamıyla Eski Anadolu Türkçesinde *çünki* biçiminde görülen sözcüğün ses uyumuna girerek dönüştüğü *çünkü* biçimine bırakmıştır.

[205] *âh ėdüben **çünkim ol taḫtdan düşer** / karavaşlar ḳamu üstine üşer (YZ, 362).*
"Ah edip o tahttan düştüğü için karavaşların hepsi üstüne toplanır."

[206] ***ol kişi çünkim èşitdi bu sözi*** */* <u>*âh ḳıldı aġladı göyündi özi*</u> *(YZ, 395).*

"O kişi bu sözü işitince ah etti, ağladı ve canı yandı."

4.2.1.1.2.2. *tâ (ki/kim)*

Eski Anadolu Türkçesinde *tâ*, ilgeç, bağlaç ve ünlem olarak kullanılmıştır. Tâ'nın pekiştirilmiş biçimi *tâ ki/kim* yapısıdır (bkz. tâ ki/kim). Tiken (2004), *tâ* için "-ınca, -dıkta, -dığı zaman, -dıktan sonra, -ıncaya kadar, -madığı takdirde, -mesi/mek için, -sın diye" işlevlerini vermiştir (sy. 101). Dolayısıyla, *tâ*, eş/art zamanlılık, sonralık, sınırlandırma, koşul, ereksel neden, öznel neden gibi anlamlar taşır. Yapılan çözümlemede *tâ (ki/kim)* "-dığı için" işleviyle de gerçekleşmiş/gerçekleşebilir gerçek neden anlamıyla ya da "-mesi için, … diye" işleviyle amaç ve niyet bildirmek amacıyla kullanılır.

Bu yapı, Eski Anadolu Türkçesinde *tā/ tā ki /tā kim* biçimlerinde karşımıza çıkar. Yapılan çözümlemede *tâ (ki/kim),* tümcede ön çekim ilgeci olarak ve istek eki *(-A)* ya da geniş zaman ekiyle çekimlenmiş bir eylemin önüne gelerek kullanılmıştır. Belirlenen örneklerde amaç (ereksel neden) ve zaman-neden ilişkisi kurmak için kullanılmıştır.

[207] ***tâ yaʿḳûb bilmeye yûsuf varı*** */* <u>*dün gün aġlayuban ḳıla zârî*</u> *(YZ, 994).*

"Yakup, Yusuf'un varlığını bilmediği için gece gündüz ağlayıp inlesin."

[208] ***tâ ki göre*** <u>*cânı anda sevine*</u> */ anı göre aġlamaya avına (YZ, 1088).*

"Onu gördüğü için canı orada sevinsin. …"

[209] <u>*èrtesi gelür iki altun vèrür*</u> ***/ tâ ki yûsuf yüzini bir kez görür*** *(YZ, 309).*

"Yusuf'un yüzünü bir kez görmek için ertesi gün gelir, iki altın verir."

[210] <u>*taŋrı adın aŋuban girem söze*</u> ***/ tā ki ine taŋrıdan raḥmet bize****. (YZ, 1).*

"Tanrıdan bize rahmetin gelmesi için ilk önce Tanrının adını anarak söze başlayalım."

[211] <u>*tevbe ḳılsun ṣuçına gelsün yola*</u> ***/ tâ ki gide üstümüzden bu belâ*** *(YZ, 246).*

"Üstümüzden bu belanın gitmesi için suçuna tövbe etsin ve yola gelsin."

[212] *gerekdür ki ḳanı müstefrik alalar* ***ta ki ḳuvvet ṣāḳıt olmaya*** (KM, D21b/16).
"Gücün zayıflamaması için kanı aralıklı almaları gerektir."

4.1.2.1.1.3. İlgecimsi/İlgeçlikler

İlgecimsiler, geçici olarak ilgeç işlevinde kullanılan sözcükler ve *ilgeçlikler,* ilgeç işlevli öbeklerdir. İlgecimsiler, genellikle yönelme durumu ekinin üzerine geldiği yapıları kalıplaştırmaya yönelik kullanımlarında görülür: *ʿışkına, hürmetine, uġurına, yolına*. Daha seyrek olarak bulunma durumu eki *(... yolında*) ve ayrılma durumu eki *(... -(n)Un elinden, yüzinden*) etkisiyle oluşan ilgecimsilerdir. İlgeçlikler de benzer biçimde oluşturulmuş öbeklerdir.

4.1.2.1.1.3.1. *elinden*

El sözcüğü, iyelik eki ve ayrılma durumu ekinin birleşmesiyle oluşmuş ve "yüzünden, sayesinde" işleviyle kullanılmıştır. Hem olumlu hem de olumsuz nedensellik tümcelerinde görülmektedir. Türkiye Türkçesinde *birinin elinden çekmek* "biri yüzünden sıkıntıya düşmek" deyiminde yaşamakta ve seyrek kullanılmaktadır.

[213] *Bir saʿat hôş karnumuz tok âsude / Bir saʿat* ***açlık elinden*** *aluda (GN, 1107).*
"Bir vakit karnımız tok olduğu için rahatız, bir zaman açlık yüzünden acze düşeriz."

[214] *Ol gişi kāfirdi pes* ***Ḫıżır elinden*** *müsülmān oldı (KE, 480/7).*
"O kişi kâfirdi, sonra Hızır sayesinde Müslüman oldu."

[215] *taŋrı taʿālā anı* ***Mūsā elinden*** *helak ḳıldı (KE, 501/11).*
"Tanrı Teâlâ onu Musa yüzünden yok etti."

[216] *Gör kim ol Allah neler kılmış-durur /* ***Kudret elinden*** *neler gelmiş-durur* (GN, 1231).
"Gör ki o Allah neler yapmıştır, kudret elinden neler gelmiştir."

[217] *ʿ****Akl elinden*** *şol hüküm işler müdâm / ʿAkl oturmış başda dutmış hôş makâm* (GN, 6978).

"Akıl sayesinde her zaman şu hükümler işler: Akıl başta kalmış, hoş bir yer bulmuş."

[218] *Uşbu işler kendüzinden olmadı / Hem dahı* ***bu halk elinden*** *gelmedi* (GN, 9420).
"Bu işler kendiliğinden olmadı ve bu halk elinden/yüzünden gelmedi."

4.1.2.1.1.3.2. *ʿışkına*

ʿışk sözcüğünün üzerine iyelik eki ve yönelme durumu eki gelerek oluşmuştur. Genellikle değer verilen şeylerden sonra kullanılır. Günümüz Türkçesinde "… aşkına" biçiminde varlığını sürdürür. Sevgi duyulan şey, kişi ya da tanrı sözcüklerinden sonra kullanılır.

[219] ***Dinüŋ ʿışkına*** *ol eri kuyudan çıkar! (DK, 139b).*
"Dinin aşkına o eri kuyudan çıkar."

[220] ***Muhammedüŋ dini ʿışkına*** *kılıç urdum (DK, 140b).*
"Muhammedin dini aşkına kılıç vurdum."

[221] ***Şarı tonlu ḳız ʿışḳına*** *bir aslandan döneyimmi? (DK, 93b).*
"Sarı elbiseli kız aşkına aslandan döneyim mi?"

[222] *Mere beg yigitler, ḫaber maŋa* ***Yaradanuŋ ʿışḳına****! (DK, 108a).*
"Bre bey yiğitler, yaradan aşkına bana haber [verin]."

[223] ***Begler, sizüŋ ʿışḳuŋuza*** *çekeyim yayı, atayım oḫı (DK, 56b).*
"Beyler, sizin aşkınıza yayı çekeyim, oku atayım."

[224] *Gördi beceri bilmez, eydür: Meded Dede! Kerem eyle,* ***Allāh ʿışḳına*** *kapuyı aç, çıkayın, dedi (DK, 46a).*
"… Allah aşkına kapıyı aç, çıkayım. …"

[225] ***Allāh ʿışḳına*** *beni kurtar (DK, 46b).*
"Allah aşkına beni kurtar."

4.1.2.1.1.3.3. *hürmetine*

Hürmet sözcüğünün üzerine iyelik eki ve yönelme durumu eki getirilerek oluşur. Genellikle saygı duyulan şey ve kişilerden sonra gelir. Türkiye Türkçesinde varlığını sürdürür.

[226] *Mere kāfir, **Dedem Ḳorḳud ḳopuzı hürmetine** çalmadum (DK, 136a).*
"Bre kafir, Dedem Korkut kopuzu hürmetine çalmadım."

[227] *Günāhuŋuzı **adı görklü Muhammed Mustafa hürmetine** bağışlasun (DK, 147b).*
"Günahınızı adı güzel Muhammed Mustafa hürmetine bağışlasın."

4.1.2.1.1.3.4. *uġurına*

Uğur sözcüğünün üzerine iyelik eki ve yönelme durumu ekinin eklenmesiyle oluşur. Genellikle şans getirmesi beklenen, istenen şeylerden sonra kullanılır. Türkiye Türkçesinde "… uğruna" biçiminde görülmeye devam eder.

[228] *Ölürisem **senüŋ uġruŋa** ben öleyim (DK, 26b).*
"Ölürsem senin için ben öleyim."

[229] *Vallāhi, **men Ḳazanuŋ uġurına** başum komışam (DK, 150b).*
"Vallahi, ben Kazan'ın uğruna başım koymuşum."

4.1.2.1.1.3.5. *yolına*

Yol sözcüğünden sonra iyelik eki ve yönelme durumu gelmesiyle oluşur. Genellikle insanların kendini feda edecekleri şeyler için kullanılmıştır. Kendinden önce gelen sözcükle iyelik bağı ilişkisi sürer. Türkiye Türkçesinde hâlâ özellikle konuşma dilinde kullanılır.

[230] *Menüm başum **senüŋ yoluŋa** kurbān olsun (DK, 74a).*
"Benim başım senin yoluna kurban olsun."

[231] *Dede, **ḳız ḳarındaşımuŋ yolına** ben ne isterisem verürmisin? (DK, 44b).*

"Dede, kız kardeşimin yoluna ben ne istersem verir misin?"

4.1.2.1.1.3.6. *yoluŋda*

Yol sözcüğünün üzerine iyelik eki ve bulunma durumu eki getirilerek oluşmuş ve "için" ilgeciyle eş anlamlı kullanılmıştır. Kahraman, Türkiye Türkçesinde bulunma durumu ekiyle birleşen "karşısında, önünde, uğrunda" yapılarının bir işin yapılış nedenini bildirdiğini söyler (2007, s. 37). *Yolunda* ilgecimsisi de benzer bir biçimde oluşturulmuştur. Kendinden önce gelen sözcükle ilişkisini iyelik ekleriyle kurar. Türkiye Türkçesinde de bu yapının kullanımını sürdürdüğü görülür.

[232] *Bir yigit aramuzdan egsildi.* ***Senüŋ yoluŋda*** *baş verdi (DK, 152b).*
"Bir yiğit aramızdan eksildi, senin yolunda/senin için baş verdi."

4.1.2.1.1.3.7. *yüziçün/yüzinçün*

Yüz sözcüğünün üzerine iyelik eki ve *içün* ilgecinin gelmesiyle oluşmuş bir ilgeçtir. Bu ilgeç, *yüziçün* ve *yüzinçün* olarak iki biçimde karşımıza çıkar. Türkiye Türkçesinde "…+nIn yüzü suyu hürmetine" söz öbeği, Eski Anadolu Türkçesinde "yüzi ṣuyına" ilgeçliğiyle benzer anlamda kullanılır.

Bu yapı, olumlu nedensellik ifadelerinde kullanılır. Türkiye Türkçesinde *yüz* sözcüğünün türevlerinden olan *yüzünden* ilgeci ise olumsuz nedensellik ilgisi kurmaktadır. Dolayısıyla *yüz* sözcüğü, tarihsel dönemde *içün* ilgeciyle kullanıldığında (… yüzinçün/yüzinçün) olumlu sonuçları, günümüzde ayrılma durumuyla kullanıldığında (…yüzünden) olumsuz sonuçları işaretler.

İncelenen metinlerde bu ilgecin sadece *tanrı* sözcüğüyle kullanıldığı tespit edilmiştir. Belirlenen örneklerde özgüleme yoluyla nedene vurgu yapılmıştır.

[233] *aŋa eyitdi sen kimsin ḫıżır eyitdi ol ḳulvan kim ṣatun alduŋ pes yine eyitdi soraŕın senden* ***taŋrı yüzinçün kim*** *ḫabar virgil baŋa sen kimsin* (KE, 479/15).
"… sana sorarım, tanrı yüzü için senin kim olduğunu bana haber ver."

[234] *ben ḫıżırvan bir dilenci* ***taŋrım yüzinçün*** *benden ṣadaḳa diledi viresi nesenem yoġıdı pes nefsümi aŋa muṭîʿ ḳıldum kim beni ṣatdı ve baŋa ḫabar degdi kim her*

*kim **taŋrı yüzinçün** nesene dileye ve güci yiterken kimse aŋa ol neseneyi virmeye (KE, 480/2).*

"Ben Hızırım, bir dilenci tanrım yüzü için benden sadaka diledi. … Her kim tanrı yüzü için nesne dilese ve gücü yeterken kimse ona o nesneyi vermeye …"

[235] *ḫıżır eyitdi ben saŋa girçek ve ḥaḳ söz dirven anuŋıçun kim sen iŋen ulu neseneyile diledüŋ **taŋrım yüziçün** dilediŋ ve ben ḳabūl ḳıldum (KE, 479/4).*

"… Tanrı yüzü suyu için diledin. …"

[236] *dāvūd eyitdi varġıl kim seni ʿafv eyledüm **[taŋrı] yüziçün** (KE, 567/13).*

"Davut eyitti: "Git, çünkü tanrı yüzü suyu hürmetine seni affettim."

Örnek [233, 234, 235, 236]'da özgülemeye dayalı bir nedensellik vardır. Tanrı yüzüne ya da doğrudan tanrının kendine özgülenerek nedensellik oluşturulmuştur.

4.1.2.1.1.3.8. *yüzinden*

Yüz sözcüğünün üzerine iyelik eki ve ayrılma durumu eki *+(n)dAn* gelmesiyle oluşmuştur. Eski Anadolu Türkçesinde seyrek olarak kullanılmasına rağmen günümüzde çok sık karşımıza çıkar. Türkiye Türkçesinde olumsuz sonuçlar doğuran nedensellik tümcelerinde görülür, ancak Eski Anadolu Türkçesinde olumluluk yönünden belirleyici değildir. Belirlenen tek örnekte yansız nedensellik ilişkisi kurmuştur.

[237] *Biri eydür nefsüme çok uyaram / ʿAkl nakşın **dîn yüzinden** yuyaram* (MT, 3161).

"Biri eydür: 'Nefsime çok uyarım, akıl nakşını din yüzünden yıkarım."

4.1.2.1.1.3.9. *yüzi şuyına*

Türkiye Türkçesinde bu yapı "… yüzü suyu hürmetine" biçiminde de görülür. Değer verilen ya da saygı duyulan kişilerden sonra gelir.

[238] *Yıġışdursun dürişdürsün, günāhuŋuzı **adı görklü Muhammed Muṣṭafā yüzi şuyına** bağışlasun (DK, 63a).*

"Derlesin toplasın, günahınızı adı güzel Muhammed Mustafa yüzü suyuna bağışlasın."

4.1.2.1.2. Bağlaç İşlevli Birimler

Bağlaç işlevli birimler, anlamca birbiriyle ilgili olan önermeleri bağlayan sözcüklerdir. Çalışmanın kapsamı gereği birbiriyle neden anlam ilişkisi kuran önermeleri bağlayan bağlaçlar değerlendirilmiştir. Bir bağlaç birden fazla kavramsal ilişkiyi aktarmak için kullanılabileceği gibi bir kavramı aktarmak için de birden çok bağlaç kullanılabilir. Farklı bağlaçların benzer anlamlar ifade edebilmesinin nedeni, bir bağlacın sözcüksel semantiğinin, diğer bağlacın semantiğinde mevcut olmayan, ancak eşlik eden dilbilgisel yapılarla ifade edilebilen anlamı açıkça içerebilmesidir (Dancygier and Sweetser, 2000). Nedensellik kavramını da dilsel düzleme aktarmak için birçok bağlaç kullanılır. Bu bağlaçlar Türkçenin tarihi ya da çağdaş dönemlerine dikey ve yatay düzlemde bakıldığında değişiklik gösterebilir.

Bazı araştırmacılar, Türkçede bağlaçların sayıca az olduğunu ifade eder. Bunun nedeni olarak da, Türkçenin ifade kısalığını tercih etmesi [*Araba alamıyorum, (çünkü) param yok.*], Türkçenin zengin bir ulaçlar sisteminin olması [*Dün gelemedim, çünkü hastalandım=Hastalandığım için dün gelemedim.*] (Banguoğlu, 2004, s. 394; Gencan, 2007, s. 501), vurgu ve ezgi değişmelerinin anlatıma katkı sağlaması (Gencan, 2007, s. 501) gösterilir. Zeynep Korkmaz ise Türkçe bağlaçların sayıca pek çok olduğunu ve bazılarının *neden* bildirdiğini belirtmiştir (Korkmaz, 2005, s.121).

Mehmet Özmen (2010), her zaman bağlaç olarak kullanılan sözcüklere *bağlaç*, geçici olarak bağlaç işlevinde kullanılan sözcüklere *bağlacımsı* ve bağlaç görevindeki sözcük öbeklerine *bağlaçlık* demektedir (s. 363). Tarihi metin incelemelerinde, bu sınıflandırmayı uygulamak her zaman çok da mümkün görünmemektedir. Çünkü bir sözcük türüne *bağlaç* diyebilmek için kullanımının dilbilgiselleşmiş (kalıplaşmış ve yerleşmiş) olması gerekir. Tarihi dönem metinlerinde sınıflandırma yaparken hangi sözcüğün dilbilgiselleşme sürecini tam olarak ne zaman tamamladığı kestirilememektedir. Bu nedenle de bu çalışmada bağlaç işlevli birimler terimi tercih edilmiştir.

İncelememizde neden-sonuç ilişkisi kuran birçok *bağlaç işlevli birim* tespit edilmiş ve aşağıda örneklerine yer verilmiştir. Türk dilinin tarihi ve çağdaş dönemlerinde başka bağlaçların [*ne var, tâ, tâ ki* (Hacıeminoğlu, 1992, s. 183, 197; Gencan, 2007, s. 524); *binaberin, binaenalâzâlik, ondan nâşı* (Bilgegil, 2009, s. 94, 158); *binaenaleyh, bu/şu/o açıdan, bu bakımdan, bu itibarla, bu/o nedenle, bu/o sebeple, bu/şu/o sebepledir ki, bu münasebetle, bu/şu/o yüzden, bundan dolayı, bundan dolayıdır ki, bundan/ondan*

ötürü, bunun/onun için, bunun/onun içindir ki, değil mi ki, dolayısıyla, işte bu yüzdendir ki, mademki (Oturakçı, 2020, sy. 94) gibi] da *neden* bildirdiği serbest araştırma yoluyla belirlenmiştir.

Eski Anadolu Türkçesindeki bağlaç işlevli birimler, dilbilimsel tipoloji açısından tek sözcükten ve öbekleşmeyle oluşan bağlaç işlevli birimler olmak üzere 2 başlık altında değerlendirilmiştir.

4.1.2.1.2.1. Tek Sözcükten Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler

Bağlaç işlevli birimler, neden ilişkisi kurarak tümceler arasında bağlama işlevi görür. Tek sözcükten oluşan bağlaç işlevli birimlerden bazıları basit sözcükten oluşurken bazıları da Türkçenin tarihi dönemlerinde dilbilgiselleşme sürecini tamamlamış ya da tamamlamak üzere olan sözcüklerden oluşur.

Eski Anadolu Türkçesinde tek sözcükten oluşan bağlaç işlevli birimler şunlardır: *ancak, andan, böylelikle, çün/çünki/çünkim, eger/ger, ki/kim, meğer, nitekim, pes, tâ, yoḫsa, zira*.

4.1.2.1.2.1.1. *ancak*

Eski Anadolu Türkçesinde *ancak* sözcüğü, genellikle "en fazla, o kadar" anlamlarıyla ilgeç işleviyle kullanılmasına rağmen, belirlediğimiz bir örnekte *çünkü* bağlacına benzer bir kullanımı görülmektedir. Türkiye Türkçesinde "fakat, yalnız, sadece, nihayet, olsa olsa, belki" gibi kullanımlarla karşıtlık, özgüleme, olasılık ve en fazlalık anlamları taşır (Hacıeminoğlu, 1992, sy. 119). Türkiye Türkçesindeki karşıtlık anlamını büyük olasılıkla Eski Anadolu Türkçesinden sonraki bir zamanda kazanmış olmalıdır. Çünkü incelenen metinlerde ve dönem hakkında yazılan dilbilgisi kitaplarında *ancak* sözcüğüne *bağlaç* olarak karşıtlık anlamıyla yer verilmemiştir.

[239] *Bu otuz iki baş kim burcda aṣılmış idi kaġan aslanıla kara buġ[r]anuŋ yüzin görmemişleridi*, ***ancak boġa boynuzında helak olmışlarıdı*** *(DK, 88b).?*
"Bu otuz iki baş, burçta asılmıştı, kağan aslan ile kara buğranın yüzünü görmemişlerdi; çünkü boğa boynuzunda helak olmuşlardı."

Örnek [239]'da Kağan'ın, aslan ile kara buğranın yüzünü görmemesinin nedeni, onların boğa boynuzunda ölmüş olmasıdır.

4.1.2.1.2.1.2. *andan*

andan sözcüğü, *ol* adılı ve *+(n)dAn* ayrılma durumu ekinin birleşmesiyle oluşmuş, artgönderimsel nitelik taşıyan bağlaç işlevli bir birimdir. Tümcede "ondan, o sebepten, ondan sonra, ondan dolayı, bu yüzden, böylece" işlevleriyle artzamanlı ve neden-sonuç ilişkili iki tümceyi bağlar. Ol adılıyla daha önce söylenmiş bir nedene (olay ya da duruma) art gönderimde bulunur. Nedensellik bağı kurmayı *+(n)dAn* ayrılma durumu eki üstlenmiştir. Bolulu (1996), Türkiye Türkçesinde *ondan* biçimiyle görülen sözcüğün, altında daha önce belirtilmiş bir neden anlamı olduğunu ve bu sözcüğün neden anlamlı ifadeyi içeren tümce değeri taşıdığını belirtir (sy. 19). Güncel Türkçe Sözlük'te "o sebeple" karşılığı verilmiştir.

[240] ***Oġuzı görüriken seni ögmegüm yok. Andan*** *öldürüriseŋ, mere kāfir, öldür meni (DK, 142b).*

"Oğuzu görürken seni övemem. Bre kâfir, bu yüzden öldürürsen beni öldür."

[241] ***yigirmi biŋ yıl tamām uçdı ʿarş ayaḳlarınuŋ bir ayaġı ucına irmedi andan*** *taŋrı taʿālā anuŋ ḳuvvatın ve ḳanatların daḫı arturdı* (KE, 26/3).

"Yirmi bin yıl eksiksiz uçtu, arş ayaklarının bir ayağı ucuna ermedi, bu yüzden tanrı teâlâ onun gücünü ve kanatlarını da artırdı."

4.1.2.1.2.1.3. *böylelikle*

Böylelikle sözcüğü, tümce başı bağlacı işleviyle ve "bu yüzden, böylece" anlamlarıyla kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde *belirteç* olarak "böylelikle, bu biçimde, en sonunda, böylece" anlamlarıyla karşılanmıştır (Türkçe Sözlük, 2005s. 316). Belirlediğimiz örnekte ilk olarak neden tümcesi verilmiş, daha sonra *böylelikle* ile birlikte nedene bağlı sonuç tümcesi verilmiştir.

[242] ***Başamasa başın keseridi. Böylelikle*** *otuz iki kāfir beginüŋ oġlınuŋ başı burc bedeninde kesilüp aşılmış idi (DK, 88b).*

"[Üç canavarı] bastırıp yenemese başını keserdi. Bu yüzden otuz iki kâfir beyinin oğlunun başı burç bedeninde kesilip asılmıştı."

4.1.2.1.2.1.4. *çünki*

Eski Anadolu Türkçesinde *çünki*, ön çekim ilgeci ve bağlaç olarak kullanılır (bkz. 4.2.1.1.2.1. *çün/çünki/çünkim* ilgeci); yazıyla belirlenebildiği kadarıyla *çünki* bağlacı, ses uyumuna girmemiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde ünlü uyumlarına uyarak *çünkü* biçiminde bağlaç işlevli birim olarak görülmektedir. *Çünki* bağlacı, iki tümceyi neden ilişkisiyle birbirine bağlar. *Türkçe Sözlük* (2005), *çünkü* bağlacı için *şundan dolayı, şu sebeple, zira* karşılıklarını vermiştir (s. 456).

[243] *Baba, bu sözi sen maŋa dememek gerek idüŋ*. ***Çünki dedüŋ elbetde varsam gerek. Başuma ḳahınç, yüzüme tohınç olmasun*** *(DK, 89b).*
"Baba, bu sözü sen bana dememeliydin, çünkü varmam gerektiğini söyledin."

[244] *Bunda lāf urub neydürsin*? ***Çünki er dilersin, varup babaŋı ḳurtarsaŋa ne! On altı yıldur tutsakdur*** *(DK, 104a).*
"Burada laf vurup ne yaparsın? Çünkü er dilersin, varıp babanı kurtarsana!"

4.1.2.1.2.1.5. *eger/ger*

Başında bulunan tümceye koşul anlamı veren e*ger/ger* tümce başı bağlaç işlevli birim, koşullu nedensellik bildirir. *Eger/ger* bağlaç işlevli birimli yan tümcenin gerçekleşmesi durumunda sonuç tümcesinin gerçekleşmesi beklenir. Tümcede *eger* ve *ger* olmak üzere iki biçimde görülür. Türkiye Türkçesinde *eğer* biçiminde görülür ve Güncel Türkçe Sözlük'te "Şart anlamını güçlendirmek için şartlı cümlelerin başına getirilen kelime" olarak yer alır. Tümcede, neden ifadesi, koşulu *eğer* ve onunla eş işlevdeki *şayet* bağlaç işlevli birimleriyle pekiştirerek alıcıya aktarır (Oturakçı Orbay, 2020, sy. 107).

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *eğer*'in bulunduğu yan tümcenin kipi, koşul kipidir. Ancak Eski Anadolu Türkçesinde yan tümce, ek eylemin şimdiki/geniş zamanı ya da -A dilek kipi ekleriyle çekimlenmiştir.

[245] ***Eger ṣaġdur esendür,*** *aḫşam olmadın gene ben saŋa gelürem*. *(DK, 23b).*
"Eğer o sağ ve esense, akşam olmadan yine ben sana gelirim."

[246] ***eger beni ḳamuŋuz göreydüŋüz /*** *kendü özüŋüzi unudayduŋuz (YZ, 1192).*

"Eğer beni hepiniz görseydiniz, kendi özünüzü unuturdunuz."

[247] *görü turur her ne kılsavuz günâh / **ger kılavuz ol günâha bir kez âh // kamusın bağışlaya rahmân durur / tamusın göstermeye rahîm durur** (YZ, 6).*
"… Eğer o günaha bir kez ah edersek, hepsini bağışlar. …"

Örnek [245]'te akşam olmadan gelme durumu, o kişinin sağ ve esen olma durumuna koşullanmıştır. Koşullu nedensellikte koşul gerçekleştiğinde sonuç ortaya çıkar, aksi takdirde sonuç gerçekleşmeyecektir. Koşullu nedende sonucun gerçekleşip gerçekleşmemesi bazen metin bağlamından çıkarılabilir.

4.1.2.1.2.1.6. *ki/kim*

Ki bağlacı, Farsçadan kopyalanan bir bağlaçtır. "*Çünkü, -dığı için, -acağı için, -masından dolayı, -ması sebebiyle*" gibi işlevlerde neden tümcesini sonuç tümcesine, "-mAk için" işleviyle ereksel neden tümcesini sonuç tümcesine ya da "bundan dolayı" anlamıyla sonuç tümcesini neden tümcesine bağlar.

Kim bağlacı ise, Eski Türkçeden beri Türk dilinin her sahasında kullanılmış, son yıllarda yerini tamamen *ki* bağlacına bırakmıştır (Hacıeminoğlu, 1992, s. 169).

Gencan (2007), *ki* ile bağlanan tümcelerde dilek kipleriyle kurulan önermelerin nedenlik anlamı verdiğini şöyle örnekler: *Çalışmalısın* ***ki başarıya eresin***. "Başarıya ermek için çalışmalısın." (s. 162). Yapılan çözümlemede, bu kullanımın tanıklarını Eski Anadolu Türkçesinde de görmekteyiz. Ayrıca Gencan (2007) tarafından belirlenen *ki*'li tümcelerde dilek kipleriyle kurulan tümcelerde nedenlik anlamı, *kim* bağlacıyla kurulan tümcelerde de gözlenmektedir. Bu durumda *kim* ve *ki* bağlaçlarının birbirine denk olduğunu söylemek olanaklıdır:

[248] *Uruz gene döndi* ***ki bir dahı çala** (DK, 146b).*
"Uruz bir daha çalmak için yine döndü."

[249] *mîşelüm eydür sabır kıl işüne / **ki varam ḫaber vėrem ḳardaşuŋa** (YZ, 1106).*
"Mişelüm, benim de gidip kardeşine haber vermem için sabret, der."

[250] *bu arada bir ḫaber vardur yine / eydeyüm anı **ki cânuŋ sevine** (YZ, 1335).*

"Bu arada yine bir haber var. Canınızın sevinmesi için onu söyleyeyim."

Örnek [248]'de Uruz'un dönmesinin nedeni, bir daha çalmaktır; örnek [249]'da Mişelüm'den sabretmesinin istenme nedeni, kardeşine haber verilmesidir; örnek [250]'de haberin söylenme nedeni, canın sevinmesidir. Belirlenen örneklerde tümceden *ki* bağlacı atıldığında tümce ters çevrilip *-mAk/-mAsI için* yapısıyla karşılanıyor. Dolayısıyla bir amaç gözetilerek temel tümce gerçekleştiriliyor. *Ki* bağlacının bu kullanımının ereksel nedensellik bildirdiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu tümcelerde */sonuç+ki+neden/* dizilimi söz konusudur.

[251] *And iç* ***kim bizüm ėlümüze yaġılıġa gelmeyesin*** *(DK, 139b).*
"Bizim ilimize düşmanlığa gelmemen için ant iç."

[252] *aġaca asuŋ buları* ***kim öle*** */ ḳamusı yalvardılar zârî ḳıla (YZ, 1308).*
"Bunları ölmeleri için ağaca asın. …"

[253] *iletüŋ anı atama* ***kim sevine*** */ aġlamaḳdan ol bolay ki avına (YZ, 1325).*
"Sevinmesi için onu babama iletin. …"

[254] *cihân içre ḥasretüm sensin benüm / korkaram* ***kim görmeyem seni cânum*** *(YZ, 1224).*
"Cihan içinde benim hasretim sensin, sen göremeyeceğim diye korkarım."

Örnek [251]'de ant içmesinin istenmesinin nedeni, düşmanlığa gelmemesinin beklenmesidir; örnek [252]'de ağaca asmalarının istenmesinin nedeni, ölmelerinin istenmesidir; örnek [253]'te babasına (bir haber) iletilmesinin istenmesinin nedeni, babasının sevinmesinin istenmesidir.

Ki bağlacı, gerçekleşmiş bir eylem üzerine kurulmuşsa dilek kipi yerine bildirme kiplerinden biri tercih edilmektedir. Bu kullanım */sonuç+ki+neden/* dizilimindedir. Bu tümcede *ki*, tümce pekiştirme görevindedir.

[255] *Yigitlerüm! ʿ****Azrāyîlüŋ gözini eyle ḳorḫutdum ki*** *geŋ ḳapuyı ḳodı, ṭar bacadan ḳaçdı. Çünki menüm elümden gögercin gibi ḳuş oldı, uçdı, mere men anı ḳormıyam toġana aldurmayınca? (DK, 81b).*

"Yiğitlerim! Azrail'in gözünü çok korkuttuğum için geniş kapıyı bıraktı, dar bacadan kaçtı."

[256] ***Boġanuŋ alnına bir yumruk eyle urdı kim*** *boġayı göti üzerine çökerdi (DK, 93a).*

"Boğanın alnına öyle bir yumruk vurdu ki boğayı götü üzerine çökertti."

[257] *Hisar ḳapusına girmişiken* ***ḳara polat uz ḳılıc[ılJa eŋsesine eyle çaldı kim*** *başı top gibi yere düşdi (DK, 107b).*

"Hisar kapısına girmişken Kara Polat uz kılıcıyla ensesine öyle salladı ki başı top gibi yere düştü."

4.1.2.1.2.1.7. *meger*

Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen örneklerde *meger* bağlacının *-DXğX için* anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. *Meger*, öncesinde okuyucunun ya da dinleyicinin bilmediği bir nedenin bilişsel düzlemde ortaya çıkarılmasında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu kullanımın sürdüğü görülmektedir. Türkiye Türkçesinde bağlaç *meğer* biçimindedir ve *meğer* için "meğerse, oysa, oysaki, demek ki, öyleyse" karşılıkları verilmiştir. (TS, 2005, s. 1362; Hacıeminoğlu, 1992, s. 178).

[258] ***Meger güyeginüŋ yüzügine nişan atarlarıdı***. *Beyrek oḳıla yüzügi urdı, paraladı (DK, 56b).*

"Güveyin yüzüğüne nişan attıkları için Beyrek okla yüzüğü vurdu ve parçaladı."

[259] ***Meger ol gün ḳafirlerüŋ aġır günleriydi***. *Her biri yemekde içmekde idi (DK, 49b).*

"O gün kâfirlerin ağırlama günleri olduğu için her biri yemekte ve içmekteydi."

[260] *Yandı baġrum, göyindi içüm*. ***Meger senüŋ aġaŋ yoḳ olubdur, yüregüŋe ḳaynar yağlar ḳuyılubdur, ḳara bagruŋ şarşılubdur*** *(DK, 53a).*

"Senin baban ölmüş, yüreğine kaynar yağlar koyulmuş ve kara bağrın sarsıldığı için bağrım yandı, içim göyündü."

[261] *feryâd ėder ol ḫoca bėlin eger* / ***suç ḳılmış vardurur bunda meger*** *(YZ, 245).*
"O hoca, burada suç işlemiş biri var, diye belini eğer ve feryat eder."

4.1.2.1.2.1.8. *nitekim*

Nitekim sözcüğü, Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen örneklerde "çünkü" bağlacı gibi kullanılmış ve neden tümcesini temel tümceye bağlamıştır (Tiken, 2004, sy. 99). Örneklerde sözdizimsel sırada sonuç tümcesi önce verilmiş, neden yargısı taşıyan yan tümce sonra verilmiştir. Olayların gerçekleşmesi zamansal çizgide */neden+nitekim+sonuç/* biçimindedir.

[262] *yitüresiz bunı daḫı iledü* / ***nitekim alduŋuz yûsufı ṭoladu*** *(YZ, 1012).*
"Bunu da iletirken yitirirsiniz, çünkü Yusuf'u dolaştırırken de kaybettiniz."

[263] *biz daḫı sever-idük hem ḳamumuz* / ***nitekim severdi anı aṭamuz*** *(YZ, 978).*
"Biz de hepimiz onu severdik, çünkü atamız onu severdi."

[264] *Kim üşenür ise ki yola gide/ ne kim gönli dilerse anı ide/* ***nitekim bu kavmuŋ ola dilegi*** *(SN2, 188/12)*
"Kim yola gitmeye üşense, gönlü ne dilerse onu yapar, çünkü bu kavmin dileği olur."

4.1.2.1.2.1.9. pes

Farsçadan kopyalanmış bir bağlaçtır. Hacıeminoğlu (1992), Harezm, Çağatay ve Anadolu sahalarında *bes* biçiminde kullanıldığını ve "böylece, nihayet, ondan sonra" anlamlarında görüldüğünü bildirmiştir (sy. 127). Tiken (2004), *pes* sözcüğünün, belirteç ve bağlaç olarak kullanılmakla birlikte, az da olsa ünlem işleviyle görüldüğünü ve "çünkü, bundan dolayı, bu sebepten, öyleyse, o halde, eğer, kısacası, fakat, -dığı zaman, -ınca, sonunda" işlevleriyle neden, sonuç, koşul, karşıtlık, art zamanlılık sonundalık anlamlarının kullanıldığını belirtmiştir (Tiken, 2004, sy. 99). Tiken'in verdiği *çünkü* ve *bundan dolayı/bu sebepten* anlamları arasında zamansal çizgide neden ve sonuç sırasında

farklılık vardır. *Çünkü* anlamında /sonuç>neden/ sıralaması söz konusuyken, *bu sebepten* anlamında */neden>sonuç/* sıralaması görülür.

Aşağıdaki örnekler pes'in *çünkü* anlamıyla kullanıldığı örneklerdir:

[265] *Her ki ne işler ise ol götürür / kim yörür ü kim turur kim oturur* / ***taŋrınuŋ has kullarıdur pes bular*** *(GN2, 95b/53).*

"Her ne işlerse o götürür, kimisi yürür, kimisi durur, kimisi oturur. Çünkü bunlar tanrının has kullarıdır."

[266] *Ne oladı bizde ne lâyık saŋa / gelmedi bir lâyıg iş öŋden soŋa/* ***cümle varlık pes senüŋdür yâ Celil*** *(GN2, 88a/34).*

"Bizde sana ne layık olaydı, önünden sonuna sana layık bir iş gelmedi. Çünkü tüm varlık senindir ya Celil."

[267] *Zuhûra evvel iren sırr-ı gaybî / anuŋ nûrıdur itme şekk ü reybi* / ***pes ol ʿâlemde bir ʿâlemde bir ʿâli ʿalemdür*** *(HŞ, 443).*

"Gizli sırrı ortaya çıkaran öncelikle onun ışığıdır, şüphe etme. Çünkü o evrende bir, evrende bir yüce simgedir."

Aşağıdaki örnekler ise pes'in *bundan dolayı, bu nedenle, bu sebepten, o nedenle, o halde* işleviyle kullanıldığı örneklerdir:

[268] *Kaldı ol mihnetle kim kıldum beyân* ***/ pes aŋa mürşid gerek yol göstere*** *(GN2, 92a/39).*

"O sıkıntıyla kaldığını beyan ettim. O halde ona yol gösterecek kılavuz gerek."

[269] ***Ulula kullık çü-ger hak durur / velî taŋrı rezzâk-ı mutlak durur*** / *aŋa kullık itmek* ***pes*** *evlâ durur (SN2, 17/11).*

"Ulula kulluk haktır, veli tanrı mutlak rızk verendir. Bu yüzden ona kulluk etmek daha iyidir."

[270] ***Eylüge yavuzlıg itmegtür işi / pes*** *munâfıkdur hakikat ol kişi (GN2, 95b/32).*

"İşi iyiliğe kötülük etmektir, bu nedenle o kişi gerçek münafıktır."

[271] ***Bir ayruhsı hem adı olsun didüm / pes*** <u>*adını Kenzü'l-Bedâyiʿ kodum*</u> *(SN2, 372/15).*

"Farklı bir adı olsun dedim, bu yüzden adını Kenzü'l-Bedâyiʿ koydum."

[272] ***Ḳazılık Ḳoca ḳalʿaya yetdüginleyin cenge başladı. Pes*** <u>*ol tekür ḳalʿadan taşra çıkdı, meydāna girdi, er diledi*</u> *(DK, 103b).*

"Kazılık Koca kaleye ulaşınca çarpışmaya başladı. Bu yüzden o tekir kaleden dışarı çıktı, meydana girdi, er diledi."

4.1.2.1.2.1.10. yoḫsa

Yoḫsa, "yoḳ" sözcüğünün üzerine ek eylem ve koşul ekinin gelmesiyle kalıplaşmış bir bağlaçtır. Bu bağlaç, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *yoḫsa/yoḳsa* biçimlerinde görülür. *Yoḫsa* bağlacı, önceki bir olaya/eyleme gönderme yaparak "öyle olmadığı için, öyle değilse" anlamıyla dolaylı olarak ve daha çok derin yapıda neden bildirmektedir. Dancygier (2003), koşul bildiren *yoksa* bağlacının, bazı durumlarda neden bildirdiğini belirtmiştir (s. 80). Belirlenen örneklerde *yoḫsa* bağlacından önceki yargının gerçekleşmemesi durumunda doğacak sonuçlar verilir.

Tahsin Banguoğlu (2004), koşul tümcelerini koşulun gerçekleşip gerçekleşmemesine bağlı olarak *olağan* ve *olmayası koşul tümcesi* biçiminde iki başlık altında verir (bkz. -sA). Koşul tümcelerindeki koşulun gerçekleşebilmesi sonucunda *olası bir neden*, gerçekleşmemesi durumunda ise *olmayası koşul tümcesi* doğar. Olmayası koşul tümcesinin anlamca tersinin neden yargısı taşıdığını belirtir (s. 551). *Yoḫsa* bağlacında neden tümcesinin gerçekleşmemesi durumu *yoḫ* olumsuzluğuyla verilir ve bu durumda ortaya çıkacak sonuçlar aktarılır. Birleşik tümcenin ilk bölümü emir-istek ekleriyle çekimlenmiştir. Eğer bu emir ya da istek gerçekleşmemesi durumunda birleşik tümcenin ikinci bölümü gerçekleşir. Birleşik tümcesindeki olasılıklı durum, geniş zaman *-(A/U)r* eki ile verilir.

[273] ***tevbe ḳılıŋ bu işe gelüŋ yola /yoḳsa*** <u>*taŋrıdan gelür size belâ*</u> *(YZ, 90).*

"Bu işe tövbe edin, yola gelin; yoksa tanrıdan size bela gelir."

[274] ***gizlemeŋüz vėrüŋüz anı bize / yoḳsa*** <u>*belâ eylerüz şimdi size*</u> *(YZ, 207).*

"Gizlemeyin, onu bize verin; yoksa şimdi size kötülük yaparız."

[275] *zelîḫâ eydür **yûsuf èşit beni / yoḫsa** zindâna ururam ben seni (YZ, 599).*
"Zeliha, Yusuf beni işit, dedi; yoksa ben seni zindana atarım."

[276] *Bu nesneleri getürecek olurısaŋuz ḳız ḳarındaşumı verürem, getürmeyecek olurısaŋ **gözüme görinmeyesin, yoḫsa** seni öldürürem (DK, 45a).*
"… Gözüme görünme, yoksa seni öldürürüm."

[277] ***Gel, mere ḳavat, menüm yayumı çek. Yoḫsa** şimdi boynuŋ ururam (DK, 56a).*
"Gel, bre kavat, benim yayımı çek, yoksa şimdi boynuna vururum."

Örnek [273, 274, 275, 276, 277]'de ilk tümcede verilen isteğin gerçekleşmemesi durumunda *yoḫsa* bağlacından sonra gelen tümcedeki eylemlerin olacağı olasılığı verilir. Dolayısıyla *yoḫsa* bağlacından sonra verilen temel tümcenin nedeni, yan tümcede verilen isteğin gerçekleşmemesidir. Tümcedeki gerçekleşmeme vurgusu bağlacın içindeki *yoḫ* olumsuz adıdır.

Bazı tümcelerde ise *yoḫsa* bağlacının bulunduğu tümce neden tümcesini verir. Örnek (41)'de tümce "Göğsünde iman olmadığı için mi bana sinirlenirsin, ağam" biçiminde Türkiye Türkçesine aktarılır.

[278] *Ne ḳakırsın baŋa, aġam Kazan? **Yoḫsa gögsüŋde yokmıdur îmān?** (DK, 26a).*
"Ağam Kazan, bana niçin kızarsın? Yoksa göğsünde iman yok mudur?"

4.1.2.1.2.1.11. zira

Zira bağlacı, *çünkü* bağlacı ile eş anlamda kullanılan ve neden bildiren bir bağlaçtır. (Hacıeminoğlu, 1992, s. 216; Deny, 2012, s. 616). Eski Anadolu Türkçesinde *zîrā, zîrā ki, zîrā kim, zîre, zîre kim* biçimlerinde görülebilir. Bu biçimlerden Türkiye Türkçesine yalnızca *zira* biçimi aktarılmıştır. Çalışmamızda *zira* bağlacının, *çünkü* bağlacına benzer şekilde neden ifadesinin başında yeni bir bilgiyi/nedeni açıklamak için kullanıldığı tespit edilmiştir. *Zira* bağlaç işlevli birimi, *çünkü* gibi ters nedenleyiciler arasında yer alır (Oturakçı Orbay, 2020, sy. 111).

Yapılan çözümlemede Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde belirlenen örnekler şunlardır:

[279] *Bay Büre Beg eydür: "Oğlum idügin andan bileyim: sırça parmağını ḳanatsun, ḳanını destimāla dürtsün, gözüme süreyin. Açılacak olurısa oğlum Beyrekdür" dedi.* ***Ẕîrā aġlamaḳdan gözleri görmez olmış idi*** *(DK, 61a).*
"Bay Büre Bey '…' dedi. Çünkü ağlamaktan gözleri görmez olmuştu."

[280] *Ḥak teʿālānuŋ emriyile Deli Ḳarçaruŋ eli yoḳaruda aşılu ḳaldı,* ***Zirā Dede Ḳorḳut velayet issi idi****, dileği ḳabul oldı (DK, 44a).*
"Hak tealanın emriyle Deli Karçar'ın eli yukarıda asılı kaldı, çünkü Dede Korkut velayet sahibiydi ve dileği kabul oldu."

[281] *ʿilm ikidür biri beden ʿilmidür ve biri din ʿilmidür evvel beden ʿilmin andı* ***zîrā din ʿilmi ḥāṣıl olmaz beden ṣaġ olmazsa ḥaṣta kişinüŋ fikri daḫı ḫaṣta olur*** (KM, N1b/12).
"Bilim iki türlüdür: biri beden bilimi, diğeri din bilimidir. Önce beden bilimini andı, çünkü beden bilimi sağ olmazsa din bilimi ortaya çıkmaz, hasta kişinin düşünceleri de hasta olur."

Örnek [279]'da Bay Büre Bey, ağlamaktan gözleri görmez olduğu için oğlu olup olmadığını anlamak için bir test yapmak istemiştir. Örnek [280]'de Deli Karçar'ın elinin yukarıda asılı kalmasının nedeni, Dede Korkut'un velayet sahibi olması ve dileğinin kabul edilmesidir.

[282] *evvel ebde biʿsmiʿllâh taŋrı adı* ***zîre kim anuŋladur sözler tadı*** (YZ, 2).
"Önce eşsiz olan Tanrının adıyla söze başlayalım; çünkü bütün sözlerin tadı onunladır."

4.1.2.1.2.2. Öbekleşmeyle Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler

Öbekleşmeyle oluşan bağlaç işlevli birimler, bağlaç işlevinde kullanılan sözcük öbekleridir. Özmen (2010), bağlaç olmadığı halde bağlaç gibi kullanılan sözcük öbeklerine bağlaçlık terimini önermiştir (sy. 363). Ancak tarihi dönem metinlerinde bir

öbeğin dilbilgiselleşme sürecinin hangi aşamasında olduğunu kestirmek zor olduğundan genel olarak öbekleşmeyle oluşan bağlaç işlevli birimler terimi tercih edildi. Bu öbekler, zamanla dilbilgiselleşme sürecini tamamlayıp tek sözcüğe dönüşüp bağlaç olarak kullanılabilir. Örneğin, *çün+ki* yapısı zamanla dilbilgiselleşme sürecini tamamlayarak Türkiye Türkçesinde *çünkü* biçiminde tek sözcükten oluşan bağlaç işlevli bir birim haline gelmiştir. Kimi zaman da bir kullanım daha sonraki dönemlerde kullanımdan düşüp tümüyle unutulabilir. Örneğin, *bu vechile* "bu nedenle" yapısı günümüz Türkçesinde hiç kullanılmayan bir yapıdır. Dolayısıyla bir yapının bağlaç, bağlacımsı ya da bağlaçlık biçiminde adlandırılması tarihi metinlerde görece yanıltıcı olabilir. Yine de kimi uygun olacağı düşünülen yapılarda adlandırma kısalığı göz önüne alınıp bu terimlere yer verilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinde öbekleşmeyle oluşan bağlaç işlevli birimlerin çoğunda gönderimsel ögeler bulunur. Gönderimsel ögeler, art gönderim (anaphoric reference) ve ön gönderim (cataphoric reference) olmak üzere iki başlıkta değerlendirilir.

Eski Anadolu Türkçesinde öbekleşmeyle oluşan bağlaç işlevli birimler, çoğunlukla /*art gönderim ya da ön gönderim değeri taşıyan birimler + (neden ifade eden bir sözcük) + durum ekleri, ulaç ekleri, ilgeç öbeği ya da ki/kim bağlacı*/ birleşerek oluşmuştur. Ayrıca dönemin özelliği olan eklerde kalıplaşma, bağlaç işlevli birimlerde de görülmektedir.

4.1.2.1.2.2.1. Durum Ekleriyle Öbekleşen Bağlaç İşlevli Birimler

Durum ekleriyle öbekleşen bağlaç işlevli birimler, bir gönderimsel öge (*bu, şu, ol, şol, bir*), neden anlamı içeren bir sözcük (*neden, sebep, vech, uç*) ve neden işaretleyicisi bir biçimbirimden *(+(y/n)A, +DAn, +lA*) oluşur.

Gönderimsel ögeler, dilsel bağlamda sonuç tümcesinin öncülünde ya da ardılındaki bir neden tümcesine gönderimde bulunan işaret sıfatlarıdır. Eski Anadolu Türkçesinde çoğunlukla artgönderim için *bu, ol* ve *şol* (uş+ol) adıl ya da sıfatları, öngönderim için *uş* ve *şu* adıl veya sıfatları kullanılır. Dolayısıyla da *bu, ol,* ve *şol* sözcükleri sıfat olarak kullanıldığında artgönderim, *uş* ve *şu* sözcükleri sıfat olarak kullanıldığında ise öngönderim değeri taşır.

Durum ekleriyle öbekleşen bağlaç işlevli birimler: *bir sebebden, bu/ol sebebden, bunun ucından* ve *bu vechile* bağlaçlıklarıdır.

4.1.2.1.2.2.1.1. *bir sebebden*

Bir sebebden, metin bağlamında ardıl veya örtük/belirsiz göndermeler içeren "bu sebebden" ile eş işlevde kullanılan bağlaç işlevli bir birimdir. Belirlenen örnekte, sonuç tümcesinden sonra neden tümcesi *bir* sözcüğüyle işaretlenmiş ve bu tümcede *bir* sözcüğü gönderimsel değer taşıyan bir sıfat olarak kullanılmıştır. Neden tümcesinin tümünü *sebeb* sözcüğü karşılamış ve adıl gibi kullanılmıştır. Nedensellik bağı +(n)dAn ayrılma durumu ekiyle sağlanmıştır.

[283] ***bir sebebden*** *yigrelendük bize inan* / ***söyler-idi atasına düşin yalan*** *(YZ, 979).*
"O, babasına düşünü yalan söylediği için biz bu sebepten ondan nefret ettik."

4.1.2.1.2.2.1.2. *bu/ol sebebden*

Bu sebebden, dilsel bağlamda daha önce belirtilen görece yakın bir neden tümcesine gönderimde bulunan bağlaç işlevli bir birimdir. *Bu* sözcüğü, görece yakın ardıl gönderimsel işaretleyici olarak kullanılmıştır. Neden tümcesinin tümünü *sebeb* sözcüğü karşılamış ve adıl gibi kullanılmıştır. Nedensellik bağı *+(n)dAn* ayrılma durumu ekiyle sağlanmıştır.

[284] ***ṭaʿām yerken yūsuf alurdı meger // gizler-idi vėrür-idi yoḫsula / yėdürürdi yoḳluya hem varluya // bu sebebden*** *olur eytdükleri / südi yavuz uġrıdur dėdükleri (YZ, 1166).*
"Yusuf yemek yerken yiyecekleri alırdı, onları gizlerdi, yoksul zengin herkese yedirirdi. Bu sebepten ona sütü bozuk ve hırsız derlerdi."

[285] *ol ḳaravaş aġladı ḥalıḳına / iŋiledi eytdi kim yâ rabbenâ // sevdügümden ayırdı yaʿḳûb beni / iŋiletdi aġlatdı düni güni // hâtifden ün geldi ol ḳaravaşa / diŋle imdi ḳal ʿaceb uşbu işe // duʿâŋı ḳıldum ḳabûl ḳayurma sen / oġluŋı görüp gėrü sevinesen // ilkin senüŋ oġluŋı ḳavuşduram / andan ol yaʿḳûba oġluŋ ėrişdürem // aġladam ben yaʿḳûbı görmez ola / hem yėrinden ḳavzanup turmaz ola //* ***bu sebebden*** *idi yaʿḳûbuŋ aġladuġı / yûsuf-içün dün [ü] gün iŋledügi (YZ, 1347).*
"… bu sebepten Yakup ağladı, Yusuf için gece gündüz inledi."

Ol sebebden, dilsel bağlamda daha önce belirtilen görece uzak bir neden tümcesine gönderimde bulunan "bu sebebden" ile eş işlevde kullanılan bağlaç işlevli bir birimdir. *Ol* sözcüğü, görece uzak ardıl gönderimsel işaretleyici olarak kullanılmıştır. Neden tümcesinin tümünü *sebeb* sözcüğü karşılamış ve adıl olarak kullanılmıştır. Nedensellik bağı *+(n)dAn* ayrılma durumu ekiyle sağlanmıştır.

[286] ***ḥasret odı yandurdı içüm taşum / ol sebebden*** *akar eksilmez yaşum (YZ, 1086).*
"İçimi dışımı ayrılık ateşi yaktı, o sebepten gözyaşım akar, eksilmez."

[287] *ḳaçan meclisde olsaŋ baŋa eydürler kim* ***ḥaḳḳuŋı virevüz ol sebebden*** *gelimezin* (KE, 542/2).
"Ne zaman mecliste olsan bana 'hakkını veririz, o sebepten gelemem.' dediler."

[288] *Renc yiyüp ol gizlü genci buldılar / Gizlü-y-iken âşikâre kıldılar //* ***Uşbu ma'nî gönlüme kıldı eser / Ol sebebden*** *dile geldi bu haber* (GN, 6007).
"Sıkıntı çekip o gizli genci buldular, gizliyken ortaya çıkardılar. Bu mana gönlümde iz bıraktı, o nedenle bu haber dile geldi."

4.1.2.1.2.2.1.3. *bu vechile*

Bu vechile, dilsel bağlamda daha önce belirtilen bir nedene göndermede bulunan bağlaç işlevli bir birimdir. *Vech* sözcüğü, "sebep, vesile" anlamındadır (Devellioğlu, sy.1681). *Bu* işaret sıfatı, *vech* adı ve *ile*'nin birleşmesiyle oluşur ve "bu nedenle, bu sebeple bundan dolayı, bu yüzden" işlevi taşır. *Bu* sözcüğü, görece yakın artgönderimsel işaretleyici olarak kullanılmıştır. Neden tümcesini üzerinde taşıyan *vech* sözcüğüdür ve adıl olarak kullanılmıştır. Nedensellik ilişkisi, *ile*'yle aracılı nedensellik türünde kurulmuştur.

[289] ***Depegöz eydür: "Günde altmış ādem vėrüŋ yėmege" dedi. Dede Ḳorkut eydür: "Bu vechile*** *sen ādem komaz, dükedürsin." dedi. (DK, 111b).*
"Tepegöz, "Yemek için günde altmış adam verin." Dedi. Dede Korkut "Bu sebeple sen adam bırakmaz, tüketirsin.

4.1.2.1.2.2.2. Ulaç Öbeğinden Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler

Ulaç öbeğinden oluşan bağlaç işlevli birimler, bir gönderimsel öge (*böyle, şöyle, eyle/öyle*), bir eylem ve art/eş zaman ya da neden bildiren bir ulaç ekinden (*-gAç, -IcAk*) oluşur.

Gönderimsel ögeler, dilsel bağlamda ve neden-sonuç ilişkisinde sonuç tümcesinin öncülünde ya da ardılındaki bir neden tümcesine gönderimde bulunan söylemsel ögelerdir. Eski Anadolu Türkçesinde çoğunlukla artgönderimle eski bilgiye göndermede bulunmak için *böyle ve öyle* belirteçleri, öngönderimle yeni bilgiye gönderimde bulunmak için ise *şöyle* belirteci kullanılır (Torun, 2011, sy. 274). Ayrıca, Torun (2011), *böyle* ve *eyle/öyle* sözcüklerinin, art ve ön gönderim dışında içinde bulunulan duruma da göndermede bulunduğunu; görece mesafe ilişkisinin belirsizliğinden kaynaklanan anlam yakınlığı nedeniyle *şöyle* sözcüğünün *eyle/öyle* sözcükleriyle birbiri yerine kullanılabildiğini belirtir. (sy. 274).

Öbekleşmelerde zaman bildiren ulaç eklerinin aynı zamanda nedensellik ilişkisi kurması da söylem çözümlemesi açısından da anlamlıdır. Çünkü zamansal bağdaşıklık ilişkisi kurduğu düşünülen ulaç ekleri, *neden, sonuç* ve *tarz* gibi başka bağdaşıklık ilişkiler de kurabilmektedir (Çetintaş Yıldırım, 2009, sy. 25-39). (bkz. 4.1.1.2.3. Ulaç Ekleri)

Yapılan çözümlemede belirlenen örneklerde eş/art zamanlılık bildiren ulaç eklerinin aynı zamanda neden-sonuç ilişkili tümceleri bağlamak için de kullanıldığı görülür. Eski Anadolu Türkçesinde ulaç öbeğinden oluşan bağlaç işlevli birimler: *böyle/eyle degeç, böyle edicek, böyle/eyle olsa* bağlaçlıklarıdır.

4.1.2.1.2.2.2.1. *böyle/eyle degeç*

Böyle degeç, metin bağlamında nedensellik ilişkisinde daha önceki görece yakın bir neden tümcesine gönderimde bulunan "böyle deyince, böyle dediği için" anlamlarını karşılayan bağlaç işlevli bir birimdir. *Böyle* sözcüğü, artgönderimsel bir işaretleyici olarak neden tümcesinin tümünü içeren bir adıl gibi ve de- eyleminin nasıl yapıldığını belirttiği için de belirteç gibi kullanılmıştır. *Böyle degeç*, hem zamanda sonralığı hem de neden ifadesini birlikte taşır. Bu yönüyle bu bağlaçlıkta *-geç* ulaç ekinin tümcede *-(y)IncA* ekiyle eş işlevde kullanıldığı, nedende bitmişliği ve sonucun başlama zamanını verdiği görülür.

İncelenen metinlerden yalnızca Dede Korkut Kitabı'nda belirlediğimiz bu yapı, -geç ulaç ekinin başka eylemlerle kullanılmaması nedeniyle öbekleşmiş bağlaçlar içinde değerlendirilmiştir.

[290] ***"Menüm daḫı oġlum olsa ḫān Bayındıruŋ ḳarşusın alsa, ṭursa, ḳullıḳ eylese men daḫı baḳsam, sevinsem, ḳıvansam, güvensem." dedi. Böyle dėgeç*** <u>*kalın Oġuz begleri yüz göye tutdılar, el kaldurub duʿā eylediler: "Allāh teʿālā saŋa bir oġul versün" dediler*</u> *(DK, 36a).*

" 'Benim de oğlum olsa, Bayındır Han'ın karşısında dursa, kulluk etse ve ben bakıp sevinsem, kıvansam, güvensem.' deyince kalın Oğuz beyleri yüzlerini göğe tuttular, el kaldırıp dua ettiler…"

[291] *Uruz: "Mere, yā benüm babam ölümidür, dirimidür?" dėdi.* ***Eyitdi: "Diridür. Tomanın Ḳalʿasında tutsakdur" dėdi. Böyle dėgeç*** <u>*oġlan aġladı melül oldı*</u> *(DK, 143a).*

"… 'Diridir, Toman'ın kalesinde tutsaktır.' deyince oğlan ağladı, üzüldü."

[292] ***Yalıŋuz oġul ḫaberin, a Dirse ḫān, dėgil maŋa. ḳara başum ḳurbān olsun bu gün saŋa! dedi, zarılıḳ eyledi, aġladı. Böyle dėgeç*** <u>*Dirse ḫān ḫatunına cevap vermedi*</u>*. (DK, 14b).*

"Dirse Han, yalnız oğul haberini bana söyle, kara başım bugün sana kurban olsun! dedi, ağladı. Böyle deyince Dirse Han, hatununa cevap vermedi.

Eyle degeç, dilsel bağlamda nedensellik ilişkisinde daha önceki görece uzak bir neden tümcesine gönderimde bulunan ve "öyle deyince, öyle dediği için" anlamlarını karşılayan bağlaç işlevli bir birimdir. *Eyle* sözcüğü, görece uzak artgönderimsel bir işaretleyici olarak neden tümcesinin tümünü içeren bir adıl gibi ve de- eyleminin nasıl yapıldığını belirttiği için de belirteç gibi kullanılmıştır. *Eyle degeç*, artzamanlılık ve neden ifadesini birlikte taşır. Dolayısıyla bu bağlaçlıkta *-geç* ulaç ekinin tümceye nedende bitmişlik anlamını ve sonucun başlama zamanını verdiği görülür.

İncelenen metinlerden yalnızca Dede Korkut Kitabı'nda belirlediğimiz bu yapı, *-geç* ulaç ekinin başka eylemlerle kullanılmamasından dolayı ve *böyle degeç* yapısına örneksemeyle öbekleşmiş bağlaçlar içinde değerlendirilmiştir.

[293] ***Anlar eyle dėgeç*** *At Ağızlu Aruz Ḳoca iki dizinüŋ üstine çökdi (DK, 20b).*
"(Kazan'ın avlanma, yeme-içme teklifi üzerine Deli Dündar ve Kara Budak uygun bulduklarını belirtir.) Onlar öyle deyince At ağızlı Aruz Koca iki dizinin üstüne çöktü. (Yurdunun üstüne kimi bırakacağını sorar)."

4.1.2.1.2.2.2.2. *böyle edicek*

Böyle edicek, dilsel bağlamda daha önce belirtilen bir tümceye gönderimde bulunan "böyle edince/yapınca, yaptığı için" işleviyle tümceye neden ve zaman anlamları katan bağlaç işlevli bir birimdir. *Böyle* sözcüğü, artgönderimsel bir işaretleyici olarak neden tümcesinin tümünü içeren bir adıl ve *et-* eyleminin nasıl yapıldığını belirttiği için de belirteç olarak kullanılmıştır. *-(y)IcAk* ulaç eki, tümceye artzamanlılık, neden ve koşul anlamları verir. Dolayısıyla *böyle degeç* bağlaçlığı da nedensellik ilişkisinde, nedende bitmişliği ve sonucun başlama anını verir (bkz. 4.1.1.2.3.1.4. *-(y)IcAk*). *Böyle edicek* bağlaçlığıyla ardışık iki tümce arasında neden-sonuç ilişkisi kurulmuştur.

[294] ***Gördiler kim ol yigit kim baş kesübdür, ḳan dökübdür, Bay Büre Begüŋ ṣaġında oturur. Bāzirgānlar yöridiler, yigidüŋ elin öpdiler. Bunlar böyle edicek*** *Bay Büre Begüŋ acıġı tutdı (DK, 39a).*
"O yiğidin baş kesip kan döktüğünü ve Bay Büre Bey'in sağında oturduğunu gördüler. Bezirgânlar yürüdü ve yiğidin elini öptü. Bunlar böyle yaptığı için Bay Büre Bey sinirlendi."

4.1.2.1.2.2.2.3. *böyle/eyle olsa*

Böyle olsa, dilsel bağlamda daha önce verilen bir bilgiye görece yakın bir gönderimde bulunan ve "böyle olduğu için, böyleyse, böyle söylendiği için, böyle sorulduğu için" işlevlerinde kullanılan bağlaç işlevli bir birimdir. *Böyle olsa*, *böyle* adılı, *ol-* eylemi ve *-sA* koşul ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. *Böyle* adılı, öncesinde belirtilen bir tümceye, nedensellik ilişkisinde neden tümcesine gönderme yapan görece yakın artgönderimsel bir söylem ögesidir. Bu yapı, Türkiye Türkçesinde "böyleyse" yapısıyla karşılanır. Dolayısıyla ol- yardımcı eylemi yerini i- yardımcı eylemine bırakır, öbekleşerek bağlaç ve belirteç görevi üstlenir.

[295] *Ādemüŋ ḥac ve tevbesi ḳabūl olduġıçun sevindiler* ***ḥaccuŋ ḳabūl oldı diyip ādemüŋ şāẕılıġın şordılar böyle olsa*** *ādemüŋ gönline biraz gendüzin görmek girdi (KE, 64/1).*

"Âdem'in hac ve tövbesi kabul olduğu için sevindiler. 'Haccın kabul oldu.' deyip Âdem'in mutluluğunu sordular. Böyle sordukları için Âdem'in gönlüne biraz kendisini görmek girdi."

Eyle olsa, metinsel bağlamda daha önce belirtilen bir bilgiye görece uzak bir gönderimde bulunan ve "öyle olduğu için, öyleyse, öyle söylendiği için" işlevlerinde kullanılan bağlaç işlevli bir birimdir. *Eyle olsa, eyle* adılı, *ol-* eylemi ve -s*A* koşul ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. *Eyle* adılı, öncesinde belirtilen bir tümceye, nedensellik ilişkisinde neden tümcesine gönderme yapan artgönderimsel bir söylem ögesidir. Bu yapı, Türkiye Türkçesinde "öyleyse" yapısıyla karşılanır. Dolayısıyla *ol-* yardımcı eylemi yerini i- yardımcı eylemine bırakmış, öbekleşip bağlaç ve belirteç olarak kullanılmıştır.

[296] ***Ḳışırca Yenge eydür: "Beg yigidüm, bu otaġ Bay Bîcān Beg ḳızı Banı Çiçegüŋdür" dėdi. Eyle olsa****, ḫānum, Beyregüŋ kanı kaynadı, edebile yap yap gerü döndi (DK, 40b).*

"Kısırca Yenge "Bey yiğidim, bu çadır Bay Bican Bey kızı Banı Çiçek'indir." Dedi. Öyle söyleyince, Beyrek'in kanı kaynadı, edebiyle usul usul geri döndü."

[297] ***Semüz ḳoyun, aruḳ toḳlı bayırda ḳalsa ḳurt gelüb yėmezidi şapanuŋ ḳorḳusından. Eyle olsa****, şulṭānum, ḳaraca Çoban şapan çatlatdı. Dünyā ʿālem kāfirüŋ gözine karangu oldı. (DK, 30b).*

"Semiz koyun zayıf toklu bayırda kalsa kurt sapanın korkusundan gelip yemezdi. Öyle olduğu için Sultanım, Karaca Çoban sapan çatlattı. Dünya âlem kâfirin gözüne karanlık oldu."

4.1.2.1.2.2.3. İlgeç Öbeğinden Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler

İlgeç öbeğinden oluşan bağlaç işlevli birimler, bir gönderimsel öge (*ol, bu, şu*), bir istem/valenz (ilgecin istemine uygun *-dAn, -(n)Uŋ* durum eklerinden biri) ve zamanda

öncelik/sonralık, başlangıç ya da neden bildiren bir ilgeçten (*berü, sonra, ötüri, çün, üzerine*) oluşur.

Gönderimsel ögeler, metin bağlamında ve neden-sonuç ilişkisinde sonuç tümcesinin öncülünde ya da ardılındaki bir neden tümcesine göndermede bulunan söylemsel ögelerdir. İlgeçlerle öbekleşen bazı bağlaç işlevli birimlerde, ilgecin tümceye kattığı anlama bağlı olarak neden ve zaman birbiri içine girmiş biçimdedir. Belirlenen örneklerde zaman bildiren ilgeçlerin aynı zamanda neden-sonuç ilişkili tümceleri bağlamak için de kullanıldığı da gözlenmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde çoğunlukla artgönderimle daha önceki bir bilgiye göndermede bulunmak için *bu* ve *ol* adılları, öngönderimle daha sonra aktarılacak bilgiye gönderimde bulunmak için ise *şu* adılı kullanılır. Ancak incelenen metinlerde *bu, şu* ve *ol* adıllarının artgönderimle daha önce belirtilen tümceleri işaretlediği belirlenmiştir. Bu dönemde ilgeç öbeğinden oluşan bağlaç işlevli birimler: *andan/şundan berü, andan soŋra, andan/bundan/şundan ötürü, anuŋçün, bu sebeb birle, bunun üzerine* bağlaçlıklarıdır.

4.1.2.1.2.2.3.1. *andan/şundan berü*

Andan berü, metinsel bağlamda daha önce belirtilen görece uzak bir tümceye göndermede bulunan, nedensellik ilişkisinde nedenin bitip sonucun başlangıç zamanını veren bağlaç işlevli bir birimdir. Türkiye Türkçesinde "ondan beri" biçiminde karşılık bulur. *Andan berü* bağlaçlığında *andan* sözcüğü, *ol* adılının ayrılma durumu almış biçimidir ve kendinden önceki tümceye gönderme yapan görece uzak artgönderimsel bir işaretleyicidir. *-dAn berü* ulacı, ayrılma durumu ve *berü* ilgeciyle birleşmiş bir ulaçtır ve nedenin kaynağını/sonucun başlangıcını gösterir. Böylelikle *andan berü*, sonuçta gerçekleşen eylemle bir önceki olay arasında nedensellik bağı kurar.

[298] ***satdı yaʿḳûb anı yandurdı beni /*** *<u>ağlaram</u>* ***andan bėrü*** *<u>düni güni</u> (YZ, 1371).*

"Yakup onu sattı, beni yandırdı. O günden beri gece gündüz ağlarım."

Şundan berü, metinsel bağlamda daha önce belirtilen görece uzak bir tümceye göndermede bulunan, nedensellik ilişkisinde nedenin bitip sonucun başlangıç zamanını veren bağlaç işlevli bir birimdir. Türkiye Türkçesinde "ondan beri" yapısıyla karşılanır. *Şundan berü* bağlaçlığında *şundan* sözcüğü, *şu* adılının ayrılma durumu almış biçimidir

ve kendinden önceki tümceye gönderme yapan görece uzak artgönderimsel bir işaretleyicidir.

Eski Anadolu Türkçesinde çoğunlukla artgönderimsel söylem ögeleri *bu* ve *ol* adılları, öngönderimsel söylem ögesi *şu* adılıdır. Ancak belirlenen örnekte de görüldüğü gibi seyrek de olsa *şu* adılı da artgönderimsel öge niteliği taşıyabilmekte ve *bu/ol* adılları yerine de kullanılabilmektedir.

-dAn berü ulacı, ayrılma durumu ve *berü* ilgeciyle birleşmiş bir ulaçtır ve nedenin kaynağını/sonucun başlangıcını gösterir. Böylelikle *şundan berü*, sonuçta gerçekleşen eylemle bir önceki olay arasında nedensellik bağı kurar.

[299] ***Neçe kim bu düşi gördüm, şundan berü*** *ʿaḳlum uṣṣum dėre bilmen (DK, 23b/5).*

"Ne vakit ki bu düşü gördüm, ondan beri aklımı usumu toplayamıyorum."

4.1.2.1.2.2.3.2. *andan soŋra*

Andan sonra, dilsel bağlamda daha önce belirtilen görece uzak bir tümceye gönderimde bulunan, tümceler arasında zamansal sonralık, nedensellik ve koşul ilişkisi kuran bağlaç işlevli bir birimdir. *Andan sonra* bağlaçlığındaki *andan* adılı, *ol* adılının ayrılma durumu eki almış biçimidir ve kendinden önceki tümceye gönderimde bulunur. İncelenen bazı yapıtlarda *andan* ve *andın* sözcüklerinin de *andan soŋra* ile eş işlevde kullanılıp zamanda ardışıklık ve nedensellik bildirdiği belirlenmiştir (bkz. andan). *-dAn sonra* ulacı, tümceye sonralık ilişkisi katar. Önceki ve sonraki tümce arasında kimi zaman nedensellik ilişkisi bulunur. Bu durumda zaman ve neden anlamı birbirine girmiş biçimde karşımıza çıkar. Ayrıca belirlenen bazı örneklerde [300 ve 301] zaman, neden, koşul anlamı birlikte verilmiştir.

[300] ***Cānvarlar serveri aṣlandur. Anuŋıla daḫı oyun göstersün, kızı andan soŋra verelüm (DK, 93b/6).***

"Canavarların başı aslandır. Onunla da oyun göstersin, ondan sonra kızı verelim."

[301] ***Yene ḳartaşı oġlı eydür: "Cānvarlar serhengi devedür. Anuŋıla daḫı oyunın oynasun" dedi, "andan soŋra kızı verevüz" dedi (DK, 94b).***

"Yine kardeşi oğlu 'Canavarların başı devedir. Onunla da oyununu oynasın, ondan sonra kızı veririz.'dedi."

[302] ***şoloḳ sāʿat aŋa bir yıldırım irdi ve anı göyündürdi kim andan şoŋra*** *anuŋ hîç eseri belürmedi andan şoŋra aṣḥābu'r-ressi daḫı azdılar ve peyġāmbarların depelediler (KE, 309/1).*

"O saat ona bir yıldırım ulaştı ve onu yaktı, ondan sonra onun hiç izi kalmadı. Ondan sonra Ashabu'r-Ressi de azdılar ve peygamberlerini tepelediler:"

4.1.2.1.2.2.3.3. *andan/bundan/şundan ötürü*

Andan ötüri, metinsel bağlamda daha önce verilen görece uzak bir neden tümcesine gönderimde bulunan "ondan ötürü, ondan dolayı, o nedenle" işlevleri barındıran bağlaç işlevli bir birimdir. *Andan ötüri* bağlaçlığı, ol adılı, ayrılma durumu ve ötüri ilgecinin birleşmesiyle oluşmuştur. Andan sözcüğü *ol* adılının ayrılma durumu almış biçimidir ve kendinden önceki tümceye gönderme yapan görece uzak artgönderimsel bir işaretleyicidir. *Ötüri* ilgeci kendinden önce *-dAn* ayrılma durumu ekini istem olarak alır ve nedensellik ilişkisi kurar (bkz. 4.1.2.1.1.1.6. *ötürü*).

Andan ötüri, "ondan dolayı, o yüzden, ondan ötürü" bağlaçlıklarıyla aynı işlevdedir. Nedensellik ilişkisinde nedenin kaynağına göndermede bulunur, sonuç tümcesindeki bilgiye odaklı bir ifade söz konusudur.

[303] *İy şâh bilesin kim ben bu işi* ***andan ötürü*** *eyledüm* (KVH, 11a-4)

"Ey şah bilesin ki ben bu işi ondan ötürü yaptım."

[304] ***Nūh aŋa ḳorḳaḳlıḳ duʿa ḳıldı andan ötürü*** *sak oldı (KE, 110/14).*

"Nuh ona korkaklık duası etti, ondan ötürü tetikte oldu."

[305] *Ol su köpüginden yiri yaratdı evvel yir kim su üstünde belürdi Mekke yiriyidi pes* ***taŋrı taʿala ḳalan yiri anuŋ altında döşedi andan ötürü*** *Mekkeye Ümmü'l-kurā dindi (KE, 5/12).*

"O su köpüğünden yeri yarattı, önce yer ki su üstünde belirdi, Mekke yeriydi. Sonra tanrı teala yeri onun altında döşedi, ondan ötürü Mekke'ye Ümmü'l-kura dendi."

[306] ***melekü'l-mevt el urdı yirüŋ dört bucaġından cümle yir yüzinüŋ yoḳarġı ḳatından çorağından balçıġından ḳızılından ḳarasından ve ağından yazısından ve ṭaġından bir avuç aldı pes andan ötürü*** *ādem oğlanı kiminüŋ ḫulḳı eyü kiminüŋ yavuz kimi ṣālih kimi ẓālim kimi görklü kimi çirkin* ***ve andan ötürü*** *ṣūretleri daḫı beŋizleri birbirinden ayruḳsı oldı (KE, 44/13).*

"Ölüm meleği el vurdu, yerin dört tarafından bütün yeryüzünün yukarı katından, çorağından, balçığından, kızılından, karasından, akından, yerinden, dağından bir avuç aldı. Ondan ötürü insanoğlu iyi, kötü, uyumlu, zalim, güzel ve çirkin. Ve ondan ötürü yüzleri, benizleri birbirinden farklı oldu."

[307] ***ʿazrā'il ol ṭoprağı yoḳaru aġdurdı taŋrı buyurdı kim anı yoġurḳıl acı ve datlu ve şūr suyıla pes yoġurdı ḫamir ḳıldı andan ötürü*** *ādem oğlanı ḫulḳı birbirinden ayrıḳsıdur (KE, 45/1).*

"Azrail o toprağı yukarı çıkardı. Tanrı ona yoğurmasını buyurdu. O da acı, tatlı ve tatlı suyla yoğurdu ve hamur yaptı. Ondan ötürü insanoğlu halkı birbirinden farklıdır."

Bundan ötürü, metinsel bağlamda daha önce verilen görece yakın bir neden tümcesine gönderimde bulunan "bundan ötürü, bundan dolayı, bu nedenle" işlevleri taşıyan bağlaç işlevli bir birimdir. *Bundan ötürü* bağlaçlığı, *bu* adılı, ayrılma durumu ve *ötürü* ilgecinin birleşmesiyle oluşmuştur. Bundan sözcüğü *bu* adılının ayrılma durumu almış biçimidir ve kendinden önceki tümceye gönderme yapan görece yakın artgönderimsel bir işaretleyicidir. *Ötüri* ilgeci kendinden önce *-dAn* ayrılma durumu ekini istem olarak alır ve nedensellik ilişkisi kurar.

Bundan ötürü, nedensellik ilişkisinde nedenin kaynağına göndermede bulunur, sonuç tümcesindeki bilgiye odaklanır.

[308] *eytdi yâ yûsuf taŋrıdan bil bu işi / ḳardaşlaruŋ ḳılmaya yavuz işi //* ***uşbu iş kim geldi saŋa eyle bil / bundan ötrüdür*** *çalaba secde ḳıl (YZ, 122).*

"Yusuf bu işi tanrıdan bil, kardeşlerin bu kötü işi yapmaz. Bundan ötürü sen tanrıya secde et."

[309] ***Ādemüŋ gevdesi ḳırḳ yıl yatmışdı ol ḳırḳ yıl içinde üstine ġayġu yağdı ṣoŋra bir yıl anuŋ üstine şāẕılıḳ yağdı pes bundan ötürü*** *anuŋ zürriyeti içinde kayġu çok olup soŋı şāzılık olur (KE, 46/11).*

"Ademin gövdesi kırk yıl yatmıştı, o kırk yıl içinde üstüne kaygı yağdı sonra bir yıl onun üstüne mutluluk yağdı. Sonra bundan ötürü onun soyu içinde kaygı çok olup sonu mutluluk olur."

Şundan ötürü, metin bağlamında daha önce verilen bir neden tümcesine gönderimde bulunan "bundan ötürü, bundan dolayı, bu nedenle" işlevleri taşıyan bağlaç işlevli bir birimdir. *Şundan ötürü* bağlaçlığı, *şu* adılı, ayrılma durumu ve *ötürü* ilgecinin birleşmesiyle oluşmuştur. Eski Anadolu Türkçesinde *şu* adılı, çoğunlukla öngönderimsel söylem ögesi olmasına rağmen belirlediğimiz örnekte artgönderimsel nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla ş*undan ötürü*, nedensellik ilişkisinde öncesinde verilen nedenin kaynağına göndermede bulunur, sonuç tümcesindeki bilgiye odaklanır.

[310] *Nūḥ bildi kim ḳamu iller ġarḳ olmış pes* ***Nūḥ aŋa iminlik duʿāsın ḳıldı şundan ötürü*** *evlere yakışdı* (KE,111/1).

"Nuh bütün illerin boğulduğunu bildi. Sonra Nuh ona eminlik duasını etti, bundan ötürü evlere yakıştı."

[311] ***Ol senüŋ taŋrıŋa inanmaz andan ayruġa dapar şundan ötürü*** *Baʿal saŋa kakıdı (KE, 528/12).*

"O senin tanrına inanmaz, ondan başkasına tapar. Bundan ötürü Baʿal sana kızdı."

4.1.2.1.2.2.3.4. *anuŋçün*

Anuŋiçün, dilsel bağlamda daha önce verilen bir tümceye ardıl göndermeler içeren "onun için, o sebeple, o yüzden" işlevlerine sahip bağlaç işlevli bir birimdir. *Anuŋiçün, ol* adılı, tamlayan durumu eki ve *içün* ilgecinin birleşmesiyle oluşmuştur.

Belirlenen örneklerde, neden tümcesine *ol* adılı ile ardıl gönderimde bulunulmuş, nedensellik ilişkisi ise *içün* ilgeciyle sağlanmıştır (bkz. 4.1.2.1.1.1.4. *içün*). *Anuŋiçün* sözcük öbeği, Eski Anadolu Türkçesinde *anuŋiçün* ve *anuŋ-ıçun* biçimlerinde görülebilir.

[312] ***Kendü cânuñ terkini kılmaduŋ/ Anuŋ-ıçun*** *bir haber bilimedüŋ* (MT, 4206).

"Kendi canını terk edemedin, onun için bir haber bilemedin."

[313] ***Ḳalḳubanı yerüŋden turduguŋda, ala gözlü beg yigitleri yanuŋa salmaduŋ, adı bellü beglerile sen yortmaduŋ, beş akçalu ʿulufeciler yoldaş etdüŋ, anuŋiçün*** <u>*ol ḳalʿayı sen alımaduŋ*</u> (DK, 106a).
"Kalkıp yerinden doğrulduğunda, ala gözlü bey yiğitleri yanına getirmedin, adı belli beylerle sen at koşturmadın, beş akçeli süvarileri yoldaş ettin, onun için o kaleyi sen alamadın."

[314] *Oġul, babaŋ ṣaġdur amma, söylem[eg]e ḳorḫarıdum,* ***kāfire varasın, gendüzüŋi üzesin, helak olasın, anuŋiçün*** <u>*saŋa demezidüm, canum oġul*</u>*!* (DK, 143b).
"Oğul, baban sağ ama sana söylemeye korkardım. Kâfire varıp kendini üzersin, yok olursun diye sana demezdim, canım oğul."

[315] *suçlu benüm dėdi hiç utanmadı / ʿâşıḳ-ıdum dėr* ***sözümi ṭutmadı // anuŋ-içün*** <u>*urdum anı zindâna*</u> */ sever-idüm bola ki eytdüm döne* (YZ, 746).
"… Aşıktım dedi ama sözümü tutmadı, onun için onu zindana attım."

[316] *birbirine ḫaber vėrürler bunlar /* ***eyle sanur ʿazîz bizde altun var // anuŋ-içün*** <u>*tîmâr ėder bu bize*</u> */ yoḫsa baḳmaya-y-ıdı yüzümüze* (YZ, 967).
"… Bizde altın olduğunu sanar, onun için bu bize hizmet eder."

[317] ***soŋra çirkîn iyi tuydum ben yine / anuŋ-içün*** <u>*ağladum döne döne*</u> (YZ, 1002).
"Sonra ben yine çirkin bir koku duydum, onun için döne döne ağladım."

Bu yapı Türkiye Türkçesinde "onun için" biçiminde yaşamını sürdürmektedir. *Onun için* bağlaç işlevli birimi, nedensellik ilişkisini birinci önermede neden içeriğini doğrudan ve açıkça bildirerek işaretler (Oturakçı Orbay, 2020, sy. 94).

4.1.2.1.2.2.3.5. *bu sebeb birle*

Bu sebeb birle, kendinden önce belirtilen bir nedene göndermede bulunan bağlaç işlevli bir birimdir. Bu işaret sıfatı, sebeb adı ve birle'nin birleşmesiyle oluşur.

Günümüzde "bu nedenle, bu sebeple, bu yüzden" bağlaçlarıyla karşılanır. *Bu sebeb* söz öbeği, görece yakın bir artgönderimsel nedeni işaretlemiştir. Tümcede nedensellik *birle* ile sağlanmıştır.

[318] ***ḳaçan kim bir kişinüŋ eceli gele ve ʿömri dükene anuŋ adı bu levḥ içinde bir ḥalḳa gibi olur.*** *Ve eceli gelen kişileri* ***bu sebeb birle*** *bilürin, andan benüm fermānumda ferişteler vardur, anlara buyururın.* (SK, 13b/1).

"Ne zaman ki bir kişinin eceli gelse ve ömrü tükense onun adı bu levha içinde bir halka gibi olur. Ve eceli gelen kişileri bu nedenle bilirim, ondan sonra benim fermanımda melekler vardır, onlara sunarım.

4.1.2.1.2.2.3.6. *bunun üzerine*

Bunun üzerine, metinsel bağlamda daha önceki bir bilgiye görece yakın ardıl bir göndermede bulunan ve "bundan dolayı, bundan ötürü" işlevleriyle kullanılan bağlaç işlevli bir birimdir. *Bunun üzerine, bu* adılı, tamlayan durumu eki ve *üzerine* ilgecinin birleşmesiyle oluşmuştur. Tümcede *bu* adılı, neden tümcesine göndermede bulunur; *üzerine* ilgeci nedenin doğurduğu sonucu verir.

Eski Anadolu Türkçesindeki bu yapı, Türkiye Türkçesinde de varlığını sürdürmektedir. Banguoğlu (2004) *bunun üzerine* bağlaçlığına, iki tümcede birinin diğer tümcenin sonucu olduğunu gösteren sonuç bağlamları içinde yer verir ve sebep bağlamlarının tersine bir işleyişi olduğunu aktarır (sy. 392). Oturakçı Orbay (2020), koşullu nedenleyiciler başlığı altında birinci önermenin koşullu nedene bağlı olarak gelişen sonucunu gösteren bağlaç işlevli birimlerinde değerlendirir. Koşullu nedene bağlı olarak gerçekleşen birinci önerme, bunun üzerine bağlaç işlevli birim aracılığıyla sonuç bildiren ikinci önermeye bağlanır. (sy. 108).

[319] ***Ḳalın Oġuz begleri yüz göye tutdılar, el ḳaldurub duʿā eylediler: "Allāh teʿālā saŋa bir oġul versün" dediler. … Ḳalın Oġuz begleri el ḳaldurdılar duʿa eylediler: "Allāh teʿālā saŋa da bir ḳız vere" dediler. … Bunuŋ üzerine*** *bir ḳaç zemān gėçdi, Allāh teʿālā Bay Büre Bege bir oġul, Bay Bîcān Bege bir ḳız verdi (DK, 36b).*

"Kalın Oğuz Beylerinin dua etmeleri üzerine Allah Teâlâ Bay Büre Bey'e bir oğul, Bay Bican Bey'e bir kız verdi."

[320] ***yuḳarudan ün geldi ṣabr eylegil / elli yıldan ṣoŋra gelgil istegil*** *// bulasın istedügüŋ gire ele bunı eşidür ḫoca girür yola //* ***bunuŋ üzre*** *çünki elli yıl olur / ol ḫoca ol kuyuya yana gelür (YZ, 182).*

"Yukarıdan sabır eyle ve elli yıldan sonra gel, iste sesi geldi. … Bunun üzerine elli yıl geçince hoca o kuyuya tekrar döner."

4.1.2.1.2.2.4. Ki/Kim Bağlacıyla Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler

Ki/kim bağlacıyla oluşan bağlaç işlevli birimler, farklı öbeklerin üzerine *ki/kim* bağlacının gelmesiyle oluşur. *Ol/bu/şu* adılının ilgeçli çekimlerinden *anuŋçün ki, bundan ötürü kim, şunuŋ üzere kim* bağlaçlıkları; çekimli eylemlerle *bola(y) ki, ola kim* bağlaçlıkları, ol adılının üzerine vaktin sözcüğünün gelmesiyle *ol vaḳtin kim* bağlaçlığı ve *eyle* ile birlikte eyle kim bağlaçlığı oluşur.

Eski Anadolu Türkçesinde *ki/kim* bağlacıyla oluşan bağlaç işlevli birimler: *anuŋçün ki, bola(y) ki, bundan ötürü kim, eyle kim, ola kim, ol vaḳtin kim, şunuŋ üzere kim* bağlaçlıklarıdır.

4.1.2.1.2.2.4.1. *anuŋçün ki*

Anuŋçün ki, *ol* adılı, tamlayan durumu eki, *içün* ilgeci ve *ki* bağlacının birleşmesiyle oluşmuştur. *Anuŋçün bağlacı,* artgönderimsel söylem ögesi olarak kullanılırken üzerine *ki* bağlacının gelmesiyle öngönderimsel bir söylem ögesi işlevini üstlenir. *Anuŋçün ki* yapısı belirlenen örnekte, "şunun içindir ki" yapısına denk bir kullanımla öngönderimsel bir söylem ögesi olarak kullanılmış ve metinde sonuç tümcesinden sonra verilecek yeni bir bilgiye göndermede bulunmuştur. *Ki* bağlacı hem nedeni pekiştirme hem de yan tümceyle temel tümcenin sırasını değiştirme etkisi göstermiştir.

[321] *Geçeninden otuz üç akça alurıdı, geçmeyeninden döge döge kırk akça alurıdı. Bunı neçün böyle ederidi?* ***Anuŋçün ki "Menden deli menden güçli er varmıdur ki çıḳa menümile savaşa!" deridi*** *(DK, 79b).*

"Geçenden otuz üç akçe, geçmeyenden döve döve kırk akçe alırdı. Bunu niçin böyle ederdi? Şunun için ki 'Benden deli benden güçlü er var mıdır ki çıkıp benimle savaşsın.' derdi."

4.1.2.1.2.2.4.2. *bola(y) ki*

Bol- eylemi istek kipiyle çekimlenmiş ve *ki* bağlacıyla tümceler arasında bağlantı kurmuştur. *Bola(y)* çekimi tümceye olasılık anlamı katmıştır. Böylece *bola(y) ki* yapısı olası ereksel nedensellik bildirmiştir (bkz. 4.1.2.1.2.2.4.5. *ola kim*)

[322] *eytdiler yûsuf bizi daḫı dile* / ***bola ki mâlik sözüŋ ḳabûl ḳıla*** *(YZ, 753).*
"Malik sözünü olur ki kabul eder, Yusuf 'a Malik'ten bizi [affetmesini] dile, dediler."

[323] *korkutġıl bunı bu dem vur zindâna* / ***bu yavuz işden bolay ki bu döne*** *(YZ, 551).*
"Bunu korkut, şimdi zindana at, böylece belki bu kötü işten döner."

[324] ***bolay ki âhum göre*** *esirgeye* / *özi göyne baŋa bir kez söyleye (YZ, 879).*
"Belki ahımı görür ve beni korur, yüreği acır ve bana bir kez söyler."

4.1.2.1.2.2.4.3. *bundan ötürü kim*

Bundan ötürü kim, metin bağlamında daha önce verilen bir neden tümcesine gönderimde bulunan "bundan ötürü ki, bundan dolayı ki, bu nedenle ki" işlevleri taşıyan bağlaç işlevli bir birimdir. *Bundan ötürü kim* bağlaçlığı, *bu* adılı, ayrılma durumu eki, *ötürü* ilgeci ve *kim* bağlacının birleşmesiyle oluşmuştur. (bkz. 4.1.2.1.1.1.6. *ötürü,* 4.1.2.1.2.2.3.3. *andan/bundan/şundan ötürü*).

[325] ***Muḥammedi Muṣṭafâ bularuŋ ḫulḳın ḫulandı ve edebin edeblendi taŋrı taʿalâ anuŋ ḫulḳın ögdi ve inneke leʿalâ ḫuluḳin ʿaẓîm didi pes bundan ötürü kim*** *taŋrı anuŋ ḫulḳını ögdi (KE, 3/1).*
"Muhammet Mustafa bunların huyunu huy edindi ve edebini edeplendi. Tanrı teala onun huyunu övdü ve 'Şüphesiz sen, pek büyük bir ahlâk üzerindesin.' dedi. Bundan ötürü ki tanrı onun huyunu övdü."

4.1.2.1.2.2.4.4. *eyle kim*

Eyle kim, bağlamda daha önceki bir neden tümcesine ön gönderimde bulunur ve sıralı tümceye çevrildiğinde *-dığı için* yapısına benzer bir işlevde kullanılır. Belirlenen örnekte yan tümce, bir dilekte bulunmanın nedenini verir.

[326] ***Eyle kim men çekerem göz buŋunı***, *heç yigide vermesün Ḳadir Tangrı göz buŋunı (DK, 117b).*

"Ben göz acısını çektiğim için kadir tanrı hiçbir yiğide göz acısını vermesin."

4.1.2.1.2.2.4.5. *ola kim*

Ol- eylemi istek kipiyle çekimlenmiş ve *kim* bağlacıyla tümceler arasında bağlantı kurmuştur. *Ola* çekimi tümceye olasılık anlamı katmıştır. Böylece *ola kim* yapısı olası ereksel nedensellik bildirmiştir. (bkz. 4.1.2.1.2.2.4.2. *bola(y) ki*)

[327] *Oğlana ḳorḫınç ḫaberler vereyim*, ***ola kim getmeye döne*** *(DK, 89b).*

"Gitmeyip dönmesi için oğlana korkunç haberler vereyim."

4.1.2.1.2.2.4.6. *ol vaḳtin kim*

Ol vaktin ki yapısı, eş/art zamanlılık bildiren gönderimsel bir söylem ögesidir. Belirlenen tümcede *-ınca* ve *-dığında, -dığı zaman* yapılarıyla aynı işlevde kullanılır. Verilen zaman aynı zamanda nedenin başladığı/sürdüğü/bittiği ve sonucun gerçekleştiği zamanı işaretler.

[328] ***yûsuf ol vaḳtin ki gördi atasın*** */* *âzâd ėtdi ḳullarınuŋ ḳamusın (YZ, 1417).*

"Yusuf babasını görünce/gördüğünde bütün kullarını azat etmişti."

4.1.2.1.2.2.4.7. *şunuŋ üzere kim*

Şunun üzere kim, metinsel bağlamda daha önceki bir bilgiye ardıl bir göndermede bulunan ve "bundan dolayı, bundan ötürü" işlevleriyle kullanılan bağlaç işlevli bir birimdir. *Şunun üzere kim, bu* adılı, tamlayan durumu eki, *üzere* ilgeci ve kim bağlacının birleşmesiyle oluşmuştur. Eski Anadolu Türkçesinde şu, genellikle ön gönderimsel söylem ögesi olarak görülürken belirlenen örnekte art gönderimsel söylem ögesi durumundadır.

[329] *mūsā eydür imdi göster kim bulam / ḳıyāmetde saŋa şefāʿat ḳılam //* ***ḳarı gösterdi yûsufuŋ tâbûtın / şunuŋ üzre kim*** *ḳıla şefâʿatin (YZ, 1520).*

"Kadın Yusuf'un tabutunu gösterdi, bunun üzerine şefaat kılsın."

4.1.2.2. Anlamlı Sözlüksel Nedensellik İşaretleyicileri

Sözlükbirimler, soyut bir üst gönderim taşır ve bir bağlam içinde somut biçimleri, farklı görünümler sergileyebilir (Sebzecioğlu, 2017, s. 124). Eski Anadolu Türkçesinde anlamlı sözlerden oluşan nedensellik işaretleyicileri, *adlar, belirteçler* ve *eylemler*dir.

4.1.2.2.1. Ad ve Ad İşlevli Birimler

Adlar, dil bilgisel olarak canlı ve cansız varlıkları, duygu ve düşünceleri, çeşitli durumları bildiren sözcüklerdir (GTS). Adlar, anlamlı sözcükler olmasına rağmen nedensellik ilişkisinde neden ifadesini taşıyan bir birim işlevi görür. Adların kendi anlam özellikleri ve adın işaretlediği neden tümcesi/sözcüğü farklı nitelikler taşıyabilir. Örneğin; *bahane* sözcüğü, olumsuz ve öznel çağrışım değeri taşıyan bir sözcüktür. Ancak, kişinin algısının dayandığı neden tümcesi kendi içinde yansız yargı taşıyabilir. Örnek [330]'da *ol ḳuşaḳ* tek başına yansızken *bahane* sözcüğüyle geçerliliği kabul edilmeyen, uydurma bir neden durumuna düşer.

Uluçay (2014), Türkiye Türkçesinde nedensellik yapılarında *neden, sebep, unsur, faktör, etmen* ve *etken* adlarının neden işaretleyicisi olarak kullanıldığını ve kullanım sıklığının verilen sıraya göre çoktan aza doğru gittiğini belirtir (sy. 46).

Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik tümcelerinde neden işaretleyicisi olarak *bahâne, hikmet, ḳasd/maḳṣud, maʿnâ, ne, neden, sebeb* ve *vech* sözcükleri kullanılmıştır. Nedensellik ilişkili tümcelerde adlar, neden tümcesinin yerini açık ya da örtük biçimde tutan sözcüklerdir. Neden tümcesi kimi örneklerde açıkça ifade edilirken kimi örneklerde uzak bir eylem ya da durumu sezdirmeyi amaçlar.

4.1.2.2.1.1. *bahâne*

Bahâne sözcüğü Farsçadan alıntılanan ve Güncel Türkçe Sözlük'te "Bir şeyin gerçek sebebi gizlenerek ileri sürülen uydurma sebep" olarak tanımlanan ad soylu bir sözcüktür. Çağrışımsal olarak okuyucu/dinleyici için geçersiz bir neden anlam taşıdığı için olumsuzluk; konuşurun algı, istek, niyet ve gözlemine dayandığı için öznellik içerir. Nedensellik ilişkisinde, *bahane* sözcüğünün gönderimde bulunduğu ifadeyi (nesnel yargı taşısa bile) öznelleştirir.

[330] *Yaʿḳūb eyitdi eger ol eyle işledise çare ḳalmadı anı saŋa ısmarlamaḳdan artuḳ* ***ol ḳuşaḳ bahānesiyile*** *ʿavrat Yūsufı aldı (KE, 275/15).*

"Yakup 'Eğer o öyle yaptıysa onu sana ısmarlamaktan başka çare kalmadı.' dedi. O kuşak bahanesiyle kadın Yusuf'u aldı."

[331] *Pes gönüldügüŋüzden ṣoŋra* ***ol bahāneyile*** *girü getürevüz* (KE, 272/15).

"O halde siz yüzünüzü döndürdükten sonra o bahaneyle geri getiririz."

[332] *Taŋrıya gizlü ḳulluḳ ḳılurdı şöyle kim* ***ḥācet baḥānesine*** *evinden çıḳardı (KE, 392/8).*

"Tanrıya gizli kulluk ederdi. Şöyle ki ihtiyaç bahanesiyle evinden çıkardı."

4.1.2.2.1.2. *ḥikmet*

Hikmet sözcüğü, Güncel Türkçe Sözlük'te "Tanrı'nın insanlar tarafından anlaşılamayan amacı, gizli sebep." olarak tanımlanmıştır. Arapçadan alıntılanmış ve dini olarak ulvî değerler yüklenmiş ad soylu bir sözcüktür. Belirlenen örneklerde bağımlı değişken olan sonucun, tanrının gerçekleştirdiği eylemlerden dolayı ortaya çıktığı aktarılır. Bu yönüyle inanışa dayalı öznel bir nitelik taşır.

[333] *Taŋrı taʿālā geçmiş peyġambarları ve öŋdünki ümmetler ḫabarın Muḥammed Muṣṭafā üzere ḳıṣṣa ḳıldugı* ***biş ḥikmetden ötürüyidi*** *(KE, 1/12).*

"Tanrı Teâlâ geçmiş peygamberleri ve önceki ümmetler haberini Muhammet Mustafa üzere anlatması beş gizli nedenden ötürüydü."

[334] *Erenler gün geçdükçe ve yaşadukça beŋzi ḫoş olup ve görki artdığınuŋ ḥikmeti oldurur kim* ***Ādem peyġambar ṭopraḳdan yaradıldı ve ṭopraḳ gün geldükçe yiŋilenür ve tāze olur*** *(KE, 50/11).*

"Erenlerin gün geçtikçe ve yaşadıkça benzi hoş olması ve güzelliğinin artmasının nedeni şudur ki Adem peygamber topraktan yaratıldı ve toprak gün geçtikçe yenilenir ve taze olur."

[335] *Taŋrı taʿālā ādem peyġāmbarı uçmaḳdan çıḳarduġınuŋ ḥikmeti oldı kim* ***ādemüŋ bilinde veliliğe ve uçmağa yaramaz varıdı çün anları anuŋ bilinden çıḳardı gerü*** *(KE, 55/14).*

"Tanrı Teâlâ'nın Âdem peygamberi cennetten çıkarmasının nedeni şuydu ki Âdem'in belinde veliliğe ve cennete yaramaz şeyler vardı, onları belinden geri çıkardı."

4.1.2.2.1.3. *ḳaṣd / maḳṣud*

Ḳaṣd ve *maḳṣud* sözcükleri, Arapçadan alıntılanan, istek, niyet ve amaç bildirmede kullanılan ad soylu sözcüklerdir. Metne göre konuşura bağlı bir durum olduğu için öznel nedensellik bildirir. Neden yargısı yalnız başına nesnel bir nitelik taşısa bile ḳaṣd / maḳṣud sözcükleriyle öznelleşir.

[336] *ʿazrâ'il eydür <u>cânını almadum</u>* ***/ cânın almaḳ ḳaṣdın aŋa ḳılmadum*** *(YZ, 1214).*

"Azrail, 'Canını almadım.' dedi. Canını almak amacıyla ona bir şey yapmadım."

[337] *atasından nice alduḳların /* ***öldürmek ḳaṣdı*** *<u>bunlar ḳılduḳların … yazdurdı.</u> (YZ, 1064).*

"Babasından nasıl aldıklarını, öldürmek için bunların yaptıklarını … yazdırdı."

[338] *bildi yûsuf bunlaruŋ n'ėttügini /* ***öldürmege ḳaṣdın*** *<u>bunlar ėtdügini</u> (YZ, 75).*

"Yusuf bunların ne ettiğini, öldürmek için bunları ettiğini bildi."

[339] *yûsuf eydür nite <u>urduŋ bu adı</u>* ***/ maḳṣûdın eyt uşbu işüŋ ne idi*** *// <u>vėrdüm ad üçünciye yûsuf dėyü</u>* ***/ maḳsûdum seni aŋam unutmayu*** *(YZ, 1125).*

"Yusuf, '[Çocuklarına] bu adı neden koydun? Bu işte amacın neydi? Söyle.' der. Üçüncüye Yusuf adını verdim, amacım seni anmaktı, unutmayayım."

[340] *<u>yûsuf mıṣıra müşebbek kılmış-ıdı</u> / ḫalḳı ḳamu bir yola dėrmiş-idi //* ***maḳsûdı ol-ıdı ki ḳardaşları / geleydi yûsuf göreydi anları*** *(YZ, 937).*

"Yusuf Mısır'a müşebbek yapmıştı, bütün halkı yola toplamıştı. Yusuf'un amacı kardeşleri geldiğinde onları görmekti."

4.1.2.2.1.4. *maʿnâ*

Maʿnā sözcüğü, bir şeyden anlaşılan şeyi veya bunun anımsattığı şeyi ifade eden ve Arapçadan alıntılanan ad soylu bir sözcüktür. İncelenen metinde belirlenen tek örnekte bir sonucun hangi kaynağa dayandığını gösteren neden ifadesine gönderimde bulunur.

[341] ***Aġ şaḳallu ḳara şaḳallu yigitlerüŋ cānın çoġ almışam.*** *sakalum ağarduġınuŋ* ***maʿnāsı budur*** *(DK, 81a).*
"Ak sakallı kara sakallı yiğitlerin canını çok aldım, sakalımın ağarmasının nedeni budur."

4.1.2.2.1.5. *ne*

Ne sözcüğü, neden ifadesini taşıyan ya da soran ad/adıl işlevli bir birimdir. Türkçede ad, adıl, sıfat, belirteç işlevlerinde kullanılır. Eski Anadolu Türkçesinde "niçin, nasıl, hangi" anlamlarıyla gerçek soru bildirmede, "her ne" anlamında ve olumsuz yargı çağrıştırmada kullanılır (Oturakçı, 2012, s. 26).

[342] *Pes bu gavgâ vü urışmak* ***ne-y-idi / Cümle dilin bilmedüginden-idi*** *(GN, 642).*
"Bu kavga ve vuruşmak nedendi? Halkın dilini bilmediğindendi."

[343] *eytdiler gülmek* ***nedür*** *ėt belgülü / yine niçün aġladuŋ zârî ḳılu // yaʿḳûb eydür* ***çünki baḳdum ben size / tatlu iyi geldi hem sizden bize*** *(YZ, 999).*
"Gülme nedenin nedir, anlat. Yine niçin ağladın?' dediler. Yakup 'Size bakınca sizden bize tatlı bir koku geldi.' der.

[344] *Dogru yol varanlara nedür sebeb / Azanuñ azmagı* ***ne'ymiş*** *iy ʿaceb (KE, 1348).*
"Doğru yola varanlara sebep nedir? Azanın azmasının nedeni nedir?"

4.1.2.2.1.6. *neden*

Neden sözcüğü, Türkçede *ad* ve *belirteç* olarak kullanılır. (bkz. belirteçler/neden). *Türkçe Sözlük (2005)*'te *ad* olarak tanımı "*Bir olayı ve durumu gerektiren, doğuran başka olay veya durum, sebep*" biçiminde yapılmıştır (s. 1463). Türkiye Türkçesinde *ad* kullanımı *sebep* sözcüğüyle aynıdır ve birbirinin yerine kullanılabilir. Ancak *neden*

sözcüğü, Eski Anadolu Türkçesinde "nedeni nedir?" ifadesiyle görülür ve belirlenen örneklerde *neden* sözcüğünün yerine *sebep* sözcüğü getirilemediği görülmektedir.

[345] ***Sendenmidür bendenmidür**; Tangrı teʿālā bize batman oġul vėrmez*, ***nedendür**? (DK, 8b).*
"Senden midir, benden midir: Tanrı teala bize batman oğul vermez, nedeni nedir?"

[346] *yûsuf sorar aŋa kim n'oldı saŋa / aġlamaġuŋ* ***nedendür*** *bir eyt baŋa (YZ, 1081).*
"Yusuf ona 'Sana ne oldu?' diye sorar. 'Ağlamanın nedeni nedir? Bana söyle. // [Kurt yiyen kardeşinin hasreti içini yaktığı için ağlar]'"

[347] *mîşelüm eydür ne aġlarsın dėgil / aġladuġuŋ* ***nedendür*** *bir söylegil // döndi eydür* ***ḳardaşum vardı benüm / yûsuf adlu saŋa beŋzerdi cânum*** *(YZ, 1097).*
"… Ağlamanın nedeni nedir? …"

4.1.2.2.1.7. *sebeb*

Sebep sözcüğü "*Bir şeyin olmasına veya belli bir hâlde bulunmasına yol açan şey*" olarak tanımlanmaktadır (TS, 2005, s. 1717). *Neden* sözcüğü ile eş anlamlıdır, ancak belirteç olarak kullanılmaz. Deneyimlerin, yaşanan, gözlenen eylem ya da durumların nedenini, kaynağını gösterir ve neden tümcesinin yerini tutar.

[348] *Aġladuġuŋa* ***sebeb ne****? ...* ***Yarınki gün zemān dönüb ben ölüp sen ḳalıcak tācum taḫtum saŋa vermeyeler deyü şoŋumı aŋdum aġladum, oġul*** *(DK, 64a).*
"Ağlamanın sebebi ne?"

[349] *Bilmezmisin nėçün gelmediler? **Ėvüŋ yaġmalatduġuŋ dem Taş Oġuz bile bulınmadı. Sebeb oldur** (DK, 148a).*
"Niçin gelmediler? Bilmez misin? Evini yağmalattığın zaman Dış Oğuz bile yoktu. Sebep odur."

[350] *Ṣaġuŋa baḳduŋ, ḳaṣ ḳaṣ güldüŋ, ṣolına bakduŋ, çok sevindüŋ, karşuŋa bakduŋ, beni gördüŋ, agladuŋ.* ***Sebeb*** *nedür? (DK, 64a).*

"… Karşına baktın, beni gördün, ağladın. Sebep nedir?"

[351] *Tangrı teʿālā bize batman oġul vėrmez, nedendür? ... Ḫān kızı,* ***sebebi*** *nedür? Deġil maŋa (DK, 9a).*

"Tanrı Teâlâ bize batman bir oğul vermez, nedendir? ... Han kızı sebebi nedir? Bana söyle."

[352] *Niçe müddet bela dartdı ve ol* ***sebeb*** *neyidi (KE, 331/4).*

"Ne kadar zaman bela çekti ve o sebep neydi?"

[353] *Dogru yol varanlara nedür* ***sebeb*** */ Azanuñ azmagı neʾymiş iy ʿaceb (KE, 1348).*

"Doğru yola varanlara sebep nedir? Azanın azmasının nedeni nedir acaba?"

[354] *Neden ötürü kaḳıdı ve* ***anuŋ sebebi neyidi*** *(KE, 864/10).*

"Neden ötürü kızdı ve onun sebebi neydi?"

4.1.2.2.1.8. *vech*

Vech sözcüğü "yüz, tarz, sebep, neden, vesile" anlamıyla kullanılan bir addır. (Devellioğlu, 2004, sy. 1141). Yapılan çözümlemede *neden* sözcüğüyle eş anlamda kullanıldığı belirlenmiştir.

[355] *yā Dāvūd eylese ḥaḳ oldur kim senüŋ burnuŋ derisin ve alnuŋ keseler kim senüŋ doḳsan doḳuz ʿavratuŋ var Üriyānuŋ bir ʿavratı var ırılmadın ana savaşa ʿarż eylediŋ tā kim depelendi ve anuŋ ʿavratın evlendiŋ* ***āyetüŋ vechi ve dilegi*** *budurur* (KE, 585/7).

"Onun avradıyla evlendin, ayetin sebebi ve dileği budur."

[356] *Bu ḳıṣṣa cümle ḳıṣṣalaruŋ görklüregi ve yigregidür amma görklürekligi ne* ***vechile****dür iḫtilāf ḳılmışlardur (KE, 217/7).*

"Bu kıssa bütün kıssaların en güzeli ve üstünüdür ama güzelliği nedendir ki anlaşmazlığa düşmüşlerdir."

4.1.2.2.2. Belirteç İşlevli Birimler

4.1.2.2.2.1. Tek Sözcükten Oluşan Belirteç İşlevli Birimler

Nedensellik ilişkisinde kullanılan tek sözcükten oluşan belirteç işlevli birimler: *ne, neçün/niçün, neden, nereden, neye/niye, nişe ve nite* sözcükleridir.

4.1.2.2.2.1.1. *ne*

Ne sözcüğü soru belirteci olarak kullanılmakta, *niçin, neden, hangi sebeple* anlamı vermekte ve nedeni buldurmaktadır. *Ne* sözcüğü tek başına da kendinden sonra nedensellik ilişkisi kuran yapılar alarak da nedeni buldurur. Tümcede neden yan tümcesinin yerini tutan adıl gibi kullanılır.

[357] *ölmekden* ***ne*** *korḳarsın çünki ḥaḳḳa yararsın / bil ki ebedî varsın, bu sözde fâsid daʿvîdür* (YED, 24-2).
"Ölmekten neden korkarsın… ?"

[358] ***"Ne*** *kakırsın baŋa, aġam Kazan?* ***Yoḫsa gögsüŋde yokmıdur îmān? Altı yüz kāfir daḫı menüm üzerüme geldi. İki ḳardaşum şehîd oldı. … Suçum bumıdur?"*** *dedi. (DK, 26a).*
"Bana neden kızıyorsun, Kazan Ağam? …"

[359] *Kāfirler eydür: "****Ne*** *gülersin?" ḳazan eydür: "Mere kāfirler,* ***bu ʿarabayı beşigüm şandum****,* ***sizi yamrı yumrı tadum dāyem şandum****." dedi (DK, 139a).*
"Kafirler 'Neden gülersin?' diye sordu. …"

[360] *yûsuf eydür nitedür babam ḥali / nice oldı ol benden ayrılalı // döndi eydür kim* ***ne*** *sorarsın anı / sen gideli yėre ḳoymadı teni (YZ, 1113).*
"… Onu neden sorarsın? …"

[361] *mîşelüm eydür* ***ne*** *aġlarsın dėgil / aġladuġuŋ nedendür bir söylegil // döndi eydür* ***ḳardaşum vardı benüm / yûsuf adlu saŋa beŋzerdi cânum*** *(YZ, 1097).*
"… Ne ağlarsın? ..."

4.1.2.2.2.1.2. *neçün/niçün*

Niçin belirteci, bir sonucun nedenini sormak için kullanılmaktadır *Niçin* soru belirteci*, hangi amaçla, hangi sebeple, neden, niye* sözcükleriyle karşılanmaktadır (TS, 2005, s. 1473).

Hacıeminoğlu (1992), *neçün, niçün* belirtecini sebep mefhumu arayan soru edatı olarak tanımlar ve *ni+için<ni+üçün* gelişimiyle verir (s. 279). Bu belirteç, Harezm Türkçesinde *ni üçün;* Çağatay Türkçesinde *niçün*; Batı Türkçesinde genellikle *neçün/niçün/neyçün/niçin* bazı örneklerde *neşün/nişün;* Türkiye Türkçesinde *niçin* biçiminde görülür (Hacıeminoğlu, 1992, s. 279).

Eski Anadolu Türkçesinde neçün, niçün biçimlerinde görülmüştür.

[362] *Bilmezmisin **nėçün** gelmediler? Ėvüŋ yaġmalatduġuŋ dem Taş Oġuz bile bulınmadı. Sebeb oldur (DK, 148a).*
"Niçin gelmediler? Bilmez misin? Evini yağmalattığın zaman Dış Oğuz bile yoktu. Sebep odur."

[363] *Geçeninden otuz üç akça alurıdı, geçmeyeninden döge döge ḳırḳ aḳça alurıdı. Bunı **neçün** böyle ederidi? **Anuŋçünki "Menden deli menden güçli er varmıdur ki çıḳa menümile savaşa!" deridi** (DK, 79b).*
"… Bunu niçin böyle ederdi? …"

[364] *eytdiler gülmek nedür ėt belgülü / yine **niçün** aġladuŋ zârî kılu // yaʿḳûb eydür **çünki baḳdum ben size** / tatlu iyi geldi hem sizden bize (YZ, 999).*
"'Gülme nedenin nedir, anlat. Yine niçin ağladın?' dediler. Yakup 'Size bakınca sizden bize tatlı bir koku geldi.' der."

[365] *suçumı benüm bulardan istesün / ellerin **niçün** toġradılar söylesün (YZ, 739).*
"Benim suçumu bunlardan sorsun, ellerini niçin doğradılar, söylesin."

[366] ***niçün** yalan söylersiz siz öginü / yalançılar ṭamuya düşer yanu (YZ, 1306).*
"Siz övünerek niçin yalan söylersiniz, yalancılar cehenneme düşer, yanar."

[367] *Ol ki yavuz hulkı terk itmez **neçün** / Biñ ögüt eydesin işitmez **neçün*** (GN, 1349).

"O kötü huyunu niçin terk etmez. Bin öğüt söylesen, niçin işitmez."

4.1.2.2.2.1.3. *neden*

Neden sözcüğü, sözcük türü olarak hem *ad* hem de *belirteç* göreviyle kullanılmaktadır. *Neden* sözcüğü ile *sebep* sözcüğü eş anlamlı sözcüklerdir (Gencan, 2007, s. 142; Gülensoy, 2011, s. 605). Ancak *sebep* sözcüğü tek başına *belirteç* görevini üstlenmez.

[368] *dâya eydür yâ kızum dön bir bėrü /* ***neden*** *oldı göreyüm beŋzüŋ saru (YZ, 453).*
"Dadı 'Ya kızım beri bir dön, neden benzin sarı oldu? Göreyim.' der."

[369] *sultân eydür bu ʿaceb* ***neden*** *tolar / yûsuf eydür* ***taŋrınuŋ kudreti var*** *(YZ, 407).*
"Sultan 'bu acaba neden dolar?' der. Yusuf 'Tanrının kudreti var.' der."

[370] *yûsuf aldı öpdi urdı gözine / döndi söyledi bularuŋ yüzine // bildüŋüz mi* ***neden*** *öpdüm ben bu biti /* ***severdüm dėdi ataŋuzı ben ḳatı*** *(YZ, 1265).*
"… Bu mektubu neden öptüm, bildiniz mi? …"

[371] *İlāhî bizi* ***neden*** *yaratduŋ (KE, 41/4).*
"Tanrım bizi neden yarattın?"

4.1.2.2.2.1.4. *nereden*

Nereden sözcüğü *niçin, neden* soru belirteçleriyle eş anlamlı kullanılmaktadır (Hacıeminoğlu, 1992, s. 281). Belirlediğimiz örnekte *nereden* soru sözcüğü, kaynağı dolayısıyla nedeni buldurmayı amaçlamıştır.

[372] *Ne bileyin oġul, bu każālar saŋa* ***nereden*** *geldi? (DK, 15b)*
"Ne bileyim oğul, bu kazalar sana neden geldi?"

4.1.2.2.2.1.5. *neye/niye*

Ne soru sözcüğünün üzerine yönelme durumu eki gelerek kullanılan *neye* belirteci, neden ifadesini soran bir belirteçtir. *Neye* belirteci, *neden* ve *niçin* belirteçleri ile eş anlamlıdır ve neden ilişkisi kurmaktadır.

[373] *Begler, men sizi* ***neye*** *ḳıġırdum bilürmisiz? (DK, 149a).*
"Beyler, ben sizi neden çağırdım, bilir misiniz?"

[374] *Bizi* ***neye*** *ururs*ın*? (DK, 130a).*
"Bizi neden vurursun?"

[375] *Hey ḳırḳ eşüm, ḳırḳ yoldaşum,* ***neye*** *ağlarsız? (DK, 92b).*
"Hey kırk eşim, kırk yoldaşım, neden ağlarsınız?"

[376] *yehûda eydür* ***niye*** *güldüŋ key ulu / eyt baŋa bildür ne ṭuyduŋ baḫtlu (YZ, 77).*
"… Neden yüksek sesle güldün? …"

[377] *ol ʿavratlar kim anı ḳavlaşdılar / soŋra gör anlar* ***niye*** *sataşdılar (YZ, 574).*
"O kadınlar onu çekiştirdiler, sonra onlar neden sataştılar? Gör."

4.1.2.2.2.1.6. *nişe*

Nişe sözcüğü "nasıl, niçin, ne kadar çok" anlamlarında kullanılan bir belirteçtir (Kanar, 2011, sy. 520). Yapılan çözümlemede "niçin" anlamıyla neden ifadesini sorgulamada kullanılmıştır.

[378] *eytdi* ***nişe*** *dėmez-idüŋ sen baŋa / iledürdüm seni ataŋ anaŋa (YZ, 396).*
"Sen bana neden söylemedin? Seni annene babana iletirdim."

[379] *ḫoş suâl var bu arada ey paşa / gönlegini vėrdi iltmege* ***nişe*** *(YZ, 1327).*
"… Gömleğini neden gönderdi?"

[380] *Ol arada* ***nişe*** *kohu almaz ol / kopdugı yirde neçün müşg olmaz o (İSN).*
"Orada niçin koku olmaz, ayrıldığı yerde niçin o misk olmaz?"

4.1.2.2.2.1.7. *nite*

Nite sözcüğü "nasıl, neden, niçin" anlamlarında kullanılan, tümcede tarz ve nedeni buldurmaya yarayan bir belirteçtir (Kanar, 2011, sy. 520).

[381] *taŋrıdan ḳorḳ işleme uşbu işi / yavuz iş* ***nite*** *ḳılursın ey kişi (YZ, 529).*
"Tanrıdan kork, bu işi yapma. Ey kişi niçin kötü iş yaparsın?"

[382] *yûsuf eydür* ***nite*** *urduŋ bu adı / maḳṣûdın eyt uşbu işüŋ ne idi (YZ, 1121).*
"Yusuf, '[Çocuklarına] bu adı neden koydun? Bu işte amacın neydi? Söyle.' der."

[383] *eytdiler* ***nite*** *dėdüŋ sen bunı / bize aŋlat biz daḫı bilelüm anı (YZ, 1208).*
"Sen bunu niçin dedin, bize anlat, biz de onu bilelim."

4.1.2.2.2.2. Öbekleşmiş Belirteç İşlevli Birimler

Öbekleşmiş belirteç işlevli birimler, *ne maṣlaḥata* ve *ne sebebden* öbekleşmiş yapılarıdır.

4.1.2.2.2.2.1. *ne maṣlaḥata*

Maṣlaḥat, Arapçadan kopyalanmış bir sözcüktür ve "iş, önemli iş, mesele" anlamlarında kullanılan bir sözcüktür (GTS). Bu yapı, Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen örnekte "ne için, ne iş için" anlamıyla karşımıza çıkar. Bu yapıda, asıl olarak neden işlevi +(y/n)A yönelme durumu ekiyle aktarılmıştır. *Ne maṣlaḥata* yapısı, tümcede soru soran bir belirteç gibi kullanılmıştır.

[384] *Ḳız eydür: "Ya* ***ne maṣlaḥata*** *geldüŋ, yigit?" dedi. Beyrek eydür: "****Bay Bîcān Begüŋ bir ḳızı varmış, anı görmege geldüm****" dedi (DK, 41a).*
"Kız 'Niçin geldin, yiğit?' dedi. Beyrek 'Bay Bican Bey'in bir kızı varmış, onu görmeye geldim.' dedi."

4.1.2.2.2.2.2. *ne sebebden*

Ne sebebden, tümcede "neden, niçin" anlamlarında kullanan bir belirteçliktir. *Ne* sözcüğü yapı içinde sıfat, *sebeb* sözcüğü tümce içinde adıl olarak kullanılmıştır. Neden-sonuç ilişkisini +(n)dA*n* ayrılma durumu belirginleştirmiştir.

[385] *sorar anlara ki sizler eydüŋüz / elüŋüzi* ***ne sebebden*** *kesdüŋüz (YZ, 742).*
"… Elinizi neden kestiniz?"

[386] *zelîhâ eydür neyledüŋ bunlara sen / **ne sebebden** <u>şındı bunlar</u> dėyesen (YZ, 439).*
“ Zeliha, ‘Sen bunlara ne yaptın? Neden bunlar kırıldı? Bana söyle.’ der.”

4.1.2.2.2.3. Kalıplaşmış Tümcelerden Oluşan Belirteç İşlevli Birimler

Kalıplaşmış tümcelerden oluşan belirteç işlevli birimler, *ne bilsün, ne oldı (kim)* ve *ne var ki* yapılarıdır.

4.1.2.2.2.3.1. *ne bilsün*

Ne bilsün, tümcede “bilmediği için” anlamıyla kullanılmış bir belirteçliktir. Soru tümceciğiyle olumsuz neden ifade edilmiştir.

[387] *Oğlandur, **ne bilsün**, <u>geyigi kovarıdı gėtürü[ri]di, babasınuŋ öŋinde siŋirleridi. Babam at segirdişüme baksun kıvansun, oḫ atışuma baksun güvensün, kılıç çalışuma baksun sevinsün</u> <u>[dėridi]</u> (DK, 13a).*
“Oğlan bilmediği için geyiği kovalardı, getirirdi, babasının önünde koştururdu. Babam at koşturmama baksın kıvansın, ok atışıma baksın güvensin, kılıç çalışıma baksın sevinsin, derdi.”

4.1.2.2.2.3.2. *ne oldı (kim)*

Ne oldu (kim) yapısı, tümce içinde “neden, niçin” anlamlarında kullanılan bir belirteçliktir. Belirlenen metinlerde *sana ne oldı/ n’oldı, nolduŋ (kim)* biçimlerinde görülür.

[388] *yûsuf eydür taŋrıdandur ol baŋa / cebra’îl eytdi <u>yâ</u> **ne oldı** <u>pes saŋa</u> // <u>taŋrıyı getürmedüŋ sen dilüŋe / kâfirden umduŋ necât kendüzine</u> (YZ, 653).*
“… Cebrail ‘Ya sen neden tanrıyı diline getirmedin, kurtuluşu kâfirden umdun.”

[389] *sordı **ne oldı saŋa** <u>düşdüŋ yėre</u> / ḫaber vėrgil bize sen ʿaḳluŋ dėre (YZ, 960).*
“Neden yere düştün? Aklını toplayınca bize haber ver.”

[390] *yûsuf sorar aŋa kim **n’oldı saŋa** / <u>aġlamaġuŋ</u> nedendür bir eyt baŋa (YZ, 1081).*
“Yusuf ona ‘Neden [ağladın]?’ diye sorar.”

[391] *Bu ışmarladuğuŋ nesnedür,* ***nolduŋ*** *böyle buŋalduŋ? (DK, 46a).*
"Bu ısmarladığın nesnedir, neden böyle bunaldın?"

[392] ***ne olduŋ kim*** *iŋiledüŋ sen katı / döndi eydür* ***ol çalabum ḳudreti*** *(YZ, 1051).*
"Sen neden sert inledin, döndü ve 'O Allah'ın kudreti.' dedi."

4.1.2.2.2.3.3. *ne var ki*

Ne var ki bağlaçlığı, *ne var* bağlaçlığı ve *ki* bağlacının birleşmesiyle oluşmuştur. *Ne var* bağlaçlığı, *zira, nitekim* bağlaçlarıyla eşişlevde kullanılmaktadır (Hacıeminoğlu, 1992, s. 183). *Ne var ki* bağlaçlığı, tümcede "neden, niçin" anlamı taşır.

[393] *Hey gözüm, nāmerd gözüm, muhannaş gözüm! Bir yılandan* ***ne var ki*** *korḫduŋ? (DK, 141a).*
"… Bir yılandan neden korktun?"

4.1.2.2.3. Eylemler

Eski Anadolu Türkçesinde eylemlerle oluşturulan nedensellik, biçimbirimsel, sözlüksel ve sözdizimsel olmak üzere üç başlıkta incelenir. Eylemler, ettirgenlik ilgisiyle neden-sonuç ilişkisi kurar. Eylemdeki ettirgenlik ilgisi, ettirgenin etken çiftiyle karşılaştırılmasından doğar. Bu etken-ettirgen çiftler, biçimbirimlerle, sözlüksel ve sözdizimsel olarak kurgulanmış olabilir. Bu çiftlerin oluşumu, dilden dile farklılık göstermektedir.

Ettirgenlik eklerinde dilbilgisel rol ve anlamsal roller birbirinden farklı olabilir. Bir tümcede dilbilgisel olarak özne görevindeki bir sözcük, yüklemdeki eylemi gerçekleştirirken; bir başka tümcede nesne, bir başka tümcede belirteç tümleci ya da dolaylı tümleç yüklemdeki eylemi gerçekleştirebilir. Örneğin, (a)'da dilbilgisel olarak özne görevindeki Ali, yüklemdeki eylemi gerçekleştirir. (b)'de dilbilgisel olarak nesne görevindeki bilgisayar başkası tarafından gel- eylemine maruz kalır. (c)'de ise dilbilgisel olarak özne görevindeki ben, kılıcı; dolaylı tümleç görevindeki Ali, ettirilen ve nesne görevindeki bilgisayar etkilenen durumundadır.

(a) Ali, Adana'ya geldi.
(b) Ali, bilgisayar getirdi.
(c) Ben, Ali'ye bilgisayar getirttim.

Dursun (2018) ettirgenlik yapılarını değerlendirdiği çalışmasında, eylemlerle kurulan nedensellik ilişkilerini ettirgenlik sınıflamasıyla vermiştir. Ayrıca ettirgenliğin neden-sonuç ilişkisi bildirdiğini söylemiştir (sy. 26). Bu çalışmada, ettirgenlik yapılarının tamamında nedensellik ilişkisi kurduğunu ve ettirgenlik kavramının nedensellik kavramının alt kümesi olduğunu düşünmekteyiz. Dolayısıyla eylemler, ettirgenlikle ilişkili olarak nedensellik çatısı altında toplanmıştır.

Ettirgen eylemler, derin yapıda çoklu tümce içerdiğinden devinimlerde çoklu etki söz konusudur. Yüzey yapıdaki dilbilgisel roller, derin yapıda anlamsal ögelerin durumlarını belirler.

4.1.2.2.3.1. Biçimbirimsel İşaretleyicili Eylemler

Biçimbirimsel nedensellik ettirgenlik ekli eylemlerle sağlanır (bkz. 4.1.1.3. Ettirgenlik Ekleri). Ettirgenlik ekleriyle bildirilen nedensellikte doğrudan ve dışsal bir etkiyle gerçekleşir. Biçimbirimlerle ettirgenleştirilen tümceler, sözdizimsel olarak da ifade edilebilir. Konuşur etkiyi doğrudan anlatmak istediğinde biçimbirimsel nedensellik yapılarını, dolaylı etkiyi aktarmak istediğinde sözdizimsel nedensellik yapılarını tercih eder.

[394] ***Süleymān*** *ol sözüŋ ḥaḳîḳatın bilmek üçün ol sırçadan köşki yapdurdı*. (KE, 667/3).
“Süleyman o sözün hakikatini bilmek için o sırça köşkü yaptırdı.”

[395] ***yûsuf*** *ol bitigi açar okı**d**ur / gözlerinden seyl gibi yaş akı**d**ur (YZ, 1267).*
“Yusuf o mektubu açar, okutur ve gözlerinden sel gibi yaş akıtır.”

4.1.2.2.3.2. Sözlüksel Eylemler

Sözlüksel nedensellik bazı geçişli eylemlerle oluşturulur. Bu bazı geçişli eylemlerde doğrudan ettirgenlik anlamı vardır: nedensellik dolaylı bir etkiyle değil, doğrudan etkiyle oluşur, bu nedenle ettiren doğrudan olayın nedeni durumundadır (Dursun, 2018, sy. 30).

Geçişli eylemlerle kurulan tümcede dilbilgisel olarak özne rolündeki öge, anlamsal olarak kılıcı (ettiren) neden ifade eder. Haspelmath (1993), *ayır-, kapa-, kır-,*

aç- gibi dış güce ihtiyaç duyan eylemlerin sözlüksel ettirgen olduğunu söyler. Bu sözlüksel örneklerin tümünde ettirilen etkilenen rolündedir (Dursun, 2018, sy. 33).

Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik ifade eden bazı geçişli eylemler, Türkiye Türkçesinde de varlığını sürdürmektedir. Bazı eylemlerde yazımdan kaynaklandığı öngörülebileceğimiz ufak farklılıklar görülebilir.

Eski Anadolu Türkçesinde bazı geçişli eylemlerin ettirgen biçimbirimleri kökten ayrılamayacak durumdadır. Eylemin kökü, Eski Anadolu Türkçesinde de günümüzde de kullanışlı değildir. Bu eylem ve eylemin ettirgen çifti, ortak bir eylemden oluşmuştur: *ısın- ısıt-, öğren-öğret-, dağıl- dağıt-*.

[396] *ʿÎsā bir sāʿatda bir günlük ʿilim ögrenüridi ve bir günde bir aylıḳ ve bir ayda bir yıllıḳ ilim ögrenüridi* (KE, 821/1).
"İsa bir saatte bir günlük bilim öğrenirdi ve bir günde bir aylık ve bir aydı bir yıllık bilim öğrenirdi."

[397] ***Taŋrı taʿālā*** *kimiyā ʿilmin ögretdi* (KE, 446/7).
"Tanrı Teâlâ kimya bilimini öğretti."

Kalk- eyleminin ettirgen çifti *kaldır-* eylemidir. Olası biçimin **kalkdır-/*kalktır-* biçiminde olduğu düşünülürse bir ses düşmesi olasılığı karşımıza çıkar. Bu durum aynı zamanda *kal-* eyleminin ettirgen çiftini de etkilemiş olabilir. *Kal-* eyleminin ettirgen çifti biçimbirimlerle *kal-dır-* biçimiyle sağlanabilecekken sözlüksel bir ettirgenlik örneği olan *bırak-* sözcüğü seçilmiştir. (*kalk- >kaldır-; kal- >bırak-)*(Dursun, 2019).

[398] *ḳırḳ yıl tamām sücūd eyledi andan ṣoŋra ḳalḳdı ayruḳ başını yoḳaru ḳaldırmadı* (KE, 94/4).
"Kırk yıl secde etti ondan sonra kalktı ayrıca başını yukarı kaldırmadı."

4.1.2.2.3.3. Sözdizimsel Eylemler

Sözdizimsel (analytic) nedensellik, neden-sonuç ilişkisinde neden ve sonuç ifadelerinin farklı yüklemlerle sağlanmasıdır. (Dursun, 2018, sy. 68). Türkiye Türkçesinde *sağla-, neden ol-, yol aç-, sebep ol-, gel-, ileri gel, icap et-, zorunda bırak-, mecbur bırak-* gibi eylemlerle (Özcan, 2015, sy. 105, Dursun, 2019, sy.14) sözdizimsel

nedensellik ilişkisi kurulur. Bu eylemlerle oluşturulan nedensellik, dolaylı nedensellik ilişkisi kurar. Ayrıca bu eylemler arasında olumluluk açısından farklılıklar vardır. Örneğin *sağla-* eylemi olumlu sonuçlarda kullanılırken *neden ol-, sebep ol-, yol aç-* gibi eylemler olumsuz sonuçlar doğurur (bkz. 4.3. Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Nedensellik). Eski Anadolu Türkçesinde ise *sebeb ol-/kıl-* eylemleri hem olumlu hem de olumsuz sonuçlarda kullanılmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesinde /ad + yardımcı eylem/le oluşan birleşik eylemlerde ettirgenlik, *et-/eyle-* ve *ḳıl-* yardımcı eylemleriyle sağlanabilmektedir. Ancak bu durum tüm eylemlerde geçerli değildir. Ettirgenliğin derecesi, sözdizimsel yapıların üzerine ettirgenlik eklerinin eklenmesiyle oluşur.

Tablo 1.

Nedensellik Bildiren Sözdizimsel Ettirgen Eylemler

Etken eylem	**Ettirgen eylem**	**Ettirgen+Ettirgen eylem**
baş ol-	*baş ḳıl-* ‘öncü yap-’	
***müştāḳ ol-*‘iste-**	*müştāḳ eyle-* ‘istek uyandır-’	
	müyesser ḳıl- ‘kolaylaştır-’	
rusvāy ol-	*rusvāy eyle-/rusvāy ḳıl-* ‘rezil et-’	
sayru ol-	*sayru ḳıl-* ‘hasta et-’	
	secde ḳıl- ‘secde et-’	
	sücūd it-/ḳıl-/eyle- ‘secde et-’	*sücūd ḳıl**dur-*** ‘secde ettir-’

[399] *ilāhi senüŋ ḳaẕāŋdur kim beni böyle ḳıldı ve **senüŋ sulṭānlıġuŋdur kim** beni **sayru ḳıldı** ve tenümi eritdi* (KE, 326/14).

“İlahi, senin kazan beni böyle kıldı ve senin sultanlığın beni hasta etti ve tenimi eritti.

[400] *taŋrı taʿālā ol **ferişteleree** eyitti ol köy ḳavmın **helak ḳılmaŋ*** (KE, 208/13).

“Tanrı Teâlâ o meleklere söyledi: ‘O köy kavmini yok etmeyin.’”

[401] ***sen** çok ḫalḳ **helāk kılduŋ*** (KE, 537/4).

“Sen çok halkı yok ettin.”

[402] ***taŋrı taʿālā*** *ʿād ḳavmın* ***helāk eyledi*** (KE, 121/13).
"Tanrı Teâlâ ād kavmini yok etti."

[403] *ol ʿavrat erine eyitdi işbu ʿ****ibri ḳul*** *beni ādemiler içinde* ***rusvāy ḳıldı*** (KE, 252/10).
"O kadın erine söyledi: 'Bu Yahudi kul beni insanlar içinde rezil etti."

[404] *iy* ***Yāmin*** *bu işidi kim işledüŋ ve bizi* ***rusvāy kılduŋ*** *ve* ***yüzümüzi ḳara kılduŋ*** (KE, 274/9).
"Ey Yamin bu işi yaptın ve bizi rezil ettin ve yüzümüzü kara çıkardın."

[405] ***Taŋrı tebāreke ve taʿālā*** *Meryem doġurmaḳlık sebeblerin* ***müyesser ḳıldı*** (KE, 810/15).
"Tanrı tebareke ve Teâlâ Meryem'in doğurma işini kolaylaştırdı."

Eski Anadolu Türkçesinde *ol-* eyleminin ettirgeni de *et-/eyle-/ḳıl-* yardımcı eylemleridir. Ancak kimi örneklerde ol- yardımcı eylemli birleşik eylem de ettirgenlik niteliği taşımaktadır. Örneğin; *sebeb ol-* ve *sebeb ḳıl-* 'neden olmasını sağla-, neden yarat-' anlamlarıyla yakın anlamda kullanılır. Sebeb sözcüğü eylemin ettirgenleşmesinde etkisinden söz edilebilir.

[406] *Firʿavn diledi kim anı boğazlaya ve eyitti ḳorḳarın kim işbu Benî İsrāʿîlden ola ve ol bizüm helākligümüze* ***sebeb olası gişi bu*** *ola (KE, 351/1).*
"Firavun onu boğazlamak istedi ve 'bu kişinin Beni İsrail kavminden olmasından ve bizim ölümümüze neden olacak kişinin bu olmasından korkarım.', dedi."

[407] *taŋrıdan diledi kim aŋa bir* ***sebeb ḳıla*** *kim gendüye ve ʿayāllarına kūt ola ve beytu'l-māla muḥtāc olmaya (KE, 580/2).*
"Tanrıdan kendine ve çocuklarına şans olsun ve maliye hazinesine muhtaç olmasın diye ona bir neden yaratmasını diledi."

[408] *Taŋrı evvel ağaç hîç yaġmursuz bitürdi ve bitürdüginden ṣoŋra gendü ḳudretiyile* ***yaġmurı*** *ol aġacuŋ dirliğine* ***sebeb ḳıldı*** *(KE, 804/4).*
"Tanrı önce ağacı yağmursuz yetiştirdi ve yetiştikten sonra kendi gücüyle yağmuru o ağacın yaşaması için aracı kıldı."

Ol- eylemi, *+dAn* ayrılma durumu ekinin üzerine gelerek *+dAn ol-* sözdizimsel yapısıyla, Eski Anadolu Türkçesinde özellikle tıp metinlerinde "ortaya çık-, kaynaklan-" anlamıyla sıkça kullanılmaktadır. Bu sözdizimsel yapıda *+dAn* ekinin kullanılması, hastalıkların kökenini, kaynağını vermesi açısından dikkat çekicidir. Bu yönüyle nesnel nedensellik bildirir.

[409] *baş aġrısı ki sāze ola* ***güneşde ya od kenarında çok oturmaḳdan olur*** (KM, D7a/11).
"sadece baş ağrısı güneşte ya da ateş kenarında çok oturmaktan olur."

[410] *baş ditremek beyanın ider ra'şa dirler bir rencdür ki baş ya eli ditrer sebeb sovuḳlıḳdur sinirleri süst eyler bu renc* ***vaḳtsuz su içmekden olur*** *ya ḳoyu yapışġan ḫılṭdan olur* (KM, D14a/11).
"… bu hastalık zamansız su içmekten olur. …"

[411] *eger göz aġrısı* ***issiden ol****sa gerekdür ki günde ana keret babūneç ve boy suyın uralar…* (KM, D15b/2).
"Eğer göz ağrısı sıcaktan olsa …"

[412] *eger göz ağrısı* ***ḳarda yürimekden olursa*** *mili sarımsak içine soḳalar* (KM, D15b/7).
"Eğer göz ağrısı karda yürümekten olursa…"

4.2. Bakış Açısına Göre Nedensellik

Nedensellik ilişkisinde konuşucunun neden tümcesinde yansıttığı düşüncenin niteliğine göre öznel veya nesnel bir tutum söz konusu olabilir. Tümcenin bakış açısının belirlenmesinde bilginin kaynağı önemlidir. Kişisel algı, tutum, davranış, niyet, yargı, deneyim ve bireysel bilgi gibi öznellik içeren metinlerde daha çok *öznel nedensellik işaretleyicileri*; genelgeçer, evrensel, bilimsel bilgi ve olgular içeren metinlerde *nesnel nedensellik işaretleyicileri* tercih edilir.

Bazı yapılar öznel nedensellikte, bazıları nesnel nedensellikte, bazıları ise her ikisinde de kullanılabilmektedir. Bir yapının hem öznel hem de nesnel tümcelerde kullanılması bu yapının bakış açısına göre çok yönlü ilişki kurmaya uygun olduğunu

göstermektedir. Örneğin; Özsoy ve Taylan (1998), *diye* ve *için* ilgeçleriyle ilgili karşılaştırmalarında *diye* ilgecinin öznel nedensellik ilişkisini belirttiğini, *için* ilgecinin ise hem öznel hem de nesnel nedensellik ilişkilerinde kullanılabildiğinden dolayı daha geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu dile getirirler (s. 119).

Nedensellik ilişkisi kuran yapılar, öznellik ve nesnellik çizgisinde bir derecelenmeye sahiptir. Uslu (2001), Özsoy/Erguvanlı Taylan (1998)'ın *için* ve *diye* ile ilgili çalışmasıyla kendi çalışmasını birleştirerek nedensellik bildiren bazı yapıları bakış açısını derecelendirerek şöyle sıralamıştır:



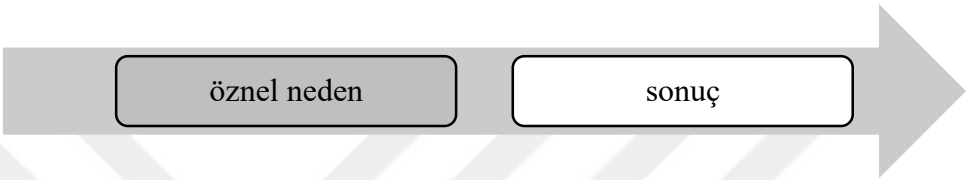
Nedensellik bildiren yapıların kullanımında metnin türü ve söylem de belirleyici olabilmektedir. Günlük, geleneksel ve dinsel olayların ya da duyguların anlatıldığı metinlerde daha çok öznel yargılar yer aldığı için *öznel nedensellik* yapıları; tıp, hukuk, tarih vd. alanlarda yazılmış metinlerde ise daha çok nesnel yargılar bulunduğu için *nesnel nedensellik* yapıları tercih edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde daha çok dini metinler yazılmış ya da çeviri yapılmıştır. Bu nedenle de öznel nedensellik bildiren tümceler, nesnel nedensellik bildiren tümcelere göre daha fazladır.

4.2.1. Öznel Neden

Öznellik kavramı, 1990'lı yıllarda özellikle bilişsel dilbilim çalışmaları sırasında dikkat çekmiştir (Örneğin, Langacker 1990 ve Traugot 1995). Langacker (1990), öznelliği bakış açısıyla ilişkilendirir ve öznenin bakış açısının (perspective) ve algısal deneyiminin içeriğe yedirildiği ve öz'ün varlığının tümüyle kaybolduğu tümcelerin daha öznel olduğunu savunur. Traugott (1995), öznelliği konuşur ile onun inançları ve tutumları arasındaki ilişki olarak görür (Traugott 1989: 35; 1995: 31). Lyons (1997), öznelliği konuşurun sözce içinde kendini bir öz olarak ifade etmesi olarak tanımlar. Öz ise konuşurun deneyimleri, algısı, duygu durumu, tutumu ve niyetini içerir. Uzun (2018), bu araştırmacıların öznelliği tek ve yalıtılmış öbekler üzerinden değerlendirdiğini ancak alanyazında öznelliğin tutarlılıkla (coherence) ilişkili olduğunu ortaya koyan araştırmaların da varlığından söz eder. Benzer tutarlılık ilişkilerinde farklı bağlayıcıların

kullanılabileceği ve bu doğrultuda nedensellik ilişkisi kurmak için de farklı bağlayıcı seçiminin öznellikle ilişkilendirildiği görüş üzerinde durur (sy. 149).

Söylem bölümlerini birleştirmek için seçilen her bağlayıcı tümcede anlamsal olarak bir ayırıcı nitelik taşır. Bir konuşur bir bağlayıcı yerine bir başkasını seçerek iki söylem bölümü arasındaki ilişkinin diğer bağlayıcıyla kurulamayan özel bir tutarlılık ilişkisi örneği olarak anlaşılması gerektiğini vurgular. (Maat ve Sanders, 2001, sy. 1). Örneğin, Spooren, Sanders, Huiskes ve Degand'ın yaptığı araştırmada, Hollandalı konuşurların nesnel nedensellik ilişkisi için omdat (because), öznel nedensellik ilişkisi için want (for/because) bağlacını kullanmayı tercih ettiğini belirtir (2010, sy. 1).



Nedensellik ilişkisinde yan tümce ve ana tümcenin öznesinin farklı olması ya da yan tümcedeki olay/durumun algılanmasındaki yanlılık öznel nedenin oluşmasına ortam hazırlar. Öznel nedende, özne değiştiğinde bağımlı değişken durumundaki sonuçta farklılıklar gözlenir.

Ersen-Rasch ve Onası (2015), *diye* ilgecinin birbirinden bağımsız iki tümceyi birbirine bağladığını, öznel nedenlerde ve niyet bildirmede kullanıldığını belirtir (s. 267). (bkz. deyü) *Eşim Türk diye baktığımız daireyi kiralayamadık* (Ersen-Rasch ve Onası, 2015, s. 345) örneğinde kişisel bir algı söz konusudur. Örnekteki daireyi kiralayamama nedeni kişisel algı, deneyim ve tutuma bağlıdır. Örnekte belirtilen durumda farklı kişilerin farklı bağımlı değişkenler (sonuçlar) ortaya koyacağı öngörülebilir. Dolayısıyla kişiye göre farklı sonuçlar doğuran bu örnekler öznel nedensellik bildirir.

Çalışmanın örneklemindeki yapıtların türü, içerdiği bilginin niteliği, yapıtın yazarının yaklaşımı da önem taşır. İncelenen metinlerde daha çok gündelik, geleneksel, dinsel bilgiler yer alır. Bu da nedenselliğin bakış açısını doğrudan etkiler. Çalışmamızda kişisel algı, tutum, davranış, niyet, yargı ve bireysel bilgi içeren örnekler öznel nedensellik başlığı altında değerlendirilmiştir.

Yapılan çözümlemede Eski Anadolu Türkçesinde öznel nedensellik bildiren ad durum ekleri genellikle *+(y/n)A* ve *+(n)dAn* ekleri olmakla beraber az da olsa *+(n)dA* ve *+n* durum ekleri de öznel nedensellik yapılarında tercih edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde ad durum ekleri genel olarak değerlendirildiğinde amaç, niyet, kaynak bildirmesi yönüyle daha çok öznel nedensellik ifadelerinde karşımıza çıkar. Yönelme

durumu eki, özellikle duygu bildiren eylemlerin nedenlerini işaretlediği için; ayrılma durumu eki de bir nedenin kaynağını, doğuş yerini verdiği için hem öznel hem de nesnel nedensellik ilişkisi kurabilmektedir (bkz. 4.2.2. Nesnel Neden). Seyrek de olsa bulunma ve araç durumu ekleri, gönderimsel ögelerle neden tümcesini sonuç tümcesiyle ilişkilendirir. Ad durum ekleriyle oluşturulan öznel nedensellik örnekleri şunlardır:

[413] ***Ḫānum, bir yaḫşı yigidümüz öldi, aŋa*** *aġlaruz (DK, 80a).*
"Hânım, iyi bir yiğidimiz öldü, ona ağlarız."

[414] *kamu tedbîr ėtdiler* ***öldürmege*** *(YZ, 40-44).*
"Hepsi onu öldürmek için anlaştılar."

[415] ***[Aruz] Beyregüŋ saḳalını tutdı.*** *Begler Beyrege ḳıyamadı. Beyrek, Aruz ḳaḳıduġın* ***burada*** *bildi (DK, 150a).*
"… Beyrek, Aruz'un kızdığını o anda bildi."

[416] ***Beyregüŋ ḳorḳusından*** *kaçdı, özini ṭana ṣazına ṣaldı (DK, 61b).*
"Beyreğin korkusundan kaçtı. …"

[417] *bu ġarîb-name* ***anın*** *geldi dile/ kim bu dil ehli daḫı maʿnî bile* (GN, 306/4)
"Bu garipname onun için dile geldi / …"

Belirlenen örneklerde bağımsız değişken (neden), her insanda farklı etkiler doğurur. Örnek [413]'te yiğidin ölmesinin kişide bıraktığı etki verilmiştir. Örnek [414]'de kişilerin niyetleri, örnek [414]'te kişisel bir korku, öznenin duygu durumu verilir. Örnek [417]'de Garip-name'nin dile geliş nedenini verir.

Eski Anadolu Türkçesinde ulaç ekleriyle oluşturulan nedensellik örneklerinin genellikle öznel nedensellik tümceleri kurduğu gözlenmektedir. Ulaç ekleri, tümcenin yükleminin *neden, nasıl, hangi koşulda, hangi amaçla* gerçekleştiğini belirtmesi öznel ifadeler kurarken tercih edilmesini sağlar. Ayrıca kişilerin yaşanan/deneyimlenen bir eylemi, duyguyu ya da olmasını istediği niyetini, amacını anlatması nedeniyle öznel nedensellik tümceleri ortaya çıkar. Ulaç ekli tümcelerde anlam bütünlüğünün tümceyle sınırlı olması, çözümlenen metnin türü ve yazarın bakış açısı verilen bilginin türünü

etkiler. Öznel nedensellik ilişkisi kuran ulaç ekleri: *-(y)A…-(y)A, -(y)AlI, -(y)ArAk, -(y)IcAk, -(y)Up, -(y)UbAn / -(y)UbAnI, -(y)U, -sA, -dUġInA, -dUkdA, -dUgIndA, -(y)AndA, -dUgIndAn, -(y)AlIdAn, -dUkça, -dUgIncA, -dUgInleyin* ekleridir. Aşağıdaki örnekler ulaç eklerle birleştirilen öznel nedensellik örnekleridir:

[418] ***Yata yata*** *yanumuz aġrıdı,* ***tura tura*** *bėlümüz ḳurıdı* (DK, 20a).
"Yata yata yanımız ağrıdı, dura dura belimiz kurudu."

[419] *çünki sürdüm gözüme gördi gözüm /* ***seni göreli*** *sevindi bu özüm (YZ, 1381).*
"Gözüme sürünce gözüm gördü, seni göreli özüm sevindi."

[420] *Basaṭ günbed içine girdi. Gördi kim altun aḳça yığılmış.* ***Baḳaraḳ*** *gendüzin unıtdı.* (DK, 116b,5).
"Basat, kümbetin içine girdi. Altın akçe yığıldığını gördü. Bakarak kendini unuttu."

[421] ***Gömleği göricek*** *begler üŋür üŋür aġlaşdılar, zarılıklara girdiler (DK, 48b).*
"[Kanlı] gömleği görünce beyler inleye inleye ağlaştılar, inlediler."

[422] *çünki yûsuf ol işe sabr eyledi /* ***ol zelîḫâ delürüp*** *gör neyledi // turu geldi ol-dem kuçdı anı / neylesün ʿâşık durur göynür cânı (YZ3, 531).*
"… O Zeliha delirip neyledi, gör; ayağa kaktı ve onu kucakladı. …"

[423] *Enüp* ***taş başlaruŋa düşüben*** *öleler (DK, 118b).*
"Taş inip başlarına düşüp ölsünler."

[424] *eytdiler biz yûsufı alduġ-ıdı /* ***ḳul dėyüben*** *biz anı satduġ-ıdı (YZ, 1398).*
"Biz Yusuf'u almıştık, kul diye onu satmıştık, dediler."

[425] ***üç gişi obası içün ot su isteyü*** *çıḳdı (KE, 875/10, s. 494)*
"Üç kişi obası için ot, su istemek için çıktı."

[426] *İmdi incinme, ḫānum,* ***evvel anuŋ elin öpdügümüze*** (DK, 39a).
"Hanım, önce onun elini öptüğümüze incinme."

[427] ***Oġlan anda yıḳılduḳda*** *boz atlu Ḫıżır oġlana ḥāżır oldı (DK, 15a).*
"Oğlan orada yıkıldığı için boz atlı Hızır, oğlana hazır oldu."

[428] ***Toġduġında*** *tokuz buġra öldürdüġüm aslan oġul! (DK, 83b).*
"Doğduğunda tokuz deve öldurduğum aslan oğul!"

Ulaç eklerinden -s*A* eki hem öznel hem de nesnel nedensellik yargıları taşır. -s*A* ulaç eki kullanılarak oluşturulan nedensellik tümcelerinden olan örnek [429] ve [430] kişisel bir deneyim(sizlik)e dayandığı için öznel nedensellik yargısı barındırır.

[429] ***Aruz, maŋa bu işi ėdecegüŋ bilseydüm****, Kazaġuçda ḳazılık atıma bineridüm, Egni berk demür tonum geyeridüm, Ḳara polad uz ḳılıcum bėlüme baġlarıdum, Alın başa ḳunt ışuġum ururıdum, Ḳarġu talı altmış tutam sünümi elüme alurıdum, Āla gözlü begleri yanuma ṣalarıdum (DK, 150b).*
"Aruz bana bu işi edeceğini bilseydim, Kazaguç'ta kazılık atıma binerdim, …"

[430] *Ḳavat,* ***men bu işi tuysam*** *saŋa böyle gelür midüm? (DK, 150b).*
"Kavat, ben bu işi duysam sana böyle gelir miydim?"

Eski Anadolu Türkçesinde ettirgenlik ekleri, hem öznel hem de nesnel nedensellik tümcelerinde tercih edilir. Ettirgenlik eklerinde neden-sonuç ilişkisi tümce ögeleri arasında gerçekleşir ve tümcenin öznesi neden durumundadır. Özne kimi örneklerde öznel nitelikte kimi örneklerde nesnel niteliktedir.

[431] *Ḳırk yerde tikilmiş otaḫlaruŋ* ***o ẓālim*** *yıkdurdı (DK, 113a).*
"O zalim, kırk yerde dikilmiş otağları yıktırdı."

Eski Anadolu Türkçesinde ilgeçlerin konuşurun algısını, tutumunu, niyetini, deneyimlerini ve duygu durumunu yansıtmada çokça kullanıldığı gözlenir. Yapılan çözümlemede ilgeçlerle bildirilen nedensellik örneklerinin birçoğunun öznel nedensellik bildirmede, bazılarının hem öznel hem de nesnel nedensellikte, çok azının da yalnızca nesnel nedensellikte kullanıldığı belirlenmiştir. Öznel nedensellik ilişkisi kuran ilgeçler: *birle, deyü (deyü ile aynı işlevde diyüp, diyüben), göre, içün, ile, ötüri/ötürü, ṣoŋra, ucından, üzere, üzerine, çün/çünki/çünkim, eger/ger, tâ (ki/kim), ʿışkına, hürmetine,*

ḳarşu, uġurına, yolına ilgeçleridir. Bunlardan *göre, içün, ile, ötüri/ötürü* nesnel nedensellikte de kullanılmaktadır.

[432] ***ʿışkı birle*** *mest iden āşıḳları* (VG, 4).
"Aşkıyla/aşkı sayesinde mest eden aşıkları …"

[433] ***Ḳardaşumdan ayrıldum! deyü*** *çok aġladı, zārılık kıldı (DK, 113b).*
"Kardeşimden ayrıldım diye çok ağladı, inledi."

[434] *Eger anda durup çoḳ eglenürseŋ* ***ziyanı dege diyüp*** *ḳorḳar mısın* (KE, 152/1).
"Eğer orada durup çok eğlenirsen zararı dokunur diye korkar mısın?"

[435] *cebra'il göre buları ṭaŋlaya /* ***yüzleri saġ dėyüben*** *ʿacebleye (YZ, 765).*
"Cebrail bunları görüp yüzleri (neden yanmamış) sağ diye şaşırır."

[436] ***Nece maslahat görürlerise aŋa göre*** *iş edelüm (DK, 42b).*
"Nasıl iş görürlerse ona göre iş yapalım."

[437] ***Ādemüŋ ḥac ve tevbesi ḳabūl olduġıçun*** *sevindiler (KE, 64/1).*
"Ademin hac ve tövbesi kabul olduğu için sevindiler."

[438] *eger gerçekise* ***bunı öldürmegile*** *taŋrınuŋ ʿazābı size artuk ola* (KE, 132/15).
"Eğer gerçekse bunu öldürdüğünüz için tanrının azabı size çok olsun."

[439] *Şimdi beni yire indürdüŋ ve boyum ḳısa ḳılduŋ uçmaḳ ḳoḳusı benden üzildi ve ferişteler üni benden kesildi pes taŋrı taʿālā cevāb virdi kim yā ādem* ***bu dükeli yazuḳuŋdan ötürü*** *oldı (KE, 61/7).*
"Şimdi beni yere indirdin ve boyumu kısalttın. Uçmak kokusu benden uzaklaştı ve meleklerin sesi benden kesildi. Sonra tanrı teala cevap verdi: 'Ya Âdem bunların hepsi günahından ötürü oldu.'

[440] ***Ḳarnın toyurdukdan ṣoŋra*** *ḳazanları depdi, dökdi* (DK, 57b).
"Karnını doyurduktan sonra kazanları tepti ve döktü."

[441] *Bir yigid [e]r **senüŋ ucuŋdan** aramuzdan egsildi (DK, 152a).*
"Bir yiğit er senin yüzünden aramızdan eksildi."

[442] *ol köy ehli **ol deveyi öldürmek üzere** dirgendiler (KE, 132/7).*
"O köy ehli o deveyi öldürmek için toplandılar."

[443] *ṣâliḥ devesin depeleye ol er boyun virmedi andan gendünüŋ ʿammusı oğlın ḳıġırdı aŋa Maṣdaʿ bin Mehrec dirleridi ve gendüzin aŋa virdi **deveyi öldürmek üzerine** pes Maṣdaʿ ḳabūl ḳıldı* (KE, 130-9).
"… Mehrec, deveyi öldürmek için kendisini ona verdi, sonra Masda kabul etti."

[444] ***Çün sen Ḳazana düşmen olduŋ**, biz de düşmenüz* (DK, 149b)
"Sen Kazan'a düşman olduğun için biz de düşmanız."

[445] *yaʿḳûb eydür bilmedüm firâḳ odın / **şimdi** bildüm **çünki taddum ben tadın** (YZ, 1384).*
"Yakup, ayrılık ateşini bilmiyordum, ben onun tadını tattığım için şimdi bildim, dedi."

[446] *âh ėdüben **çünkim ol taḫtdan düşer** / karavaşlar kamu üstine üşer (YZ, 362).*
"Ah edip o tahttan düştüğü için karavaşların hepsi üstüne toplanır."

[447] ***eger beni ḳamuŋuz göreydüŋüz** / kendü özüŋüzi unudayduŋuz (YZ, 1192).*
"Eğer beni hepiniz görseydiniz, kendi özünüzü unuturdunuz."

Eski Anadolu Türkçesinde bağlaçların kullanıldığı nedensellik örnekleri bakış açısına göre değerlendirildiğinde, yapılan çözümlemede belirlenen bağlaçların genellikle öznel nedensellikte kullanıldığı görülmüştür. Bu dönemdeki metinlerin konusu, içeriği ve anlatıcının yaklaşımı da bakış açısını etkilemektedir. Eski Anadolu Türkçesinde öznel nedensellik ilişkisi kuran tek sözcükten oluşan bağlaç işlevli birimler: *ancak, andan, böylelikle, çünki, ki/kim, meğer, nitekim, pes, yoḫsa* ve *zira*dır. Bu bağlaç işlevli birimlerin bazıları aynı zamanda nesnel nedensellik ilişkisi de kurar.

[448] *Bu otuz iki baş kim burcda aşılmış idi ḳaġan aşlanıla ḳara buġ[r]anuŋ yüzin görmemişleridi*, ***ancak boġa boynuzında helak olmışlarıdı*** *(DK, 88b).*

"Bu otuz iki baş, burçta asılmıştı, kağan aslan ile kara buğranın yüzünü görmemişlerdi; çünkü boğa boynuzunda helak olmuşlardı."

[449] ***Oġuzı görüriken seni ögmegüm yok. Andan*** *öldürüriseŋ, mere kāfir, öldür meni (DK, 142b).*

"Oğuzu görürken seni övemem. Bre kafir, bu yüzden öldürürsen beni öldür."

[450] ***Başamasa başın keseridi. Böylelikle*** *otuz iki kāfir beginüŋ oġlınuŋ başı burc bedeninde kesilüp aşılmış idi (DK, 88b).*

"[Üç canavarı] bastırıp yenemese başını keserdi. Bu yüzden otuz iki kâfir beyinin oğlunun başı burç bedeninde kesilip asılmıştı."

[451] *Baba, bu sözi sen maŋa dememek gerek idüŋ*. ***Çünki dedüŋ elbetde varsam gerek. Başuma ḳahınç, yüzüme tohınç olmasun*** *(DK, 89b).*

"Baba, bu sözü sen bana dememeliydin, çünkü varmam gerektiğini söyledin."

[452] *bu arada bir ḫaber vardur yine / eydeyüm anı* ***ki cânuŋ sevine*** *(YZ, 1335).*

"Bu arada yine bir haber var. Canınızın sevinmesi için onu söyleyeyim."

[453] *cihân içre ḥasretüm sensin benüm / korkaram* ***kim görmeyem seni cânum*** *(YZ, 1224).*

"Cihan içinde benim hasretim sensin, seni göremeyeceğim diye korkarım."

[454] *Yandı baġrum, göyindi içüm*. ***Meger senüŋ aġaŋ yoḳ olubdur, yüregüŋe ḳaynar yağlar ḳuyılubdur, ḳara bagruŋ şarşılubdur*** *(DK, 53a).*

"Senin baban ölmüş, yüreğine kaynar yağlar koyulmuş ve kara bağrın sarsıldığı için bağrım yandı, içim göyündü."

[455] ***Bir ayruhsı hem adı olsun didüm / pes*** *adını Kenzü'l-Bedâyiʿ kodum (SN2, 372/15).*

"Farklı bir adı olsun dedim, bu yüzden adını Kenzü'l-Bedâyiʿ koydum."

[456] ***gizlemeŋüz vėrüŋüz anı bize / yoḳsa*** belâ eylerüz şimdi size *(YZ, 207).*
"Gizlemeyin, onu bize verin; yoksa şimdi size kötülük yaparız."

[457] *Bay Büre Beg eydür: "Oğlum idügin andan bileyim: sırça parmağını ḳanatsun, ḳanını destimāla dürtsün, gözüme süreyin. Açılacak olurısa oğlum Beyrekdür" dedi.* ***Ẕîrā aġlamaḳdan gözleri görmez olmış idi*** *(DK, 61a).*
"Bay Büre Bey '…' dedi. Çünkü ağlamaktan gözleri görmez olmuştu."

Öznel nedensellik bildiren öbekleşmeyle oluşan bağlaç işlevli birimler: *andan berü, andan ötüri, andan sonra, anuŋçün ki, anuŋçün, bir sebebden, bola(y) ki, böyle degeç, böyle edicek, böyle olsa, bu sebeb birle, bu sebebden, bu veçhile, bundan ötürü (kim), bunun ucından, bunun üzerine, eyle degeç, eyle kim, eyle olsa, ol sebebden, ol vaḳtin kim, ola kim, şundan berü, şundan ötürü, şunuŋ üzere kim* bağlaçlarıdır. Belirlenen öbekleşmeyle oluşan bağlaçların, gönderimsel ögeler yoluyla birleştiği tespit edilmiştir (bkz. durum ekleriyle öbekleşen bağlaç işlevli birimler). Gönderimsel ögeler, metin bağlamında öncül ya da ardıl nedensellik tümcesine gönderimde bulunur. Geçmişte yaşanmış, duyulmuş, gözlenmiş deneyimlere dayanan nedensellik, öznel nedenselliktir.

[458] ***satdı yaʿḳûb anı yandurdı beni / ağlaram andan bėrü*** düni güni *(YZ, 1371).*
"Yakup onu sattı, beni yandırdı. O günden beri gece gündüz ağlarım."

[459] ***şoloḳ sāʿat aŋa bir yıldırım irdi ve anı göyündürdi kim andan şoŋra*** *anuŋ hîç eseri belürmedi andan ṣoŋra aṣḥābu'r-ressi daḫı azdılar ve peyġāmbarların depelediler (KE, 309/1).*
"O saat ona bir yıldırım ulaştı ve onu yaktı, ondan sonra onun hiç izi kalmadı. Ondan sonra Ashabu'r-Ressi de azdılar ve peygamberlerini tepelediler:"

[460] ***Nūh aŋa ḳorḳaḳlıḳ duʿa ḳıldı andan ötürü*** *saḳ oldı (KE, 110/14).*
"Nuh ona korkaklık duası etti, ondan ötürü tetikte oldu."

[461] ***soŋra çirkîn iyi tuydum ben yine / anuŋ-içün*** *ağladum döne döne (YZ, 1002).*
"Sonra ben yine çirkin bir koku duydum, onun için döne döne ağladım."

[462] *Geçeninden otuz üç akça alurıdı, geçmeyeninden döge döge ḳırḳ akça alurıdı. Bunı neçün böyle ederidi? **Anuŋçün ki "Menden deli menden güçli er varmıdur ki çıḳa menümile savaşa!" deridi** (DK, 79b).*

"Geçenden otuz üç akçe, geçmeyenden döve döve kırk akçe alırdı. Bunu niçin böyle ederdi? Şunun için ki 'Benden deli benden güçlü er var mıdır ki çıkıp benimle savaşsın.' derdi."

[463] *Oġul, babaŋ ṣaġdur amma, söylem[eg]e ḳorḫarıdum, **kāfire varasın, gendüzüŋi üzesin, helak olasın, anuŋiçün** saŋa demezidüm, canum oġul!* (DK, 143b).

"Oğul, baban sağdır ama kâfire varırsın, kendini vurursun, helak olursun diye söylemeye korkarım. Onun için sana söylemiyordum, canım oğul!"

[464] ***bir sebebden** yigrelendük bize inan / **söyler-idi atasına düşin yalan** (YZ, 979).*

"O, babasına düşünü yalan söylediği için biz bu sebepten ondan nefret ettik."

[465] *eytdiler yûsuf bizi daḫı dile / **bola ki mâlik sözüŋ ḳabûl ḳıla** (YZ, 753).*

"Malik sözünü kabul edebileceği için Yusuf 'a Malik'ten bizi [affetmesini] dile, dediler."

[466] ***bolay ki âhum göre** esirgeye / özi göyne baŋa bir kez söyleye (YZ, 879).*

"Belki ahımı görür ve beni korur, bana acıdığını bana bir kez söyler."

[467] *Uruz: "Mere, yā benüm babam ölümidür, dirimidür?" dėdi. **Eyitdi: "Diridür. Tomanın Ḳalʿasında tutsakdur" dėdi. Böyle dėgeç** oğlan ağladı melül oldı (DK, 143a).*

"… 'Diridir, Toman'ın kalesinde tutsaktır.' deyince oğlan ağladı, üzüldü."

[468] ***Gördiler kim ol yigit kim baş kesübdür, ḳan dökübdür, Bay Büre Begüŋ ṣaġında oturur. Bāzirgānlar yöridiler, yigidüŋ elin öpdiler. Bunlar böyle edicek** Bay Büre Begüŋ acıġı tutdı (DK, 39a).*

"O yiğidin baş kesip kan döktüğünü ve Bay Büre Bey'in sağında oturduğunu gördüler. Bezirgânlar yürüdü ve yiğidin elini öptü. Bunlar böyle yaptığı için Bay Büre Bey sinirlendi."

[469] *Ādemüŋ ḥac ve tevbesi ḳabūl olduġıçun sevindiler* ***ḥaccuŋ ḳabūl oldı diyip ādemüŋ şāẕılıġın şordılar böyle olsa*** *ādemüŋ gönline biraz gendüzin görmek girdi (KE, 64/1).*

"Âdemin hac ve tövbesi kabul olduğu için sevindiler. 'Haccın kabul oldu.'diyip Âdem'in mutluluğunu sordular. Böyle sordukları için Âdemin gönlüne biraz kendisini görmek girdi."

[470] ***ḳaçan kim bir kişinüŋ eceli gele ve ʿömri dükene anuŋ adı bu levḥ içinde bir ḥalḳa gibi olur.*** *Ve eceli gelen kişileri* ***bu sebeb birle*** *bilürin, andan benüm fermānumda ferişteler vardur, anlara buyururın.* (SK, 13b/1).

"Ne zaman ki bir kişinin eceli gelse ve ömrü tükense onun adı bu levha içinde bir halka gibi olur. Ve eceli gelen kişileri bu nedenle bilirim, ondan sonra benim fermanımda melekler vardır, onlara sunarım.

[471] ***ṭaʿām yerken yūsuf alurdı meger // gizler-idi vėrür-idi yoḫsula / yėdürürdi yoḳluya hem varluya // bu sebebden*** *olur eytdükleri / südi yavuz uġrıdur dėdükleri (YZ, 1166).*

"Yusuf yemek yerken yiyecekleri alırdı, onları gizlerdi, yoksul zengin herkese yedirirdi. Bu sebepten ona sütü bozuk ve hırsız derlerdi."

[472] ***Depegöz eydür: "Günde altmış ādem vėrüŋ yėmege" dedi. Dede Ḳorkut eydür: "Bu vechile*** *sen ādem komaz, dükedürsin." dedi. (DK, 111b).*

"Tepegöz, "Yemek için günde altmış adam verin." Dedi. Dede Korkut "Bu sebeple sen adam bırakmaz, tüketirsin.

[473] ***Ādemüŋ gevdesi ḳırḳ yıl yatmışdı ol ḳırḳ yıl içinde üstine ġayġu yağdı ṣoŋra bir yıl anuŋ üstine şāẕılıḳ yağdı pes bundan ötürü*** *anuŋ zürriyeti içinde kayġu çok olup ṣoŋı şāẕılıḳ olur (KE, 46/11).*

"Ademin gövdesi kırk yıl yatmıştı, o kırk yıl içinde üstüne kaygı yağdı sonra bir yıl onun üstüne mutluluk yağdı. Sonra bundan ötürü onun soyu içinde kaygı çok olup sonu mutluluk olur."

[474] ***Muḥammedi Muṣṭafâ bularuŋ ḫulḳın ḫulandı ve edebin edeblendi taŋrı taʿalâ anuŋ ḫulḳın ögdi ve inneke leʿalâ ḫuluḳin ʿażîm didi pes bundan ötürü kim*** taŋrı anuŋ ḫulkını ögdi *(KE, 3/1).*

"Muhammet Mustafa bunların huyunu huy edindi ve edebini edeplendi. Tanrı teala onun huyunu övdü ve 'Şüphesiz sen, pek büyük bir ahlâk üzerindesin.' dedi. Bundan ötürü ki tanrı onun huyunu övdü."

[475] *Aruz Depegözi aldı evine getürdi… Bėslediler, böyüdi gezer oldı. Oġlancuḳlarıla oynar oldı.* ***Oġlancuḳlarıŋ kiminüŋ burnın, kiminüŋ ḳulaġın yėmege başladı.*** *El-ḥāṣılı, uzadı* ***bunuŋ ucından*** ḳatı ėncindiler, ʿāciz ḳaldılar *(DK, 110b/8).*

"Aruz Tepegözü aldı, evine getirdi… Oğlanlarının kiminin burnunu kiminin kulağını yemeye başladı. Kısacası, uzadı bunun yüzünden çok incindiler ve aciz kaldılar."

[476] ***Ḳalın Oġuz begleri yüz göye tutdılar, el ḳaldurub duʿā eylediler: "Allāh teʿālā saŋa bir oġul versün" dediler. … Ḳalın Oġuz begleri el ḳaldurdılar duʿa eylediler: "Allāh teʿālā saŋa da bir ḳız vere" dediler. … Bunuŋ üzerine*** *bir ḳaç zemān gėçdi,* Allāh teʿālā Bay Büre Bege bir oġul, Bay Bîcān Bege bir kız verdi *(DK, 36b).*

"Kalın Oğuz Beylerinin dua etmeleri üzerine Allah teala Bay Büre Bey'e bir oğul, Bay Bican Bey'e bir kız verdi."

[477] ***Anlar eyle dėgeç*** At Aġızlu Aruz Ḳoca iki dizinüŋ üstine çökdi *(DK, 20b).*

"(Kazan'ın avlanma, yeme-içme teklifi üzerine Deli Dündar ve Kara Budak uygun bulduklarını belirtir.) Onlar öyle deyince At ağızlı Aruz Koca iki dizinin üstüne çöktü. (Yurdunun üstüne kimi bırakacağını sorar)."

[478] ***Eyle kim men çekerem göz buŋunı****,* heç yigide vermesün Ḳadir Taŋrı göz buŋunı *(DK, 117b).*

"Ben göz acısını çektiğim için kadir tanrı hiçbir yiğide göz acısını vermesin."

[479] ***Semüz ḳoyun, aruḳ toḳlı bayırda ḳalsa ḳurt gelüb yèmezidi şapanuŋ ḳorḳusından. Eyle olsa***, *şulṭānum, ḳaraca Çoban şapan çatlatdı. Dünyā ʿālem kāfirüŋ gözine karangu oldı. (DK, 30b).*

"Semiz koyun zayıf toklu bayırda kalsa kurt sapanın korkusundan gelip yemezdi. Öyle olduğu için Sultanım, Karaca Çoban sapan çatlattı. Dünya âlem kâfirin gözüne karanlık oldu."

[480] ***ḥasret odı yandurdı içüm taşum / ol sebebden*** *akar eksilmez yaşum (YZ, 1086).*

"İçimi dışımı ayrılık ateşi yaktı, o sebepten gözyaşım akar, eksilmez."

[481] ***yûsuf ol vaḳtin ki gördi atasın /*** *âzâd ėtdi ḳullarınuŋ ḳamusın (YZ, 1417).*

"Yusuf babasını görünce/gördüğünde bütün kullarını azat etmişti."

[482] *Oġlana ḳorhınç ḥaberler vereyim*, ***ola kim getmeye döne*** *(DK, 89b).*

"Gitmeyip dönmesi için oğlana korkunç haberler vereyim."

[483] ***Neçe kim bu düşi gördüm, şundan berü*** *ʿaḳlum uşşum dėre bilmen (DK, 23b/5).*

"Ne vakit ki bu düşü gördüm, ondan beri aklımı usumu toplayamıyorum."

[484] ***Ol senüŋ taŋrıŋa inanmaz andan ayruġa dapar şundan ötürü*** *Baʿal saŋa kakıdı (KE, 528/12).*

"O senin tanrına inanmaz, ondan başkasına tapar. Bundan ötürü Baʿal sana kızdı."

[485] *mūsā eydür imdi göster kim bulam / ḳıyāmetde saŋa şefāʿat ḳılam //* ***ḳarı gösterdi yûsufuŋ tâbûtın / şununŋ üzre kim*** *ḳıla şefâʿatin (YZ, 1520).*

"Kadın Yusuf'un tabutunu gösterdi, bunun üzerine şefaat kılsın."

Adlar, neden tümcesini işaretleyen, gösteren, sezdiren, ifade eden anlamlı sözcüklerdir. Adlar, öznellik ve nesnellik açısından yansızdır. Yapılan incelemede, yerini tuttuğu neden tümcesinin niteliğine göre hem öznel hem de nesnel nedensellik ilişkisinde kullanılmıştır. Öznel neden tümcesini gösteren adlar: *bahane, hikmet, ḳasd/maḳṣud, maʿnâ, sebeb, vech, ne* ve *neden* adlarıdır.

[486] *Pes gönüldügünüzden soŋra* ***ol bahāneyile*** *girü getürevüz* (KE, 272/15).
"O halde siz yüzünüzü döndürdükten sonra o bahaneyle geri getiririz."

[487] *Taŋrı taʿālā ādem peyġāmbarı uçmakdan çıkardugınuŋ* ***ḥikmeti*** *oldı kim* ***ādemüŋ bilinde veliliğe ve uçmağa yaramaz varıdı çün anları anuŋ bilinden çıḳardı gerü*** *(KE, 55/14).*
"Tanrı Teâlâ'nın Adem peygamberi cennetten çıkarmasının nedeni şuydu ki Ademin belinde veliliğe ve cennete yaramaz şeyler vardı, onları belinden geri çıkardı."

[488] *yûsuf eydür nite urduŋ bu adı* ***/ maḳṣûdın eyt uşbu işüŋ ne idi //*** *vėrdüm ad üçünciye yûsuf dėyü* ***/ maḳsûdum seni aŋam unutmayu*** *(YZ, 1125).*
"Yusuf, '[Çocuklarına] bu adı neden koydun? Bu işte amacın neydi? Söyle.' der. Üçüncüye Yusuf adını verdim, amacım seni anmaktı, unutmayayım."

[489] ***Aġ ṣaḳallu ḳara ṣaḳallu yigitlerüŋ cānın çoġ almışam.*** *sakalum aġardugınuŋ* ***maʿnāsı budur*** *(DK, 81a).*
"Aksakallı kara sakallı yiğitlerin canını çok aldım, sakalımın ağarmasının nedeni budur."

[490] *Neden ötürü kakıdı ve* ***anuŋ sebebi neyidi*** *(KE, 864/10).*
"Neden ötürü kızdı ve onun sebebi neydi?"

[491] *Bu ḳıṣṣa cümle ḳıṣṣalaruŋ görklüregi ve yigregidür amma görklürekligi ne* ***vechile****dür iḫtilāf ḳılmışlardur (KE, 217/7).*
"Bu kıssa bütün kıssaların en güzeli ve üstünüdür ama güzelliği nedendir ki anlaşmazlığa düşmüşlerdir."

[492] *Pes bu gavgâ vü urışmak* ***ne-y-idi / Cümle dilin bilmedüginden-idi*** *(GN, 642).*
"Bu kavga ve vuruşmak nedendi? Halkın dilini bilmediğindendi."

[493] *mîşelüm eydür ne aġlarsın dėgil /* ***aġladuġuŋ*** ***nedendür*** *bir söylegil // döndi eydür* ***ḳardaşum vardı benüm / yûsuf adlu saŋa beŋzerdi cânum*** *(YZ, 1097).*
"… Ağlamanın nedeni nedir? …"

Eylemler, anlamlı sözcükler olduğu için öznel ya da nesnel sınıflandırılmasında farklılık gösterir. Eylemler, biçimbirimsel işaretleyicili, sözlüksel ve sözdizimsel olarak üç başlıkta değerlendirilmiştir. Bu ayrıma göre biçimbirimsel işaretleyicili, sözlüksel ve sözdizimsel eylemlerde öznenin niteliği öznel veya nesnelliği belirler. Öznel nedensellik ilişkisinde kullanılan bazı eylemlere şu örnek(ler)i verebiliriz: *sebeb ḳıl-*

[494] *taŋrıdan diledi kim aŋa bir* ***sebeb ḳıla*** *kim gendüye ve ʿayāllarına kūt ola ve beytu'l-māla muḥtāc olmaya (KE, 580/2).*
"Tanrıdan kendine ve çocuklarına şans olsun ve maliye hazinesine muhtaç olmasın diye ona bir neden yaratmasını diledi."

Yapılan çözümlemede belirteç işlevli birimlerle oluşturulan nedensellik örneklerinde, belirteçlerin genellikle öznel nedenselliği buldurmaya yönelik olduğu gözlenmiştir. İncelenen metinlerin içeriği nedeniyle de neden sonuç ilişkilerinde genellikle kişisel deneyimi, niyeti, kişisel algıyı buldurmak için belirteç işlevli birimler kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde öznel nedensellik ilişkisini sorgulayan belirteç işlevli birimler: *ne, neçün/niçün, neden, nereden, neye/niye, nişe, nite belirteçleri ve neden ötürü, ne bilsün, ne maslaḥata, ne oldı (kim), ne sebebden, ne var ki* bağlaçlıklarıdır.

[495] *ölmekden* ***ne*** *korkarsın çünki ḥaḳḳa yararsın / bil ki ebedî varsın, bu sözde fâsid daʿvîdür* (YED, 24-2).
"Ölmekten neden korkarsın… ?"

[496] *eytdiler gülmek nedür ėt belgülü / yine* ***niçün*** *ağladuŋ zârî kılu // yaʿkûb eydür* ***çünki baḳdum ben size /*** *tatlu iyi geldi hem sizden bize (YZ, 999).*
"'Gülme nedenin nedir, anlat. Yine niçin ağladın?' dediler. Yakup 'Size bakınca sizden bize tatlı bir koku geldi.' der."

[497] *yûsuf aldı öpdi urdı gözine / döndi söyledi bularuŋ yüzine // bildüŋüz mi* ***neden*** *öpdüm ben bu biti /* ***severdüm dėdi ataŋuzı ben ḳatı*** *(YZ, 1265).*
"… Bu mektubu neden öptüm, bildiniz mi? …"

[498] *Ne bileyin oġul, bu każālar saŋa* ***nereden*** *geldi? (DK, 15b)*

"Ne bileyim oğul, bu kazalar sana neden geldi?"

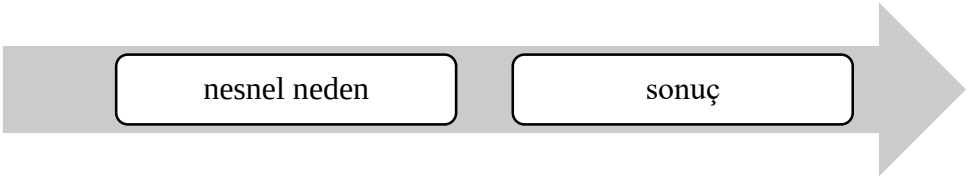
[499] *Begler, men sizi* ***neye*** *kıġırdum bilürmisiz? (DK, 149a).*
"Beyler, ben sizi neden çağırdım, bilir misiniz?"

[500] *eytdi* ***nişe*** *dėmez-idüŋ sen baŋa / iledürdüm seni ataŋ anaŋa (YZ, 396).*
"Sen bana neden söylemedin? Seni annene babana iletirdim."

[501] *eytdiler* ***nite*** *dėdüŋ sen bunı / bize aŋlat biz daḫı bilelüm anı (YZ, 1208).*
"Sen bunu niçin dedin, bize anlat, biz de onu bilelim."

4.2.2. Nesnel Neden

Nedensellik ilişkisinde konuşurun bakış açısının yer almadığı; öznenin deneyimlerini, algısını ve/veya niyetini içermeyen; genelgeçer, evrensel, bilimsel bilgi ve olgulara dayanan nedenselliktir. Bu çalışmada nesnellik konvansiyel bir nesnelliğe dayanır. İnsanın doğayı algılayışı, duyusal yeterlilikleri ve uzlaşmacı ölçü anlayışıyla kavranabilen ancak duygularının, niyetinin ve deneyimlerinin yansıtılmadığı bir nesnelliktir.



Çözümlememizde ad durum eklerinden +(n)dA*n* ekinin hem öznel hem de nesnel nedensellik ilişkisi kurduğu görülmüştür. Kullanım alanı genişliği nedeniyle farklı işlevlerde ve farklı yapılar üzerinde tanıklanmaktadır. Belirlenen aşağıdaki örneklerde +(n)dA*n* eki nesnel nedensellik ilişkisi kurmuştur. Örneklerdeki *korku, soğuk* ve *ağlamak* sözcükleri genel duyguları yansıtan ve herkesçe bilinen nesnel bir kavramdır. Tek örnekte de *+çA* eşitlik ekinin nesnel nedensellik ilişkisi kurduğu belirlenmiştir.

[502] *ḳamu dili ṭutuldı beŋzi şolu / ʿaklı gitdi* ***ḳorḳudan*** *oldı delü (YZ, 1278).*
"Hepsinin dili tutuldu benzi soldu, korkudan aklı gitti, deli oldu.

[503] *gördi ki, ılan* ***sovuḳdan*** *buymış yatur.* (MBN, 8a-2)
"Gördü ki yılan soğuktan donmuş yatıyor."

[504] *Ẕîrā* ***ağlamaḳdan*** *gözleri görmez olmış idi (DK, 61a).*
"Çünkü ağlamaktan gözleri görmez olmuştu."

[505] *Görür misiz aġam ḳazan baş kesdi, ḳan dökdi? Oğlan* ***yemek yemekçe*** *gelmez.* (DK, 68b/2).
"Oğlan [sadece] yemek yemek için gelmez."

Yapılan çözümlemede *-sA, -IncA* ve *-(y)ken* hem öznel hem de nesnel nedensellik ilişkisi kurabilmektedir (bkz. 4.2.1. Öznel Neden). Çözümlemede nesnel nedensellik ilişkili örnek tümceler şunlardır:

[506] ***Er mālına ḳıymayınca*** *adı çıḳmaz,* ***ḳız anadan görmeyince*** *ögüt almaz,* ***oġul atadan görmeyince*** *sofra çekmez (DK, 3b).*
"Yiğit malına kıymayınca adı duyulmaz, kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul babadan görmeyince sofra çekmez."

[507] *Mere ḳavat oġlı ḳavatlar,* ***ata tururiken*** *oġul elinmi öperler? (DK, 39a).*
"Mere kavat oğlu kavatlar, baba dururken oğlun elini mi öperler?/oğlun elini öpmezler."

[508] ***Ana hakḳı Tangrı hakḳı degülmişse,*** *ḳara polad uz kılıcum tartayıdum, ġāfillüce görklü başuŋ keseydüm, alca kanuŋ yer yüzine dökeyidüm (DK, 143a).*

Örnek [506, 507, 508], kişinin algısının üstünde bir genel değerlendirmeyle nispeten nesnel sayılabilecek nedensellik ifadesi taşır.

Eski Anadolu Türkçesinde incelenen metinlerde ettirgenlik ekleri öznel ve nesnel ilişki kurmaktadır (bkz. 4.2.1. Öznel Neden). Ettirgenlik ekleriyle oluşturulan nedensellikte özne neden durumundadır. Örnek [509]'da özne nesnel nitelik taşımaktadır. Örnekte banyodan sonra soğuk suyla ayak yıkamanın baş ağrısını geçirdiği söylenmekte ve sağlıkla ilgili nesnel bir bilgi vermektedir.

[509] ***ḥammâmdan çıḳıcaḳ sovuḳ suyıla ayaḳ yumaḳ*** *baş ağrısın giderür didi (TN, 21a, 12).*

"Hamamdan çıkınca soğuk suyla ayak yıkamak, baş ağrısını giderir, dedi."

Yapılan incelemede ilgeçlerle bildirilen nedensellik örneklerinde bazı ilgeçlerin öznel ve nesnel bildirdiği belirlenmiş (bkz. Öznel Neden). Birkaç ilgecin de yalnızca nesnel nedensellikte tercih edildiği gözlenmiştir. Hem nesnel hem de öznel nedensellik bildiren ilgeçler: *göre, içün, ile, ötüri/ötürü* ilgeçleridir. Yalnızca nesnel nedensellikte kullanıldığı belirlenen ilgeçler ise: *elinden, yoluŋda* ve *yüzi suyına* ilgeçleridir.

[510] *Kim* ***nişânına göre*** *dürişevüz / Ola kim ol şâhide irişevüz* (MT, 4188).

"Nişanına göre çaba gösterelim, ola ki o şahide erişelim."

[511] *Yā ʿÖmer taŋrı taʿālā maġrib ardında* ***tevbeyiçün*** *bir ḳapu yaratdı* (KE, 39/9).

"Ya Ömer tanrı teala batı ardında tövbe [etmek] için bir kapı yarattı."

[512] *sabr ėdüben ḳatlanġıl uşbu işe /* ***ṣabr-ıla*** *her iş çıkar bir gün başa (YZ, 613).*

"Bu işe sabredip katlan. Sabırla her iş bir gün başa çıkar."

[513] *baḫtlu ol kişi kim,* ***yumurtadan ötürü*** *gendüzin gendü eliyile ḳaża çengâline asmaya* (MBN, 49b-7).

"O kişi şanslı ki yumurtadan ötürü kendi eliyle kaza çengeline asmasın."

Eski Anadolu Türkçesinde nedensellikte kullanılan tek sözcükten oluşan bağlaç işlevli birimlerden, *meğer, nitekim, pes* ve *zira* bağlaçları nesnel nedensellik ilişkisi kurabilir.

[514] ***Meger güyeginüŋ yüzügine nişan atarlarıdı***. *Beyrek oḳıla yüzügi urdı, paraladı (DK, 56b).*

"Güveyin yüzüğüne nişan attıkları için Beyrek okla yüzüğü vurdu ve parçaladı."

[515] *Kim üşenür ise ki yola gide/ ne kim gönli dilerse anı ide/* ***nitekim bu kavmuŋ ola dilegi*** (SN2, 188/12).

"Kim yola gitmeye üşense, gönlü ne dilerse onu yapar, çünkü bu kavmin dileği olur."

[516] *Meger buyrugı anuŋ ola vü pes/* ***yile dahı oldur buyuran ki es*** (SN2, 8/3).

"Meğer onun buyruğu gerçekleşir, çünkü yele bile esmesini buyuran odur."

[517] *ʿilm ikidür biri beden ʿilmidür ve biri din ʿilmidür evvel beden ʿilmin andı* ***zîrā din ʿilmi ḥāṣıl olmaz beden ṣaġ olmazsa ḫaṣta kişinüŋ fikri daḫı ḫaṣta olur*** (KM, N1b/12).

"Bilim iki türlüdür: biri beden bilimi, diğeri din bilimidir. Önce beden bilimini andı, çünkü beden bilimi sağ olmazsa din bilimi ortaya çıkmaz, hasta kişinin düşünceleri de hasta olur."

Adlar, anlamlı sözcükler olmasına rağmen tek başına öznel-nesnel sınıflamasında yansızdır. Ancak yerini tuttuğu tümcenin niteliğine göre öznel ya da nesnel nedensellik ilişkisinde kullanılır. Nesnel nedensellik tümcesinin yerini tutan adlar şunlardır: *bahane, hikmet* ve *ḳasd/maḳṣud.*

[518] *Taŋrıya gizlü ḳulluḳ ḳılurdı şöyle kim* ***ḥācet baḥānesine*** *evinden çıkardı (KE, 392/8).*

"Tanrıya gizli kulluk ederdi. Şöyle ki ihtiyaç bahanesiyle evinden çıkardı."

[519] *Erenler gün geçdükçe ve yaşadukça beŋzi ḫoş olup ve görki artdığınuŋ ḥikmeti oldurur kim* ***Ādem peyġambar ṭoprakdan yaradıldı ve ṭoprak gün geldükçe yiŋilenür ve tāze olur*** *(KE, 50/11).*

"Erenlerin gün geçtikçe ve yaşadıkça benzi hoş olması ve güzelliğinin artmasının nedeni şudur ki Adem peygamber topraktan yaratıldı ve toprak gün geçtikçe yenilenir ve taze olur."

[520] *ʿazrâ'il eydür cânını almadum* / ***cânın almaḳ ḳaṣdın aŋa ḳılmadum*** *(YZ, 1214).*

"Azrail, 'Canını almadım.' dedi, canını olmak kastını ona kılmadım."

Eylemler, anlamlı sözcüklerdir ve öznel-nesnel sınıflamasına yapısal olarak pek uygun olmamakla birlikte kalıp kullanımlar ve birleşik eylemlerle öznel ya da nesnel nedensellik ilişkisinde değerlendirilebilirler. Nesnel nedensellik ilişkisinde kullanılan bazı eylemlere şunlar örnek olarak verilebilir: *+dAn ol-, sebeb ḳıl-*.

[521] *baş aġrısı ki sāze ola* ***güneşde ya od kenarında çok oturmaḳdan olur*** (KM, D7a/11).
"Sadece baş ağrısı güneşte ya da ateş kenarında çok oturmaktan olur."

[522] *Taŋrı evvel ağaç hîç yaġmursuz bitürdi ve bitürdüginden ṣoŋra gendü ḳudretiyile* ***yaġmurı*** *ol aġacuŋ dirliğine* ***sebeb ḳıldı*** *(KE, 804/4).*
"Tanrı önce ağacı yağmursuz yetiştirdi ve yetiştikten sonra kendi gücüyle yağmuru o ağacın yaşaması için aracı kıldı."

Eski Anadolu Türkçesinde belirteç işlevli birimler genellikle öznel nedensellik bildirmede kullanılmıştır. Bunun yanında seyrek olarak kullanılan bazı ilgeçler belirlenmiştir: *nişe*.

[523] *Ol arada* ***nişe*** *kohu almaz ol / kopdugı yirde neçün müşg olmaz o (İSN).*
"Orada niçin koku olmaz, ayrıldığı yerde niçin o misk olmaz?"

4.3. Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Nedensellik

Olumlama, bir şeyin gerçekleşip gerçekleşmemesi durumunun bildirilmesidir. Olumlamada söz konusu eylem ya da durum gerçekleşmişse ya da varlığı ortaya konmuşsa *olumlu*; eylem ya da durum gerçekleşmemişse veya belirlendiği ölçüde varlığı ortaya konamamışsa *olumsuz* adını alır.

Olumluluk (affirmation), "olumlu tümcenin durumu, olumsuzluk karşıtı"; olumsuzluk (negation) ise "tümcenin içerdiği anlamın bir bölümünü ya da bütününü yadsımayı anlatan süreç ya da yapı" olarak tanımlanır (İmer, Kocaman, Özsoy, 2013, sy.200).

İncelememizde *olumlu* terimi, biçimce ve anlamca varlığı, gerçekleşmişliği, olmuşluğu içerme ve olumsuzluğu çağrıştırmama; *olumsuz* terimi, yokluğu, olmamışlığı, gerçekleşmemişliği bildirme olarak tanımlanır.

Türkçede olumsuzluk, olumsuzlayıcılı ve olumsuzlayıcısız olmak üzere iki biçimde gerçekleşir:

1) Olumsuzlayıcılı olumsuzluk, yapısal olarak olumsuzluğu sağlayan bir işaretleyici kullanılmasıdır. Tümcede yapı ve anlam bir bütün olarak düşünülse de olumsuzluk yönünden farklılık gösterebilmektedir. Yapısal olarak olumlu olan bir tümce anlamsal olarak olumsuz, yapısal olarak olumsuz bir tümce anlamsal olarak olumlu bir yargı taşıyabilir. Türkçede olumsuzlayıcılı olumsuzluk, /olumsuz yapı - olumsuz anlam / ve /olumlu yapı - olumsuz anlam/ biçimde görülür.

a) /Olumsuz yapı - olumsuz anlam/, eklerle (*-mA, -sIz, mAz, -mAdAn, -mAksIzIn, …*) ve sözcüklerle (yok, değil, hayır, …) sağlanmaktadır. Eylemlerde *-mA* olumsuzluk eki, ek birleşmeleriyle oluşan *-mAz, -mAdAn, -mAzlık, -mAksIzIn* ekleriyle, adlarda ise *-sIz* eki olumsuzluk sağlanır. Bununla birlikte yabancı dillerden alıntılanan *bî, nâ, gayr* gibi kimi olumsuzlayıcılar da kullanılır. Sözcüksel düzeyde *değil* sözcüğü, yokluk bildiren *yok* sözcüğü *ama, aksi halde, yoksa* sözcükleri olumsuzlayıcılardandır. Ayrıca olumsuzluğu pekiştiren bazı sözcükler de (*hiç, asla, sakın, katiyen*) vardır (İlhan ve Karadayı, 2017, sy. 150).

b) /Olumlu yapı - olumsuz anlam/, biçimce olumlu görünmesine karşın anlamca olumsuz olan tümcelerde ve sözcüklerde görülen olumsuzluktur. Tümce düzeyinde Türkçede *ne… ne…* bağlacı, soru sözcükleriyle (ne, nereden, kim…) ve *mI* soru ekiyle sağlanan olumsuzluktur. (Örneğin: “Ne aradı ne sordu.=Aramadı, sormadı.” , “Sen yemek yapmaktan ne anlarsın.=Sen yemek yapmaktan anlamazsın.”, “Soğuk havada hiç ince kıyafetler giyilir mi?=Soğuk havada ince kıyafetler giyilmez.”).

Olumsuzlayıcıların üst üste kullanımında anlam olumlu olabilmektedir. Olumluluk ya da olumsuzluk bağlama bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir.

2) Olumsuzlayıcısız olumsuzluk, sözcüksel düzeyde insan belleğinde çağrışımsal olarak olumsuz değerlere sahip sözcüklerle sağlanan olumsuzluktur. Dil sisteminde sözcükler olumlu, olumsuz ve yansız çağrışım değerleri taşır. Yapısal ya da anlamsal olarak olumsuzlayıcı taşımamasına rağmen bağlama bağlı olarak insanlarda olumsuz duygular, düşünceler ve bilgiler çağrıştıran sözcükler çağrışımsal olumsuzluğu ortaya çıkarır. Örneğin; *kötü, çirkin, tembel, kara/siyah, ölüm, karga* vd. Çağrışımsal olumsuzlukta bireyin kültürel, toplumsal, sosyal ve duygusal durumlarında farklılıklar gözlenebilir. Örneğin bir toplumda olumsuz çağrışım taşıyan yasın rengi beyazken diğer

bir toplumda siyah olabilir.

Yansız terimi, olumlu ya da olumsuz ayrımı gözetmeyen ve birbirinin yerine kullanıldığında anlam farkı oluşturmayan, hem olumlu hem olumsuz anlam içeren ya da olumlu ve olumsuz anlam ifade etmeyen birimleri karşılar.

Nedensellikte olumluluk ve olumsuzluk değişkenler çerçevesinde değerlendirilir. Nedensellik ilişkisinde iki öge vardır: neden ve sonuç. Neden bağımsız, sonuç ise bağımlı değişkendir (bkz. nedensellikte değişkenler). Değişkenler, olumlu, olumsuz ve yansız olarak üç biçimde ele alınmıştır. Bu durumda aşağıdaki gibi 9 eşleşme olasıdır:

Tablo 2.

Neden ve Sonuç Değişkenlerinin Olumluluk-Olumsuzluk Durumları

Neden	Sonuç
olumlu neden (N+)	olumlu sonuç (S+)
olumlu neden (N+)	olumsuz sonuç (S-)
olumlu neden (N+)	yansız sonuç (S±)
olumsuz neden (N-)	olumlu sonuç (S+)
olumsuz neden (N-)	olumsuz sonuç (S-)
olumsuz neden (N-)	yansız sonuç (S±)
yansız neden (N±)	olumlu sonuç (S+)
yansız neden (N±)	olumsuz sonuç (S-)
yansız neden (N±)	yansız sonuç (S±)

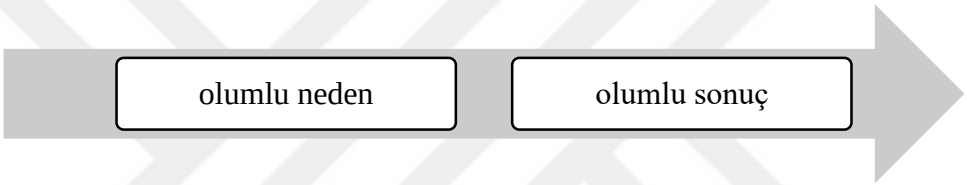
Bolulu, neden-sonuç tümceleri kuran ek veya sözcüklerin birbirinin yerine kullanılabileceğinin sanıldığını, ancak anlam ayırtılarının yakalamaya çalışıldığında her birinin ayrı ayrı kullanılmasının uygun olabileceğinin baskın bir görüş olduğunu aktarır (1996, s. 19). Bu ayrıma göre, bazı yapılar olumlu, bazıları olumsuz, bazıları ise yansız (hem olumlu hem de olumsuz ya da ne olumlu ne olumsuz) sonuçlarla kullanılabilmektedir.

Türkiye Türkçesinde bağımsız bir değişkenin (nedenin) etkisi farklı yapılarla anlamsal olarak olumluluk belirleyicisi olabilmektedir. Örneğin, “Senin sayende evlendim.” tümcesi ile “Senin yüzünden evlendim.” tümcesi aynı neden ve sonuç ifadelerine sahip olmasına rağmen anlamsal olarak *sayende* ile oluşturulan tümce olumlu

sonuç, *yüzünden* ile oluşturulan tümce olumsuz sonuç içermektedir. İki tümce arasındaki olumlama ayrımı, yapıyla (ilgeçle) sağlanmıştır. Bu tümceler arasındaki olumlamada bağımsız değişken (neden) yansızken bağımlı değişken/etkilenen (sonuç) olumluluk yönünden farklılık göstermiştir. Dolayısıyla tümcede başat olan sonuç tümcesi olduğu için farklılık sonuç tümcesinde görülmüştür.

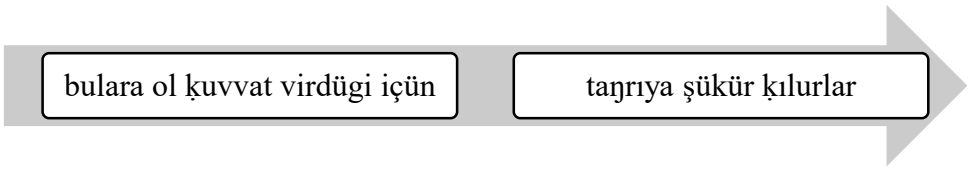
4.3.1. Olumlu Neden-Olumlu Sonuç

Nedensellik ilişkisinde, olumlu bir nedenin olumlu bir sonuç doğurmasıdır. Günümüzde olumlu nedensellik yapıları, genellikle "sayesinde, sağla-, …" gibi yapılarla kurulur. Eski Anadolu Türkçesinde ise *+(y/n)A, -UbAn, -sA, birle, için, tâ ki, elinden, ʿışḳına, hürmetine, yüziçün, adına, uġurına, nitekim, zira* gibi yapılar olumlu sonuçlarda tercih edilir.



Yapılan çözümlemede olumlu neden-olumlu sonuç örnekleri şunlardır:

[524] *taŋrıya şükür ḳılurlar* ***bulara ol ḳuvvat virdügi için*** *(KE, 35/5).*
"O, bunlara kuvvet verdiği için tanrıya şükrederler."



Örnek [522]'de *bulara ol ḳuvvat vir-* ve *taŋrıya şükür ḳıl- tümcecikleri* hem yapısal hem anlamsal açıdan olumlu tümceciklerdir. Tümcede neden ve sonuç tümcecikleri olumlu tümceciklerden oluşmaktadır.

[525] *çün érişdüm ben atama ey ʿamû /* ***şükrine*** *kıldum âzâd sizi ḳamu* (YZ, 1413)
"Ey dostlar, ben babama kavuştuğum için hepinizi özgür bıraktım."

[526] ***hayra érüben*** *batasın niʿmete / dürlü atlaslar gėyüben devlete (YZ, 614).*
"Hayra erip nimete batasın, türlü ipek elbiseler giyip devlete …"

[527] *Bir yigit olsa,* ***dirisi ḫaberin getürse*** *çarġab [çuha] altun akça verüridüm, ölüsi ḫaberin getürene ḳız ḳardaşum verüridüm (DK, 48b).*
"Bir yiğit olsa, yaşadığının haberini getirse çuha altın akçe verirdim, öldüğü haberini getirene kız kardeşimi verirdim."

[528] ***ʿışkı birle*** *mest iden āşıḳları* (VG, 4).
"Aşkıyla/aşkı sayesinde mest eden aşıkları …"

[529] ***tâ ki göre*** *cânı anda sevine / anı göre ağlamaya avına (YZ, 1088).*
"Onu gördüğü için canı orada sevinsin. …"

[530] *Ol gişi kāfirdi pes* ***Ḫıżır elinden*** *müsülmān oldı (KE, 480/7).*
"O kişi kâfirdi, sonra Hızır sayesinde Müslüman oldu."

[531] ***Allāh ʿışḳına*** *beni ḳurtar* (DK, 46b).
"Allah aşkına beni kurtar."

[532] *Günāhuŋuzı* ***adı görklü Muhammed Mustafa hürmetine*** *bağışlasun* (DK, 147b).
"Günahınızı adı güzel Muhammet Mustafa hürmetine bağışlasın."

[533] *Vallāhi,* ***men Ḳazanuŋ uġurına*** *başum komışam* (DK, 150b).
"Vallahi, ben Kazan'ın uğruna başımı koymuşum."

[534] *dāvūd eyitdi vargıl kim seni ʿafv eyledüm* ***[taŋrı] yüziçün*** (KE, 567/13).
"Davut eyitti: "Git, çünkü tanrı yüzü suyu hürmetine seni affettim."

[535] *Yıġışdursun dürişdürsün, günāhuŋuzı* ***adı görklü Muhammed Muṣṭafā yüzi ṣuyına*** *bağışlasun* (DK, 63a).
"Derlesin toplasın, günahınızı adı güzel Muhammet Mustafa yüzü suyuna bağışlasın."

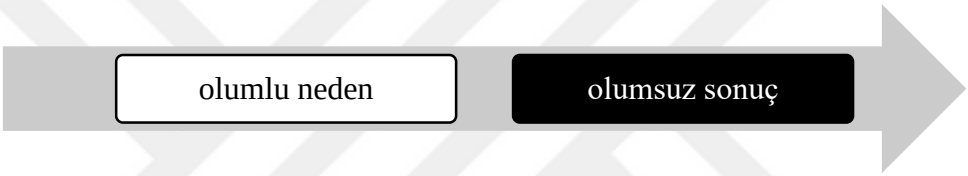
[536] *biz daḫı sever-idük hem ḳamumuz /* ***nitekim severdi anı aṭamuz*** (YZ, 978).
"Biz de hepimiz onu severdik, çünkü atamız onu severdi."

[537] *Ḥak teʿālānuŋ emriyile Deli Ḳarçaruŋ eli yoḳaruda aṣılu ḳaldı,* ***zirā Dede Ḳorḳut velayet issi idi****, dileği ḳabul oldı (DK, 44a).*

"Hak Teâla'nın emriyle Deli Karçar'ın eli yukarıda asılı kaldı, çünkü Dede Korkut velayet sahibiydi ve dileği kabul oldu."

4.3.2. Olumlu Neden-Olumsuz Sonuç

Nedensellik ilişkisinde, sonucun olumsuz yargı bildirmesidir. Türkiye Türkçesinde olumsuz nedenselliklerde "…yüzünden, …nedeniyle, …sebebiyle" ilgeçleriyle (Bolulu, 1996, s. 18) ve "yol aç-, neden ol-, sebep ol-…" gibi yapılar tercih edilmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde ise olumsuz nedensellik için dönemi yansıtan belirgin yapılar kullanılmamıştır.



[538] ***maḥabbet olalı dilde muḳarrer /*** *görürem cevr ü miḥnetler mükerrer* (IŞK, 3047).

"Gönülde kararlaştırılmış muhabbet olduğundan beri tekrar üzüntü ve eziyet görürüm."



Örnek [536]'da yapıca ve anlamca olumlu bir neden tümceciği, yapıca olumlu anlamca olumsuz bir sonuç yargısı doğurmuştur. Bu örneğin sonuç tümceciğinde yapıca olumlu anlamca olumsuz sözcüklerle çağrışımsal olumsuzluk sağlanmıştır.

[539] *cebra'il göre buları ṭaŋlaya /* ***yüzleri saġ dėyüben*** *ʿacebleye* (YZ, 765).

"Cebrail bunları görüp yüzleri sağ (neden yanmamış) diye şaşırır."

[540] *Mere kāfir,* ***Dedem Ḳorḳud ḳopuzı hürmetine*** *çalmadum* (DK, 136a).

"Bre kafir, Dedem Korkut kopuzu hürmetine çalmadım."

[541] *Ne oladı bizde ne lâyık saŋa / gelmedi bir lâyıg iş öŋden soŋa/* ***cümle varlık pes senüŋdür yâ Celil*** (GN2, 88a/34).

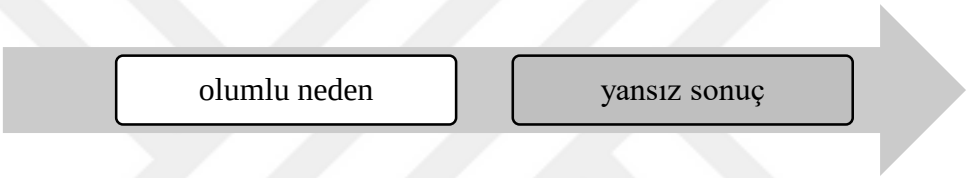
"Bizde sana ne layık olaydı, önünden sonuna sana layık bir iş gelmedi. Çünkü tüm varlık senindir ya Celil."

[542] ***tevbe ḳılıŋ bu işe gelüŋ yola /yoḳsa*** *taŋrıdan gelür size belâ (YZ, 90).*

"Bu işe tövbe edin, yola gelin; yoksa tanrıdan size bela gelir."

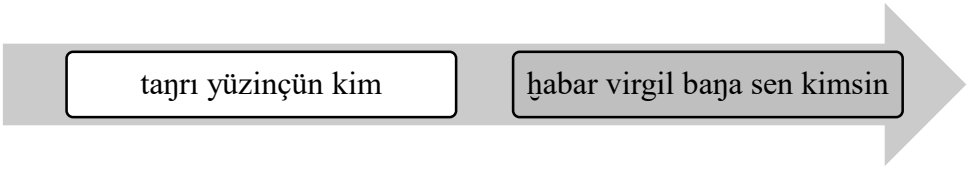
4.3.3. Olumlu Neden-Yansız Sonuç

Nedensellik ilişkisinde olumlu çağrışım değeri taşıyan nedenin yansız bir sonuç yargısına bağlanmasıdır.



[543] *aŋa eyitdi sen kimsin ḫıżır eyitdi ol ḳulvan kim ṣatun alduŋ pes yine eyitdi soraŋ senden* ***taŋrı yüzinçün kim*** *ḫabar virgil baŋa sen kimsin* (KE, 479/15).

"… sana sorarım, tanrı yüzü için senin kim olduğunu bana haber ver."



Örnek [541]'de metin bağlamından hareketle tanrı sözcüğü çağrışımsal olarak toplumda olumlu bir değer taşır. Tümcede olumlu çağrışımsal değerli sözcükle neden tümceciği ve çağrışımsal olarak yansız olan bir yargıyla sonuç tümceciği kullanılmıştır.

[544] ***Bir aġzı duʿālınuŋ alḳışıyıla*** *Allāh teʿālā birʿayāl verdi. Ḫatunı hāmile oldı* (DK, 9b).

"Bir ağzı dualının güzel dileğiyle Allah Teâlâ bir çocuk verdi. Eşi hamile oldu."

[545] ***ferişte*** *gelüp ol göŋlegi çıḳardı ve Yūsufa* ***geydürdi*** (KE, 233/8).

"Melek gelip o gömleği çıkardı ve Yusuf'a giydirdi."

[546] ***Eger şaġdur esendür,*** <u>*aḫşam olmadın gene ben saŋa gelürem*</u> (DK, 23b).
"Eğer o sağ ve esense, akşam olmadan yine ben sana gelirim."

[547] <u>*taŋrı adın aŋuban girem söze*</u> ***/ tā ki ine taŋrıdan raḥmet bize*** (YZ, 1).
"Tanrıdan bize rahmetin gelmesi için ilk önce Tanrının adını anarak söze başlayalım."

[548] *bu arada bir ḫaber vardur yine /* <u>*eydeyüm anı*</u> ***ki cânuŋ sevine*** (YZ, 1335).
"Bu arada yine bir haber var. Canınızın sevinmesi için onu söyleyeyim."

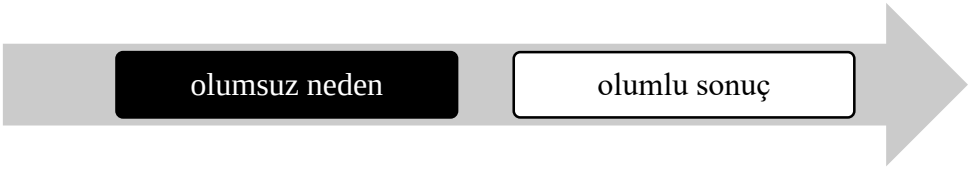
[549] <u>*iletüŋ anı atama*</u> ***kim sevine*** */ aġlamaḳdan ol bolay ki avına* (YZ, 1325).
"Sevinmesi için onu babama iletin. …"

[550] <u>*Her ki ne işler ise ol götürür / kim yörür ü kim turur kim oturur*</u> ***/ taŋrınuŋ has kullarıdur pes bular*** (GN2, 95b/53).
"Her ne işlerse o götürür, kimisi yürür, kimisi durur, kimisi oturur. Çünkü bunlar tanrının has kullarıdır."

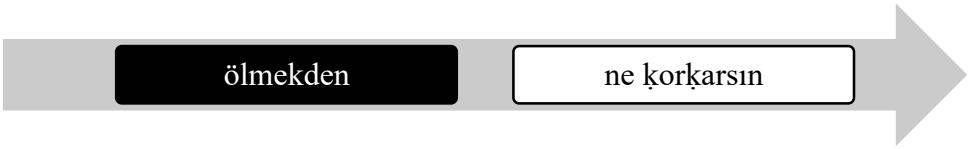
[551] <u>*evvel ebde biʿsmiʿllâh taŋrı adı*</u> ***zîre kim anuŋladur sözler tadı*** (YZ, 2).
"Önce eşsiz olan Tanrının adıyla söze başlayalım; çünkü bütün sözlerin tadı onunladır."

4.3.4. Olumsuz Neden-Olumlu Sonuç

Nedensellik ilişkisinde olumsuz çağrışımı olan neden ve olumlu sonuçtan oluşur.



[552] ***ölmekden*** <u>*ne korkarsın*</u> *çünki ḥaḳḳa yararsın / bil ki ebedî varsın, bu sözde fâsid daʿvîdür* (YED, 24-2).
"Ölmekten korkma/niçin korkarsın, çünki hakka yararsın; bil ki sonsuza kadar varsın, bu sözde kötü bir olay vardır."



Örnek [550]'de yapıca olumlu anlamca olumsuz bir sözcük olan *öl-* neden tümceciğidir. Sonuç tümcesinde, soru sözcüğü *ne* kullanılarak oluşturulan *ne ḳorḳarsın* tümceciği *korkma* anlamı taşır. Bu yönüyle olumsuz çağrışım değeri taşıyan kork- eylemine olumsuzluk eki getirilerek olumlu sonuç ortaya çıkar.

[553] *çünki yûsuf ol işe sabr eyledi /* ***ol zelîḫâ delürüp*** *gör neyledi //* *turu geldi ol-dem kuçdı anı / neylesün ʿâşık durur göynür cânı* (YZ3, 531).
"… O Zeliha delirip neyledi, gör; ayağa kaktı ve onu kucakladı. …"

[554] ***dertlü kişi gėyerse*** *derdi gider* **/ *dertsüz kişi gėyse*** *gör kim nʿėder* (YZ, 1333).
"Dertli kişi giyerse derdi gider, dertsiz kişi giyse ne eder, gör."

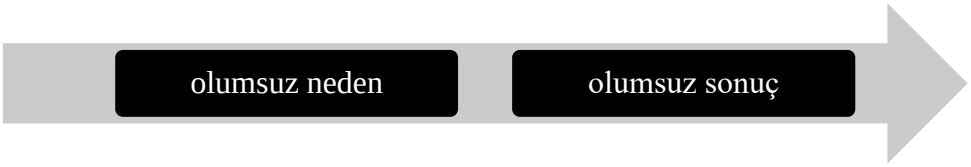
[555] ***Oġlan anda yıḳılduḳda*** *boz atlu Ḫıżır oġlana ḥāżır oldı (DK, 15a).*
"Oğlan orada yıkıldığı için boz atlı Hızır, oğlana hazır oldu."

[556] ***yigirmi biŋ yıl tamām uçdı ʿarş ayaḳlarınuŋ bir ayaġı ucına irmedi andan*** *taŋrı taʿālā anuŋ ḳuvvatın ve ḳanatların daḫı arturdı* (KE, 26/3).
"Yirmi bin yıl eksiksiz uçtu, arş ayaklarının bir ayağı ucuna ermedi, ondan tanrı teâlâ onun gücünü ve kanatlarını da artırdı."

[557] *Oġlandur,* ***ne bilsün****, geyigi ḳovarıdı gėtürü[ri]di, babasınuŋ öŋinde siŋirleridi. Babam at segirdişüme baḳsun ḳıvansun, oḫ atışuma baḳsun güvensün, ḳılıç çalışuma baḳsun sevinsün [dėridi] (DK, 13a).*
"Oğlan bilmediği için geyiği kovalardı, getirirdi, babasının önünde koştururdu. Babam at koşturmama baksın kıvansın, ok atışıma baksın güvensin, kılıç çalışıma baksın sevinsin, derdi."

4.3.5. Olumsuz Neden-Olumsuz Sonuç

Nedensellik ilişkisinde neden ve sonuç değişkenlerinin ikisinin de olumsuz olduğu nedenselliktir.



[558] *Ḫānum,* ***bir yaḫşı yigidümüz öldi, aŋa*** *aġlaruz.* (DK, 80a)
"İyi bir yiğidimiz öldü, ona ağlarız."



Örnek [556]'da *bir yaḫşı yigidümüz öldi* tümceciği olumsuz çağrışım değeri taşıyan öl- eylemiyle olumsuz neden ve *aŋa aġlaruz* tümceciği ise olumsuz çağrışım değeri taşıyan ağla- eylemiyle olumsuz sonuç bölümünü oluşturur.

[559] *ol suya baḳdı ol baḳmaḳ heybetinden su yüceldi daşdı ve* ***taŋrı ḳorkusından*** *ditredi akdı* (KE, 5/9).
"O suya baktı, bakmak heybetinden su yükseldi, taştı ve tanrı korkusundan titredi, aktı."

[560] *yaʿni* ***peygambere şalavât getürmeyince*** *kişinüŋ duʿâsı ḳabul olmaz* (MC, 85a/3).
"Peygambere salavat getirmeyince kişinin duası kabul olmaz."

[561] *Enüp* ***taş başlaruŋa düşüben*** *öleler* (DK, 118b).
"Taş inip başlarına düşüp ölsünler."

[562] *ḳamusı ol yûsufa vardı gėrü /* ***aṭamuz öldi dėyüben*** *ḳıġıru* (YZ, 1471).
"Hepsi Yusuf'un yanına geldi ve babamız öldü diye ağladılar."

[563] *suçum yoḳdur dėdi baŋa ağlayu /* ***unutmışam*** ***bir yıldur ben aŋmayu*** *// ... // geldi ol yûsuf ḳatına utanu / tapu ḳıldı yüz ne yeŋin tutunu* (YZ, 724).
"… Ben bir yıldır anmadığım için unutmuşum. …"

[564] *Ol zemānda* ***bir oġlan baş kesmese, ḳan dökmese*** *ad komazlarıdı* (DK, 37a).
"O zamanda bir oğlan baş kesmese, kan dökmese ad koymazlardı.

[565] ***Üç gün yağı görmese*** *kan ağlayan Toġsun oġlı Rüstem bile varsun* (DK, 105a).

"Üç gün düşman görmese kan ağlayan Togsun oğlu Rüstem bile varsın."

[566] *peşîmân olur yûsufı aldugına / içi göynür* ***ḫazne boş ḳaldugına*** (YZ, 403).

"[Kutayfer] Yusuf'u aldığına pişman olur, hazinenin boş kaldığına içi yanar."

[567] ***Acıġı ṭutanda****, bıyıklarından kan çıkan Bıyıġı ḳanlu Bügdüz Emen Çapar yėtdi* (DK, 33a).

"Öfkelendiğinde bıyıklarından kan çıkan, bıyığı kanlı Bügdüz Emen Çapar ulaştı."

Örnek [565]'te neden ve sonuç ifadeleri anlamca olumsuzdur. Örnek [566]'da neden ifadesi yapıca ve anlamca olumsuz, sonuç ifadesi ise yalnızca anlamca olumsuzdur.

[568] *oğlan yine cevâb virmedi. Pes* ***oğlan söylemedüginden*** *ḫatunuŋ tâkatı tâk oldı* (KVH, 4b-6).

"Oğlan yine cevap vermedi, sonra oğlan söylemediği için hatunun gücü çekildi."

[569] *Alaca atlu Şökli Melek ḳatı pusmış,* ***pusdugından*** *kara tagları tuman düşmiş (DK, 124a).*

"Alaca atlı Şökli Melek sert pusu kurmuş, pusu kurduğundan kara dağlara duman düşmüş." (Ergin, pus-: pusu kurmak)

Neden ve sonuç ifadeleri yapıca olumlu olmasına karşın olumsuz çağrışım taşır.

[570] *Ḳırḳ yerde tikilmiş otaḫlaruŋ* ***o zālim*** *yıkdurdı* (DK, 113a).

"O zalim, kırk yerde dikilmiş otağları yıktırdı."

[571] ***Ḳanlu ḳanlu ırmaḳlar ḳarıy[up]dur dėye****, suyı gelmez* (DK, 31b).

"Kanlı kanlı ırmaklar kuruduğu için suyu gelmez."

[572] ***Tācum tahtum için*** *ağlaram* (DK, 36a).

"Tacım tahtım [olmadığı] için ağlarım."

[573] *Ḳorḳuduban* ***şamatasıyıla*** *ürkiden* (DK, 25a).
"Korkutup şamatasıyla ürküten…"

[574] ***Bir şuçdan ötüri*** *dergāhdan sürdüŋ* (DK, 107a).
"Bir suçtan ötürü dergâhtan sürdün."

[575] ***Çün sen Ḳazana düşmen olduŋ***, *biz de düşmenüz* (DK, 149b).
"Sen Kazan'a düşman olduğun için biz de düşmanız."

[576] ***ʿarîs ehli çün begenmedi anı*** / *eyle san kim yûsufuŋ yandı cânı* (YZ, 295).
"Aris halkı onu beğenmediği için Yusuf'un canı yandı."

[577] ***tâ yaʿkûb bilmeye yûsuf varı*** / *dün gün aġlayuban ḳıla zârî* (YZ, 994).
"Yakup, Yusuf'un varlığını bilmediği için gece gündüz ağlayıp inlesin."

[578] *Bir saʿat hôş karnumuz tok âsude / Bir saʿat* ***açlık elinden*** *aluda* (GN, 1107).
"Bir vakit karnımız tok olduğu için rahatız, bir zaman açlık yüzünden acze düşeriz."

[579] *Bu otuz iki baş kim burcda aşılmış idi ḳaġan aslanıla kara buġ[r]anuŋ yüzin görmemişleridi*, ***ancak boġa boynuzında helak olmışlarıdı*** (DK, 88b).
"Bu otuz iki baş, burçta asılmıştı, kağan aslan ile kara buğranın yüzünü görmemişlerdi; çünkü boğa boynuzunda helak olmuşlardı."

[580] ***Oġuzı görüriken seni ögmegüm yok. Andan*** *öldürüriseŋ, mere kāfir, öldür meni* (DK, 142b).
"Oğuzu görürken seni övemem. Bre kâfir, bu yüzden öldürürsen beni öldür."

[581] ***Başamasa başın keseridi. Böylelikle*** *otuz iki kāfir beginüŋ oğlınuŋ başı burc bedeninde kesilüp aşılmış idi* (DK, 88b).
"[Üç canavarı] bastırıp yenemese başını keserdi. Bu yüzden otuz iki kâfir beyinin oğlunun başı burç bedeninde kesilip asılmıştı."

[582] *ağaca asuŋ buları* ***kim öle*** */ ḳamusı yalvardılar zârî ḳıla* (YZ, 1308).
"Bunları ölmeleri için ağaca asın. …"

[583] *cihân içre ḥasretüm sensin benüm /* korkaram ***kim görmeyem seni cânum*** (YZ, 1224).
"Cihan içinde benim hasretim sensin, sen göremeyeceğim diye korkarım."

Kim bağlacı ile oluşturulan iki örnek de olumlu neden olmasına rağmen birinci örnekte yapıca olumlu anlamca olumsuz bir neden, ikinci örnekte ise yapıca ve anlamca olumsuz bir neden bulunmaktadır.

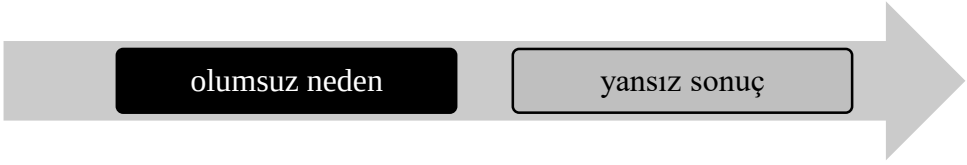
[584] *Yandı bağrum, göyindi içüm*. ***Meger senüŋ aġaŋ yoḳ olubdur, yüregüŋe ḳaynar yağlar ḳuyılubdur, ḳara bagruŋ ṣarṣılubdur*** (DK, 53a).
"Senin baban ölmüş, yüreğine kaynar yağlar koyulmuş ve kara bağrın sarsıldığı için bağrım yandı, içim göyündü."

[585] ***Eylüge yavuzlıg itmegtür işi / pes*** *munâfıkdur hakikat ol kişi* (GN2, 95b/32).
"İşi iyiliğe kötülük etmektir, bu nedenle o kişi gerçek münafıktır."

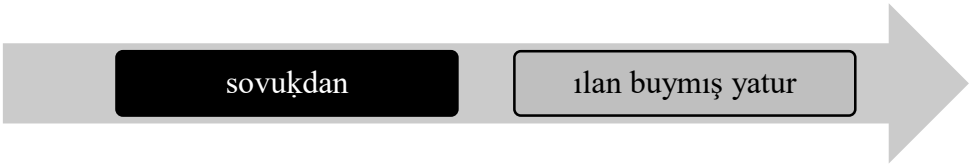
[586] *Bu nesneleri getürecek olurısaŋuz ḳız ḳarındaşumı verürem, getürmeyecek olurısaŋ* ***gözüme görinmeyesin, yoḫsa*** *seni öldürürem* (DK, 45a).
"… Gözüme görünme, yoksa seni öldürürüm."

4.3.6. Olumsuz Neden-Yansız Sonuç

Nedensellik ilişkisinde olumsuz çağrışım değeri taşıyan neden ve yansız sonuçtan oluşur. Örnek [585, 586, 587]'te biçimce olumlu, anlamca olumsuz bir neden; örnek [588, 589]'da biçimce ve anlamca olumsuz neden, yansız çağrışımlı bir sonuca bağlanmıştır.



[587] *gördi ki, ılan* ***sovuḳdan*** *buymış yatur*. (MBN, 8a-2).
"Gördü ki yılan soğuktan donmuş yatıyor."



Örnek [585]'te neden tümceciğinde olumsuz çağrışım değeri taşıyan soğuk sözcüğü, sonuç tümceciğinde yansız çağrışım değeri taşıyan donup yat- eylemi bulunmaktadır.

[588] ***yā Bulū[ḳıyā] melikden ayrılalı*** *nice oldı* (KE, 749/15).
"Ya Bulukıya melikten ayrıldıktan sonra nasıl oldu?"

[589] *işitdüm kim bir gez üç kişi düzilüp* ***ḥarâmîliga*** *çıḳdılar* (MBN, 18a-10).
"Üç kişinin toplanıp haramilik yapmak için çıktıklarını işittim."

[590] *ḳurd dėdüm bir oġluma* ***aġlamaġa*** */ ḳan dėdüm ikinci* ***çoḳ aġlamaġa*** (YZ, 1124).
"bir oğluma kurdu hatırlayıp ağlamak için kurt dedim, ikincisine kanlı elbiseyi hatırlatıp daha çok ağlamak için kan dedim."

[591] ***Yene uyḫusın yeŋimeyüp*** *yerine varup yatdı uyudı* (DK, 134a).
"Yine uykusunu yenemeyip yerine varıp yattı uyudu."

[592] *eytdiler biz yûsufı alduġ-ıdı /* ***ḳul dėyüben*** *biz anı satduġ-ıdı* (YZ, 1398).
"Biz Yusuf'u almıştık, kul diye onu satmıştık, dediler."

[593] *Banı Çiçek ḳırmızı ḳaftanın geydi, ellerin yeŋine çekdi* ***[yüzük] gözükmesün deyü*** (DK, 59a).
"Banı Çiçek kırmızı kaftanını giydi, yüzük gözükmesin diye ellerini yenine çekti."

[594] *Eger anda durup çoḳ eglenürseŋ* ***ziyanı dege diyüp*** *ḳorḳar mısın* (KE, 152/1).
"Eğer orada durup çok eğlenirsen zararı dokunur diye korkar mısın?"

[595] *taŋrı anı* ***cehennem ṭamusın ḳızdurmaḳ içün*** *yaratmışdur* (KE, 10/4).
"Tanrı onu [kibrit kükürt taşını] cehennemi ısıtmak için yaratmıştır."

[596] *ol köy ehli* ***ol deveyi öldürmek üzere*** *dirgendiler (KE, 132/7).*
"O köy ehli o deveyi öldürmek için toplandılar."

[597] *ṣâliḥ devesin depeleye ol er boyun virmedi andan gendünüŋ ʿammusı oğlın ḳığırdı aŋa Maṣdaʿ bin Mehrec dirleridi ve gendüzin aŋa virdi* ***deveyi öldürmek üzerine*** *pes Maṣdaʿ ḳabūl ḳıldı* (KE, 130-9)
"… Mehrec, deveyi öldürmek için kendisini ona verdi, sonra Masda kabul etti."

[598] *âh ėdüben* ***çünkim ol taḫtdan düşer /*** *karavaşlar ḳamu üstine üşer (YZ, 362).*
"Ah edip o tahttan düştüğü için karavaşların hepsi üstüne toplanır."

[599] *gerekdür ki ḳanı müstefrik alalar* ***ta ki ḳuvvet ṣāḳıt olmaya*** (KM, D21b/16).
"Gücün zayıflamaması için kanı aralıklı almaları gerektir."

[600] *And iç* ***kim bizüm ėlümüze yaġılıġa gelmeyesin*** (DK, 139b).
"Bizim ilimize düşmanlığa gelmemen için ant iç."

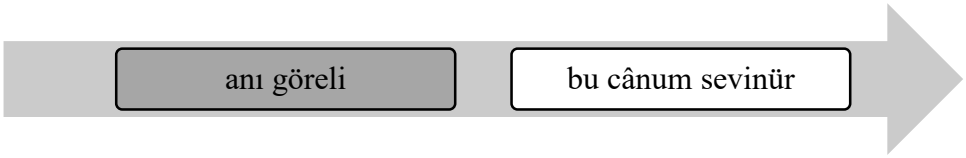
[601] *Bay Büre Beg eydür: "Oğlum idügin andan bileyim: sırça parmağını ḳanatsun, ḳanını destimāla dürtsün, gözüme süreyin. Açılacak olurısa oğlum Beyrekdür" dedi.* ***Ẕîrā ağlamaḳdan gözleri görmez olmış idi*** (DK, 61a).
"Bay Büre Bey '…' dedi. Çünkü ağlamaktan gözleri görmez olmuştu."

4.3.7. Yansız Neden-Olumlu Sonuç

Nedensellik ilişkisi anlamsal olumluluk ya da olumsuzluk tercihi gözetilmeksizin oluşturulur. Türkçede genel olarak yansız neden yapıları kullanılır. Eklerle bildirilen nedenselliklerin yansız olduğu görülmektedir. Yalnızca olumlu veya olumsuzlarla kullanılanlar dışındaki yapılar hem olumlu hem de olumsuz yapılarla kullanılabilir.

yansız neden	olumlu sonuç

[602] *bir yigit uğradı deve[ye] binür /* ***anı göreli*** *bu cânum sevinür* (YZ, 1052).
"Deveye binen bir yiğit uğradı, onu göreli bu canım sevinir."



Örnek [600]'de *anı göreli* tümceciği yansız çağrışım değeri, *bu cânum sevinür* temel tümceciği ise olumlu çağrışım değeri taşır. Böylelikle yansız neden tümceciği, olumlu sonuç tümcesine bağlanmıştır.

[603] ***Destimālı gözine silicek*** *Allāhu teʿālānuŋ ḳudretiyile gözi açıldı (DK, 61a).*
"Mendili gözüne sürünce Allahu tealanın gücüyle gözü açıldı."

[604] ***Seni görmeklige*** *biŋ cân bahâdur yâ resûlaʿllâh* (ŞH, 1, II, 9).
"Ya Resulallah, seni görmeye bin can değer."

[605] *İmdi incinme, ḫānum,* ***evvel anuŋ elin öpdügümüze*** (DK, 39a).
"Hanım, önce onun elini öptüğümüze incinme."

[606] ***Toġduġında*** *tokuz buġra öldürdüġüm aslan oġul!* (DK, 83b).
"Doğduğunda tokuz deve öldürdüğüm aslan oğul!"

[607] *ḫayran oldum taŋladum* ***göreliden*** */ aslı peyġâmber durur anı ėden* (YZ, 1187).
"Onu gördüğümden beri şaşırdım ve hayran oldum. …"

[608] *müʿminler anı göre ḫayrān ḳala /* ***gördügince*** *mü'minüŋ arta nûrı / yâ rab bize rûzî ḳılġıl ol yėri* (YZ, 816).
"… Müminler onu gördükçe nuru artsın. …"

[609] *anuŋ düşmanın helak ḳılurın ve anı düşmandan* ***kurtar****urvan* (KE, 687/6).
"Onun düşmanını ortadan kaldırırım/öldürürüm ve onu düşmandan kurtarırım."

[610] *Atasın ağırlayu ḳulın ḳamu/* ***atasıçun*** *kıldı āzād ėy ʿamū (YZ, 1418).*
"Ey dostlar, bütün kullar babasını ağırladı, [Yusuf] babası için bütün kullarını azat etmişti."

[611] *Taŋrı taʿâlâ geçmiş peyġambarları ve öŋdünki ümmetler ḫabarın muḥammed muṣṭafâ üzere ḳıṣṣa ḳılduġı* ***biş ḥikmetden ötürüyidi*** *(KE, 1/12).*
"Tanrı Teâlâ geçmiş peygamberler ve önceki ümmetler haberini Muhammet Mustafa üzerine kıssalaştırması beş gizli nedenden ötürüydü."

[612] *şehir içinde bay [u] yoḳsul ḳalmadı / ki* ***yûsuf üzre*** *dėrilüp gelmedi (YZ, 372).*
"Şehrin içinde Yusuf'u görmek için toplanıp gelmeyen zengin ve fakir kalmadı."

Örnek [610]'da sonuç tümcesindeki iki olumsuz yapı, olumlu anlam içermektedir. "Toplanıp gelmeyen zengin ve fakir kalmadı." ifadesi "Herkes geldi." olumlu yargısı taşır.

[613] *mîşelüm eydür sabır ḳıl işüŋe* ***/ ki varam ḫaber vėrem ḳardaşuŋa*** (YZ, 1106).
"Mişelüm, benim de gidip kardeşine haber vermem için sabret, der."

[614] ***Ululara kullık çü-ger hak durur / velî taŋrı rezzâk-ı mutlak durur*** */ aŋa kullık itmek* ***pes*** *evlâ durur* (SN2, 17/11).
"Ululara kulluk haktır, veli tanrı mutlak rızk verendir. Bu yüzden ona kulluk etmek daha iyidir."

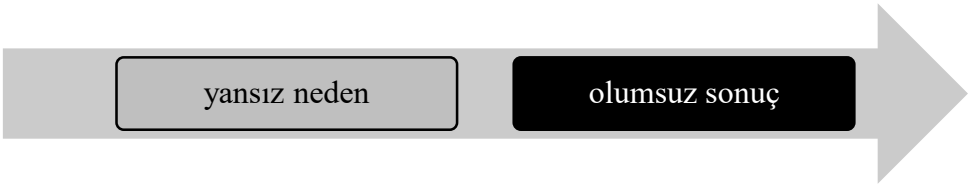
[615] *Kāfirler eydür: "****Ne*** *gülersin?" ḳazan eydür: "Mere kāfirler,* ***bu ʿarabayı beşigüm şandum****,* ***sizi yamrı yumrı tadum dāyem şandum****." dedi* (DK, 139a).
"Kafirler 'Neden gülersin?' diye sordu. …"

[616] *yûsuf aldı öpdi urdı gözine / döndi söyledi bularuŋ yüzine // bildüŋüz mi* ***neden*** *öpdüm ben bu biti* ***/ severdüm dėdi ataŋuzı ben ḳatı*** (YZ, 1265).
"… Bu mektubu neden öptüm, bildiniz mi? …"

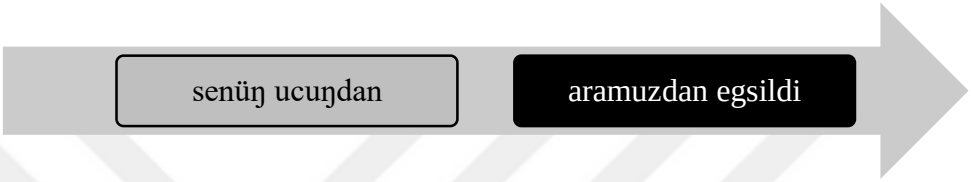
[617] *yehûda eydür* ***niye*** *güldüŋ key ulu / eyt baŋa bildür ne ṭuyduŋ baḫtlu* (YZ, 77).
"… Neden yüksek sesle güldün? …"

4.3.8. Yansız Neden-Olumsuz Sonuç

Nedensellik ilişkisinde olumlu ya da olumsuz çağrışım değeri taşımayan neden ve olumsuz sonuçtan oluşur.



[618] *Bir yigid [e]r* ***senüŋ ucuŋdan*** *aramuzdan egsildi* (DK, 152a).
"Bir yiğit er senin yüzünden aramızdan eksildi."



Örnek [616]'da kişi adılının çağrışımı yansızdır, *aramuzdan egsildi* tümcesi çağrımsal değeri olumsuz bir sonuç tümcesidir.

[619] *Görür misiz aġam ḳazan baş kesdi, ḳan dökdi? Oġlan* ***yemek yemekçe*** *gelmez.* (DK, 68b/2).
"Oğlan [sadece] yemek yemek için gelmez."

[620] ***Sendenmidür bendenmidür****; Tangrı teʿālā bize batman oġul vėrmez*, ***nedendür****?* (DK, 8b).
"Senden midir, benden midir; Tanrı Teâla bize batman oğul vermez, nedendir?"

[621] ***Yata yata*** *yanumuz aġrıdı*, ***tura tura*** *bėlümüz kurıdı* (DK, 20a).
"Yata yata yanımız ağrıdı, dura dura belimiz kurudu."

[622] *imdi geldi uş yûsufdan muştucı / artdı derdüm içümden ḳopdı öci // gelmedi oġlum benüm bunda özi / yandı içüm* ***ėşideli bu sözi*** (YZ, 1368).
"… bu sözü işiteli içim yandı."

[623] *Basaṭ günbed içine girdi. Gördi kim altun aḳça yığılmış.* ***Baḳaraḳ*** *gendüzin unıtdı.* (DK, 116b,5).

"Basat, kümbetin içine girdi. Altın akçe yığıldığını gördü. Bakarak kendini unuttu."

[624] ***Gömleği göricek*** *begler üŋür üŋür ağlaşdılar, zarılıklara girdiler* (DK, 48b).
"[Kanlı] gömleği görünce beyler inleye inleye ağlaştılar, inlediler."

[625] *Mere ḳavat oğlı ḳavatlar,* ***ata tururiken*** *oğul elinmi öperler?* (DK, 39a).
"Mere kavat oğlu kavatlar, baba dururken oğlun elini mi öperler?/oğlun elini öpmezler."

[626] *döndi bunlar söyledi eytdi baba /* ***biz var-iken*** *kurd anı kaçan kapa* (YZ, 50).
"Biz varken kurt onu (Yusuf'u) nasıl kapabilir?/kapamaz."

[627] *Ḳavat,* ***men bu işi tuysam*** *saŋa böyle gelür midüm?* (DK, 150b).
"Kavat, ben bu işi duysam sana böyle gelir miydim?/gelmezdim."

[628] ***Beyrek yayı gördüginde*** *yoldaşların aŋdı, ağladı* (DK, 56b).
"Beyrek yayı gördüğünde yoldaşlarını andı ve ağladı."

[629] *sevdügümden ayırdı* ***ya'ḳûb*** *beni / iŋiletdi ağlatdı düni güni* (YZ, 1342).
"Yakup beni sevdiğimden ayırdı, gece gündüz ağlattı ve inletti."

[630] *Ḳalın Oğuz begleri* ***Beyrek içün*** *'azîm yas tutdılar, umud üzdiler* (DK, 48a).
"Kudretli Oğuz beyleri Beyrek [öldüğü] için büyük yas tuttular, umut kestiler."

[631] *İlerükiler* ***ol işden ötürü*** *taŋrı ḫışmına giriftâr oldılar* (KE, 3/1).
"İlerikiler o işten ötürü tanrının hışmına uğradılar."

[632] ***Ḳarnın toyurdukdan soŋra*** *kazanları depdi, dökdi* (DK, 57b).
"Karnını doyurduktan sonra kazanları tepti ve döktü."

[633] *ol ḫoca bâzergân* ***çün ṣatdı anı /*** *özi göyündü eyle ki yandı cânı* (YZ, 388).
"O hoca onu (Yusuf'u) sattığı için çok üzüldü, canı yandı."

[634] ***ol kişi çünkim ėşitdi bu sözi /*** *âh ḳıldı aġladı göyündi özi* (YZ, 395).
"O kişi bu sözü işitince ah etti, ağladı ve canı yandı."

[635] ***eger beni ḳamuŋuz göreydüŋüz /*** *kendü özüŋüzi unudayduŋuz* (YZ, 1192).
"Eğer beni hepiniz görseydiniz, kendi özünüzü unuturdunuz."

[636] *Uşbu işler kendüzinden olmadı / Hem dahı* ***bu halk elinden*** *gelmedi* (GN, 9420).
"Bu işler kendiliğinden olmadı ve bu halk elinden/yüzünden gelmedi."

[637] *Ölürisem* ***senüŋ uġruŋa*** *ben öleyim* (DK, 26b).
"Ölürsem senin için ben öleyim."

[638] *Bir yigit aramuzdan egsildi.* ***Senüŋ yoluŋda*** *baş verdi* (DK, 152b).
"Bir yiğit aramızdan eksildi, senin yolunda/senin için baş verdi."

[639] *ölmekden* ***ne*** *korkarsın çünki ḥaḳḳa yararsın / bil ki ebedî varsın, bu sözde fâsid daʿvîdür* (YED, 24-2).
"Ölmekten neden korkarsın… ?"

[640] *Bilmezmisin* ***nėçün*** *gelmediler? Ėvüŋ yaġmalatduġuŋ dem Taş Oġuz bile bulınmadı. Sebeb oldur* (DK, 148a).
"Niçin gelmediler? Bilmez misin? Evini yağmalattığın zaman Dış Oğuz bile yoktu. Sebep odur."

[641] *eytdiler gülmek nedür ėt belgülü / yine* ***niçün*** *aġladuŋ zârî ḳılu // yaʿḳûb eydür* ***çünki baḳdum ben size /*** *tatlu iyi geldi hem sizden bize* (YZ, 999).
"'Gülme nedenin nedir, anlat. Yine niçin ağladın?' dediler. Yakup 'Size bakınca sizden bize tatlı bir koku geldi.' der."

Niçün soru belirteci örnek [638]'de yapıca ve anlamca olumsuz bir sonuca bağlanırken örnek [639]'da yapıca olumlu anlamca olumsuz bir sonuç tümcesine bağlanır.

[642] *dâya eydür yâ kızum dön bir bėrü /* ***neden*** *oldı göreyüm beŋzüŋ saru* (YZ, 453).
"Dadı 'Ya kızım beri bir dön, neden benzin sarı oldu? Göreyim.' der."

[643] *Ne bileyin oġul, bu każālar saŋa* ***nereden*** *geldi?* (DK, 15b).
"Ne bileyim oğul, bu kazalar sana neden geldi?"

[644] *Bizi* ***neye*** *ururs*ın*?* (DK, 130a).
"Bizi neden vurursun?"

[645] *eytdi* ***nişe*** *dėmez-idüŋ sen baŋa / iledürdüm seni ataŋ anaŋa* (YZ, 396).
"Sen bana neden söylemedin? Seni annene babana iletirdim."

[646] *taŋrıdan ḳorḳ işleme uşbu işi / yavuz iş* ***nite*** *kılursın ey kişi* (YZ, 529).
"Tanrıdan kork, bu işi yapma. Ey kişi niçin kötü iş yaparsın?"

[647] *kim yüzüŋüz siz[ler]üŋ ḳalmış teze /* ***neden ötrü*** *yanmamış eydüŋ bize* (YZ, 767).
"Sizin yüzünüz sağlam kalmış, neden yanmamış? Bize söyleyin."

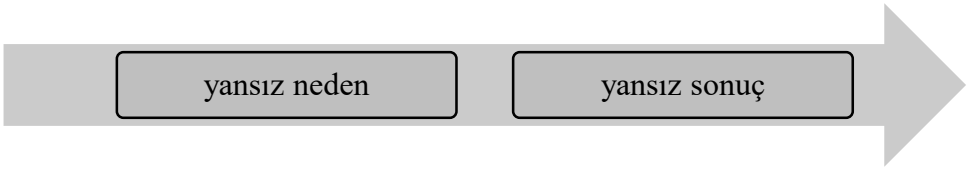
[648] *yûsuf eydür taŋrıdandur ol baŋa / cebra'îl eytdi yâ* ***ne oldı*** *pes saŋa // taŋrıyı getürmedüŋ sen dilüŋe / kâfirden umduŋ necât kendüzine* (YZ, 653).
"… Cebrail 'Ya sen neden tanrıyı diline getirmedin, kurtuluşu kâfirden umdun."

[649] *zelîhâ eydür neyledüŋ bunlara sen /* ***ne sebebden*** *şındı bunlar dėyesen* (YZ, 439).
"Zeliha, 'Sen bunlara ne yaptın? Neden bunlar kırıldı? Bana söyle.' der."

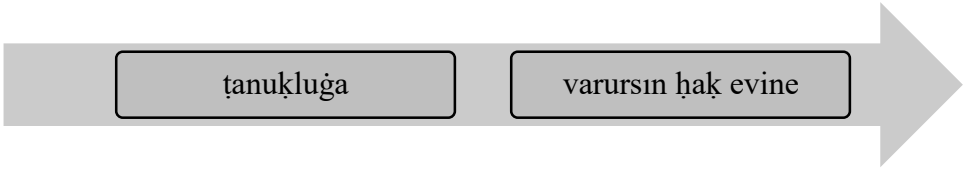
[650] *Hey gözüm, nāmerd gözüm, muhannaş gözüm!* ***Bir yılandan ne var ki*** *korḫduŋ? (DK, 141a).*
"… Bir yılandan neden korktun?"

4.3.9. Yansız Neden-Yansız Sonuç

Nedensellik ilişkisinde hem olumlu hem de olumsuz ya da yansız (nötr) değişkenlerle kullanılarak oluşturulur.



[651] ***ṭanuḳluġa*** varursın ḥak evine (KEMŞ, 167).
"Tanıklık etmek için hak evine varırsın."



Örnek [649]'da neden ve sonuç yargısı yansız çağrışım değeri taşımaktadır. Tümcede *ṭanuḳluk* sözcüğünün ve *varursın ḥaḳ evine* tümceciğinin çağrışımsal değeri yansızdır.

[652] ***Senüŋ dostuŋa*** *dost ve* ***düşmenüŋe*** *düşmenüz* (DK, 149b).
"Senin dostuna dost ve düşmanına düşmanız."

[653] *Bedevî ata binüp* ***oġlancuġın isteyü*** *ġetdi* (DK, 15a).
"Bedevi ata binip oğlunu istemek için gitti."

[654] ***Men senüŋ dostlıġuŋ düşmanlıġuŋ şınayu*** *geldüm* (DK, 149a).
"Ben senin dostluğunu düşmanlığını sınamaya geldim."

[655] ***Ġetdükde*** *yėrüŋ otlakların ġeyik bilür* (DK, 4b).
"Geyik gittiği için o yerin otlaklarını bilir."

[656] ***Depdükçe*** *böyüdi*, ***urdukça*** *böyüdi* (DK, 110a).
"Teptikçe büyüdü, vurdukça büyüdü."

[657] ***Depdiklerince*** *böyüdi* (DK, 110a).
"Teptiklerince büyüdü."

[658] *Bir gün ol gişi dîvār dibinde uyumışdı* ***bir gişi*** *geldi anı oyardı* (KE, 78/1).
"Bir gün o kişi duvarın dibinde uyumuştu, bir gişi geldi ve onu uyandırdı."

[659] ***Nece maslahat görürlerise aŋa göre*** *iş edelüm* (DK, 42b).
"Nasıl iş görürlerse ona göre iş yapalım."

[660] *yaʿḳûb eydür bilmedüm firâḳ odın /* ***şimdi*** *bildüm* ***çünki taddum ben tadın*** (YZ, 1384).
"Yakup, ayrılık ateşini bilmiyordum, ben onun tadını tattığım için şimdi bildim, dedi."

[661] *ėrtesi gelür iki altun vėrür* ***/ tâ ki yûsuf yüzini bir kez görür*** (YZ, 309).
"Yusuf'un yüzünü bir kez görmek için ertesi gün gelir, iki altın verir."

[662] *Uruz gene döndi* ***ki bir daḫı çala*** (DK, 146b).
"Uruz bir daha çalmak için yine döndü."

[663] ***Meger ol gün ḳafirlerüŋ aġır günleriydi***. *Her biri yemekde içmekde idi* (DK, 49b).
"O gün kâfirlerin ağırlama günleri olduğu için her biri yemekte ve içmekteydi."

[664] *yûsuf eydür nitedür babam ḥali / nice oldı ol benden ayrılalı // döndi eydür kim* ***ne*** *sorarsın anı / sen gideli yère ḳoymadı teni* (YZ, 1113).
"… Onu neden sorarsın? …"

[665] *sultân eydür bu ʿaceb* ***neden*** *tolar / yûsuf eydür* ***taŋrınuŋ kudreti var*** (YZ, 407).
"Sultan 'bu acaba neden dolar?' der. Yusuf 'Tanrının kudreti var.' der."

[666] *Begler, men sizi* ***neye*** *ḳıġırdum bilürmisiz?* (DK, 149a).
"Beyler, ben sizi neden çağırdım, bilir misiniz?"

[667] *ḫoş suâl var bu arada ey paşa / gönlegini vėrdi iltmege* ***nişe*** (YZ, 1327).
"… Gömleğini neden gönderdi?"

[668] *yûsuf eydür* ***nite*** *urduŋ bu adı / maḳṣûdın eyt uşbu işüŋ ne idi* (YZ, 1121).
"Yusuf, '[Çocuklarına] bu adı neden koydun? Bu işte amacın neydi? Söyle.' der."

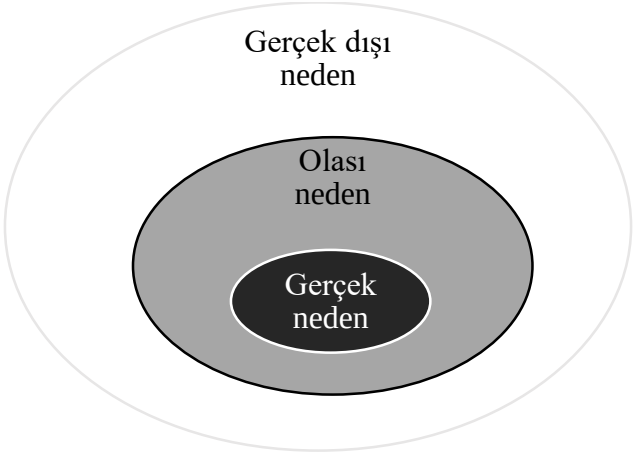
[669] *Geçmiş peyġambarlar ḫabarın seyyidü'l-mürselîn muḥammedi muṣṭafâ üzre* ***neden ötürü*** *kışşa ḳıldı ve bildürdi… senüŋ göŋlüŋ anuŋıla dölendürem* (KE, 1/9).
" Geçmiş peygamberler… Muhammet Mustafa üzere neden ötürü kıssa anlattı ve bildirdi."

[670] *Ḳız eydür: "Ya* ***ne maṣlaḥata*** *geldüŋ, yigit?" dedi. Beyrek eydür: "****Bay Bîcān Begüŋ bir ḳızı varmış, anı görmege geldüm****" dedi* (DK, 41a).
"Kız 'Niçin geldin, yiğit?' dedi. Beyrek 'Bay Bican Bey'in bir kızı varmış, onu görmeye geldim.' dedi."

4.4. Gerçeklik Açısından Nedensellik

Gerçek, insan zihninden bağımsız olarak dış dünyada varoluşa sahip her şeydir (Cevizci, 2010, sy. 710). Dilsel düzlemde gerçek ise dış dünyada bir karşılığı bulunan, yaşanan ya da yaşanacak olan durum ve eylemlerdir. Buna karşıt olarak gerçek dışı ise, var olan ya da olacak bir eylem/durum yerine sanal bir düzlemde durum ve eylemlerin düşünülmesidir.

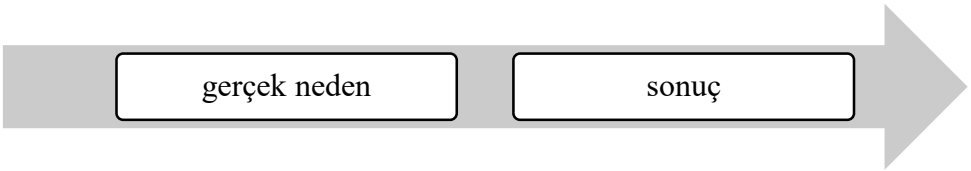
Gerçeklik bağlamı açısından nedensellik gerçek, gerçekdışı ve olası nedensellik olarak üç başlıkta değerlendirilebilir:



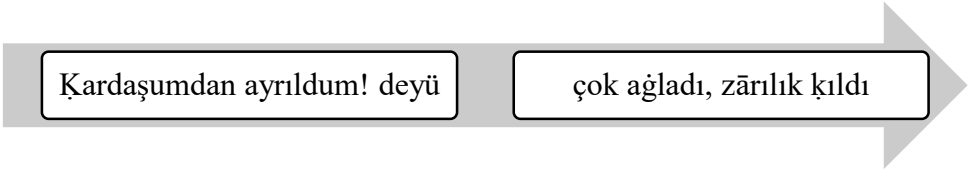
4.4.1. Gerçek Neden

Nedensellik ilişkisinde nedenin gerçek dünyada yaşanmış, hâlihazırda var olan bir neden olmasıdır. Eski Anadolu Türkçesinde gerçek nedensellik birçok neden yapılarıyla bildirilmektedir. Özellikle geçmişi ve yaşanmışlığı vurgulayan yapılarda görülür. (*-dU, -dUk* ekleriyle kullanılan birleşik yapılar gibi.) Aşağıdaki örneklerde *-dUğInA, -dU/I*

deyü/deyüben, -dUğIyçUn yapıları gerçek neden bildirmektedir. Örneklerde gerçek dünyada yaşanmış bir eylemin neden olduğu sonuç söz konusudur.



[671] ***Ḳardaşumdan ayrıldum! deyü*** *çok aġladı, zārılık kıldı* (DK, 113b).
"Kardeşimden ayrıldım diye çok ağladı, inledi."



Örnek [671]'de neden ve sonuç tümcesi gerçek yaşamdan alıntılanmış bir eylemden oluşur. *Ḳardaşumdan ayrıldum!* tümcesi gerçek hayatta yaşanmış ve *çok aġladı, zārılık ḳıldı* sonucunu doğurmuş bir eylemden oluşmaktadır.

[672] *peşîmân olur* ***yûsufı aldugına*** */* *içi göynür* ***ḫazne boş ḳaldugına*** (YZ, 403).
"[Kutayfer] Yusuf'u aldığına pişman olur, hazinenin boş kaldığına içi yanar."

[673] *İmdi incinme, ḫānum,* ***evvel anuŋ elin öpdügümüze*** (DK, 39a).
"Hanım, önce onun elini öptüğümüze incinme."

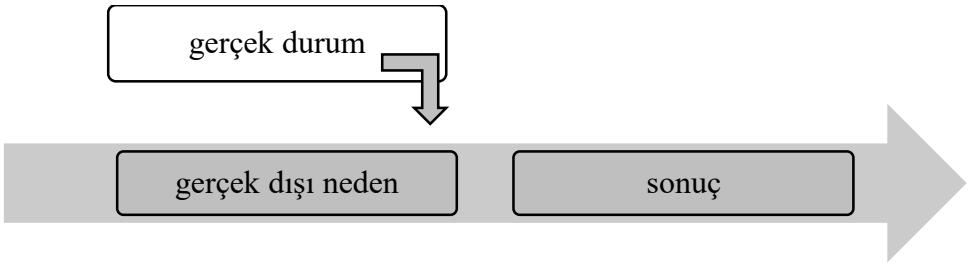
[674] *ḳamusı ol yûsufa vardı gėrü /* ***aṭamuz öldi dėyüben*** *kıġıru (YZ, 1471).*
"Hepsi Yusuf'un yanına geldi ve babamız öldü diye ağladılar."

[675] ***Üç cānvar öldürdügiyçün*** *bir kızcuġazumı aldı getdi* (DK, 97b).
"Üç canavar öldürdüğü için bir kızcağızımı aldı, gitti."

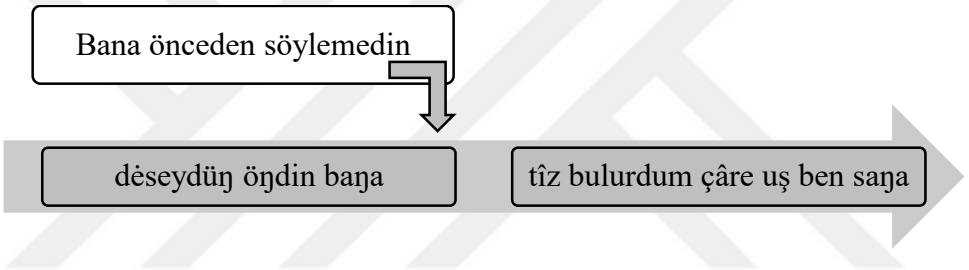
4.4.2. Gerçek dışı Neden

Geçmişteki gerçekleşmiş bir gerçekliğin tam tersinin sanal bir düzlemde ifade edilmesi ya da geçmişte, şimdi veya gelecekte olma olasılığı bulunmayan, ancak olabilecekleri bildiren kullanımlardır. Eski Anadolu Türkçesinde yan tümce, koşul eki *(-sA)*, koşul eki hikâyesi *(-sAydI)*, dilek/istek eki *(-A)* ve dilek/istek ekinin hikâyesiyle *(-AydU)* oluşturulur. Temel tümcede dilek/istek kipi hikâyesi *[-AydU]*, geniş zaman hikâyesi *[-A/IrdU]*, öğrenilen geçmiş zaman hikâyesi *[-mIşIdI]* birleşik kipleri kullanılır.

Eski Anadolu Türkçesinde temel tümcede birleşik çekim çeşitliliği günümüze göre daha çoktur. Türkiye Türkçesinde koşul eki *(-sA)* ve koşul ekinin hikâyesiyle *(-sAydI)* kurulan yan tümce gelecek zamanın hikâyesi *(-AcAktI)*, geniş zamanın hikâyesi *(-A/XrdX)* ve daha seyrek olarak da geçmiş zamanın hikâyesiyle *(-mXştX)* kurulan temel tümceye bağlanır.



[676] *dâye eydür* ***dėseydüŋ öŋdin baŋa*** */* *tîz bulurdum çâre uş ben saŋa* *(YZ, 459).*
"Sen bana önceden deseydin ben sana hemen çare bulurdum."



Örnek [676]'da gerçek "Sen bana [bu durumu] önceden söylemedin." durumudur. Örnekte gerçek durumun dışına çıkılıp varsayımsal koşulun neden olduğu/olacağı sonuç(lar) aktarılmıştır. Gerçek dışı durumda varsayımsal koşul *dėseydüŋ öŋdin baŋa* tümcesinin gerçek olması durumunda *tîz bulurdum çâre uş ben saŋa* sonucu da gerçekleşir ya da gerçekleşmesi beklenir.

[677] ***eger beni ḳamuŋuz göreydüŋüz*** */* *kendü özüŋüzi unudayduŋuz* (YZ, 1192).
"Eğer beni hepiniz görseydiniz, kendi özünüzü unuturdunuz."

[678] ***Eger senüŋ oğluŋ olmasaydı*** *bizüm mālımuz Gürcistānda gėtmişidi, hepümüz tutsaḳ olmışıdı* (DK, 39a).
"Eğer senin oğlun olmasaydı bizim malımız Gürcistan'da kalmıştı, hepimiz tutsak olmuştu."

[679] ***Ḳara ḳıyma gözlerüŋ çöngelmeseydi***, *ağam Beyrek deyeydüm, ozan, saŋa (DK, 55a).*

"Kara kıyma gözlerin kör olmasaydı sana ağam Beyrek diyeydim."

[680] *Görklüm,* ***oġul gelse*** *sendenmi sorarıdum? (DK, 72a).*

"Görklüm, oğul gelse sana mı sorardım."

[681] *Ḳavat,* ***men bu işi tuysam*** *saŋa böyle gelür midüm? (DK, 150b).*

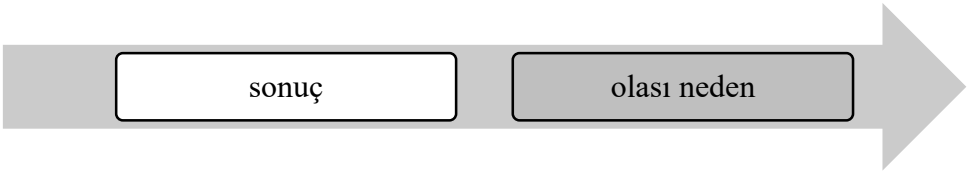
"Kavat, ben bu işi duysam sana böyle gelir miydim?"

Örnek [680]'de *oġul gelse* (gerçekte oğul gelmedi) ve örnek [681]'de *men bu işi tuysam* (gerçekte duymadım) varsayımsal koşullara atıfta bulunur.

4.4.3. Olası Neden

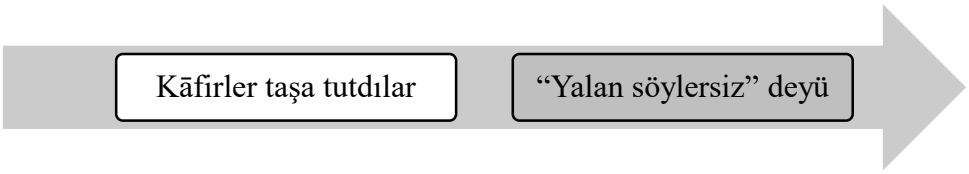
Nedensellik ilişkisinde henüz gerçekleşmemiş ancak gerçekleşme olasılığı yüksek bir *neden*in bir *sonuc*u gerçekleştirmesidir. Geleceğe yönelik olası nedensellik tümcesi, aynı zamanda amaç, niyet, tedbir de bildirir.

Eski Anadolu Türkçesinde *deyü, eger, ola kim, bolay ki* yapıları olası nedensellik ilişkisi kurmada kullanıldığı görülmektedir.



[682] *Kāfirler:* ***"Yalan söylersiz" deyü*** *taşa tutdılar (DK, 144a).*

"Kafirler, "Yalan söylersiniz." diye taşa tuttular."



Örnek [682]'de gelecekteki bir olasılığa tedbir almak amacıyla bir eylem gerçekleştiriliyor. Gelecekte yalan söyleneceği beklendiği için tedbir amacıyla taşa tutuyorlar.

[683] ***kaçmasun dėyü*** *yûsufı bağladı* / *yûsuf göge yüzin tutup ağladı* (YZ, 231).
"Kaçmasın diye Yusuf'u bağladı, Yusuf göğe yüzünü tutup ağladı."

[684] ***Eger şaġdur esendür,*** *aḫşam olmadın gene ben sana gelürem* (DK, 23b).
"Eğer o sağ ve esense, akşam olmadan yine ben sana gelirim."

[685] *Oġlana ḳorḫınç ḫaberler vereyim*, ***ola kim getmeye döne*** (DK, 89b).
"Gitmeyip dönmesi için oğlana korkunç haberler vereyim."

[686] *ḳorḳutġıl bunı bu dem vur zindâna* / ***bu yavuz işden bolay ki bu döne*** (YZ, 551).
"Bunu korkut, şimdi zindana at, böylece belki bu kötü işten döner."

4.5. Etki Açısından Nedensellik

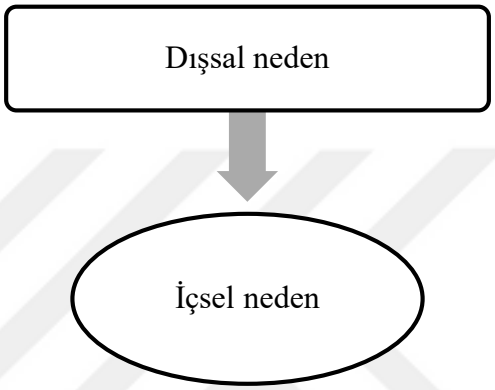
Nedensellik ilişkisi temelde iki değişken üzerine kuruludur: bağımsız değişken ve bağımlı değişken. Bu ilişkide bağımsız değişken neden, bağımlı değişken ise sonuçtur. Bağımlı değişken, bir nedenin etkisiyle ortaya çıkar. Neden, içeriden ya da dışarıdan bir etkiyle gerçekleşebilir. Neden-etki ilişkisinde etkileyen (neden, bağımsız değişken) ve etkilenen (sonuç, bağımlı değişken) aynı varlık ise *içsel*, etkileyen ve etkilenen farklı varlıklar ise *dışsal* etkiyi gösterir.

Psikolojik çalışmalarda içsel ve dışsal nedensel yükleme, bireyin deneyimlerine bağlı olarak olumlu ve olumsuzluk inancına dayanır. Heider (1958), eğer bireyin deneyimlerinin sonucu olumluysa, birey kendi emeği, çabası gibi içsel nedenlere; eğer deneyimlerin sonucu olumsuzsa daha çok kader, toplum, başkaları gibi dışsal nedenlere yükleme yaptığını söyler (Erkuş, 2015, s. 59). Bunun dile yansıması, olumluluk-olumsuzluk üzerinden değerlendirilmez; neden ve sonuç ifadelerinin özneyle ilişkisine bağlıdır. İçsellik, nedensel etkide neden ve sonucun ortak bir paydada gerçekleşmesidir.

Eckmann (2005), Çağatay Türkçesinde yönelme durumu ekinin daha çok duygu bildiren eylemlerle, bir şeyin olma (iç) veya yapma (dış) nedenini veren ek (sebep datifi)

olduğunu belirtip şu örnekleri verir: *yaşarun derdimedür eşk.*[39] "(bu) gözyaşları, gizli derdim içindir"; *sarġarıp ḳaldım ḥavâdis sâçiġa.*[40] "havadisin vuruşuyla sararıp kaldım."; *küler érdim burun Ferhâd-ı miskin dâstânıġa*.[41] "önceleri miskin Ferhad'ın destanına gülerdim"; *ol fetḥġa şükr ḳılup.*[42] "o fetih için şükredip"; *yigitlikinge mağrur bolup.*[43] "gençliğine gururlanıp" (s. 69).

Nedensel etkide, içsel etkiyi belirtmek için birden fazla nedensellik yapısı kullanılabileceği gibi bir yapı hem içsel hem de dışsal etkiyi verebilir.

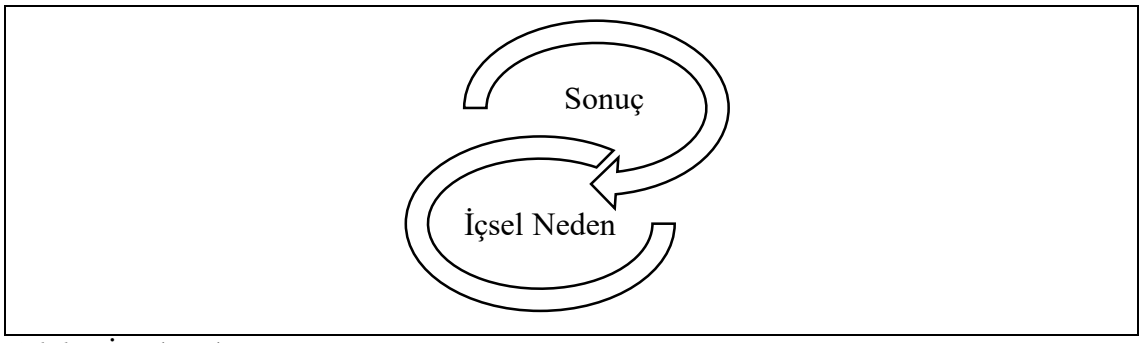


4.5.1. İçsel Neden

Kendi içinde bir değişme başlatan, kendiliğinden, dış etkilerin zorlaması olmadan iç etkilerle oluşan nedendir. Cevizci, bu neden için *içkin neden* terimini kullanmıştır (2010, s. 1143). İçsel nedende, neden olan ile neden olunan aynı özne tarafından gerçekleştirilir, dışsal bir etki söz konusu değildir. Dolayısıyla etkileyen (bağımsız değişken/neden) de etkilenen (bağımlı değişken/sonuç) de aynı varlıktır.

---

[39] Janos Eckmann (1959). *Çağatay Dili Örnekleri I, Nevai Divanlarından Parçalar*, TDED IX, sy. 33-64 [XIII, 4; I, 5].
[40] Janos Eckmann (1959). *Çağatay Dili Örnekleri I, Nevai Divanlarından Parçalar*, TDED IX, sy. 33-64 [XIII, 4; I, 5].
[41] Köprülüzâde Meḥmed Fuʿad (1915). *Bâbür Şâh'ın şiʿirleri*, MTM, I, s. 237 [I 237,8]
[42] *Şerefeʿdʿdîn ʿAlî Yezd'in Zafernâme adlı eserinin Çağatay tercümesi*. Elyazma. Nuruosmaniye Kütüphanesi No: 3268. (Bkz. İstanbul Kütüphaneler Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları, I, 2 (İstanbul, 1944), s. 170, No.88) [38b, 19].
[43] Yaḳînî, *Oḳ yaynıng Münâẓarası*. Elyazma. British Museum, Add. 7914, s. 314a-321a. Rieu, s.290. [315a, 10 (s. 69)]

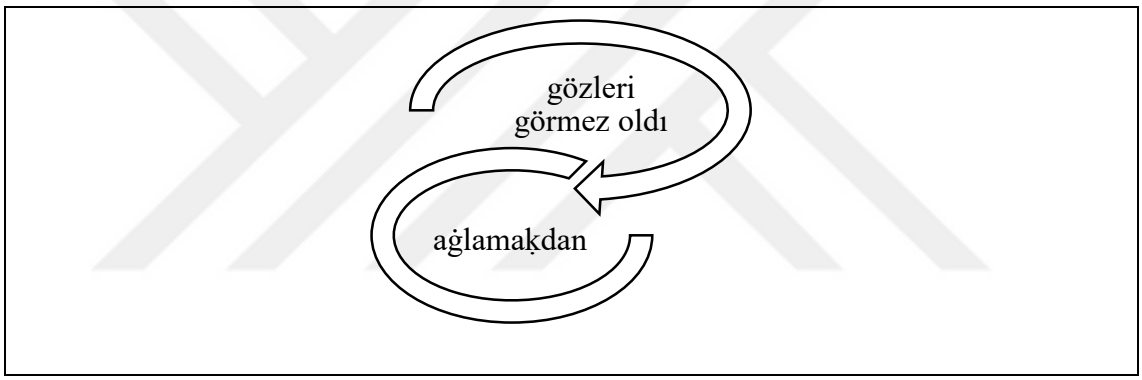


Şekil 8. İçsel neden

Eski Anadolu Türkçesindeki *-mAkdAn* ve *...-A ...-A* biçimbirimi bu işlev için kullanılır.

[687] ***aġlamaḳdan*** *<u>görmez oldı gözleri</u> / ėrte gėce yûsuf oldı sözleri (YZ, 664).*

"Ağlamaktan gözleri görmez oldu."



Örnek [687]'de "ağlamak" eylemi nedendir ve gözler yapar; "görmez olmak" eylemi yine gözlerde ortaya çıkan, neden olan olayın sonucudur. Dolayısıyla neden ve sonuç aynı özne içinde gelişen, içsel bir etkiye sahip iki eylemden oluşmaktadır.

[688] ***Yata yata*** *<u>yanumuz aġrıdı</u>*, ***tura tura*** *<u>bėlümüz ḳurıdı</u>* (DK, 20a).

"Yata yata yanımız ağrıdı, dura dura belimiz kurudu."

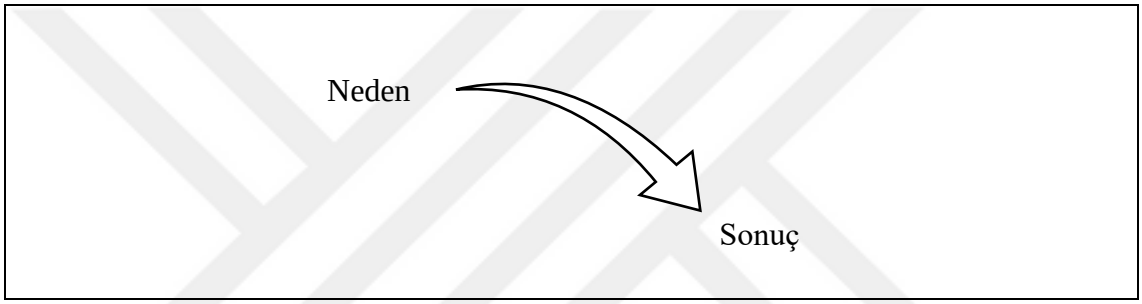
4.5.2. Dışsal Neden

Dışsal neden, başka bir varlıkta değişime yol açan, açılmasını bilinçli ya da bilinçsiz sağlayan ve değişimi bilinçli bir şekilde gerçekleştiren nedendir. Buna *aşkın neden* de denmektedir (Cevizci, 2010, s. 1143). Nedensellik ilişkisinde neden olan (etkileyen, bağımsız değişken) ile neden olunan (etkilenen, bağımlı değişken) varlık birbirinden farklıdır. Türkçedeki ettirgenlik ekli eylemler ve bazı geçişli eylemler dışsal

nedensellik ilişkisi kurar. Ettirgenlik eklerinde ve bazı geçişli eylemlerde ufak farklılıklar olsa da Eski Anadolu Türkçesinde de dışsal etki varlığını sürdürmektedir.

Ettirgen ekleriyle oluşturulan dışsal nedensellikte yüzey yapıda tek tümce, derin yapıda iki eylem bulunur. Birinci eylem ettiren ve kılıcı arasında, ikinci eylem kılıcı ve etkilenen arasında gerçekleşir. Örnek [689]'da o zalim ettiren, otağları yıkanlar kılıcı ve otağ etkilenendir. Birinci eylemde zalim, birilerine otağı yıkmasını söyler, ikinci eylemde yine o birileri otağları yıkarlar.

Ettirgen tümcelerde özne, bağımsız değişken/neden konumundadır. Öznenin etkisi üç şekilde gerçekleşir: Bir şeyi başkasının yapmasını sağlama (istemli), bir şeyin olmasına neden olma (istemsiz) ve nesne üzerinde bir değişiklik yaratma biçimindedir.

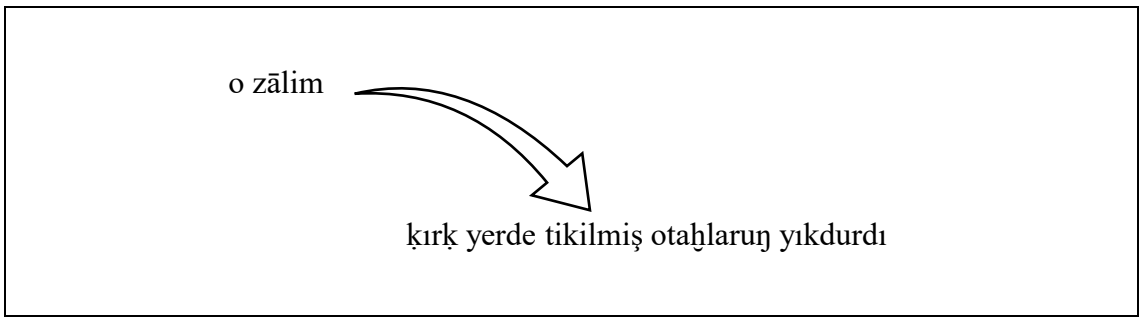


Şekil 9. Dışsal neden

Bir şeyi başkasına yaptırma işlevinde tümcede işi gramerce özne değil, mantıkça özne yapar (bkz. 4.1.1.3. Ettirgenlik Ekleri). Yüzeysel yapıdaki gramerce özne, işin yapılmasında etkileyici (azmettirici) görevindedir.

[689] *Kırk yerde tikilmiş otaḫlaruŋ* ***o zālim*** *yık**dur**dı (DK, 113a).*

"O zalim, kırk yerde dikilmiş otağları yıktırdı."



[690] ***yûsuf*** *emr ėtdi buları bağla**d**ur / öl**dür**üŋ dėr kamusını ağla**d**ur (YZ, 1307).*

"Yusuf buyurdu, bunları bağlatır, hepsini öldürün, der ve ağlatır."

Örnek [689]'da işin başkasına yapılması işlevi kullanılmıştır. Tümcedeki "o zalim" bir başkasına otağların yıkılma işlemini yaptırmıştır. Örnek [690]'da emir yoluyla başkasına bir şey yaptırılmıştır.

Bir şeyin olmasına neden olma işlevi, istemdışı, bilinçsiz olarak öznenin başka bir varlık ya da şeyi etkilemesiyle oluşur. Örnek [691]'de helvanın tatlılığı bilinçsiz olarak insanları bunaltmıştır. Örnek [692]'de öznedeki etki yine olağan akışa uygun olarak gerçekleşir, kasıtlı ya da bilinçli olarak bu etkiyi göstermez.

[691] *yā Mūsā* ***işbu menüŋ ṭatlulu̇ġı*** *bizi* elükdürdi *duʿā ḳılġıl kim taŋrı bize et virsün* (KE, 506/14).
"Ya Musa bu helvanın tatlılığı bizi bunalttı, tanrının bize et vermesi için dua et."

[692] ***ḥammâmdan çıḳıcaḳ sovuḳ suyıla ayaḳ yumaḳ*** baş ağrısın giderür *didi (TN, 21a, 12).*
"Hamamdan çıkınca soğuk suyla ayak yıkamak, baş ağrısını giderir, dedi."

Nesne üzerinde bir değişiklik yaratma işlevi ise öznenin nesneye dışsal olarak etkide bulunur. Örnek [693]'te soru sözcüğüyle karşılanan özne, kişiyi kuyudan çıkararak yer değiştirmesini sağlar. Örnek [694]'te ise tanrı kavmi maymuna ve domuza çevirmiş, oluş formunu değiştirmiştir.

[693] *ṣıddıḳ kim eyitdi anı saŋa / yâ kuyudan* ***kim çıḳardı*** *eyt baŋa* (YZ, 649).
"Sana doğru sözü kim söyledi, seni kuyudan kim çıkardı, bana söyle."

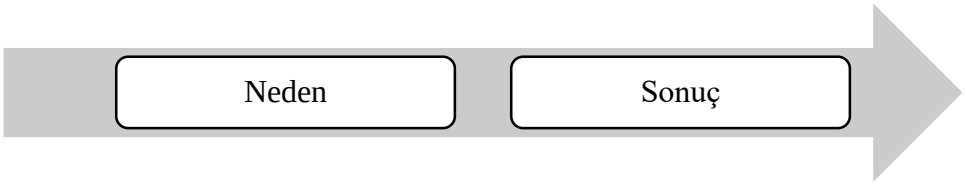
[694] ***tanrı taʿālā*** *ol kavmı maymuna ve ḫınzire dönderdi* (KE, 839/10).
"Tanrı Teâlâ o kavmi maymuna ve domuza çevirdi."

4.6. Uzaklık Açısından Nedensellik

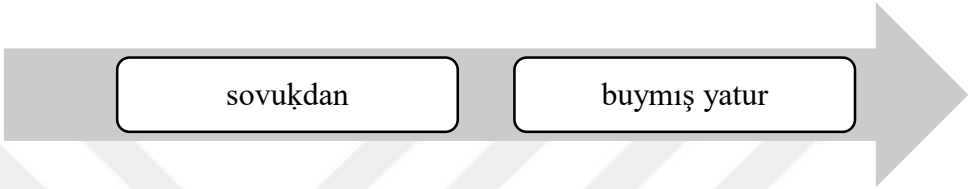
Nedensellik ilişkisinde neden ile sonuç arasındaki mesafenin dikkate alınmasıdır. Yakın ve uzak neden olmak üzere iki gruba ayrılır:

4.6.1. Yakın Neden

Nedensellik ilişkisinde neden ile sonuç arasında herhangi bir olayın gerçekleşmediği, nedenin hemen ardından sonucun gerçekleştiği nedendir.



[695] *gördi ki, ılan* ***sovuḳdan*** *buymış yatur.* (MBN, 8a-2)
"Gördü ki yılan soğuktan donmuş yatıyor."



[696] ***Yata yata*** *yanumuz aġrıdı,* ***tura tura*** *bėlümüz ḳurıdı* (DK, 20a).
"Yata yata yanımız ağrıdı, dura dura belimiz kurudu."

[697] ***çünki sürdüm gözüme*** *gördi gözüm* **/** ***seni göreli*** *sevindi bu özüm* (YZ, 1381).
"Gözüme sürünce gözüm gördü, seni göreli özüm sevindi."

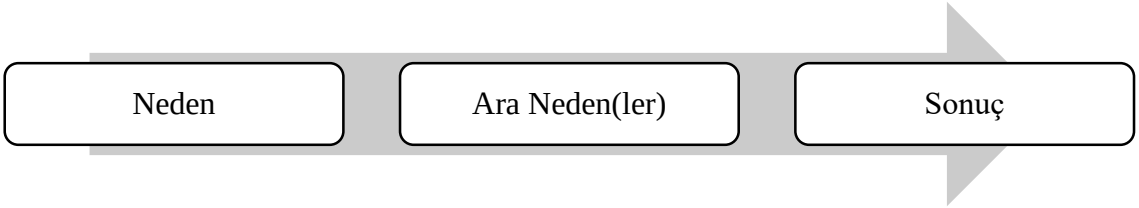
[698] ***Yene uyḫusın yeŋimeyüp*** *yerine varup yatdı uyudı* (DK, 134a).
"Yine uykusunu yenemeyip yerine varıp yattı uyudu."

[699] ***Ādemüŋ ḥac ve tevbesi ḳabūl olduġıçun*** *sevindiler* (KE, 64/1).
"Ademin hac ve tövbesi kabul olduğu için sevindiler."

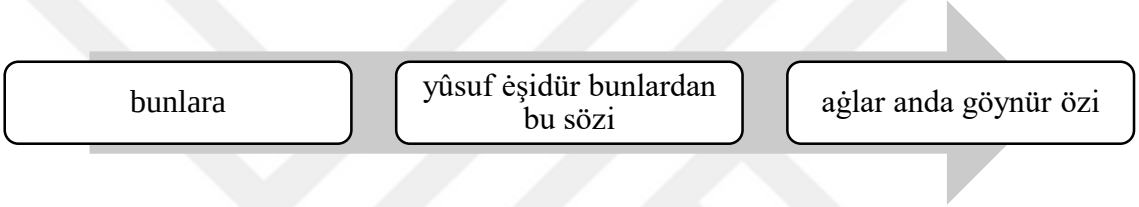
Yukarıdaki örneklerde neden ifadesi doğrudan, arada herhangi bir ara neden gerçekleşmeden sonucu doğurmuştur. Örnek [695]'te soğuk nedeniyle donmak, örnek [696]'da yatma nedeniyle yanın ağrıması, örnek [697]'de (gömleği) gözüne sürünce gözlerinin görmesi, örnek [698]'de uykusunu yenemediği için yatıp uyuması, örnek [699]'da hac ve tövbesi kabul olduğu için sevinmeleri arasında herhangi bir olay ya da neden olmadığı için yakın neden olarak değerlendirilmiştir.

4.6.2. Uzak Neden

Uzak neden, nedensellik ilişkisinde gerçek neden ile sonuç arasında başka olayın, eylemin ya da ara nedenin gerçekleştiği nedendir. Gerçek neden, oluşma zamanından sonra öğrenilir, işitilir ya da gözlenir. Metin bağlamında ara neden, genellikle asıl nedene gönderimde bulunur.



[700] ***yûsuf ėşidür bunlardan bu sözi*** <u>*ağlar anda*</u> ***bunlara*** <u>*göynür özi*</u> (YZ, 969).
"Yusuf bunlardan bu sözü işitir, o anda ağlar bunlara canı yanar."



Örnek [700]'de *bu* işaret adılı, gönderimsel neden işaretleyicisidir ve önceki bir olaya göndermede bulunur. Dolayısıyla zamansal çizgide uzak bir nedensellik ilişkisi kurar. İşittiklerinden dolayı Yusuf'un canı yanar. Ancak burada asıl neden işittiği olaylardır. İşitme eyleminin kendisi değildir. Öncesinde yaşanan olayları Yusuf daha sonra öğrenir ve canı yanar. Buradaki nedensellik ilişkisi *+(y/n)A* yönelme biçimbirimiyle sağlanmıştır.

[701] *varuŋ avlaŋ kurdı getürüŋ baŋa / yûsufı yedi mi şorayım ben aŋa //* ***yoḫsa getürmezseŋüz ol ḳurdı siz / duâ ḳılam*** <u>*kamu helâk olasız*</u> *(YZ, 150).*
"Siz o kurdu getirmezseniz dua ederim ve hepiniz helak olursunuz."

Örnek [701]'de herkesin helak olmasının nedeni edilen duadır. Burada duayla geçmişteki bir nedene art gönderim yapılmıştır. Dua, kurdu getirmeyenlerin ölmesi içindir. Bu örnekte duanın içeriği önemlidir, nitekim dua iyi ya da kötü içerikli olabilmektedir. Örnekte, kurt getirilmediği için dua edilir, dua edildiği için de kurdu getirmeyenlerin helak olması beklenir. Dolayısıyla asıl neden kurdun getirilmemesi iken dua bir ara neden olarak temel tümceciğin nedeni gibi görünmektedir. Ayrıca örnekteki eylemler zamansal çizgide geleceğe yönelik varsayımsal eylemlerdir.

[702] *imdi geldi uş yûsufdan muştucı / artdı derdüm içümden ḳopdı öci // gelmedi oğlum benüm bunda özi / yandı içüm* ***ėşideli bu sözi*** *(YZ, 1368).*
"… bu sözü işiteli içim yandı."

Örnek [702]'de *içüm yandı* tümcesinin nedeni, *bu sözü işideli* tümceciğidir. Bu örnekte nedensellik tümceciği "bu söz" ifadesinin içindedir. "Bu söz" ifadesi, gerçek nedene art gönderimde bulunur. Kuşkusuz insanın her işittiği söz, iç yakmaz. Geçmişteki nedenselliğin konuşma anında öğrenilmesiyle sonuç gerçekleşir. Zamansal çizgide boşluklu uzak bir neden-sonuç ilişkisi söz konusudur.

[703] *taŋrı taʿālā buyurur kim girü maġribe inüŋ ve maġribden doğuŋ kim size benüm ḳatumdan nūr yoḳ-durur* ***anuŋ işidicek*** *ay birle gün taŋrı ḳorḳusından ağlaşalar* (KE, 38/10).
"Tanrı teala buyurdu ki geri batıya inin ve batıdan doğun ki size benim katımda nur yoktur. Onu işitince ay ile güneş tanrı korkusundan ağlaşsınlar."

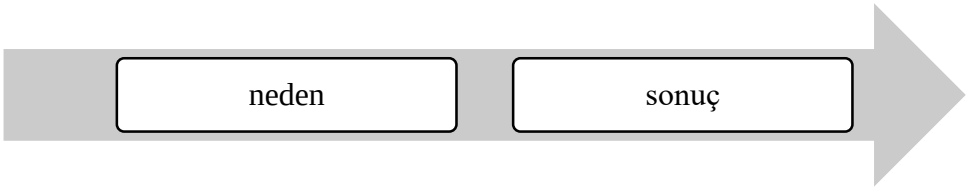
Örnek [703]'te ay ile güneşin ağlaşmasının istenmesinin nedeni, tanrının buyurduğu şeyleri duymaktır. Örnekteki "anuŋ" ifadesi, nedensellikteki gerçek nedene art gönderim yapar. Öncesinde tanrının buyruğunu öğrenmeleriyle sonuç gerçekleşir.

4.7. Süreç Açısından Nedensellik

Neden ve sonuç arasındaki ilişkinin sürece yansımasının göz önüne alındığı nedensellik ölçütüdür. Nedensel süreç (causal process), nedeni sonuca bağlayıp nedensel etkiyi ileten bir mekanizmadır. Nedensellik ilişkisi, mekanik bir yaklaşımın ögesi olan nedensel süreç açısından doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki biçimde değerlendirilmektedir.

4.7.1. Doğrudan Neden

Nedenin doğrudan sonucu doğurduğu, neden ile sonuç arasında herhangi bir olay, aracı, düzenleyici ya da durumun olmadığı nedenselliktir.



Eski Anadolu Türkçesinde incelenen metinlerde birçok yapının doğrudan neden bildirdiği belirlenmiştir.

[704] ***Gederiken ʿaraba ḳıcırdısından*** *Kazan oyandı* (DK, 138b).
"Giderken araba gıcırtısından Kazan uyandı."

[705] *ol suya baḳdı ol baḳmaḳ heybetinden su yüceldi daşdı ve* ***taŋrı ḳorkusından*** *ditredi aḳdı* (KE, 5/9)
"O suya baktı, bakmak heybetinden su yükseldi, taştı ve tanrı korkusundan titredi, aktı."

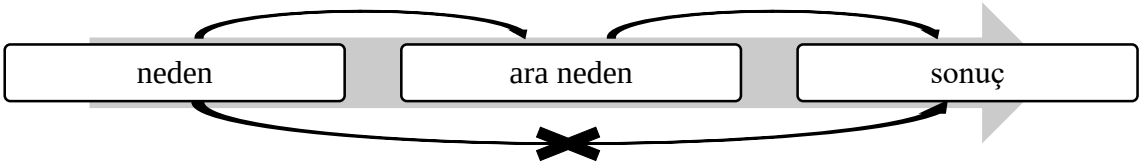
[706] ***Bir şuçdan ötüri*** *dergāhdan sürdüŋ (DK, 107a).*
"Bir suçtan ötürü dergâhtan sürdün."

4.7.2. Dolaylı Neden

Nedensellik ilişkisinde, neden ile sonucun doğrudan değil, asıl nedenle sonuç arasında ara bir neden, düzenleyici ya da aracı bulunmasıdır.

4.7.2.1. Salt Dolaylı Neden

Nedenin sonuçla doğrudan ilişkili olmadığı ve başka bir nedenden etkilenerek dolaylı olarak bağımlı değişkeni (sonucu) gerçekleştirmesidir.

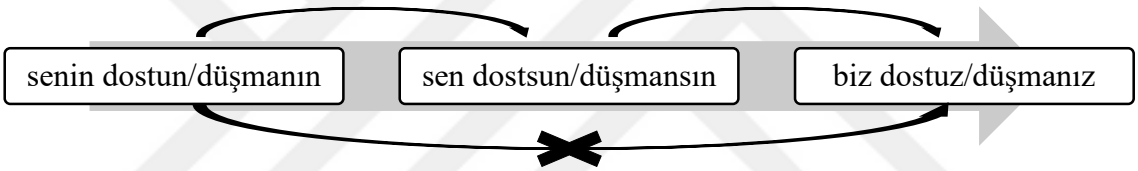


Ersen-Rasch ve Onası, Türkiye Türkçesinde *-DXğxXdAn/-AcAğIndAn ötürü/dolayı* yapılarının dolaylı neden bildirdiğini belirtir ve şu tümcelerle örnekler: *Biz dün alışverişe çıktığımızdan ötürü size gelemedik.* / *Arkadaşın twitter'dan beni takip*

etmediğinden ötürü maalesef kendisine özel mesaj atamadım (2015, s. 345). Birinci tümcede *alışverişe çıkmak* neden, size *gelemedik* ise sonuçtur. Bu tümcede *zamanın olmaması/uygun olmamak* gibi bir ara neden söz konusudur. İkinci tümcede ise *mesaj atamama* bağımlı değişkeni (sonucu) a*rkadaşın twitter'dan kişiyi takip etmemesi* nedenine bağlanmıştır. Ancak burada bir de ara bir neden vardır. Twitter'dan özel mesaj gönderebilmek için kişinin takip edilmesi dolayısıyla mesaj göndermeye açık olması gerekir. Bu iki örnekte de ara neden açık olarak verilmemiştir ve okuyucuyu var olan bir bilgiyi bilmeye ya da niyet okumaya yöneltmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde incelenen metinlerde *+(y/n)A, göre, çün, ucından* yapıları ve ettirgen eylemler dolaylı nedensellik ilişkisi kurabilmektedir.

[707] ***Senüŋ dostuŋa*** <u>*dost*</u> *ve* ***düşmenüŋe*** <u>*düşmenüz*</u> (DK, 149b).
"Senin dostuna dost ve düşmanına düşmanız."



Örnek [707]'de *biz dostuz* ve *düşmanız* sonuçları 2. kişinin varlığı, duyguları ya da tutumuna bağlıdır. Bu durumda metin bağlamındaki *biz*, x kişiye *dost/düşman*dır. Bunun nedeni 2. kişinin (sen) x kişiye dost/düşman olmasıdır. Burada dolaylılığı sağlayan etki 2. kişinin tutumudur. Metin bağlamındaki biz, x kişisiyle doğrudan bir ilişki kurmamaktadır.

[708] ***Çün sen Ḳazana düşmen olduŋ***, <u>*biz de düşmenüz*</u> (DK, 149b).
"Sen Kazan'a düşman olduğun için biz de düşmanız."

[709] ***çün ėrişdüm ben atama ey ʿamû / şükrine*** <u>*kıldum âzâd sizi kamu*</u> (YZ, 1413).
"Ey dostlar, ben babama kavuştuğum için hepinizi özgür bıraktım."

Örnek [707]'de asıl neden *babaya kavuşmak*tır, bu duruma şükretmek için herkesi özgür bırakmıştır. Bu durumda *şükür* ara bir nedendir.

[710] ***Nece maslahat görürlerise aŋa göre*** *iş edelüm* (DK, 42b).
*“*Nasıl iş görürlerse ona göre iş yapalım.”

Örnek [710]’da ise karşı tarafın takındığı tavır ya da yaptığı işin türüne göre bizim yaptığımız iş değişebilmektedir. Arada bağımsız değişkene (nedene) bağlı bir ara neden, bağımlı değişkeni (sonucu) etkilemektedir.

[711] *Bir yigid [e]r* ***senüŋ ucuŋdan*** *aramuzdan egsildi* (DK, 152a).
“Bir yiğit er senin yüzünden aramızdan eksildi/öldü.”

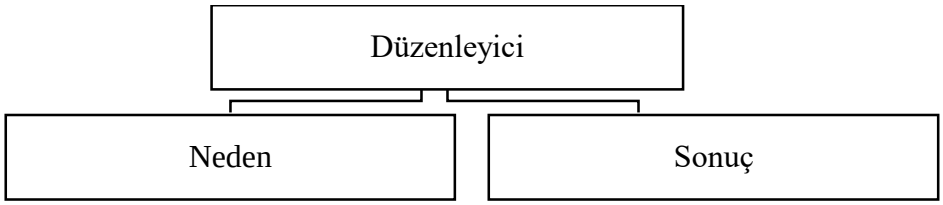
Örnek [711]’de bir yiğit er, bir kişi tarafından doğrudan değil de onun yaptığı ara bir eylemden sonra ölmüş.

[712] *iy* ***Yāmin*** *bu işidi kim işledüŋ ve bizi* ***rusvāy ḳılduŋ*** *ve* ***yüzümüzi ḳara ḳılduŋ*** (KE, 274/9).
“Ey Yamin bu işi yaptın ve bizi rezil ettin ve yüzümüzü kara çıkardın.”

Örnek [712]’de neden Yamin’dir, arada yapılan bir iş sebebiyle metindeki “biz” rezil edilmiş ve yüzü kara çıkarılmıştır.

4.7.2.2. Düzenleyicili Neden

Nedensel ilişkide neden ve sonuç arasındaki ilişkinin başka bir değişken tarafından düzenlenmesidir. Düzenleyicili nedende, üç değişken söz konusudur: neden, sonuç ve düzenleyici. Düzenleyici (moderator) değişken, nedeni ve sonucu etkiler ve ikisi arasında bir nedensellik ilişkisi kurar. Erkuş (2015)’te X ve Y’yi aynı anda etkileyerek bir X-Y nedenselliği sağlayan Z değişkeninin düzenleyici değişken olduğunu söyler (s. 48). Genellikle insanların bir işi yapmaya gücünün yetmediği, yetersiz kaldığı durumlarda ya da insan bilinciyle açıklanamayacak olaylarda başvurduğu yüce güç olarak tanrı, Allah, yaradan görülür. Çözümleme yapılan metinlerde dini bilgilerin yer alması nedeniyle düzenleyicili nedensellikte bu yüce gücün kullanıldığı örnekler tanıklanmıştır.



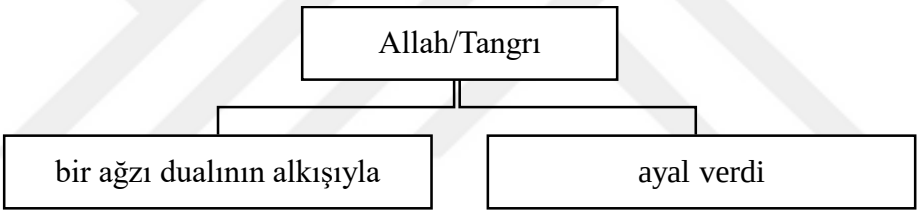
Eski Anadolu Türkçesinde *ile* ilgeciyle ve ettirgenlik ekleriyle düzenleyicili nedensellik ilişkisi kurulabilmektedir.

[713] ***Bir aġzı duʿālınuŋ alḳışıyıla Allāh teʿālā*** *bir ʿayāl verdi. Ḫatunı ḥāmile oldı (DK, 9b).*

"Bir ağzı dualının güzel dilekleriyle Allah Teâlâ bir çocuk verdi, eşi gebe oldu."

[714] *Ola kim* ***bir aġzı du'ālınuŋ alḳışıyıla Tangrı*** *bize bir batman ʿayāl vère, dedi (DK, 9a).*

"Ola kim bir ağzı dualının güzel dilekleriyle tanrı bir batman çocuk verir, dedi."



Yapılan çözümlemede tanrı ve Allah'ın düzenleyici konumunda olduğu çokça örnek vardır. Örnek [713] ve [714]'te *bir aġzı duʿālınuŋ alḳışı* neden, *ʿayāl verme* ve *hatunın ḥāmile olması* sonuç ve *Allāh teʿālā* ve *tangrı* düzenleyici durumundadır.

[715] *ḳamusın* ***tanrı*** *kurtardı girü Beyte'l-Mukaddise ve anuŋ illerine getürdi* (KE, 722/12).

"Hepsini tanrı kurtardı, Beyte'l-Mukaddise ve onun illerine geri getirdi."

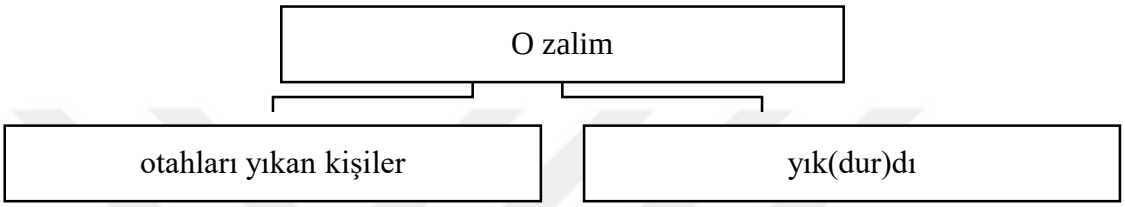
[716] ***taŋrıdan*** *diledi kim aŋa bir* ***sebeb ḳıla*** *kim gendüye ve ʿayāllarına kūt ola ve beytu'l-māla muḥtāc olmaya (KE, 580/2).*

"Tanrıdan kendine ve çocuklarına şans olsun ve maliye hazinesine muhtaç olmasın diye ona bir neden yaratmasını diledi."

[717] ***Taŋrı*** *evvel ağaç hîç yağmursuz bitürdi ve bitürdüginden ṣoŋra gendü ḳudretiyile* ***yaġmurı*** *<u>ol ağacuŋ dirliğine</u>* ***sebeb ḳıldı*** *(KE, 804/4).*

"Tanrı önce ağacı yağmursuz yetiştirdi ve yetiştikten sonra kendi gücüyle yağmuru o ağacın yaşaması için aracı kıldı."

Ettirgen tümcelerdeki öznenin bir şeyi başkasına yaptırma etkisinde düzenleyicinin çok çeşitli olduğu görülür. Tümcedeki özne, işi başkasına yaptırdığı ve düzenleyici durumunda olduğu için gramerce özne olma niteliği kazanır.



Örnek [718]'da *o zalim*, otağların yıkılması görevini birilerine veren düzenleyici konumundadır. Yıkma işlemini gerçekleştirenler o zalim'in görev verdiği kişilerdir.

[718] *<u>Kırk yerde tikilmiş otaḫlaruŋ</u>* ***o zālim*** *<u>yık**dur**dı</u> (DK, 113a).*

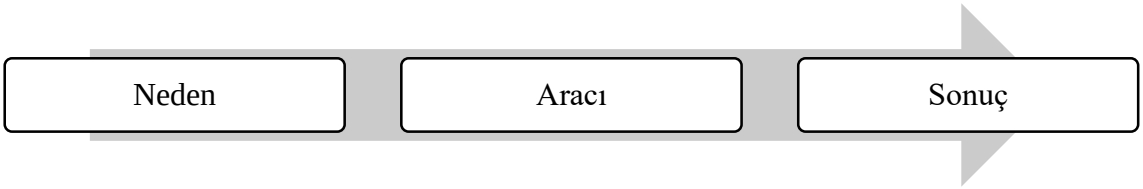
"O zalim, kırk yerde dikilmiş otağları yıktırdı."

[719] ***yûsuf*** *emr ėtdi <u>buları bağla**d**ur</u> / <u>öl**dür**üŋ</u> dėr <u>kamusını ağla**d**ur</u> (YZ, 1307).*

"Yusuf buyurdu, bunları bağlatır, hepsini öldürün, der ve ağlatır."

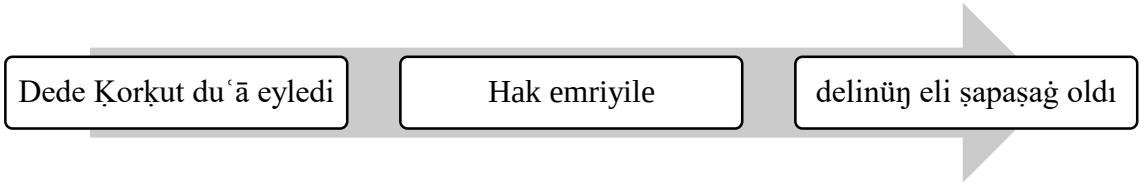
4.7.2.3. Aracılı Neden

Nedenin, sonucu başka bir aracıyla dolaylı olarak etkilemesidir (Erkuş, 2015, s. 48). Aracı, bir varlık ya da kavram olabilir.



Eski Anadolu Türkçesinde *ile* ilgeci aracılı nedensellik ilişkisi kurabilmektedir.

[720] ***Dede Ḳorḳut duʿā eyledi***, *Delinüŋ eli* ***Hak emriyile*** *şapaşağ oldı (DK, 44b).*
"Dede Korkut dua etti, Delinin eli Hak emriyle sapasağlam oldu."



Örnek [720]'de *Dede Ḳorḳut'un duʿā eylemesi* neden, *Delinüŋ elinin şapaşağ olması* sonuç, "Hak emri" ise aracı durumundadır. Yapılan çözümlemede *emir, söz, buyruk, kavl, şükür* gibi sözcükler neden ile sonuç arasında aracılık yapmaktadır.

[721] ***Dede ḳorḳut eyitdi: Çalarısaŋ elüŋ ḳurısun! dedi. Ḥak teʿālānuŋ emriyile*** *Deli Karçaruŋ eli yokaruda asılu kaldı*, (DK, 44a).
"Hak tealanın emriyle Deli Karçar'ın eli yukarıda asılı kaldı."

[722] ***Dirse Ḫān*** *daḫı* ***ehlinüŋ söziyile*** *ulu ṭoy eyledi, ḥācet diledi* (DK, 9a).
"Dirse Han da ehlinin sözüyle büyük bir ziyafet verdi, dilek diledi."

[723] ***Tangrı buyuruġıyıla peygamber ḳavlıyıla kızunı almaġa*** *gelmişem* (DK, 91b).
"Tanrı buyruğuyla peygamber sözüyle kızını almaya gelmişim."

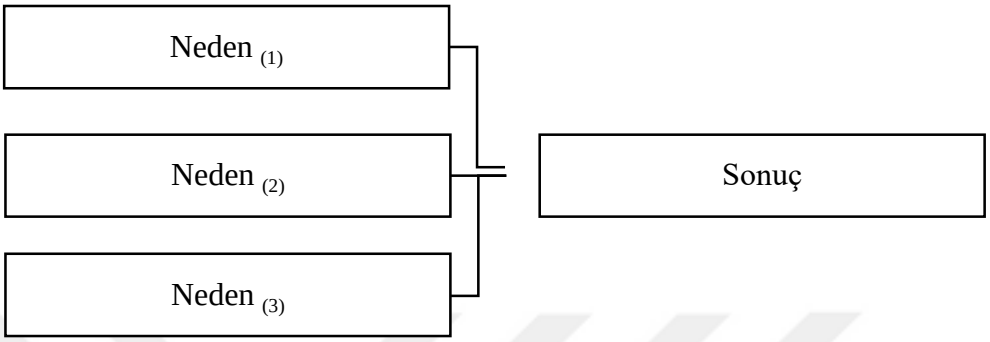
[724] ***Tangrınuŋ buyruġıyıla peygamberüŋ ḳavlıyıla*** *aydan arı günden görkli kız kardaşuŋ Banı Çiçeği Bamsı Beyrege dilemege gelmişem* (DK, 43b).
"Tanrının buyruğuyla peygamberin sözüyle aydan arı güneşten görkemli kız kardeşin Banı Çiçek'i Bamsı Beyrek'e dilemeye gelmişim."

4.8. Nedenlerin Çokluğu İlkesi Açısından Nedensellik

Nedenlerin çokluğu ilkesi, birden çok nedenin aynı sonuca yol açabilmiş olduğunu ya da aynı nedenin farklı zamanlarda farklı sonuçlara yol açabileceği ilkedir (Cevizci, 2010, s. 1143). Eski Anadolu Türkçesinde aynı tümce ya da ifade içinde nedenlerin çokluğu dilsel düzleme aktarılmıştır. Bu ilkeye göre nedenler çoklu neden, çoklu sonuç, zincirleme ve seçenekli olmak üzere dört bölümde incelenmiştir.

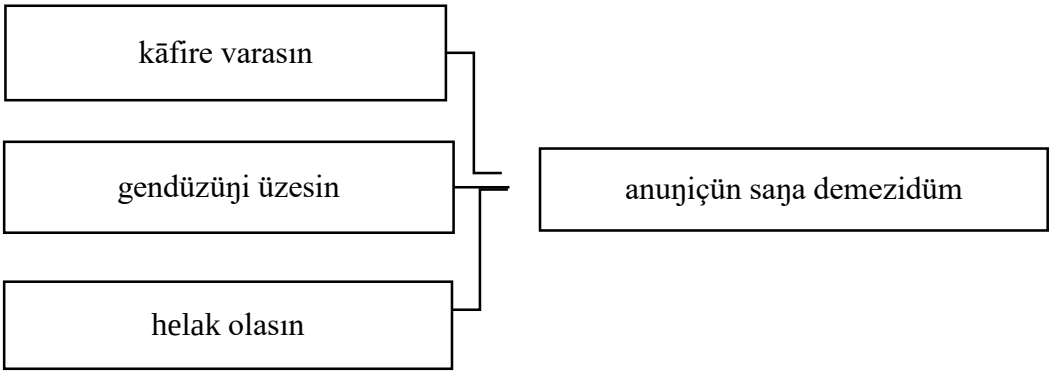
4.8.1. Çoklu Neden

Birden çok neden değişkeninin doğrusal olarak bir sonuca etki ettiği nedenselliktir (Erkuş, 2015, s. 45). Çoklu nedenlerde, neden değişkenleri eş zamanlı, ardışık ya da farklı zamanlara dayalı olabilir.



Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen çoklu neden örneklerinden bazıları şunlardır:

[725] *Oġul, babaŋ ṣaġdur amma, söylem[eg]e ḳorḫarıdum,* ***kāfire varasın, gendüzüŋi üzesin, helak olasın, anuŋiçün*** *saŋa demezidüm, canum oġul!* (DK, 143b).
"Oğul, baban sağdır ama kâfire varırsın, kendini vurursun, helak olursun diye söylemeye korkarım. Onun için sana söylemiyordum, canım oğul!"



Örnek [725]'te annenin oğluna babasının sağ olduğunu söylememesinin nedeni, oğlunun kâfire varacağından, kendini vurduracağından ve öleceğinden korkmasıdır. Bu

örnekte nedenlerin ardışık olarak gerçekleşeceği düşünülür. Örnek [726]'da yürüyüş, duruş ve bakış bir bütün olarak düşünülmüş farklı zamanlarda gerçekleşmiş eylemlerdir.

[726] ***Apul apul yöriyişüŋden, aşlan gibi ṭurışuŋdan, ḳaŋrıluban baḳışuŋdan*** *ağam Beyrege beŋzedürem, ozan, seni* (DK, 55a).
"Sallana sallana yürüyüşünden, aslan gibi duruşundan, arkaya dönüp bakışından seni ağabeyim Beyrek'e benzetirim."

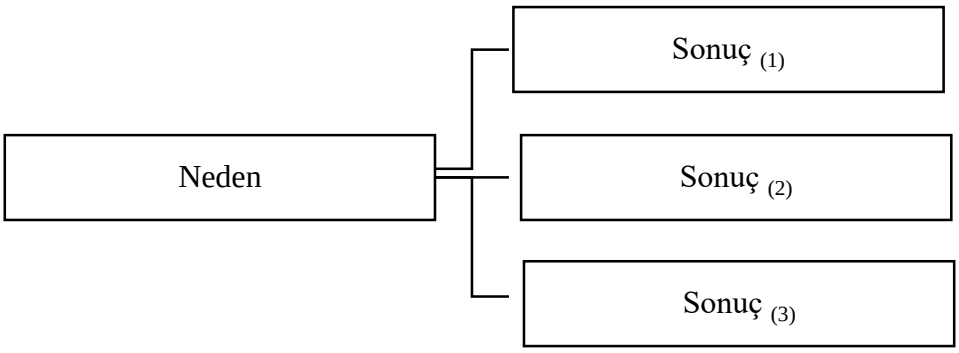
[727] *yûsuf ol vaḳtin kim indi ḳuyuya / yalın-ıdı ol yûsuf anda uya // cebra'îl bir ṭon getürür gėyürür / bu ol ṭondur ki yûsuf gönderür //* ***her kim anı giyse ṣayru olmaya / aʿzâsına daḫı hîç ziyân gelmeye //*** *dertlü kişi gėyerse derdi gider / dertsüz kişi gėyse gör kim nʿėder // ol gönlegi* ***anuŋ-içün*** *vėribdi* ***/ aṭamuŋ görmez gözi göre*** *dėdi* (YZ, 1334).
"Yusuf o zaman kuyuya indi, orada çıplaktı, Cebrail'in ona giydirdiği elbiseyi Yusuf babasına gönderir. Her kim o elbiseyi giyerse hasta olmaz, hiçbir organına zarar gelmez. Dertli kişi giyerse derdi gider, dertsiz kişi giyerse gör ne yapar. O gömleği onun için verdi, babamın görmez gözü görsün, dedi."

[728] ***Ḳalḳubanı yerüŋden turduguŋda, ala gözlü beg yigitleri yanuŋa salmaduŋ, adı bellü beglerile sen yortmaduŋ, beş akçalu ʿulufeciler yoldaş etdüŋ, anuŋiçün*** *ol kalʿayı sen alımaduŋ (DK, 106a).*
"Kalkıp yerinden doğrulduğunda, ela gözlü bey yiğitleri yanına almadın, adı belli beylerle sen at koşturmadın, beş akçeli süvarileri yoldaş ettin, onun için o kaleyi sen alamadın."

[729] *ādemiler arasına getürmege utandım* ***boyı ḳışalıġından ve ḥaḳirlıġından ötürü*** (KE, 563/5).
"Boyunun kısalığından ve hakirliğinden ötürü insanlar arasına getirmeye utandım."

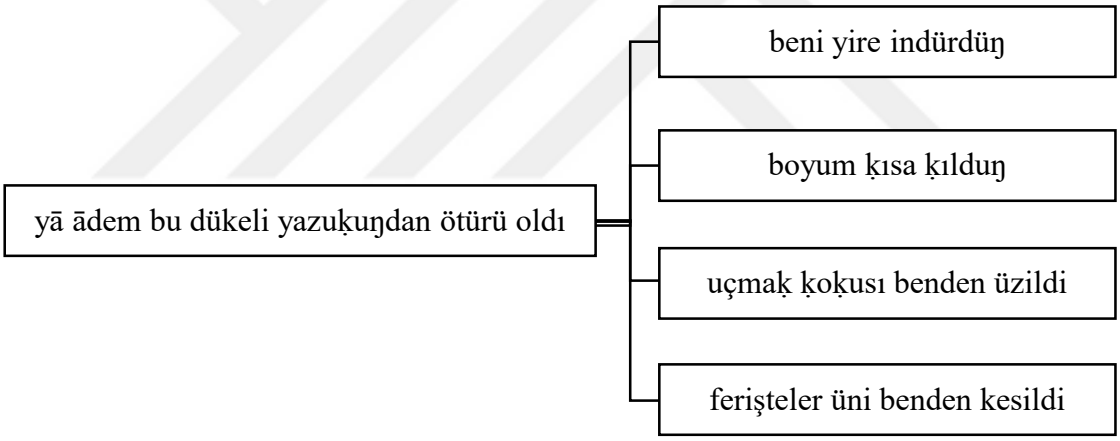
4.8.2. Çoklu Sonuç

Tek neden değişkeninin birden çok sonucu doğurduğu nedenselliktir. Neden eş zamanlı olarak ya da farklı zamanlarda çoklu sonuçlara yol açabilir.



[730] *Şimdi <u>beni yire indürdüŋ</u> ve <u>boyum ḳısa ḳılduŋ</u> <u>uçmaḳ ḳoḳusı benden üzildi</u> ve <u>ferişteler üni benden kesildi</u> pes taŋrı taʿālā cevāb virdi kim yā ādem <u>bu dükeli</u> **yazuḳuŋdan ötürü** <u>oldı</u> (KE, 61/7).*

"Şimdi beni yere indirdin ve boyumu kısalttın. Uçmak kokusu benden uzaklaştı ve meleklerin sesi benden kesildi. Sonra tanrı Teâlâ cevap verdi: 'Ya Âdem bunların hepsi günahından ötürü oldu.'"



[731] *<u>kamu dili tutuldı</u> <u>beŋzi solu</u> / <u>ʿaklı gitdi</u> **ḳorḳudan** <u>oldı delü</u> (YZ, 1278).*

"Hepsinin korkudan dili tutuldu, benzi soldu, aklı gitti, deli oldu.

[732] *bizden güçlüler gördük anda varup / <u>söylemedük</u> **ḳorhudan** <u>ḳarşu turup</u> (YZ, 1236).*

"…, korkudan karşı çıkmadık, hiçbir şey söylemedik."

[733] *iy **Yāmin** bu işidi kim işledüŋ ve <u>bizi rusvāy ḳılduŋ</u> ve <u>yüzümüzi ḳara ḳılduŋ</u>* (KE, 274/9).

"Ey Yamin bu işi yaptın ve bizi rezil ettin ve yüzümüzü kara çıkardın."

[734] ***Başup öldürmese*** *anuŋ başını keserler, burca aşarlar (DK, 89b).*

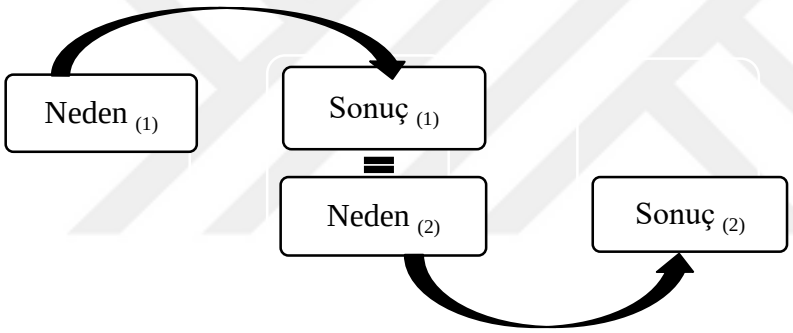
"Basıp öldürmese onun başını keserler, burca asarlar."

[735] ***Bu ḥālları gördüginde*** *Kazanuŋ kara kıyma gözleri kan yaş toldı. Kan tamarları ḳaynadı, kara bağrı şarşıldı (DK, 24a).*

"Bu halleri gördüğünde Kazan'ın kara kıyma gözleri kan ve yaş doldu. Kan damarları oynadı, kara bağrı sarsıldı."

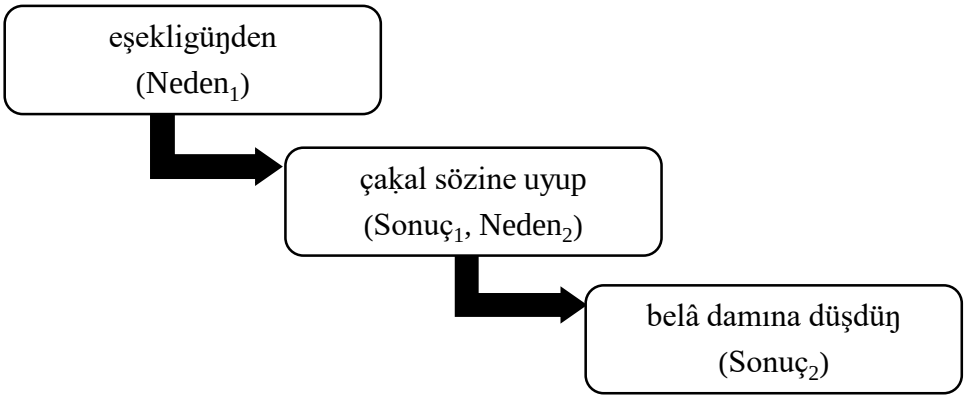
4.8.3. Zincirleme Neden

Birden çok neden ve sonucun olduğu nedensellik ilişkisinde birinci nedensellik tümcesinde sonucun bir sonraki olayın nedeni olmasıdır. Erkuş (2015), X'in önce Z gibi bir değişkeni, Z'nin de Y'yi etkilemesi durumunda zincirleme nedenselliğin ortaya çıktığı belirtir (sy 26).



[736] ***eşekligüŋden çaḳal sözine uyup*** *belâ damına düşdüŋ*

"Eşekliğinden çakal sözüne uyup bela tuzağına düştün." Sadruddin Şeyhoğlu[44]



[44] Zeynep Korkmaz (1973), *Sadruddin Şeyhoğlu, Marzuban-name* (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım) Ankara: DTCF Yayınları, 8a-2,/ 6a-3

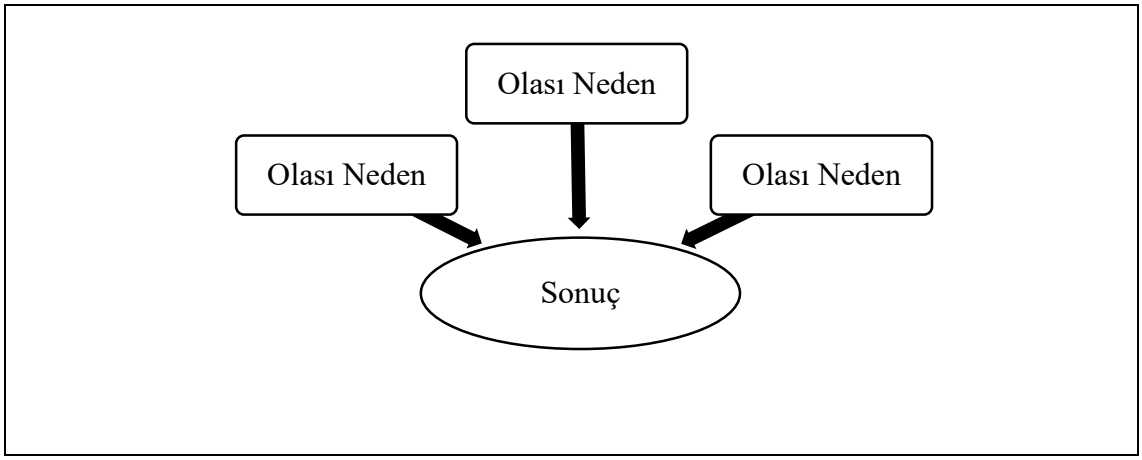
Örnek [736]'da eşekliğinden çakalın sözüne uyması birinci nedensellik tümcesi; çakalın sözüne uyduğu için bela tuzağına düşmesi ikinci nedensellik tümcesidir. Birinci nedensellik tümcesinin sonucu ikinci nedensellik tümcesinin nedenidir.

[737] ***çün ėrişdüm ben atama*** *ey ʿamû /* ***<u>şükrine</u>*** *<u>ḳıldum âzâd sizi ḳamu</u>* (YZ, 1413).
"Ey dostlar, ben babama kavuştum. Ona kavuşmama şükür etmek için hepinizi özgür bıraktım."

[738] *ol suya baḳdı* ***ol baḳmaḳ heybetinden <u>su yüceldi</u>*** *<u>daşdı</u> ve taŋrı ḳorkusından <u>ditredi aḳdı</u>* (KE, 5/9).
"O suya baktı, bakışın heybetinden su yükseldi, taştı ve tanrı korkusundan titredi, aktı."

4.8.4. Seçenekli Neden

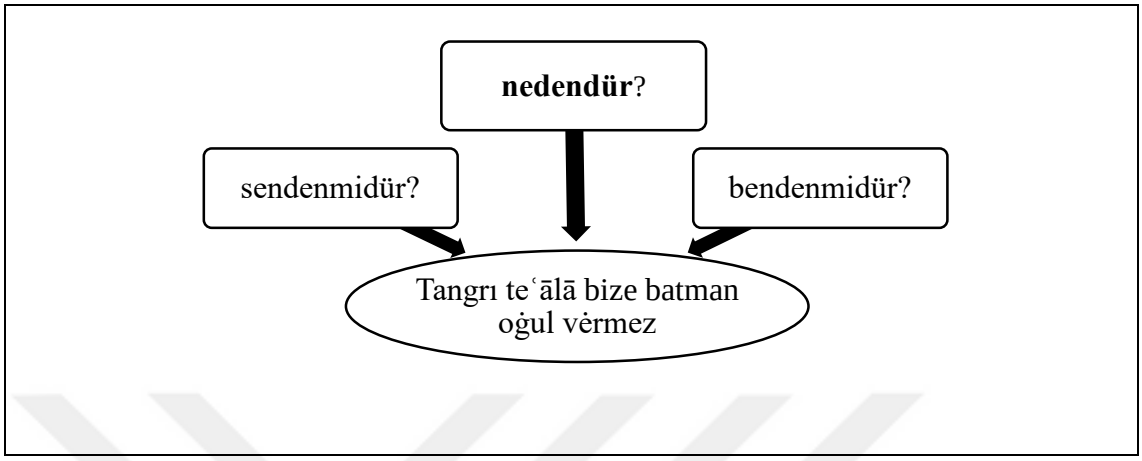
Nedensellik ilişkisinde birden çok seçeneğin neden olabilme olasılığının bulunması durumudur. Nedensellik ilişkisinde nedenler seçenekli olarak sunulur ve nedenlerden biri sonucu doğurur. Kimi örneklerde seçenekler soru yoluyla, kimi seçenekler *ya, ya da, veya, yoḫsa* bağlayıcılarıyla aktarılabilir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *+dAn mX* yapısıyla ve *yoḫsa* bağlacıyla neden ifadeleri seçeneklendirilmiştir.



Şekil 10. Seçenekli neden

[739] ***Sendenmidür bendenmidür**; <u>Tangrı teʿālā bize batman oġul vėrmez</u>, **nedendür**? (DK, 8b).*

“Senden midir, benden midir; Tanrı Teâlâ bize batman oğul vermez, nedendir?”



Örnek [739]’da tanrının oğul vermemesinin nedeni metin bağlamındaki *sen, ben* ya da metinde söz edilmeyen *başka bir neden* olabilir.

[740] *Ne bileyin oġul, **arslandanmı** <u>oldı</u> yoḫsa **ḳaplandanmı** <u>oldı</u>?* (DK, 15b).

“Ne bileyim oğul, aslandan mı yoksa kaplandan mı oldu?”

[741] ***gizlemeŋüz vėrüŋüz anı bize / yoḫsa** <u>belâ eylerüz şimdi size</u>* (YZ, 207).

“Gizlemeyin, onu bize verin; yoksa şimdi size kötülük yaparız.”

[742] *<u>Ne ḳaḳırsın baŋa, aġam Ḳazan</u>? **Yoḫsa gögsüŋde yokmıdur îmān?*** (DK, 26a).

“Ağam Kazan, bana niçin kızarsın? Yoksa göğsünde iman yok mudur?”

4.9. Doğrultu Açısından Nedensellik

Nedenselliğin doğrultusu (direction of causation), nedensellik ilişkisinde doğrultunun her zaman ileriye doğru olmasıdır. Neden kaynak, doğuş, ortaya çıkış, başlangıç niteliklerini taşır ve bir sonuç ortaya çıkarır.

Cevizci (2010), nedenselliğin zamanla ilişkili olduğunu ve nedenin sonuçtan zaman açısından önce geldiğini, nedenselliğin yönünün zamanın yönü olduğu belirtir. Hume’un da içinde bulunduğ bir çok düşünür, nedenlerin sonuçlardan önce olmasını, nedensellikte kurucu özellik olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle, geriye dönük bir

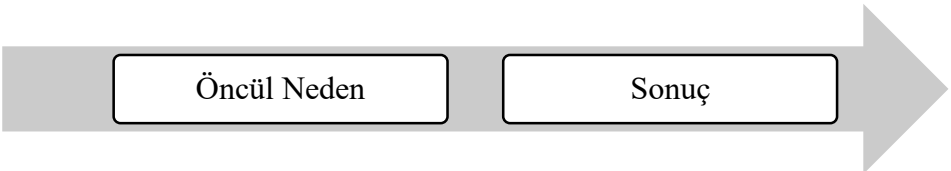
nedensellikten söz etmenin mümkün olmadığını söyler (sy. 1144). Ancak *sonuc*un aynı zamanda *neden* olduğu *döngüsel neden* ve mantıksal olarak bir ereği gerçekleştirmek üzere yapılan *sonuc*un önce olduğu *ereksel neden* bu durum dışında değerlendirilebilmekle birlikte yine de doğrultunun, zamanla doğru orantılı olarak ileriye dönük olduğu söylenebilir. Çünkü ereksel nedende önce tasarı planı vardır ve sonuç tasarı planından sonra gerçekleşir. Amacın gerçekleşip gerçekleşmediği metin bağlamından kimi zaman çıkarılabilir kimi zaman da çıkarılamaz. Döngüsel nedense ise neden ve sonuç arka arkaya zamansal sıralamada gerçekleşir, yinelenen neden ve sonuç zaman çizelgesinde sarmal bir düzene sahiptir. Nedenselliğin zamanını ileriye doğruluğu bu nedensellik türleri için de geçerlidir.

Burada nedenselliğin doğrultusuyla nedensellik sıralamasının farklı terimler olduğuna dikkat çekmek gerekir. Nedensellik sıralaması neden, sonuç ve nedensellik işaretleyicilerinin sözdizimsel sıralamasını içerir (bkz. Söz dizimi Açısından Nedensellik). Nedenselliğin doğrultusu ise nedenlerin zamansal çizgide gerçekleşme sırasıdır.

Nedensellik doğrultu açısından öncül, ardıl ve döngüsel olmak üzere üç başlıkta değerlendirilmiştir.

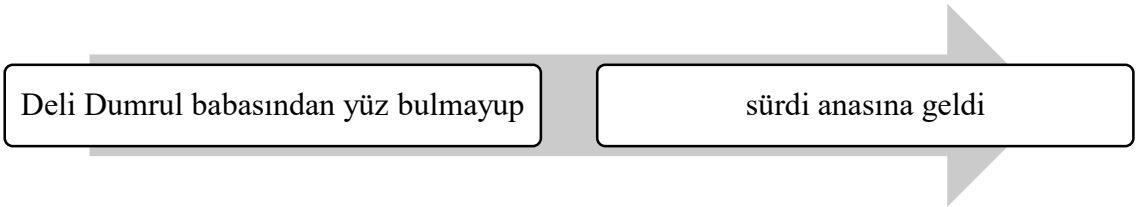
4.9.1. Öncül Neden

Nedensellik ilişkisinde nedenselliğin yönünün veya akışının ileriye doğru olmasıdır. (Cevizci, 2010, sy. 1144). Nedenselliğin doğrusal olduğu ve zamansal düzlemde önce nedenin sonra sonucun gerçekleştiği nedendir */Neden>Sonuç/.* Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde nedenselliğin yönünün belirlenen örneklerde ileriye doğru olduğu gözlenmektedir.



[743] ***Deli Dumrul babasından yüz bulmayup*** <u>*sürdi anasına geldi*</u> *(DK, 84a).*

"Deli Dumrul babasından yüz bulmayıp sürdü, annesine geldi."



Örnek [744]'te *Deli Dumrul babasından yüz bulmayup* tümceciği, *sürdi anasına geldi* sonuç tümcesinden önce gerçekleşir. *-(y)Up* ulaç eki, tümcede ardıllık ilişkisi kurmaktadır. *-(y)Up* ulaç eki almış yan tümce zamansal sıralamada önce, temel tümce ise sonra gerçekleşmektedir. Bu örnek de bu durumu örneklemekle birlikte iki tümce arasında nedensellik ilişkisini de belirginleştirmektedir.

[744] ***Gömleği göricek*** *begler üŋür üŋür aġlaşdılar, zarılıklara girdiler (DK, 48b).*
"[Kanlı] gömleği görünce beyler inleye inleye ağlaştılar, inlediler."

[745] *ḳamusı ol yûsufa vardı gėrü /* ***aṭamuz öldi dėyüben*** *ḳıġıru (YZ, 1471).*
"Hepsi Yusuf'un yanına geldi ve babamız öldü diye ağladılar."

[746] *beŋzi şarardı* ***dün ü gün aġlayu*** */ atası sorar aŋa nolduŋ dėyü (YZ, 331).*
"Gece gündüz ağladığı için benzi sarardı. …"

[747] *peşîmân olur* ***yûsufı aldugına*** */ içi göynür* ***ḫazne boş ḳaldugına*** (YZ, 403).
"[Kutayfer] Yusuf'u aldığına pişman olur, hazinenin boş kaldığına içi yanar."

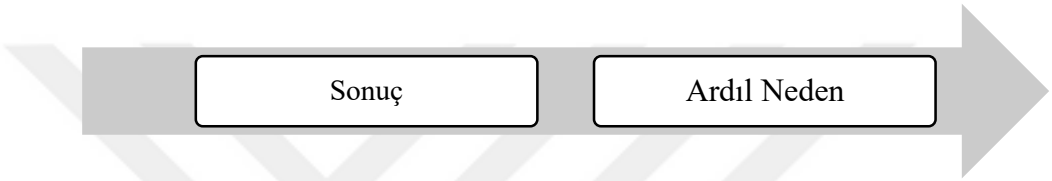
[748] *oğlan yine cevâb virmedi. Pes* ***oğlan söylemedüginden*** *ḫatunuŋ tâkatı tâk oldı (KVH, 4b-6).*
"Oğlan yine cevap vermedi, sonra oğlan söylemediği için hatunun gücü çekildi."

Yapılan çözümlemede yukarıdaki örneklerde neden tümcesinin zamansal sıralamada önce, sonuç tümcesinin daha sonra gerçekleştiği belirlenmiştir. Örneklerde zaman ileriye dönüktür. Örnek [743]'te Deli Dumrul babasından yüz bulamaz ve sonra annesine gelir; örnek [744]'te gömleği görmek eyleminden sonra beyler ağlar; örnek [745]'te ataları (babaları) ölür, sonra ağlarlar; örnek [746]'da gece gündüz ağlar, sonra benzi sararır; örnek [747]'de önce Yusuf'u alır, sonra pişman olur; örnek [748]'de oğlan metin bağlamında söylemesi gereken bir şeyi söylemez, sonra hatunun gücü çekilir. Örneklerde de görüldüğü gibi salt neden-sonuç tümcelerinde zamansal sıralamada ileriye dönüklük göze çarpar.

4.9.2. Ardıl Neden

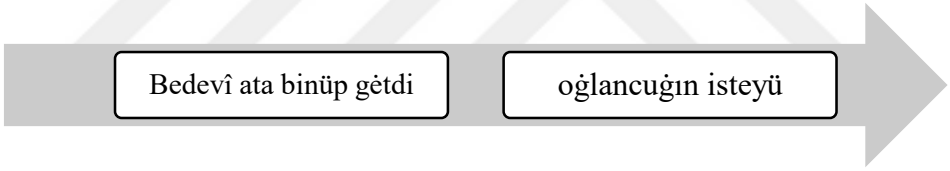
Nedensellik ilişkisinde sonucun, ardıl bir erek (amaç), plan veya niyet için önceden gerçekleşmesidir. Bağımlı değişken olan sonuç, gelecekteki bir neden için gerçekleştirilir, dolayısıyla ardıl bir değişkene bağımlıdır. Öncül neden ve döngüsel nedenden farklı olarak ardıl nedende nedenin gerçekleşip gerçekleşmediğini metin bağlamından sonraki tümcelerde bulabiliriz ya da hiç bulamayabiliriz.

Zamansal çizgide sonuç önce, ereksel neden sonra gelir ya da gelmesi beklenir. Eski Anadolu Türkçesinde ereksel neden bildiren yapılar, ardıl nedeni örnekler. Sonuç tümcesi gerçekleştikten sonra geleceğe yönelik bir eylem içerdiği için amaç/erek, niyet, plan vs. her zaman gerçekleşmeyebilir.



[749] *Bedevî ata binüp* ***oġlancuġın isteyü*** *gėtdi (DK, 15a)*

"Bedevi ata binip oğlunu istemek için gitti."



Örnek [749]'da Bedevî'nin ata binip gitmesinin nedeni oğlunu istemektir. Amaç geleceğe yönelik bir eylem olduğu için zamansal sıralamada öncelikle sonuç tümcesi, sonra neden tümcesi gerçekleşir ya da gerçekleşmesi umulur.

[750] *tefârüce* ***geyik ata*** *vardılar* (YZ, 63).

"Gezinti yerine geyik avlamak için vardılar."

[751] *Anası daḫı cānın vermedi. Böyle degeç ʿAzrāyîl geldi,* ***Deli Dumruluŋ canın almaġa*** *(DK,84b).*

"Annesi de canını vermedi. Böyle deyince azrail, Deli Dumrul'un canını almaya geldi."

[752] ***Delim kuş düşe diyü*** *kurdı tuzag* (SN, 263/12).

"Çok kuş düşsün diye tuzak kurdu."

[753] *taŋrı anı* ***cehennem ṭamusın ḳızdurmaḳ içün*** *yaratmışdur* (KE, 10/4).
"Tanrı onu [kibrit kükürt taşını] cehennemi ısıtmak için yaratmıştır."

[754] *ol köy ehli* ***ol deveyi öldürmek üzere*** *dirgendiler (KE, 132/7).*
"O köy ehli o deveyi öldürmek için toplandılar."

[755] *taŋrı adın aŋuban girem söze* ***/ tā ki ine taŋrıdan raḥmet bize****. (YZ, 1).*
"Tanrıdan bize rahmetin gelmesi için ilk önce Tanrının adını anarak söze başlayalım."

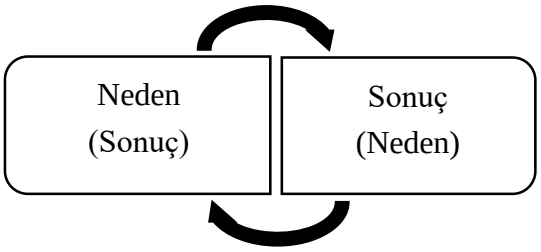
[756] *Uruz gene döndi* ***ki bir daḫı çala*** *(DK, 146b).*
"Uruz bir daha çalmak için yine döndü."

[757] *iletüŋ anı atama* ***kim sevine*** */ aġlamaḳdan ol bolay ki avına (YZ, 1325).*
"Sevinmesi için onu babama iletin. …"

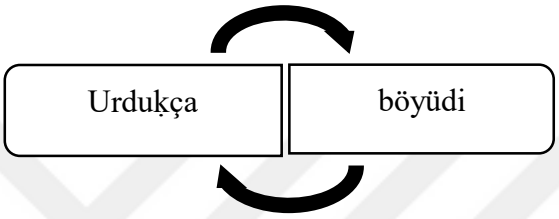
Belirlenen örneklerde sonuç tümcesi önce gerçekleşir ve daha sonrasında amaçlanan bir eylemin ya da durumun gerçekleşmesi beklenir. Amacın gerçekleşip gerçekleşmediği metin bağlamından kimi zaman çıkarılabilir.

4.9.3. Döngüsel Neden

Bir nedensellik ilişkisinde nedenin sonuç, sonucun da neden olması durumudur. Örneğin, gündüzün nedeninin gece, gecenin nedeni gündüzdür; ölümün nedeni yaşam, yaşamın nedeni ölümdür (Erkuş, 2015, s. 49). Döngüsel nedende neden sonuç arasında yinelenme vardır. Bu yinelenme neden ve sonuç arasında döngüsel bir ilişki kurmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde yinelemeyi işaretleyen çok az sayıda biçimbirim bulunmaktadır. *-dUkçA* ve onun genişlemiş biçimi *-dUgIncA* ulaç ekleri sürekli ve orantılı bir artışı ve "her seferinde/defasında" gibi bir anlamla yinelemeyi bildirir.



[758] *Çoban bu baġanaġı göricek ʿibret aldı. Geri döndi, şapan ṭaşına ṭutdı.* ***Urduḳça*** *böyüdi.* (DK, 110a).
“... vurdukça büyüdü.”



Örnek [758]’de *vur-* eylemi her tekrarlandığında *büyü-* eylemi görülür, “büyüdüğü için vurulur, vurduğu için büyür” biçiminde tekrarlayan bir döngü vardır.

[759] *Bu bıŋaruŋ üzerine geldiler, gördiler kim bir ʿibret nesne yatur, başı göti belürsiz. Çevre aldılar. Endi bir yiğit bunı depdi.* ***Depdükçe*** *böyüdi*, (DK, 110a).
“… Teptikçe büyüdü.”

[760] ***Depdiklerince*** *böyüdi (DK, 110a).*
“Teptiklerince büyüdü.”

Eski Anadolu Türkçesinde ya da Türkiye Türkçesinde döngüsel nedeni örnekleyen yapılar sınırlıdır. Eski Anadolu Türkçesinde incelenen metinlerde *-dUkçA* ve *-dUgIncA* ulaç eklerinin kısmen döngüsel nedensellik yapılarında kullanıldığı belirlenmiştir. Örneklerde *tep-* ve *büyü-* eylemleri arasında kısmi döngüsellik vardır. Örnek [758, 759, 760]’da ne olduğu çözülemeyen bir nesne var ve insanlar bu nesneden korktuğu için ona zarar vermek ya da büyümesini engellemek istiyor. Ancak ona zarar vermek, vurmak ya da tepmek gibi eylemler ters etki yapıyor ve nesne büyüyor. Nesne

büyüdükçe onlar da vurmayı ya da tepmeyi sürdürüyorlar. Vurdukları/teptikleri için büyüyor ve büyüdüğü için vuruyor/tepiyorlar.

4.10. İndirgeme Açısından Nedensellik

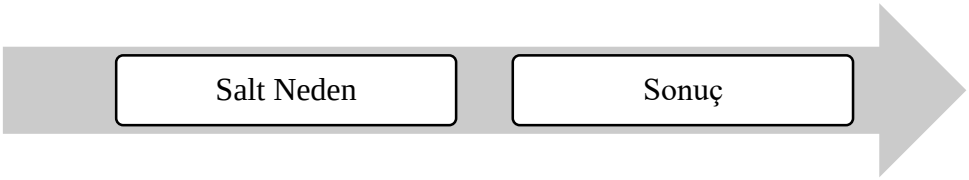
İndirgeme sözcüğü GTS'te "Daha kolay ve yalın duruma getirme" olarak tanımlanmış. Felsefi olarak bir kuramın bir başka kuramla (epistemiyolojik açıdan daha basit, temel ve ilkesel bir kuramla) açıklanmasıdır.

Nedensel indirgeme, nedensellik birimlerinin alt ve üst anlamlarını belirleme olarak açıklanabilir. Nedensel indirgemede, indirgenen ve kendisine indirgenilen olmak üzere iki alt birim bulunur. Bu çalışmada neden bildiren tümcelerin bildirdiği diğer anlamlar da belirlenir. Tümce birincil olarak nedensellik ilişkisi kuruyorsa salt ilişkidir. İkincil olarak nedensellik ilişkisi kuruyorsa bu tümcelerin birincil işlevleriyle anılır. Örneğin bir koşul tümcesi, birincil olarak koşul bildirir. Ancak koşul tümceleri neden-etki ilişkili tümcelerdir ve bazı koşul tümceleri aynı zamanda neden tümceleridir. Koşul tümcesindeki koşula bağlı olarak neden tümcesine dönüşür.

Nedensellik işlevli tümcelerin birincil ve ikincil işlevlerinin belirlenip sınıflanmasıyla nedensel indirgeme gerçekleştirilir. Nedensellik alt birimlerine indirgendiğinde *salt, ettirgen, ereksel, koşullu, zamansal ve tarz neden* ortaya çıkar. Salt nedende, neden birincil işlevde, diğer nedenlerde ikincil işlevdedir.

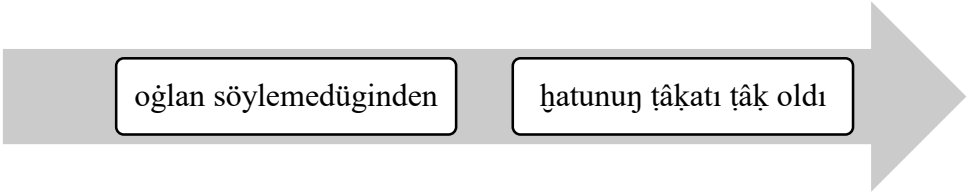
4.10.1. Salt Neden

Nedensellik ilişkisinde neden-sonuç ilişkisinin birincil olarak kurulmasıdır. Nedensellikte zaman, tarz, koşul, amaç vs. etkinin görülmemesi ve salt neden-sonuç ilişkisinin kurulmasıdır. Dil bilgisi kitaplarında doğrudan neden bildirdiği düşünülen yapılarla ilişki ortaya konmuştur. Eski Anadolu Türkçesinde *+(n)dAn, -(y)Up, -dUgIndAn* biçimbirimleri; *diyü, deyüben, içün, ötürü, ucuŋdan* ilgeçleri*; çünki, zira, bir sebebden, bu/ol sebebden, bunun ucından, andan/bundan/şundan ötürü (kim), anuŋçün (ki), bu sebeb birle* bağlaç işlevli birimleri; *bahâne, hikmet, maʿnâ, neden, sebeb* adları; *ne, niçün, neden, neye/niye, ne sebebden, ne var ki* belirteç işlevli birimleri birincil derecede nedensellik ilişkisi kurmaktadır.



[761] *oğlan yine cevâb virmedi. Pes* ***oğlan söylemedüginden*** *ḫatunuŋ tâkatı tâk oldı* (KVH, 4b-6).

"Oğlan yine cevap vermedi, sonra oğlan söylemediği için kadının gücü çekildi."



Örnek [761]'da kadının gücünün çekilmesinin nedeni, oğlunun ona cevap vermemesidir.

[762] *ol suya baḳdı ol baḳmaḳ heybetinden su yüceldi daşdı ve* ***taŋrı ḳorkusından*** *ditredi aḳdı* (KE, 5/9).

"O suya baktı, bakmak heybetinden su yükseldi, taştı ve tanrı korkusundan titredi, aktı."

[763] *seni geldüm bulmadum oldum delü /* ***hasretüŋden*** *iŋileyü oldum ölü* (YZ, 500).

"Geldim, seni bulmadım, deli oldum, hasretinden inleyerek ölü oldum."

[764] ***Yene uyḫusın yeŋimeyüp*** *yerine varup yatdı uyudı* (DK, 134a).

"Yine uykusunu yenemeyip yerine varıp yattı uyudu."

[765] *ḳamusı ol yûsufa vardı gėrü /* ***aṭamuz öldi dėyüben*** *kıġıru* (YZ, 1471).

"Hepsi Yusuf'un yanına geldi ve babamız öldü diye ağladılar."

[766] ***ḳardaşum gevdesin örtedüm diyü*** *peşîmān oldı* (KE, 83/5).

"[Kabil], kardeşimin gövdesini örteydim diye pişman oldu."

[767] ***Ādemüŋ ḫac ve tevbesi ḳabūl olduġıçun*** *sevindiler* (KE, 64/1).

"Âdem'in hac ve tövbesi kabul olduğu için sevindiler."

[768] *İlerükiler* ***ol işden ötürü*** *taŋrı ḫışmına giriftâr oldılar* (KE, 3/1).
"İlerikiler o işten ötürü tanrının hışmına uğradılar."

[769] *Bir yigid [e]r* ***senüŋ ucuŋdan*** *aramuzdan egsildi* (DK, 152a).
"Bir yiğit er senin yüzünden aramızdan eksildi."

[770] *ʿilm ikidür biri beden ʿilmidür ve biri din ʿilmidür evvel beden ʿilmin andı* ***zîrā din ʿilmi ḥāṣıl olmaz beden ṣaġ olmazsa ḫaṣta kişinüŋ fikri daḫı ḫaṣta olur*** (KM, N1b/12).
"Bilim iki türlüdür: biri beden bilimi, diğeri din bilimidir. Önce beden bilimini andı, çünkü beden bilimi sağ olmazsa din bilimi ortaya çıkmaz, hasta kişinin düşünceleri de hasta olur."

[771] *Kāfirler eydür: "***Ne** *gülersin?" ḳazan eydür: "Mere kāfirler,* ***bu ʿarabayı beşigüm ṣandum****,* ***sizi yamrı yumrı tadum dāyem ṣandum****." dedi* (DK, 139a).
"Kâfirler 'Neden gülersin?' diye sordu. …"

[772] *suçumı benüm bulardan istesün /* ellerin ***niçün*** *toġradılar söylesün* (YZ, 739).
"Benim suçumu bunlardan sorsun, ellerini niçin doğradılar, söylesin."

[773] *İlāhî bizi* ***neden*** *yaratduŋ* (KE, 41/4).
"Tanrım bizi neden yarattın?"

[774] *Bizi* ***neye*** *ursın?* (DK, 130a).
"Bizi neden vurursun?"

[775] *kim yüzüŋüz siz[ler]üŋ ḳalmış teze /* ***neden ötrü*** *yanmamış eydüŋ bize* (YZ, 767).
"Sizin yüzünüz sağlam kalmış, neden yanmamış? Bize söyleyin."

[776] *sorar anlara ki sizler eydüŋüz /* elüŋüzi ***ne sebebden*** *kesdüŋüz (YZ, 742).*
"… Elinizi neden kestiniz?"

[777] *Hey gözüm, nāmerd gözüm, muhannaṣ gözüm!* ***Bir yılandan ne var ki*** *korḫduŋ? (DK, 141a).*

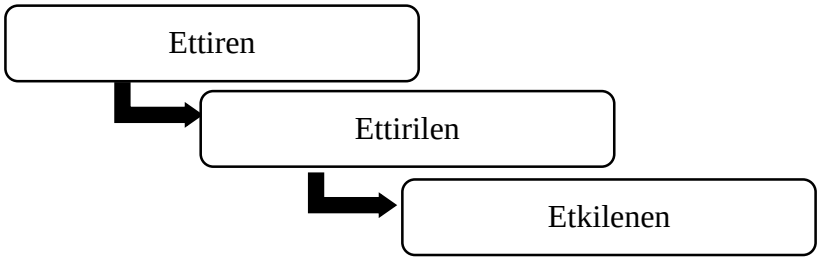
"… Bir yılandan neden korktun?"

4.10.2. Ettirgen Neden

Nedensellik ilişkisinde bir şeyi başkasının yapmasını sağlama (istemli), bir şeyin olmasına neden olma (istemsiz) ve bir varlık üzerinde değişiklik yapma etkilerinin görüldüğü nedendir. Türkçede ettirgenlik biçimsel tipoloji açısından bir dilsel biçimbirimle (biçimbilimsel nedensellik), neden anlamı taşıyan sözcüklerle (sözlüksel nedensellik) ya da neden ifade eden kalıplaşmış birimlerle (sözdizimsel nedensellik) oluşturulabilir.

Ettirgen yapılar yüzey yapıda yalın bir tümce gibi görülse de derin yapıda ettirgenlik katmanına göre çoklu tümce içerir (Aissen, 1979). Bu nedenle diğer nedensellik yapılarında çoğunlukla iki tümce birleştirilmesine rağmen ettirgenlik eklerinde nedensellik işlevi eylemin içinde yer aldığı için yalın tümce gibi görünür. Ettirgen nedende özne, bağımsız değişken (neden)dir ve bağımlı değişken olan sonucu doğurur. Banguoğlu (2004), ettirgenlik biçimbirimlerinde adı geçsin veya geçmesin iki özne olduğundan; bunların birinin mantıkça, diğerinin gramerce özne olduğundan söz eder. Geçişli eylemlerden sonra gelen ettiren ögesinin tümünde bu durum söz konusudur: *Zeynep çocuğa süt içirdi.* örneğinde *Zeynep,* gramerce özne, *çocuk* mantıkça öznedir (s. 417). Bu durumda *süt iç-* eylemini çocuk gerçekleştirmiştir. Ancak bunu sağlayan Zeynep'tir. Ettirgenlik biçimbirimleriyle oluşturulan yüklemdeki eylemi, gramerce özne yapmaz, eylem bir başkasına (Banguoğlu'nun deyimiyle mantıkça özneye) yaptırılır ya da yapılması sağlanır (Adalı, 2004, s. 56).

Dursun (2018), *ye-* eyleminin ettirgen biçimi olan *yedir-* eyleminde, bir yediren, bir yiyen, bir yiyecek ve bir yeme eylemi bulunduğunu ve bu kişiler, nesneler ve olaylar arasındaki nedensellik ilişkisinin kodlanmasının ettirgenliği evrensel bir kavram durumuna getirdiğini belirtir (s. 12). Dil evrensellikleri dilden dile farklılık gösteriyorsa *göreceli*, bütün diller için geçerliyse *mutlak evrensellik* olarak değerlendirilir. Dil evrenselliklerinde ölçüt olarak kullanılan ettirgenlik, dilden dile farklılık gösterdiği için *göreceli evrensellik* başlığında değerlendirilebilir.



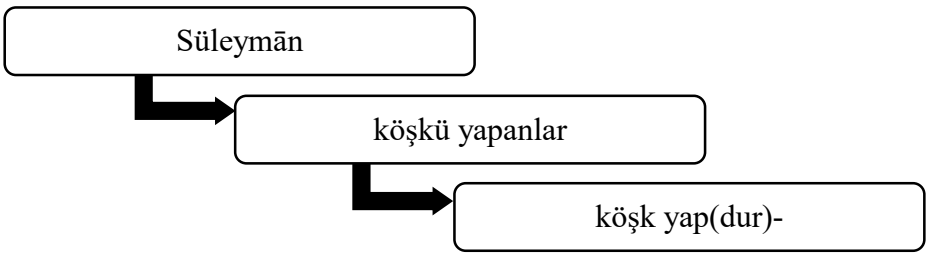
Nedensellik, nedensel etki açısından değerlendirildiğinde iki değişken karşımıza çıkar: etkileyen (özne) ve etkilenen (nesne). Etkileyen, etkilenen üzerinde değişikliğe neden olur. Nedensel etkideki değişkenlerden /*etkileyen-ettiren-neden olan*/ ve /*etkilenen-eden-neden olunan/* ilişkisi doğar. Türkçede 'ettirgenlik' diye adlandırılan bu ulam, farklı dillerde farklı dilbilgisel yapılarla karşılanır. Dilbilimsel tipolojiye göre, ettirgenlik *biçimbirimsel, sözlüksel* ve *sözdizimsel* olarak ifade edilebilir.

Shibatani, Türkçedeki ettirgenlik eklerini biçimbilgisel bir neden göstergesi olarak kabul eder. Dünya dilleriyle karşılaştırıldığında Türkçe, biçimbilgisel nedenselliği örnekleyen bir dildir. Örn. *öl-dür-* eyleminde, birinin ölümüne neden olma (Shibatani, 2002, sy. 2; Tooley, 1997, sy. 164); yap-tır- eyleminde, birinin yapmasına neden olma; *gül-dür-* eyleminde birinin gülmesini sağlama; *oku-t-* eyleminde birinin okumasını sağlama anlamı vardır.

Eski Anadolu Türkçesinde ettirgenlik eklerinin durumu, bu çalışmanın *4.1.1.3. Ettirgenlik Ekleri* bölümünde ele alınmıştır. Biçimsel açıdan bazı farklılıklar olmasına rağmen anlam açısından herhangi bir farklılık yoktur. Örnek [778]'de ettiren Süleymān, ettirilen köşkü yapanlar ve bu durumdan etkilenen köşk/köşkün yapılmasıdır.

[778] ***Süleymān*** *ol sözüŋ ḥaḳîḳatın bilmek üçün ol sırçadan köşki yapdurdı*. (KE, 667/3).

"Süleyman o sözün hakikatini bilmek için o sırça köşkü yaptırdı."



[779] ***yûsuf*** *ol bitigi açar okı**d**ur / gözlerinden seyl gibi yaş akı**d**ur* (YZ, 1267).

"Yusuf o mektubu açar, okutur ve gözlerinden sel gibi yaş akıtır."

Nedensellik, ettirgenlik eki almamış geçişli eylemlerde de görülür. Örn. y*ırt-, del-, kır-, dil-, yak-, sakla-* ve *aç-* eylemleri sözlükbilimsel olarak bir nesne üzerinde değişikliğe neden olmaktadır (Shibatani, 2002, s. 2). Bu kullanım genellikle ettirgenliğin bir varlık üzerinde değişiklik yaratma, daha az örnekte bir şeyin olmasına neden olma etkisini gösterir.

[780] *İslām dini üzere kāfirlerile ṣavaşa ve buları* ***ḳıra*** (KE, 856/13).
"İslam dini gereği kâfirlerle savaşsın ve bunları öldürsün."

[781] *Eski ve ḳuru aġaçları uşatdı ve ol demür düger üstine* ***yaḳdı*** (KE, 70/9).
"Eski ve kuru ağaçları kırdı ve o demir kiriş üstünde yaktı."

Örnek [780]'de *kır-* eylemi, öldür- anlamlı ettirgenlik eki almamış bir eylemdir. Bu örnekte geçişli bir eylem, günümüzde ettirgenlik eki almış bir sözcüğün yerini tutmuştur. Örnek [781]'de *yak-* eylemi, yan- eyleminin ettirgen biçimi olarak kullanılmıştır.

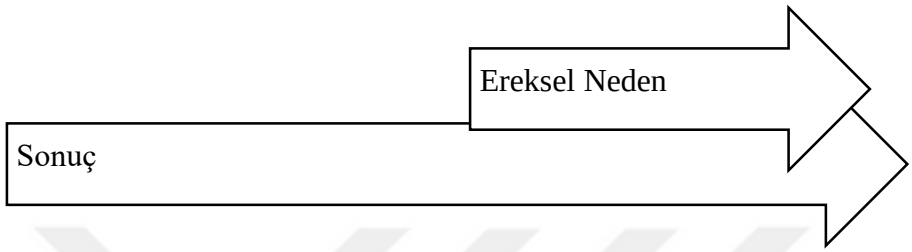
4.10.3. Ereksel Neden

Nedenin bir ereği (amacı) yerine getirmek için gerçekleşmesidir. Türkçe Sözlük'te ereksel neden "Temelde bulunan erek veya varılmak istenen ereğe götüren sebep." olarak tanımlanır. Bu tanımla ereğin iki yönlü olduğu; birinin temele, kaynağa; diğerinin hedefe yönelik bir ilişki kurduğu söylenebilir.

Kendi başına bir bilim olarak da kabul edilen erekbilim (teleoloji), evreni ve yaşamı ereklerle açıklar. Her şeyin temelinde bir eksellik olduğunu savunur. Temelde Aristoteles'in dört neden öğretisindeki ereksel nedene dayanmaktadır. Aristoteles'in ereksel nedeni her maddenin biçim kazanmasının bir amacı olduğu düşüncesini taşır. Ancak günümüzde ereksel neden, evrim kuramından dolayı yanlışlanmasına rağmen bazı çalışmalarda varlığını sürdürmektedir. Çalışmamızda ereksel neden maddenin varoluşu üzerine değil, Aristoteles'te fail neden olarak geçen ve yaşamla ilgili yargıların yer aldığı dilsel veriler düzeyinde incelenmiştir. Böylece maddesel amacı değil, eylem, durum ve olayların amaçlarını kapsar.

Erekbilimin temel sorusu "niçin"dir. Ereksel nedensellikte *sonuç*ta bildirilen eylem ya da durum, *neden*den önce gerçekleşmektedir. Nedenin doğrultusuyla ilgili

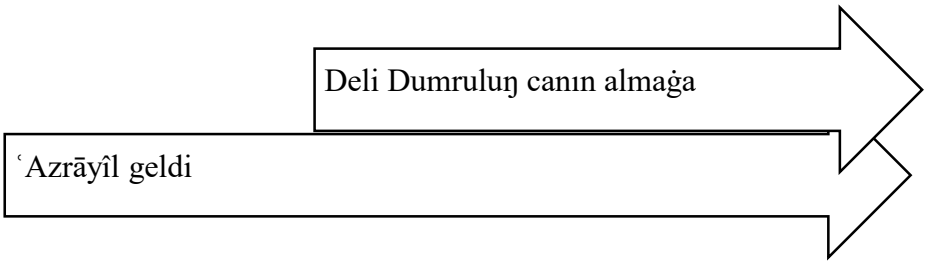
bağlantı şöyle kurulur. Ereksel nedende bir amacı belirleme, bir şeyi isteme durumu öncedir. Ardından sonuç ve sonuçtan sonra ereksel neden gerçekleşir. Bu durumda zamansal çizgide */istek, niyet, amaç+sonuç+amacın gerçekleşmesi/* sıralaması gözlenir. Örneğin; "Seni görmek için geldim." tümcesinde ereksel neden vurgulanırken "Seni görmek istediğim için geldim." tümcesinde amacın önceden belirlendiği ve önceden belirlemenin vurgulandığı ereksel neden aktarılmaktadır. Bu vurgu *iste-* eylemi ve *-DXk* biçimbirimiyle sağlanır.



Eski Anadolu Türkçesinde *+(y/n)A ve +çA* durum ekleri, *-A ve -U* ulaç ekleri, … *deyü, -mAk için, -mAk üzere* ilgeçleri, *tā ki/kim, ki/kim, bolay ki* bağlaçları, *niçün* belirteci ereksel nedensellik ilişkisi kurmaktadır.

[782] *Anası daḫı cānın vermedi. Böyle degeç ʿAzrāyîl geldi,* ***Deli Dumruluŋ canın almaġa*** (DK,84b).

"Annesi de canını vermedi. Böyle deyince Azrail, Deli Dumrul'un canını almaya geldi."



Örnek [782]'de Azrail'in gelmesi sonuç, Deli Dumrul'un canını almak ereksel nedendir. Azrail'in gelişi amaca yönelik bir geliştir ve zamansal çizgide öncedir. Çünkü Azrail'in can alabilmesi için öncelikle gelmesi gerekir.

[783] *Görür misiz aġam ḳazan baş kesdi, ḳan dökdi? Oğlan* ***yemek yemekçe*** *gelmez.* (DK, 68b/2).

"Oğlan [sadece] yemek yemek için gelmez."

[784] *tefârüce* ***geyik ata*** *vardılar* (YZ, 63).
"Gezinti yerine geyik avlamak için vardılar."

[785] ***Men senüŋ dostlıġuŋ düşmanlıġuŋ şınayu*** *geldüm* (DK, 149a).
"Ben senin dostluğunu düşmanlığını sınamaya geldim."

[786] *bıraḳdılar yûsufı derin ḳuyu / kesdiler urġanını* ***ölsün dėyü*** (YZ, 101).
"Yusuf'u derin kuyuya bıraktılar, ölsün diye halatını kestiler."

[787] *taŋrı anı* ***cehennem ṭamusın ḳızdurmaḳ içün*** *yaratmışdur* (KE, 10/4).
"Tanrı onu [kibrit kükürt taşını] cehennemi ısıtmak için yaratmıştır."

[788] *ol köy ehli* ***ol deveyi öldürmek üzere*** *dirgendiler* (KE, 132/7).
"O köy ehli o deveyi öldürmek için toplandılar."

[789] *gerekdür ki kanı müstefrik alalar* ***ta ki ḳuvvet ṣāḳıt olmaya*** (KM, D21b/16).
"Gücün zayıflamaması için kanı aralıklı almaları gerektir."

[790] *Uruz gene döndi* ***ki bir daḫı çala*** (DK, 146b).
"Uruz bir daha çalmak için yine döndü."

[791] *iletüŋ anı atama* ***kim sevine*** */ ağlamaḳdan ol bolay ki avına* (YZ, 1325).
"Sevinmesi için onu babama iletin. …"

[792] *korkutġıl bunı bu dem vur zindâna* ***/ bu yavuz işden bolay ki bu döne*** (YZ, 551).
"Bunu korkut, şimdi zindana at, böylece belki bu kötü işten döner."

[793] ***niçün*** *yalan söylersiz siz öginü / yalançılar ṭamuya düşer yanu* (YZ, 1306).
"Siz övünerek niçin yalan söylersiniz, yalancılar cehenneme düşüp yanar?"

4.10.4. Koşullu Neden

Nedensellikte neden bildiren yapının koşula bağlı olduğu nedendir. Neden ve koşul bildiren tümcelerin bazı örneklerde örtüştüğü görülür. Farklı yapıların benzer

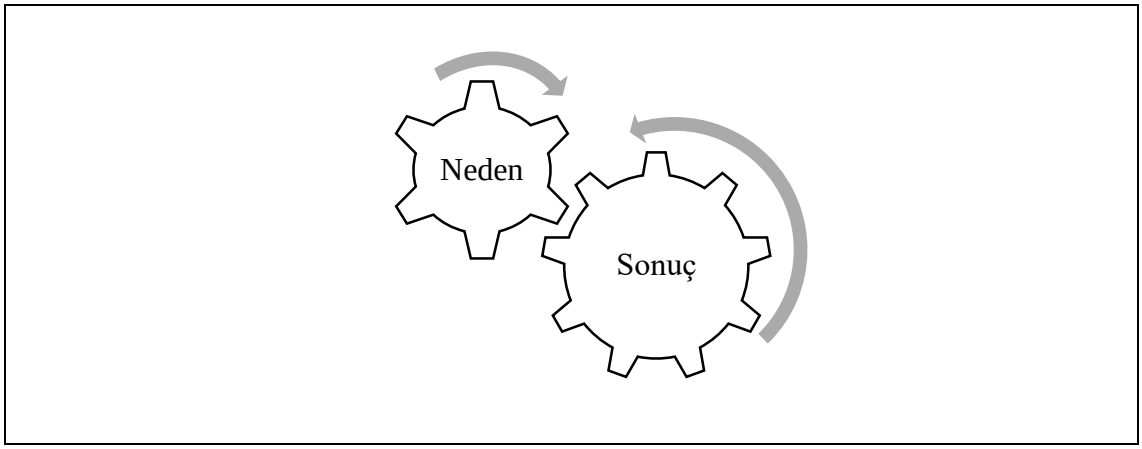
anlamları karşılayabilmesi, bir yapının anlamsal özelliklerinin diğer yapıda bulunmayan ve ona eşlik eden diğer yapıyla ifade edilebilmesidir (Dancygier ve Sweetser, 2000, sy. 111).

Eski Anadolu Türkçesinde koşul çoğunlukla koşul biçimbirimiyle sağlanmaktadır. Dilbilgisel olarak koşul ekinin neden bildirdiği bazı araştırmacılarca (Türkyılmaz, 1999, s. 92; Korkmaz, 2003, s. 687; Öztürk, 2010, s. 141; Karaağaç, 2013, s. 231, 788) belirlenmiştir. Ancak koşul bildiren her tümce nedensellik yargısı taşımaz (Dancygier, 2003, s. 80). Koşullu tümcede yan ve temel tümcenin kipi de nedensellik çıkarımına ya da yorumuna etki etmektedir. Kip ekleri, koşullu tümcenin gerçek ve gerçek dışı dünyaya aitliğini ya da zamansal referansını gösterir.

Koşullu neden, olağan ve olmayası neden olarak iki başlıkta incelenir. Bu ayrım Banguoğlu'nun (2004) koşul tümce ayrımına dayanmaktadır.

4.10.4.1. Olağan Koşullu Neden

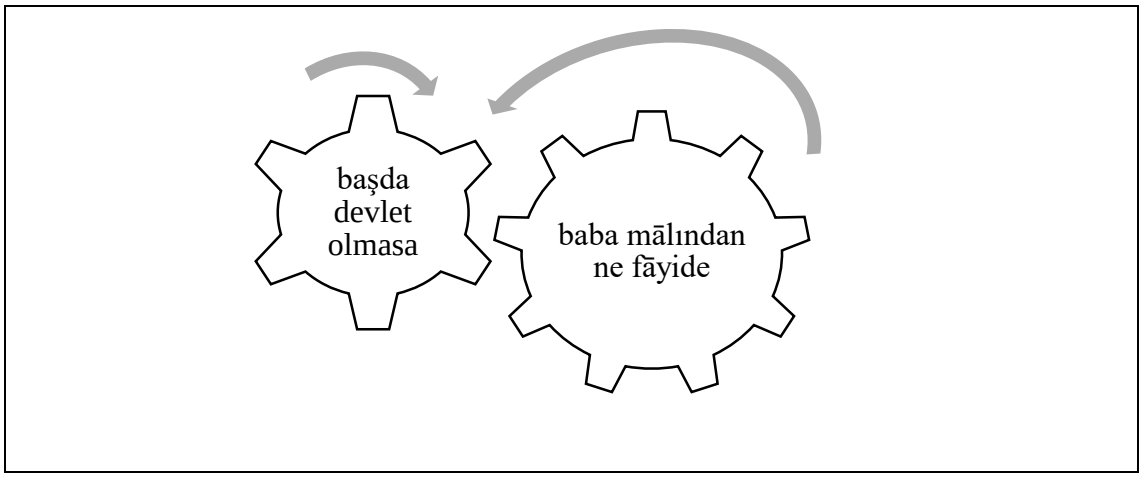
Koşullu nedende, koşulun doğrudan neden bildirmesi ve nedenin olma durumunun tümcenin gerçek anlamından çıkarılabilmesidir. Olağan koşullu nedende, koşul tümcesi koşulun gerçekleşmesi durumunda sonucu ortaya çıkaran neden ifadesine dönüşür. Eski Anadolu Türkçesi örnekleminde *–sA* koşul eki ve *eger* bağlacının olağan koşullu neden bildirmede kullanımına rastlanmıştır.



Şekil 11. Olağan koşullu neden

[794] <u>*Baba mālından ne fāyide*</u>, ***başda devlet olmasa****?* (DK, 4a).

"Başta devlet olmasa baba malından fayda yok."



Örnek [794]'te başta devlet olmaması durumunda/koşulunda/nedeniyle baba malından fayda olmayacağı ifade edilmiştir. Devletin olması baba malından yararlanmayı da beraberinde getirir.

[795] ***Başup öldürmese*** <u>*anuŋ başını keserler*</u>, <u>*burca asarlar*</u> (DK, 89b).
"Basıp öldürmese onun başını keserler, burca asarlar."

[796] <u>*bir perî kızı yaratmışdı çalab*</u> **/ *ḳaçan ḳılsa ḳutayfer beni taleb*** (YZ, 916).
"Kutayfer beni ne zaman istese tanrı bir peri kızı yaratmıştı."

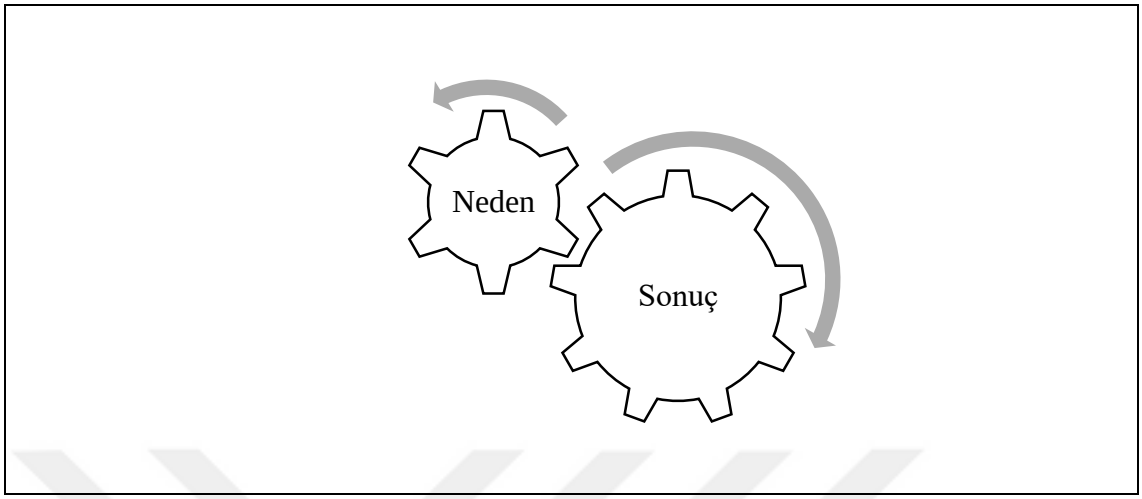
[797] ***Ol devayı istiʿmāl itmezsen*** <u>*başuŋ ağrısı gitmez*</u> *didi Musa peygamber a.s. ol devayı istiʿmāl eyledi başı ağrısı gitdi* (KM, N2a/6).
"O ilacı kullanmazsan başın ağrısı gitmez, dedi. Musa peygamber a.s. ol ilacı kullandı ve başının ağrısı gitti."

[798] ***Eger ṣaġdur esendür,*** <u>*aḫşam olmadın gene ben saŋa gelürem*</u> (DK, 23b).
"Eğer o sağ ve esense, akşam olmadan yine ben sana gelirim."

4.10.4.2. Olmayası Koşullu Neden

Olmayası koşullu neden tümcesi, koşul tümcesinin tam tersinin gerçekdışı platformda gerçekleştiği varsayımıyla ortaya çıkacak sonucu bildirmesidir. Tahsin Banguoğlu (2004), olmayası koşul cümlesinin anlamca tersinin varsayımsal bir neden-sonuç cümlesiyle karşılanacağını söyler. Örnek olarak: "*İstesen yapardın. x Yapmadın,*

çünkü istemedin." cümlelerini verir (s. 551). Olmayası koşullu neden örneklerinde tümce ters çevrildiğinde neden-sonuç ilişkili tümce ortaya çıkmıştır.

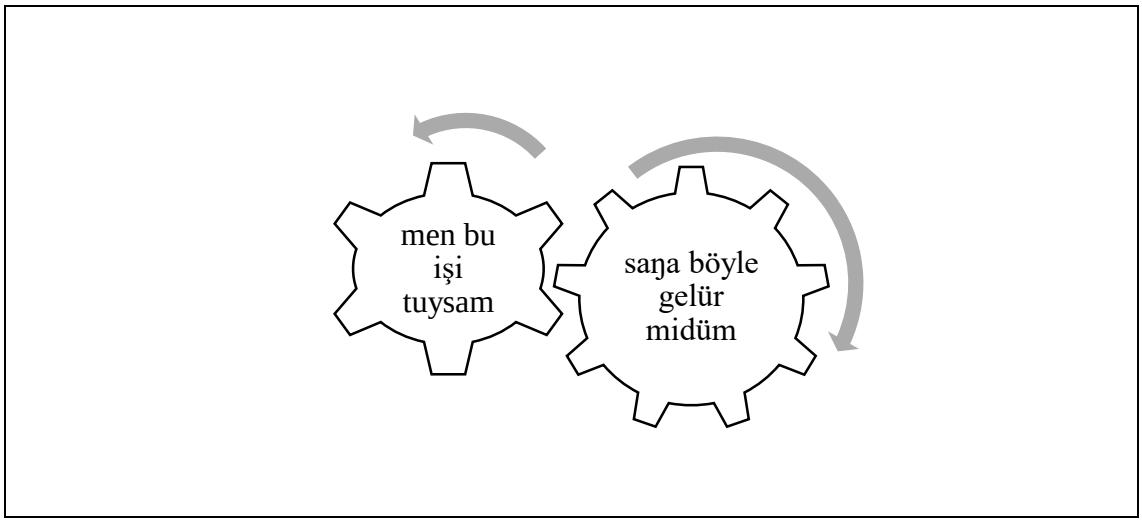


Şekil 12. Olmayası Koşullu Neden

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, olmayası koşullu neden türünde, neden tümcesinde koşul eki -s*A* ve koşul ekinin hikâyesi eki -*sAydI* kullanılırken sonuç tümcesinde geniş zamanın hikâyesi *(-(A/I)rdI,-mAzdI*) ya da geçmişin geçmişi kip eki (-*mIştI*) kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde sonuç tümcesinde gelecek zamanın hikâyesi -*AcAktI* eki de kullanılmaktadır.

[799] *Ḳavat,* ***men bu işi tuysam*** *<u>saŋa böyle gelür midüm</u>? (DK, 150b).*

"Kavat, ben bu işi duysam sana böyle gelir miydim?/ sana böyle gelmezdim."



Örnek [799]'da gerçek durum "Ben bu işi duymadım." neden tümceciğidir. Metinde *men bu işi tuysam saŋa böyle gelür midüm* tümcesinin tam tersi "Ben bu işi duymadığım için sana böyle geldim." tümcesidir ve varsayımsal bir olmayası koşullu nedensellik tümcesidir.

[800] *dâye eydür* ***dėseydüŋ öŋdin baŋa*** */* *tîz bulurdum çâre uş ben saŋa* *(YZ, 459).*
"Önceden bana deseydin ben sana hemen çare bulurdum."

[801] ***Eger senüŋ oġluŋ olmasaydı*** *bizüm mālımuz Gürcistānda gėtmişidi, hepümüz tutsaḳ olmışıdı (DK, 39a).*
"Eğer senin oğlun olmasaydı bizim malımız Gürcistan'da kalmıştı, hepimiz tutsak olmuştu."

[802] ***Beyrek diri olsa*** *on altı yıldan berü gelüridi (DK, 48b).*
"Beyrek diri olsa on altı yıldan beri gelirdi."

[803] *"****Çoban bile ol[ma]sa*** *Kazan kāfiri alımazıdı" derler (DK, 27a).*
"Çoban olmasa Kazan kâfiri alamazdı, derler."

Örnek [799]'da neden ifadesi "Ben bu işi duymadım." durumudur, bu durumun olmaması halinde bağımlı değişken olan sonuç ifadesi gerçekleşir. Örnek [800]'de neden ifadesi "Sen bana söylemedin." durumudur, eğer söyleme eylemi gerçekleşseydi, sonuç yargısı da gerçek olurdu. Örnek [801]'de sonuç tümcesi "Senin oğlun orada." olmaması durumunda gerçekleşir. Örnek [802]'de sonuç tümcesi "Beyrek diri değil." durumunun tersi olduğunda gerçekleşir. Örnek [803]'de sonuç tümcesi, "Çoban var." durumunun tersinde gerçekleşir.

4.10.5. Zamansal Neden

Nedensellikte neden bildiren yapının öncelikli işlevinin zaman olmasıdır. Belirtilen zaman başlangıç, ardışıklık ya da eş zamanlılık bildirebilir. Eski Anadolu Türkçesinde *-IncA, -IcAk, -AlI, -dUgIndA* ulaç eklerinin; *çün/çünki/çünkim* ön çekim ilgeçlerinin; *-dUkdAn ṣoŋra* son çekim ilgecinin; *tâ (ki/kim), böyle/ eyle dėgeç, böyle*

edicek, andan ṣoŋra, şundan berü bağlaç işlevli birimlerinin zamansal nedensellik ilişkisi kurduğu belirlenmiştir.

[804] *yaʿni* ***peygambere şalavât getürmeyince*** *kişinüŋ duʿâsı ḳabul olmaz (MC, 85a/3).*
"Peygambere salavat getirmeyince kişinin duası kabul olmaz."

[805] *imdi geldi uş yûsufdan muştucı / artdı derdüm içümden ḳopdı öci // gelmedi oġlum benüm bunda özi / yandı içüm* ***işideli bu sözi*** *(YZ, 1368).*
"… bu sözü işiteli içim yandı."

[806] ***Destimālı gözine silicek*** *Allāhu teʿālānuŋ ḳudretiyile gözi açıldı (DK, 61a).*
"Mendili gözüne sürünce Allahu tealanın gücüyle gözü açıldı."

[807] *sarâyuŋ yapdı ḳapusın baġladı /* ***yûsuf anı göricegez*** *aġladı* (YZ, 482).
"Sarayın kapısını kapatıp kilitledi, Yusuf onu (Zeliha'yı) görünce ağladı."

[808] ***Beyrek yayı gördüginde*** *yoldaşların aŋdı, aġladı (DK, 56b).*
"Beyrek yayı gördüğünde yoldaşlarını andı ve ağladı."

[809] ***ʿarîs ehli çün begenmedi anı /*** *eyle san kim yûsufuŋ yandı cânı (YZ, 295).*
"Aris halkı onu beğenmediği için Yusuf'un canı yandı."

[810] *eytdiler gülmek nedür ėt belgülü / yine* ***niçün*** *aġladuŋ zârî ḳılu // yaʿḳûb eydür* ***çünki baḳdum ben size / tatlu iyi geldi hem sizden bize*** *(YZ, 999).*
"Gülme nedenin nedir, anlat. Yine niçin ağladın?' dediler. Yakup 'Size bakınca sizden bize tatlı bir koku geldi.' der."

[811] ***Ḳarnın toyurdukdan ṣoŋra*** *kazanları depdi, dökdi* (DK, 57b).
"Karnını doyurduktan sonra kazanları tepti ve döktü."

[812] ***tâ ki göre*** *cânı anda sevine / anı göre ağlamaya avına (YZ, 1088).*
"Onu gördüğü için canı orada sevinsin. …"

[813] *Uruz: "Mere, yā benüm babam ölümidür, dirimidür?" dėdi.* ***Eyitdi: "Diridür. Tomanın Ḳalʿasında tutsakdur" dėdi. Böyle dėgeç*** *oğlan ağladı melül oldı (DK, 143a).*

"… 'Diridir, Toman'ın kalesinde tutsaktır.' deyince oğlan ağladı, üzüldü."

[814] ***Anlar eyle dėgeç*** *At Ağızlu Aruz Ḳoca iki dizinüŋ üstine çökdi (DK, 20b).*

"(Kazan'ın avlanma, yeme-içme teklifi üzerine Deli Dündar ve Kara Budak uygun bulduklarını belirtir.) Onlar öyle deyince At ağızlı Aruz Koca iki dizinin üstüne çöktü. (Yurdunun üstüne kimi bırakacağını sorar)."

[815] ***Gördiler kim ol yigit kim baş kesübdür, ḳan dökübdür, Bay Büre Begüŋ ṣaġında oturur. Bāzirgānlar yöridiler, yigidüŋ elin öpdiler. Bunlar böyle edicek*** *Bay Büre Begüŋ acıġı tutdı (DK, 39a).*

"O yiğidin baş kesip kan döktüğünü ve Bay Büre Bey'in sağında oturduğunu gördüler. Bezirgânlar yürüdü ve yiğidin elini öptü. Bunlar böyle yaptığı için Bay Büre Bey sinirlendi."

[816] ***Cānvarlar serveri aṣlandur. Anuŋıla daḫı oyun göstersün****,* *kızı* ***andan ṣoŋra*** *verelüm (DK, 93b/6).*

"Canavarların başı aslandır. Onunla da oyun göstersin, ondan sonra kızı verelim."

[817] ***Neçe kim bu düṣi gördüm, ṣundan berü*** *ʿaḳlum uṣṣum dėre bilmen (DK, 23b/5).*

"Ne vakit ki bu düşü gördüm, ondan beri aklımı usumu toplayamıyorum."

4.10.6. Tarz Neden

Nedensellik ilişkisinde neden bildiren yapının birincil işlevinin tarz olmasıdır. Eski Anadolu Türkçesinde *-(y)ArAk, -(y)A…-(y)A* ulaç eklerinin tarz neden bildirdiği tespit edilmiştir. Belirlenen örneklerde neden ifadesindeki eylem normalden uzun sürdüğü için bazı sonuçlar doğurmuştur. Bu nedenle tarz işlevine aynı zamanda neden işlevi de eşlik etmiştir.

[818] ***Yata yata*** <u>*yanumuz ağrıdı*</u>***, tura tura*** <u>*bėlümüz ḳurıdı*</u> (DK, 20a).
"Yata yata yanımız ağrıdı, dura dura belimiz kurudu."

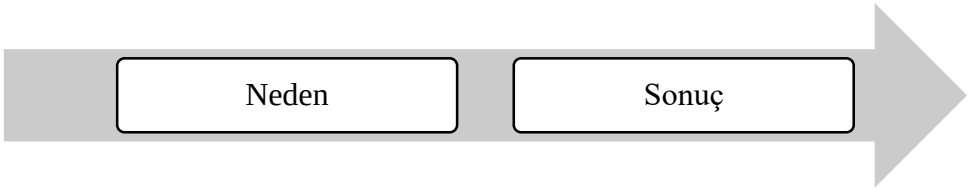
[819] *Basaṭ günbed içine girdi. Gördi kim altun aḳça yığılmış.* ***Baḳaraḳ*** <u>*gendüzin unıtdı*</u>*.* (DK, 116b,5).
"Basat, kümbetin içine girdi. Altın akçe yığıldığını gördü. Bakarak kendini unuttu."

4.11. Açıklık Durumuna Göre Nedensellik

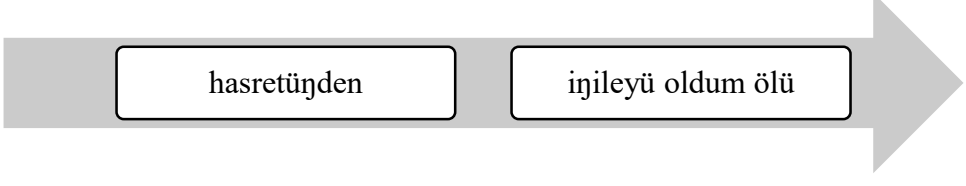
Nedensellik ilişkisinde neden ifadesinin metinde yer alıp almadığının sorgulanmasıdır. Çalışmanın kapsamı gereği nedensellik bildiren tümceler ele alındığı için neden ifadesinin bulunması beklenir. Ancak nedenselliğin sorgulandığı ve gönderimsel ögelerle işaret edilmesi durumunda neden tümcesinin yer almadığı örneklerde görülür. Açıklık durumuna göre nedensellik, açık ve örtük olmak üzere iki başlıkta değerlendirilir.

4.11.1. Açık Neden

Nedensellik ilişkisinde neden ifadesinin yer aldığı nedenselliktir. Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen nedensellik tümcelerinde genellikle açık neden tümcesi yer almaktadır. Nedensellik bildiren yapıların bulunması, neden tümcesinin de yer aldığı önermesini doğrular. Örtük nedende verilen birkaç durum dışında nedensellik ilişkisi açık nedene dayanmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde ekler, ilgeçler, çoğu bağlaç, bazı belirteçler, adlar ve eylemler açık nedensellik ilişkisi kurar.



[820] *seni geldüm bulmadum oldum delü /* ***hasretüŋden*** <u>*iŋileyü oldum ölü*</u> (YZ, 500).
"Geldim, seni bulmadım, deli oldum, hasretinden inleyerek ölü oldum."



Örnek [820'de *inleyerek öldüm* tümcesinin nedeni *hasrettir*. Metin bağlamında nedensellikte neden ifadesi açıkça verildiği için açık neden olarak değerlendirilir.

[821] ***Yene uyḫusın yeŋimeyüp*** *yerine varup yatdı uyudı (DK, 134a).*
"Yine uykusunu yenemeyip yerine varıp yattı uyudu."

[822] *peşîmân olur* ***yûsufı aldugına /*** *içi göynür* ***ḫazne boş ḳaldugına*** (YZ, 403).
"[Kutayfer] Yusuf'u aldığına pişman olur, hazinenin boş kaldığına içi yanar."

[823] *bilmezem sen oğlısın ol ḳardaşum /* ***bilmedügümden*** *aḳar gözümden yaşum (YZ, 1098).*
"Onun, kardeşim; senin de onun oğlu olduğunu bilmiyorum, bilmediğimden gözümden yaş akar."

[824] ***ḳardaşum gevdesin örtedüm diyü*** *peşîmān oldı (KE, 83/5).*
"[Kabil], kardeşimin gövdesini örteydim diye pişman oldu."

[825] *taŋrı anı* ***cehennem ṭamusın ḳızdurmaḳ içün*** *yaratmışdur* (KE, 10/4).
"Tanrı onu [kibrit kükürt taşını] cehennemi ısıtmak için yaratmıştır."

[826] *ilāhi ben* ***sayruluḳdan ötürü*** *gelmedüm* (KE, 119/14).
"İlahi ben hastalıktan ötürü gelmedim."

[827] *eytdiler gülmek nedür ėt belgülü / yine* ***niçün*** *aġladuŋ zârî ḳılu // yaʿḳûb eydür* ***çünki baḳdum ben size / tatlu iyi geldi hem sizden bize*** *(YZ, 999).*
"Gülme nedenin nedir, anlat. Yine niçin ağladın?' dediler. Yakup 'Size bakınca sizden bize tatlı bir koku geldi.' der."

[828] *Kāfirler eydür: "****Ne*** *gülersin?" ḳazan eydür: "Mere kāfirler,* ***bu ʿarabayı beşigüm şandum****,* ***sizi yamrı yumrı tadum dāyem şandum****." dedi (DK, 139a).*
"Kafirler 'Neden gülersin?' diye sordu. …"

[829] *yûsuf aldı öpdi urdı gözine / döndi söyledi bularuŋ yüzine // bildüŋüz mi* ***neden*** *öpdüm ben bu biti* ***/ severdüm dėdi ataŋuzı ben ḳatı*** *(YZ, 1265).*

"… Bu mektubu neden öptüm, bildiniz mi? …"

4.11.2. Örtük Neden

Nedensellik ilişkisinde neden ifadesinin yer almadığı nedenselliktir. Eski Anadolu Türkçesinde yapılan çözümlemedeki nedensellik tümcelerinde bazı soru tümcelerinde ve artgönderimsel ya da öngönderimsel ögeler içeren yapılarda neden ifadesi bulunmadığı belirlenmiştir. Soru tümceleri ve gönderimsel ögelerin kullanıldığı kimi örneklerde metin bağlamında daha sonraki tümcelerde neden ifadesi yer alır. Bu örnekler açık neden olarak değerlendirilmiştir (bkz. 4.11.1. Açık Neden).



[830] *suçumı benüm bulardan istesün / ellerin* ***niçün*** *ṭoġradılar söylesün (YZ, 739).*
"Benim suçumu bunlardan sorsun, ellerini niçin doğradılar, söylesin."



Örnek [830]'da *ellerin ṭoġradılar* tümcesinin nedeni sorgulanmış, ancak metin bağlamında verilmemiştir.

[831] *yûsuf eydür nitedür babam ḥali / nice oldı ol benden ayrılalı // döndi eydür kim* ***ne*** *sorarsın anı / sen gideli yère ḳoymadı teni (YZ, 1113).*
"… Onu neden sorarsın? …"

[832] *dâya eydür yâ kızum dön bir bèrü /* ***neden*** *oldı göreyüm beŋzüŋ saru (YZ, 453).*
"Dadı 'Ya kızım beri bir dön, neden benzin sarı oldu? Göreyim.' der."

[833] *Ne bileyin oġul, bu każālar saŋa* ***nereden*** *geldi? (DK, 15b)*
"Ne bileyim oğul, bu kazalar sana neden geldi?"

[834] *Begler, men sizi* ***neye*** *ḳıġırdum bilürmisiz?Eyitdiler: Bilmezüz.* (DK, 149a).
"Beyler, ben sizi neden çağırdım, bilir misiniz?"

[835] *Bizi* ***neye*** *ururs*ın*? Hünerüŋ var ise ḳarṭaşuŋ Alınca ḳalʿasında esîrdür, var anı ḳurtar, dedi.* (DK, 130a).
"Bizi neden vurursun?"

[836] *eytdi* ***nişe*** *dėmez-idüŋ sen baŋa / iledürdüm seni ataŋ anaŋa (YZ, 396).*
"Sen bana neden söylemedin? Seni annene babana iletirdim."

[837] *taŋrıdan ḳorḳ işleme uşbu işi / yavuz iş* ***nite*** *ḳılursın ey kişi (YZ, 529).*
"Tanrıdan kork, bu işi yapma. Ey kişi niçin kötü iş yaparsın?"

[838] *sorar anlara ki sizler eydüŋüz / elüŋüzi* ***ne sebebden*** *kesdüŋüz (YZ, 742).*
"… Elinizi neden kestiniz?"

[839] *Hey gözüm, nāmerd gözüm, muhannaṣ gözüm! Bir yılandan* ***ne var ki*** *korḫduŋ? (DK, 141a).*
"… Bir yılandan neden korktun?"

4.12. Söz Dizimi Açısından Nedensellik

Nedenselliğin yönü zamansal çizgide ileriye doğrudur (bkz. 4.9. Doğrultu Açısından Nedensellik). Türkçede düz tümcede yöneten sonda ve yönetilen ögeler başta yer alır. Neden-sonuç ilişkilerinde, sonuç temel tümce, neden ise yan ögelerdir (tümce/söz/söz öbeğidir). Böylece temel öge olan sonuç sağda/sonda, yan öge olan ifadeler ise solda yer alır.

Araştırmamızda nedensellik işaretleyicileri sözdizimsel açıdan *neden, neden işaretleyicisi* ve *sonuç* olmak üzere üç birime ayrılarak değerlendirilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde nedensellik ilişkilerinin 5 farklı dizilimde olduğu gözlenmiştir[45].

[45] Bu sözdizimsel sıralama, düz tümce dizilimine göre yapılmıştır. Manzum metinlerde ve bazen de mensur metinlerde çeşitli nedenlerle devrik tümce kurulmuşsa sıralamada farklılıklar oluşur. Ayrıca bazı yapılar tümcede farklı yerlerde kullanılmaya da uygun olduğundan genel bir sıralama yapma yolu izlenmiştir.

A. [neden>nedensellik işaretleyicisi]>sonuç

B. neden> [nedensellik işaretleyicisi>sonuç]

C. [nedensellik işaretleyicisi>neden]>sonuç

D. sonuç>[nedensellik işaretleyicisi>neden]

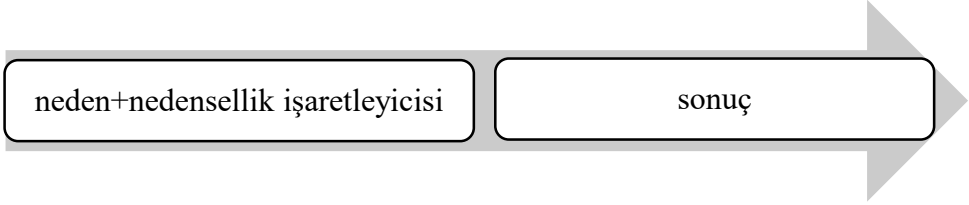
E. neden>(nedensellik işaretleyicili)sonuç

Bu sözdizimsel farklılıklar, Türkçenin tipolojik özelliği ve farklı dillerin tipolojik özelliklerinin kopyalanmasıyla oluşmuştur. Türkçe, tipolojik olarak neden işaretlemede genellikle **A** ve **B** dizilimindedir. Ancak Türkçe, tarihsel dönemde ilişkide bulunduğu Hint-Avrupa dil ailesine mensup Farsçadan aldığı kimi yapıların (ki, çünki gibi) sadece işlevlerini değil, aynı zamanda sözdizimsel sıralamasını ve bağlama tekniğini de kopyalamıştır. Dahası, kimi Türkçe yapılar da Farsçadaki eşdeğer yapının sözdizimsel sıralamasını kopyalamıştır (kim, kaçan). Dil etkileşimi, yalnızca sözcük boyutunda kalmamış, sözdizimsel ve işlevsel boyuta da ulaşmıştır (Şenlik, 2014, s. 160). Böylece **C** ve **D** dizilimleri oluşmuştur. Johanson (1993 ve 1996), bu sıralamadaki yapıların yabancı dilin yoğun etkisindeki kombinasyon kalıpları olduğunu belirtmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik bildirmede sözdizimsel sıralama Türkçenin genel tipolojik özelliklerine uygun olarak **A** ve **B** sıralaması biçimindedir. Bunun yanında özellikle ettirgen eylemlerde görülen ve temel tümcenin birimleri arasında oluşan nedensellik (**E**), sözdizimsel olarak Türkçenin tipolojik özelliklerini taşır. Ancak bu dönemde Farsçanın etkisinin yoğunluğu nedeniyle **C** ve **D** dizilimindeki nedensellik örnekleri de bulunmaktadır.

4.12.1. [neden>nedensellik işaretleyicisi]>sonuç

Türkçede genel olarak nedensellik tümcelerinin sözdizimsel sıralaması düz tümce kurulumunda genellikle /[*neden>nedensellik işaretleyicisi]>sonuç*/ biçimindedir. Bunda Türkçenin tipolojik özelliklerinin etkili olduğunu söylenebilir. İşaretleyiciler neden ifadesinin ardından kullanılır ve sonrasında sonuç ifadesine yer verilir.



Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen nedensellik örneklerinden, sözdizimsel olarak /[*neden>nedensellik işaretleyicisi]>sonuç*/ sıralamasında kullanılan işaretleyiciler: Durum eklerinden *+(y/n)A, +(n)dA, +(n)dAn, +n, +(n)CA*; ulaç eklerinden *-(y)A…-(y)A, -(y)AlI, -(y)ArAk, -(y)IcAk, -(y)IncA, -(y)ken, -(y)Up, -(y)UbAn /-(y)UbAnI, -(y)U ve -sA;* birleşik ulaç eklerinden *-dUġInA, -dUkdA, -dUgIndA, -(y)AndA, -dUgIndAn, -(y)AlIdAn, -dUkçA, -dUgIncA* ve *-dUgInleyin*); son çekim ilgeçlerinden *birle, deyü, göre, içün, ile, ötürü, ṣoŋra, ucından, üzere, üzerine*; diğer ilgeçlerden *elinden, ʿışkına, hürmetine, uġurına, yolına, yoluŋda, yüziçün/yüzinçün, yüzinden ve yüzi ṣuyına'dır.*

Adlar, tümce kurulumundaki işlevine göre sözdizimsel olarak farklı yerlerde bulunabilir. Eğer neden ifadesiyle tamlama kurulmuşsa /[*neden>nedensellik işaretleyicisi]>sonuç*/ dizilimindedir. Bu dizilimi aşağıdaki nedensellik yapısıyla örneklendirebiliriz.

[840] *Yaʿḳūb eyitdi eger ol eyle işledise çare ḳalmadı anı saŋa ısmarlamaḳdan artuḳ* ***ol ḳuşaḳ bahānesiyile*** *ʿavrat Yūsufı aldı (KE, 275/15).*

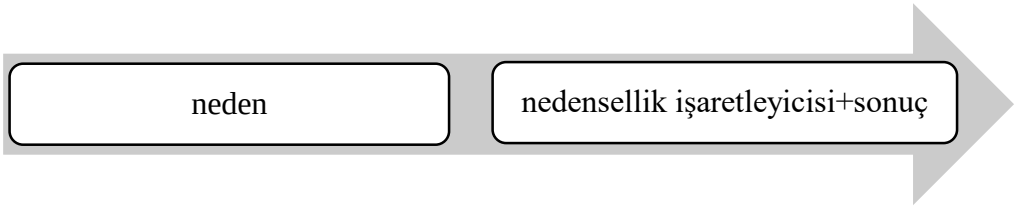
"Yakup 'Eğer o öyle yaptıysa onu sana ısmarlamaktan başka çare kalmadı.' dedi. O kuşak bahanesiyle kadın Yusuf'u aldı."

ol ḳuşaḳ bahānesiyile	>	*ʿavrat Yūsufı aldı*
[neden+ nedensellik işaretleyicisi]		sonuç

Soru tümcelerinde soru sözcükleri, neden ifadesinin yerini tutar, sonuç ise yönettiği ögelerle birlikte yüklemdir. Soru sözcükleri, düz tümce kurulumunda her zaman yüklemden önce yer alır. Bu nedenle soru sözcükleri, düz tümcede genellikle /(*neden)>nedensellik işaretleyicisi>sonuç*/ dizilimindedir.

4.12.2. neden> [nedensellik işaretleyicisi>sonuç]

Eski Anadolu Türkçesinde incelenen örneklemde, bazı bağlaçların düz tümcede /*neden> [nedensellik işaretleyicisi>sonuç]*/ diziliminde, nedensellik işaretleyicisinin sonuç ifadesine bağlı olarak kullanıldığı belirlenmiştir.



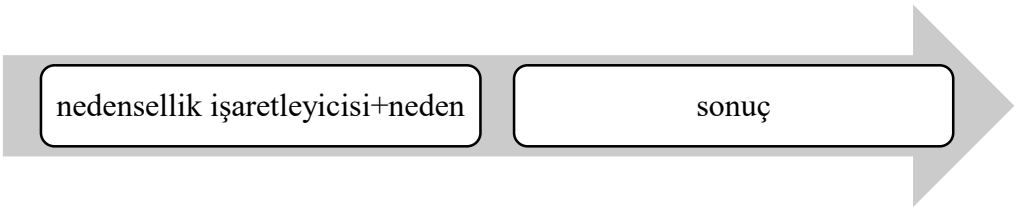
Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde çözümlenen nedensellik örneklerinden, sözdizimsel olarak /*neden*>[*nedensellik işaretleyicisi>sonuç]*/ sıralamasında kullanılan işaretleyiciler: bağlaçlardan *andan, böylelikle, ki/kim, pes, yoḫsa;* birleşik bağlaçlardan *bir sebebden, bu sebebden, ol sebebden, bunun ucından* ve *bu veçhile, böyle/eyle degeç, böyle edicek, böyle/eyle olsa, andan/şundan berü, andan soŋra, andan/bundan/şundan ötürü, anuŋçün, bu sebeb birle, bunun üzerine, bundan ötürü kim, şunuŋ üzere kim*'dir.

[841] ***ḫasret odı yandurdı içüm taşum / ol sebebden*** *akar eksilmez yaşum (YZ, 1086).*
"İçimi dışımı ayrılık ateşi yaktı, o sebepten gözyaşım akar, eksilmez."

ḫasret odı yandurdı içüm taşum	>	***ol sebebden*** *akar eksilmez yaşum*
neden		[*nedensellik işaretleyicisi>sonuç]*

4.12.3. [nedensellik işaretleyicisi>neden]>sonuç

Eski Anadolu Türkçesinde, Türkçenin genel ilgeç kullanımına uymayan bazı işaretleyiciler, *ki/kim* bağlacıyla birleşen veya söz başında yer alan bazı bağlaçlar nedensellik ilişkisini belirginleştirmiştir.



Eski Anadolu Türkçesinde incelenen örneklemde sözdizimsel olarak /[*nedensellik işaretleyicisi>neden]>sonuç*/ sıralamalı işaretleyiciler: *çün/ çünki/ çünkim, tâ (ki/kim)* ilgeçleri; *eger/ger, meger, bola(y) ki, eyle kim, ol vaḳtin kim* bağlaç(lık)larıdır. Bu işaretleyicelerin diğer nedensellik işaretleyicilerine oranla daha az kullanıldığı tespit edilmiştir.

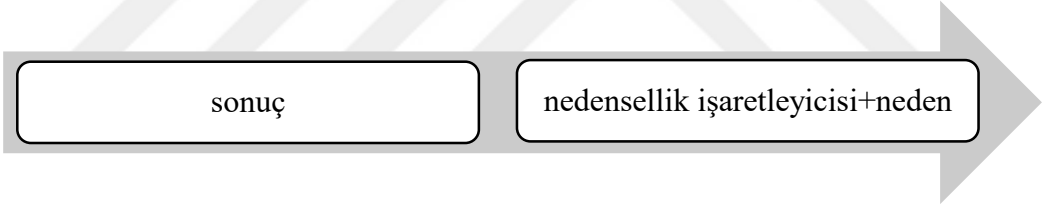
[842] ***Çün sen Ḳazana düşmen olduŋ****, biz de düşmenüz* (DK, 149b).
"Sen Kazan'a düşman olduğun için biz de düşmanız."

Çün sen Kazana düşmen olduŋ	>	*biz de düşmenüz*
[*nedensellik işaretleyicisi>neden]*		*sonuç*

4.12.4. sonuç>[nedensellik işaretleyicisi>neden]

Türkçede nedensellik yapılarının çoğu Türkçenin sözdizimsel yapısı gereği /*neden> nedensellik işaretleyicisi>sonuç*/ diziliminde kurulsa da düz tümcelerde bu tümce dizilimine uymayan bazı kullanımlar vardır.

Bazı bağlaçlarda (*çünkü, ki, kim, nitekim, zira* vd.) nedensellik ilişkisi /*sonuç*>[*nedensellik işaretleyicisi>neden]*/ dizilimindedir. Bunun nedeni *ki/kim* ve bunların birleşmesiyle oluşmuş yapıların (*çünkü, nitekim vd.*) Türkçenin genel sözdizimsel sıralamasına uymamasıdır. *Ki* bağlacı, hem işlev hem de sözdizimsel yapı olarak Farsçadan kopyalanan Türkçenin sözdizimsel dizilişinin tersi kullanıma sahip bir bağlaçtır. Türkçe *kim* bağlacı da *ki* bağlacının sözdizimsel kullanımını kopyalamış ve bir süre sonra tümüyle *ki*'yle karışıp kullanımdan düşmüştür. *Ki/kim* ve türevleri de kopyalanan bu sözdizimsel niteliği sürdürmüştür. Farsçadan alıntılanan *zira* bağlaç işlevli biriminin, Farsçanın sözdizimsel dizilimine uygun biçimde Türkçeye geçtiği söylenebilir.



Eski Anadolu Türkçesinde çözümlenen örneklemde sözdizimsel olarak /*sonuç*>[*nedensellik işaretleyicisi>neden]*/ sıralamalı işaretleyiciler: bağlaç(lık)lardan *çünki, zira, ancak, ki/kim, nitekim, pes, anuŋçün ki, bola(y) ki, ola kim*'dir.

Bazı sözcüklerle (*sebep, neden*) oluşturulan sözdizimsel yapılarda ilk olarak sonuç, ardından neden tümcesinin verildiği görülebilir. Oturakçı Orbay (2020), nedensellik ilişkisinin /sonuç>neden/ dizilimiyle oluşmasını sağlayan bağlaç işlevli birimleri, *ters nedenleyiciler* olarak adlandırmıştır (s. 110). Ters nedenleyicilerin kullanıldığı ilişkide, Türkçenin /*neden>nedensellik işaretleyicisi>sonuç*/ dizilimi bilişsel süreçte tersine çevrilmiştir.

[843] *ʿilm ikidür biri beden ʿilmidür ve biri din ʿilmidür evvel beden ʿilmin andı* ***zîrā din ʿilmi ḥāṣıl olmaz beden ṣaġ olmazsa ḫaṣta kişinüŋ fikri daḫı ḫaṣta olur*** (KM, N1b/12).

"Bilim iki türlüdür: biri beden bilimi, diğeri din bilimidir. Önce beden bilimini andı, çünkü beden bilimi sağ olmazsa din bilimi ortaya çıkmaz, hasta kişinin düşünceleri de hasta olur."

evvel beden ʿilmin andı	>	***zîrā din ʿilmi ḥāṣıl olmaz beden ṣaġ olmazsa ḥaṣta kişinüŋ fikri dahı ḥaṣta olur***
sonuç		[nedensellik işaretleyicisi>neden]

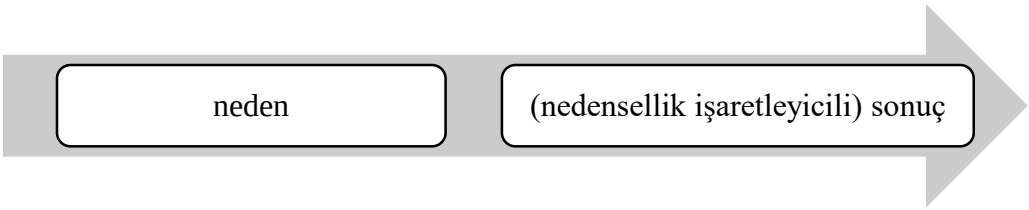
Adlar, eğer sonuç ifadesiyle tamlama kurmuşsa /[*sonuç>nedensellik işaretleyicisi]>neden*/ dizilimindedir. Örneğin;

[844] *Erenler gün geçdükçe ve yaşadukça benzi ḫoş olup ve görki artdığınuŋ* ***ḫikmeti ol-durur kim Ādem peyġambar ṭoprāḳdan yaradıldı ve ṭoprāḳ gün geldükçe yiŋilenür ve tāze olur*** *(KE, 50/11).*

"Erenlerin gün geçtikçe ve yaşadıkça benzi hoş olması ve güzelliğinin artmasının nedeni şudur ki Âdem peygamber topraktan yaratıldı ve toprak gün geçtikçe yenilenir ve taze olur."

4.12.5. neden>(nedensellik işaretleyicili)sonuç

Eylemlerle bildirilen nedensellik tümcelerinde neden özne, sonuç ise yüklemdir. Bu durumda düz tümcede nedensellik dizilimi /*neden>(nedensellik işaretleyicili)sonuç*/ biçimindedir.



Ettirgenlik ekleriyle bildirilen nedensellik tümcelerinde, neden ve sonuç ifadesi iç içe geçmiş durumda karşımıza çıkar. Bu nedenle ettirgen nedensellik yapıları, sözdizimsel olarak diğer yapılardan farklı dizilimdedir. Ettirgen nedensellikte, neden genellik özne, bazen tümleç konumundadır. Bu dizilim, Eski Anadolu Türkçesinden günümüze benzer biçimde gelmiştir.

[845] ***ḥammâmdan çıḳıcaḳ sovuḳ suyıla ayaḳ yumaḳ*** *baş ağrısın giderür didi (TN, 21a, 12).*

“Hamamdan çıkınca soğuk suyla ayak yıkamak, baş ağrısını giderir, dedi.”

ḥammâmdan çıḳıcaḳ sovuḳ suyıla ayaḳ yumaḳ neden	>	*baş ağrısın giderür (nedensellik işaretleyicili)sonuç*

Ölçü kaygısı taşıyan özellikle manzum yapıtlardaki tümceler, yukarıda verilen dizilimlerin genellikle dışına çıkmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen nedensellik örneklerinin sözdizimsel sıralamada genel olarak Türkiye Türkçesine koşut kullanımlar olduğu söylenebilir.

BÖLÜM VI

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

5.1. Değerlendirme ve Sonuç

Bu tez çalışmasında, Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeki nedensellik, *yapı, bakış açısı, olumluluk-olumsuzluk, gerçeklik, etki, uzaklık, süreç, nedenlerin çokluğu, doğrultu, indirgeme, açıklık* ve *söz dizimi* ölçütlerine göre değerlendirilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik işaretleyicileri biçimbirimsel ve sözlüksel olmak üzere iki ana başlıkta ele alınmıştır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeki nedensellik işaretleyicileriyle Türkiye Türkçesindeki nedensellik işaretleyicileri karşılaştırılmıştır[46]. Yapılan çözümlemelerde biçimbirimsel nedensellik işaretleyicilerinden ad durum ekleri, eylemsi ekleri ve ettirgenlik eklerinin neden-sonuç ilişkisi kurduğu belirlenmiştir.

Ad durum eklerinden *+(y/n)A, +(n)dA, +(n)dAn, +n* ve *+(n)CA* durum ekleri nedensellik ilişkisi kurmuştur. Bunlar içinde en yaygın kullanılan durum ekleri sırasıyla *+(n)dAn* ve *+(y/n)A* durum ekleridir. *+(n)dAn* durum eki, adların, adılların, iyelik eklerinin ve adlaştırma eklerinden *-mAK* ekinin; *+(y/n)A* durum eki ise adılların, iyelik eklerinin ve adlaştırma eklerinden *-mAK* ve *-mAklIK* yapılarının üzerine gelerek nedensellik ilişkisiyle iki yargıyı ilişkilendirmiştir. *+(n)dA, +n* ve *+(n)CA* durum eklerinin kullanımlarının daha sınırlı sayıda olması, nedenselliğin bu eklerde birincil işlevde kullanılmadığını göstermiştir. Ad durum ekleri, nedensellik işleviyle Türkiye Türkçesinde de benzer biçimde ses uyumuna girerek kullanılmaya devam etmiş, daha farklı ek birleşmeleriyle çeşitliliğini artırmıştır (Özcan, 2015, sy 20). Sınırlı kullanıma sahip +n eki ve *-mAklIK+A* yapısı bütünüyle kullanımdan düşmüş, +(n)CA eki nispeten kullanım alanını genişletmiştir.

[46] Türkiye Türkçesi nedensellik işaretleyicilerinin çoğu, Berrin Özcan (2015)'ın *Haldun Taner'in öykülerinde nedenleme* adlı çalışmasından alınmıştır. Ancak, Türkiye Türkçesindeki bağlaç işlevli nedensellik işaretleyicilerinde, Nigâr Oturakçı Orbay (2020)'nin *Türkiye Türkçesinde Bağlaç İşlevli Birimler* adlı kitabından yararlanılmıştır.
(NOT: Bu kaynaklarda yer almayan ancak Türkiye Türkçesinde kullanılan yapılar da olabilir.)

Tablo 3.

Nedensellik Bildiren Ad Durum Ekleri

Dönem	**Yapılar**
Eski Anadolu Türkçesi	*+(y/n)A, +(n)dA , +(n)dAn , +(n)CA , +n*
Türkiye Türkçesi	*+(y/n)A, +(n)DAn, +(n)DA, +(n)CA*

Eylemsi eklerinden adlaştırma ekleri, doğrudan nedensellik ilişkisi kurmamakla birlikte [*-mAK+A], [-mAK+lIK+A], [-mAḳ+dAn], -mAk için ve -mAk üzere/üzerine* gibi bazı nedensellik yapılarıyla birleşerek ve kimi zaman kalıplaşarak ikincil bir görev üstlenmiştir. Adlaştırma eklerinin Eski Anadolu Türkçesindeki kullanımı, Türkiye Türkçesinde farklı ekler *(+lA*) ve ilgeçlerle (*ile, ötürü*) birleşerek çeşitlilik kazanmıştır (Özcan, 2015, s. 19).

Yapılan çözümlemede, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ortaç eklerinin neden-sonuç ilişkisi kurmak için kullanımına rastlanmamıştır. Ancak Türkiye Türkçesinde dar bir çerçevede ve tümcede arka planda yönetim ve bağlanma kuramına göre yönetene sorulan hiçbir soruyu yanıtlayamayan bir nedensellik ilişkisi kurabilmektedir.

Tablo 4.

Nedensellik Bildiren Ortaç Ekleri

Dönem	**Yapılar**
Eski Anadolu Türkçesi	-
Türkiye Türkçesi	*-An, -DXk, -mXş*

Çalışmada, ulaç ekleri yalın ve birleşik ulaç ekleri olmak üzere iki grupta değerlendirilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde yalın ulaç eklerinden *-(y)A…-(y)A, -(y)AlI, -(y)ArAk, -(y)IcAk, -(y)IncA, -(y)ken, -(y)Up, -(y)UbAn /-(y)UbAnI, -(y)U* ve -s*A* ekleri nedensellik ilişkisi kurmada kullanılmıştır. *-(y)A* ulaç ekinin bu dönemde hem tekli hem de tekrarlı olarak kullanımında neden bildirmiş, günümüze göre kullanım sıklığının daha az olduğu gözlenmiştir. *-(y)AlI* eki nedenle birlikte sonucun başlama zamanını vermiştir. *-(y)ArAk* ulaç eki, aynı anda tarz ve neden bildirmiş ve tarz neden olarak kullanılmıştır. Yapılan çözümlemede *-(y)IcAk* ulaç eki nedende bitmişliği ve sonuç tümcesinin başlama anını gösterir. Ayrıca *-(y)IcAk* ulaç ekinin genişlemiş biçimi olan *-(y)IcAgIz / -(y)IcAGAz*

eklerinin de aynı işlevde kullanıldığı ve daha az görüldüğü belirlenmiştir. *-(y)IncA* ulaç ekinin olumsuz eylemlerle kullanımı çoğunlukla neden bildirmektedir. İncelenen metinlerde olumlu eylemle kullanılan nedensellik örneği tespit edilememiştir. *-(y)ken* ulaç eki, *-dığı için* anlamıyla iki ifadeyi nedensellik ilişkisiyle birbirine bağlar. *-(y)Up* ve genişlemiş biçimleri olan *-(y)UbAn /-(y)UbAnI* ekleri, ardışıklık ilişkisiyle nedensellik bağı kurar. *-(y)U* ulaç eki, hem *-dığı için* anlamıyla neden hem de ereksel nedensellik ilişkisinde kullanılmıştır. -(y)U ulaç eki, günümüzde bu kullanımlarını yitirmiş; birkaç kalıplaşmış örnekte, ağızlarda ve kurallı birleşik eylem çekimlerinde kullanımını sürdürmektedir. -s*A* ulaç eki, gerçek ve gerçek dışı durumlarla koşulun sağlanıp sağlanmama durumuna göre farklı sonuçlar ortaya çıkaran bir nedensellik işaretleyicisi olarak kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde *-(y)IcAk* ve *-(y)UbAn /-(y)UbAnI* ulaç ekleri neden ve diğer işlevleriyle kullanımdan düşer; *-(y)A…-(y)A, -(y)AlI* ve *-(y)U* ulaç ekleri sınırlı kullanımla karşımıza çıkar; *-(y)ArAk, -(y)IncA, -(y)ken, -(y)Up* ve -s*A* ulaç ekleri ise kullanımlarını genişleterek sürdürmektedir (Özcan, 2015, s. 50).

Tablo 5.

Nedensellik Bildiren Yalın Ulaç Ekleri

Dönem	**Yalın Ulaç Ekleri**
Eski Anadolu Türkçesi	*-(y)A…-(y)A, -(y)AlI, -(y)ArAk, -(y)IcAk, -(y)IncA, -(y)ken, -(y)Up, -(y)UbAn /-(y)UbAnI, -(y)U, -sA*
Türkiye Türkçesi	*-(y)A…-(y)A, -(y)ArAk, -(y)XncA, -(y)Xp, -(y)Xp ...-(y)AlI, -ken, -r ...-mAz, sA*

Birleşik ulaç eklerinden ise *-dUġInA, -dUkdA, -dUgIndA, -(y)AndA, -dUgIndAn, -(y)AlIdAn, -dUkçA, -dUgIncA* ve *-dUgInleyin* ekleri, Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik ilişkisi kurar. Birleşik ulaç ekleri, genellikle ortaç ekleri ve ad durum ekleriyle birleşerek nedensellik ilişkili tümceleri bağlar. *-dUk* ortaç eki, zamansal çizgide konuşma anından daha önceki bir zamanda gerçekleşmiş eylemleri gösterir. Bazı ulaç eklerindeki iyelikli kullanımlar yan tümcenin öznesini bildirir. Ek birleşiminde ad durum ekleri nedensellik işlevini aktarır. +(y/n)A yönelme durumu eki, *için* anlamını; +(n)dA bulunma durumu eki zamansal nedeni; +(n)dA*n* ayrılma durumu eki, nedenin *kaynak gösterme* işlevini; +(n)CA eşitlik eki ise birleştiği yapıyla birlikte yinelemeli ya da orantılı artışı bildirir. Türkiye Türkçesinde bu birleşik ulaç eklerinden *-dUgIndAn* ve *-dUġInA* ekleri ses uyumlarına uyarak birincil olarak neden işlevini sürdürür; *-dUgIndA, -dUkçA* ve -

dUgIncA ulaç ekleri zaman ve eylemin tekrarı işlevleriyle neden işlevini ikincil olarak sürdürür; *-dUkdA, -(y)AndA, -(y)AlIdAn* ve *-dUgInleyin* ekleri kullanımdan düşer. Türkiye Türkçesinde bazı yapılar dilbilgiselleşme sürecinin farklı adımlarında bulunmaktadır. Bazıları sürecin başında bazıları ise süreci tamamlamış görünmektedir.

Tablo 6.

Nedensellik Bildiren Birleşik Ulaç Ekleri

Dönem	**Birleşik Ulaç Ekleri**
Eski Anadolu Türkçesi	*-dUgInA, -dUkdA, -dUgIndA, -(y)AndA, -dUgIndAn, -(y)AlIdAn , -dUkçA, -dUgIncA, -dUgInleyin*
Türkiye Türkçesi	*-mAktAn, -mAsIndAn, -mAyA, -(y)XşXnA, -(y)XşXndAn, -DXğXnA, -DXğXncA, -DXğXndA, -DXğXndAn, -DXkçA, -AcAğInA, -AcAğIndAn, -mAdAn*

Ettirgenlik ekleriyle bildirilen nedensellik tümceleri, eklerle oluşturulan nedensellik ifadelerinden farklı olarak yalın tümcede tümcenin ögeleri arasında gerçekleşir. Ettirgen tümcelerde özne bir şeyi başkasının yapmasını sağlama (istemli), bir şeyin olmasına neden olma (istemsiz) ve nesne üzerinde bir değişiklik yaratma biçiminde üç farklı etkiye sahiptir. Eski Anadolu Türkçesinde görülen ettirgenlik ekleri kullanım sıklığı çoktan aza doğru: *-dUr, -(I)t, -Ur, -Ar, -zUr* ve *-gUr* ekleridir. Bu ekler dönemin dil özelliklerine uygun olarak yuvarlak ünlülüdür. Günümüzde bu eklerin bazıları ses uyumlarına uyumlu hale gelip kullanımını sürdürür, bazıları tek tük örneklerde kalıplaşmış olarak görülür, bazıları ise tamamen kullanımdan düşer. Ettirgenlik eklerinin çoklu kullanımı da tanıklanmıştır, çoklu kullanımlar ettirgenlik ve dolayısıyla nedensellik dizisindeki özneleri de artırır. Bazı eylemlerde ise birden çok ettirgen biçimler gözlenir.

Tablo 7.

Nedensellik Bildiren Ettirgenlik Ekleri

Dönem	**Ettirgenlik Ekleri**
Eski Anadolu Türkçesi	*-dUr, -(I)t, -Ur, -Ar, -zUr, -gUr*
Türkiye Türkçesi	*-DXr, -(X)r, -Ar, -(X)t*

Sözlüksel nedensellik işaretleyicileri, görevli ve anlamlı sözlüksel nedensellik işaretleyicileri olmak üzere iki başlıkta ele alınmıştır. İncelenen metinlerde görevli sözlerden oluşan nedensellik işaretleyicilerinden, *ilgeç*ler ve *bağlaç*ların nedensellik ilişkisinde kullanıldğı görülmüştür.

İlgeçler, son çekim ilgeçleri, ön çekim ilgeçleri ve diğer ilgeçler olmak üzere üç başlıkta değerlendirilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik ilişkisi kuran son çekim ilgeçleri: *birle, deyü, göre, içün, ile, ötürü, ṣoŋra, ucından, üzere* ve *üzerine;* ön çekim ilgeçleri: *çün/çünki/çünkim* ve *tâ (ki/kim);* diğer ilgeçler*: elinden, ʿışkına, hürmetine, uġurına, yolına, yoluŋda, yüziçün/yüzinçün, yüzinden* ve *yüzi ṣuyına* ilgeçleridir. Türkiye Türkçesinde ilgeçler, yalnızca son çekimde görülmektedir. İlgeçlerden *birle, ucından*; *çün/ çünki/çünkim, tâ (ki/kim); yüziçün/yüzinçün* ilgeçleri ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşer, *elinden, ʿışkına, hürmetine, uġurına, yolına, yoluŋda* ilgeçleri, ölçünlü Türkiye Türkçesinde öbekleşmiş yapılarda ya da ağızlarda görülebilmektedir.

Tablo 8.

Nedensellik Bildiren İlgeç İşlevli Birimler

Dönem	**İlgeç İşlevli Birimler**
Eski Anadolu Türkçesi	**son çekim ilgeçleri:** *birle, deyü, göre, içün, ile, ötürü, ṣoŋra, ucından, üzere, üzerine* **ön çekim ilgeçleri:** *çün/çünki/çünkim, tâ (ki/kim)* **diğer ilgeçler**: *elinden, ʿışkına, hürmetine, uġurına, yolına, yoluŋda, yüziçün/yüzinçün, yüzinden, yüzi ṣuyına*
Türkiye Türkçesi	*beri, diye, dolayı, dolayısıyla, göre, hasebiyle, için, ile, kadar, karşı, kerli(kelli), mebni, mucibince, mukabil, ötürü, sebebiyle, sonra, üzere, üzerine, yüzünden, zaman*

Bağlaç işlevli birimler, tek sözcükten ve öbekleşmeyle oluşan bağlaç işlevli birimler olmak üzere 2 alt başlık altında değerlendirilmiştir. Tek sözcükten oluşan *ancak, andan, böylelikle, çün/çünki/çünkim, eger/ger, ki/kim, meğer, nitekim, pes, tâ, yoḫsa, zira* bağlaç işlevli birimleri nedensellik ilişkisi kurmada tanıklanmıştır. Türkiye Türkçesinde bu bağlaçlardan *andan, pes, tâ* bağlaçlıkları kullanımdan düşmüştür.

Tablo 9.

Nedensellik Bildiren Tek Sözcükten Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler

Dönem	**Bağlaç İşlevli Birimler**
Eski Anadolu Türkçesi	*ancak, andan, böylelikle, çün/çünki/çünkim, eger/ger, ki/kim, meğer, nitekim, pes, tâ, yoḫsa, zira*
Türkiye Türkçesi	*ama, böylece, böylelikle, binaenaleyh, çünkü, da/de, demek (ki), dolayısıyla, ki, madem (ki), meğer, nitekim, sonuçta, ve, ya, yoksa, zira*

Öbekleşmeyle oluşan bağlaç işlevli birimler, durum ekleriyle, ulaç ekleriyle, ilgeçlerle ya da *ki/kim* bağlacıyla oluşan bağlaç işlevli birimler olmak üzere dört alt başlıkta ele alınmıştır. Durum ekleriyle öbekleşen bağlaç işlevli birimler: *bir sebebden, bu sebebden, ol sebebden* ve *bu vechile* bağlaçlıkları; ulaç öbeğinden oluşan bağlaç işlevli birimler: *böyle degeç, böyle edicek, böyle olsa, eyle degeç, eyle olsa* bağlaçlıkları; ilgeç öbeğinden oluşan bağlaç işlevli birimler: *andan berü, andan soŋra, andan ötürü, anuŋçün, bu sebeb birle, bundan ötürü, bunun üzerine, şundan berü* ve *şundan ötürü* bağlaçlıkları; *ki/kim* bağlacıyla öbekleşen bağlaç işlevli birimler: *anuŋçün ki, bola(y) ki, bundan ötürü kim, eyle kim, ola kim, ol vaḳtin kim* ve *şunuŋ üzere kim* bağlaçlıklarıdır.

Tablo 10.

Nedensellik Bildiren Öbekleşmeyle Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler

Dönem	**Bağlaç İşlevli Birimler**
Eski Anadolu Türkçesi	**Durum ekleriyle öbekleşen bağlaç işlevli birimler:** *bir sebebden, bu/ol sebebden, bu veçhile* **Ulaç öbeğinden oluşan bağlaç işlevli birimler:** *böyle/eyle degeç, böyle edicek, böyle/eyle olsa* **İlgeç öbeğinden oluşan bağlaç işlevli birimler:** *andan/şundan berü, andan soŋra, andan/ bundan/ şundan ötürü, anuŋçün, bu sebeb birle, bunun üzerine* **Ki/kim bağlacıyla öbekleşen bağlaç işlevli birimler:** *anuŋçün ki, bola(y) ki, bundan ötürü kim, eyle kim, ola kim, ol vaḳtin kim, şunuŋ üzere kim*

(Tablo 10 devamı)

Türkiye Türkçesi[47]	**Genel nedenleyiciler:** Nedeni vurgulayanlar: *bu/o nedenle, bu sayede, bu/o sebeple(dir ki), bu/şu/o yüzden(dir ki), bunun/ onun için(dir ki); binaenaleyh, bu/şu/o açıdan, bu bakımdan, bu itibarla, bu münasebetle, bu suretle, bundan dolayı(dır ki), bundan/ ondan ötürü, bundan kerli, dolayısıyla; değil mi ki, madem(ki)* Sonucu vurgulayanlar: *bunun sonucu olarak (da), bunun sonucunda (da), netice/sonuç itibarıyla, nitekim, sonuç olarak, sonuçta; Allah vere de, bakıyorum (da), böyle olunca (da), bu demektir ki, bu/o takdirde, bu suretle, demek oluyor (ki), hiç değilse, ne de olsa, nasılsa, o hâlde, tevekkeli değil; bittabi, doğal olarak, elbet, elbette (ki), hâliyle, pekâlâ, tabii, tabiatıyla; bilsen, demem o ki, diyeceğim, öyle ki* Amaç bildirenler: *bu amaçla, bu maksatla* **Koşullu nedenleyiciler:** *eğer, şayet; böyle bir durumda, bu durumda, bu koşullar/şartlar altında, buna dayanarak, bunun üzerine; aksi halde, aksi takdirde, sonra, yoksa* **Ters nedenleyiciler:** *baktı ki, belli ki, belli bir şey ki, bir nedeni de, çünkü, ki, neden/niçin dersen(iz), şundan dolayı, zira*

Anlamlı sözlerden oluşan nedensellik işaretleyicileri ise ad, belirteç ve eylemlerden oluşmaktadır. Ad ve ad işlevli birimlerden *bahâne, hikmet, ḳasd/maḳṣud, maʿnâ, ne, neden, sebeb ve vech* sözcükleri nedensellik ilişkisinde kullanılmıştır.

[47] Türkiye Türkçesindeki bağlaç işlevli nedensellik işaretleyicileri, Nigâr Oturakçı Orbay (2020)'nin *Türkiye Türkçesinde Bağlaç İşlevli Birimler* adlı kitabından ve Berrin Özcan (2015)'ın *Haldun Taner'in öykülerinde nedenleme* adlı çalışmasından alınmıştır.

Tablo 11.

Nedensellik Bildiren Ad İşlevli Birimler

Dönem	**Ad İşlevli Birimler**
Eski Anadolu Türkçesi	*bahâne, ḥikmet, ḳaṣd / maḳṣud, maʿnâ, ne, neden, sebeb, vech*
Türkiye Türkçesi	*adet, bahane, gerek, gerekçe, hikmet, icap, inat, karşılık, köken, lazım, neden, niçin, sebep*

Belirteç işlevli birimler tek sözcükten oluşan, öbekleşmiş ve kalıplaşmış tümcelerden oluşan belirteç işlevli birimler olmak üzere üç başlıkta ele alınmıştır. Nedensellik ilişkisinde kullanılan tek sözcükten oluşan belirteç işlevli birimler: *ne, neçün/niçün, neden, nereden, neye/niye, nişe* ve *nite* sözcükleridir. Öbekleşmiş belirteç işlevli birimler, *ne maṣlaḥata* ve *ne sebebden* öbekleşmiş yapılarıdır. Kalıplaşmış tümcelerden oluşan belirteç işlevli birimler, *ne bilsün, ne oldı (kim)* ve *ne var ki* yapılarıdır.

Tablo 12.

Nedensellik Bildiren Belirteç İşlevli Birimler

Dönem	**Belirteç İşlevli Birimler**
Eski Anadolu Türkçesi	**Tek sözcükten oluşan belirteç işlevli birimler:** *ne, neçün/niçün, neden, nereden, neye/niye, nişe, nite* **Öbekleşmiş belirteç işlevli birimler:** *ne maṣlaḥata, ne sebebden* **Kalıplaşmış tümcelerden oluşan belirteç işlevli birimler:** *ne bilsün, ne oldı (kim), ne var ki*
Türkiye Türkçesi	*gayriihtiyarî, hürmeten, ihtiyaten, illa, lütfen, neden, nedense, nereden, niçin, niye, özellikle, tesadüfen, çaresiz, inadına, mahsus, ne, ister istemez, ne demeye, ne diye, ne hikmetse, ne hikmettir, sebepli sebepsiz*

Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik ifade eden eylemler biçimbirimsel işaretleyicili, sözlüksel ve sözdizimsel eylemler olmak üzere üç başlıkta değerlendirilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi inceleme örnekleminde, biçimbirimsel

işaretleyicili eylemler e*ttirgen eylemler*den, sözlüksel eylemler *ısıt-, ögret-, dağıt-, bırak-, ayır-, kapa-, kır-, aç-, …*gibi eylemlerden ve sözdizimsel eylemler ise *sayru ḳıl-, baş ḳıl-, secde ḳıl-, rusvāy eyle-/ḳıl-, müştāḳ eyle-, müyesser ḳıl-, helak ḳıl-, …* gibi eylemlerin kullanımına rastlanmıştır[48]. Türkiye Türkçesinde ettirgen eylemler ve sözlüksel eylemler genel olarak kullanımını sürdürmüş, yeni sözlüksel eylemler nedensellik ilişkisi kurmada Türkçenin söz varlığına eklenmiştir. Sözdizimsel eylemlerde kullanılan yardımcı eylemler değişmiş ve Eski Anadolu Türkçesinde incelenen metinlerde tespit edilemeyen birleşik eylemlerin Türkiye Türkçesinde kullanıldığı gözlenmiştir.

Tablo 13.

Nedensellik Bildiren Eylemler

Dönem	**Eylemler**
Eski Anadolu Türkçesi	**biçimbirimsel işaretleyicili eylemler:** *Ettirgen eylemler* **sözlüksel eylemler:** *ısıt-, ögret-, dağıt-, bırak-, ayır-, kapa-, kır-, aç-, …* **sözdizimsel eylemler:** *sayru ḳıl-, baş ḳıl-, secde ḳıl-, rusvāy eyle-/ḳıl-, müştāḳ eyle-, müyesser ḳıl-, helak ḳıl-, …*
Türkiye Türkçesi	**biçimbirimsel işaretleyicili eylemler:** *Ettirgen eylemler* **sözlüksel eylemler:** *gel-, gerektir-, gereksizleş-, göster-, iste-, …* **sözdizimsel eylemler:** *âdet edin-, âdet ol-, bahane bul-, icap et-, +DAn ileri gel-,+DAn kaynaklan-, sebep ol-, yol aç-, …*

Nedensellik bakış açısına göre incelendiğinde bazı yapılarda öznel, bazı yapılarda nesnel, bazı yapılarda ise hem öznel hem de nesnel nedensellik ilişkisi kurulduğu görülür. Öznellik ve nesnellik belirlemede çözümlenen metinlerin içeriği, türü ve yazarın yaklaşımı belirleyici rol üstlenir. İncelenen dönemde metinler, genellikle gündelik ve geleneksel yaşamı, dini bilgileri ele aldığı için belirlenen örneklerde çoğunlukla öznel nedensellik örnekleri görülmektedir.

[48] Tespit edilen eylemler örneklemde rastlanan eylemlerden oluşur, örneklem genişletildiğinde ya da örneklem evreninin tümü incelendiğinde diğer eylemlerin de nedensellik ilişkisinde kullanıldığı görülebilir ve bu eylemlerin sayısı artabilir.

Yapılan çözümleme örneklemine göre ad durum eklerinden *+(y/n)A, +(n)dA, +(n)dAn* ve *+n* öznel nedensellik, *+(n)dAn* ve *+(n)CA* nesnel nedensellik, yalnızca *+(n)dAn* hem öznel hem de nesnel nedensellik bildirmek için tercih edilmiştir.

Tablo 14.

Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Ad Durum Ekleri

Ad Durum Ekleri	**Öznel**	**Nesnel**
+(y/n)A	+	
+(n)DA	+	
+(n)DAn	+	+
+n	+	
+(n)CA		+

İncelenen metinlerde, ulaç eklerinden *-(y)A…-(y)A, -(y)AlI, -(y)ArAk, -(y)IcAk, -(y)Up, -(y)UbAn / -(y)UbAnI, -(y)U, -sA, -dUġInA, -dUkdA, -dUgIndA, -(y)AndA, -dUgIndAn, -(y)AlIdAn, -dUkça, -dUgIncA, -dUgInleyin* eklerinin öznel nedensellik; *-sA* koşul ekinin hem öznel hem de nesnel nedensellik; *-(y)IncA* ve *-(y)ken* eklerinin yalnızca nesnel nedensellik bildirmek için kullanıldığı belirlenmiştir. *-dUgIndAn* ulaç eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde öznel neden ifadelerinde rastlanmasına rağmen, Türkiye Türkçesi metinleri üzerinde yapılan araştırmada (Uslu, 2001) daha çok nesnel ve genel geçer neden bildirmede kullanıldığı görülmüştür.

Tablo 15.

Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Ulaç Ekleri

Ulaç Ekleri	Öznel	Nesnel
-(y)A…-(y)A	+	
-(y)AlI	+	
-(y)ArAk	+	
-(y)IcAk /-(y)IcAgIz	+	
-(y)IncA		+
-(y)ken		+
-(y)Up	+	
-(y)UbAn / -(y)UbAnI	+	
-(y)U	+	
-sA	+	+
-dUġInA	+	
-dUkdA	+	
-dUgIndA	+	
-(y)AndA	+	
-dUgIndAn	+	
-(y)AlIdAn	+	
-dUkça	+	
-dUgIncA	+	
-dUgInleyin	+	

Ettirgenlik ekleri eylemlerle kullanıldığı için ettirgen ekleriyle oluşturulmuş yapılar, *eylemler*in alt başlığı olan *biçimbirimsel işaretleyicili eylemler*'de ele alınmıştır. (bkz. Tablo 20. *Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Eylemler*). Ettirgenlik ekleriyle oluşturulan nedensellik tümce içinde gerçekleşmesi ve tümcede neden bildirme görevi öznenin üzerinde olması nedeniyle tespit edilen nedensellik örneklerinde özne hem öznel hem de nesnel nitelik taşıyabilmektedir.

Yapılan çözümlemede öznel nedensellik ilişkisi kuran ilgeç işlevli birimler: *birle, deyü (deyü* ile aynı işlevde *diyüp, diyüben), göre, içün, ile, ötürü, ṣoŋra, ucından, üzere, üzerine, çün/çünki/çünkim, tâ (ki/kim), elinden, ʿışkına, hürmetine, uġurına, yolına, yoluŋda, yüziçün/yüzinçün, yüzinden* ilgeçleridir. Hem öznel hem de nesnel nedensellik ilişkisi kuran ilgeç işlevli birimler: *göre, içün, ile, ötüri/ötürü, tâ (ki/kim), ʿışkına,*

ilgeçleridir. Yalnızca nesnel nedensellik ilişkisi kurduğu belirlenen ilgeçler ise: *elinden, yoluŋda* ve *yüzi suyına* ilgeçleridir.

Tablo 16.

Öznel ve Nesnel Neden Bildiren İlgeç İşlevli Birimler

İlgeç İşlevli Birimler	**Öznel**	**Nesnel**
birle	+	
deyü (deyüp/deyüben)	+	
göre	+	+
içün	+	+
ile	+	+
ötürü	+	+
şoŋra	+	
ucından	+	
üzere	+	
üzerine	+	
çün/çünki/çünkim	+	
tâ (ki/kim)	+	+
elinden		+
ʿışkına	+	+
hürmetine	+	
uġurına	+	
yolına	+	
yoluŋda		+
yüzi suyına		+

İncelenen metinlerde öznel nedensellik ilişkili tümceleri bağlayan tek sözcükten oluşan bağlaç işlevli birimler: *ancak, andan, böylelikle, çünki, eger/ger, ki/kim, meger, nitekim, pes, yoḫsa* ve *zira*dır. Bunlardan *meger, nitekim, pes ve zira* hem öznel hem de nesnel nedensellik bildirmek için kullanılmıştır. Öbekleşmeyle oluşan bağlaç işlevli birimler (*andan berü, andan ötüri, andan sonra, anuŋçün ki, anuŋçün, bir sebebden, bola(y) ki, böyle degeç, böyle edicek, böyle olsa, bu sebeb birle, bu sebebden, bu veçhile, bundan ötürü kim, bundan ötürü, bunun üzerine, eyle degeç, eyle kim, eyle olsa, ol*

sebebden, ol vaḳtin kim, ola kim, şundan berü, şundan ötürü, şunuŋ üzere kim) öznel nedensellik ilişkisinde tercih edilmiştir.

Tablo 17.

Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Bağlaç İşlevli Birimler

Bağlaç İşlevli Birimler	Öznel	Nesnel
ancak	+	
andan	+	
böylelikle	+	
çünki	+	
eger/ger	+	+
ki/kim	+	
meger	+	+
nitekim	+	+
pes	+	+
yoḫsa	+	
zira	+	+
bir sebebden	+	
bu/ol sebebden	+	
bu veçhile	+	
böyle/eyle degeç	+	
böyle edicek	+	
böyle/eyle olsa	+	
andan/şundan berü	+	
andan sonra	+	
andan/bundan/şundan ötürü	+	
anuŋçün	+	
bu sebeb birle	+	
bunun üzerine	+	
anuŋçün ki	+	
bola(y) ki	+	
bundan ötürü kim	+	
eyle kim	+	
ola kim	+	
ol vaḳtin kim	+	
şunuŋ üzere kim	+	

Yapılan çözümlemede adlar, anlamlı sözcükler olmasına rağmen nedensellik ilişkisinde bir neden tümcesine de gönderim yaptığı için iki alt birimde değerlendirilmiştir: Sözcüğün kendi çağrışımı ve gönderimde bulunduğu neden

ifadesinin çağrışımı. Neden ifadesinin ve adın öznel-nesnelliği birbirinden farklı olabilmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde neden bildiren adlar, *bahane, hikmet, ḳasd/maḳṣud, maʿnâ, sebeb, vech, ne* ve *neden* adlarıdır (bkz. 4.1.2.2.1. Ad ve Ad İşlevli Birimler). Bu adlardan *maʿnâ, sebeb, vech, ne* ve *neden* adları nötr çağrışıma sahipken *bahane, hikmet, ḳasd/maḳṣud* sözcükleri öznellik-nesnellik açısından bir tercihe sahiptir. *Bahane* sözcüğü, tek başına dinleyici/okuyucu tarafından kabul edilmeyen, değer görmeyen öznel bir neden anlamı taşır, atıfta bulunduğu neden tümcesini de ister öznel isterse nesnel olsun, öznelleştirip geçersiz bir neden algısı oluşturur (bkz. 4.1.2.2.1.1. *bahane*). *Hikmet* sözcüğü, dini inanışa bağlı olarak gelişen ve kişinin algısına dayanan öznel bir anlam taşır (bkz. 4.1.2.2.1.2. *hikmet*). *Ḳasd/maḳṣud* sözcükleri de kişinin niyetini, amacını veya isteğini yansıtan ifadelerle kullanıldığı için genellikle öznel nesnellik ilişkisi kurduğu tespit edilmiştir (bkz. 4.1.2.2.1.3. ḳasd/maḳṣud). Öznel nedensellikte tercih edilen *bahane, hikmet, ḳasd/maḳṣud* adları özgül olarak öznellik bildirmesine karşın gönderimde bulunduğu ifadeler nesnel nitelik taşıyabilir. Bu durumda bu adların nesnel ifadeleri de bağladığı söylenebilir.

Tablo 18.

Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Ad İşlevli Birimler

Ad İşlevli Birimler	**Öznel**	**Nesnel**
bahane	+	+
hikmet	+	+
ḳasd/maḳṣud	+	+
maʿnâ	+	
ne	+	
neden	+	
sebeb	+	
vech	+	

İncelememizde eylemlerin hem öznel hem de nesnel nedensellik ilişkisinde kullanıldığı görülür. Eylemlerle kurulan nedensellik ilişkisinde belirleyici öge, öznedir. Tümcede öznenin niteliğine göre öznel ya da nesnel ilişki belirlenir. Eylemlerle oluşturulan tüm eylemler öznel ve nesnel nedensellik ilişkisi içinde kullanılabilir.

Tablo 19.

Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Eylemler

Eylemler	Öznel	Nesnel
Biçimbirimsel İşaretleyicili Eylemler	+	+
Sözlüksel Eylemler	+	+
Sözdizimsel Eylemler	+	+

Eski Anadolu Türkçesi örneklemindeki verilere göre belirteç işlevli birimler genellikle öznel neden bildirmede kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde *nişe* belirtecinin öznel nedenin yanında nesnel neden bildirmede kullanıldığı belirlenmiştir.

Tablo 20.

Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Belirteç İşlevli Birimler

Belirteç İşlevli Birimler	Öznel	Nesnel
ne	+	
neçün/niçün	+	
neden	+	
nereden	+	
neye/niye	+	
nişe	+	+
nite	+	
ne maslaḥata	+	
ne sebebden	+	
ne bilsün	+	
ne oldı (kim)	+	
ne var ki	+	

Yapılan çözümlemede Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik işaretleyicisi olan ad durum ekleri, ulaç ekleri ve ettirgenlik ekleri, olumluluk-olumsuzluk açısından genel olarak belirleyici bir rol taşımamaktadır. Ancak metinlerde eklerin, olumsuz ve yansız neden tümcelerinde yoğunlukla olumsuz sonuca bağlandığı belirlenmiştir.

Tablo 21.

Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren Ekler

Ekler	**N+, S+**	**N+, S-**	**N+, S±**	**N-, S+**	**N-, S-**	**N-, S±**	**N±, S+**	**N±, S-**	**N±, S±**
ad durum ekleri									
+(y/n)A	+				+	+	+		+
+(n)dA									
+(n)dAn				+	+	+		+	
+n									
+çA								+	
ulaç ekleri									
-(y)A…-(y)A								+	
-(y)AlI		+				+	+	+	
-(y)ArAk								+	
-(y)IcAk /-(y)IcAgIz							+	+	
-(y)IncA					+				
-(y)ken								+	
-(y)Up				+		+			
-(y)UbAn/-(y)UbAnI	+	+			+	+			
-(y)U					+				+
-sA	+			+	+			+	
-dUġInA					+		+		
-dUkdA				+					+
-dUgIndA							+	+	
-(y)AndA					+				
-dUgIndAn					+				
-(y)AlIdAn							+		
-dUkça									+
-dUgIncA							+		+
-dUgInleyin									
ettirgenlik ekleri			+		+		+	+	+

İlgeçlerde ise günümüz Türkçesiyle Eski Anadolu Türkçesi arasında farklılıklar gözlenmektedir. Türkiye Türkçesinde ölçünlü dilde *yüzünden, nedeniyle, sebebiyle*

sözcükleriyle kurulan nedensellik tümcelerinde sonuçlar olumsuzdur (Bolulu, 1996, s. 18). Ancak Eski Anadolu Türkçesinde *yüziçün/yüzinçün* ilgeciyle neden, olumlu sonuç tümcesine de bağlanmaktadır. İlgeçler daha çok olumsuz neden ve olumsuz sonuç ifadelerini bağlarken ilgecimsiler olumlu neden ve olumlu sonuç ifadelerinde görülmektedir.

Tablo 22.

Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren İlgeç İşlevli Birimler

İlgeç İşlevli Birimler	**N+, S+**	**N+, S-**	**N+, S±**	**N-, S+**	**N-, S-**	**N-, S±**	**N±, S+**	**N±, S-**	**N±, S±**
birle	+								
deyü					+	+			
göre									+
içün	+		+		+	+	+	+	
ile					+				
ötürü					+		+	+	
şoŋra								+	
ucından								+	
üzere						+	+		
üzerine						+			
çün/çünki/çünkim		+			+	+		+	+
tâ (ki/kim)	+		+		+	+			+
elinden	+				+			+	
ʿışkına	+								
hürmetine	+	+							
uġurına	+							+	
yolına									
yoluŋda								+	
yüziçün/yüzinçün	+		+						
yüzinden									+
yüzi suyına	+								

Bağlaç işlevli birimlerde, olumluluk ve olumsuzluk ayrımı doğuran bir kullanım bulunmamaktadır. Çözümlemede olumlu ve olumsuz tümceler değişik birleşimlerde kullanılmaktadır.

Tablo 23.

Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren Bağlaç İşlevli Birimler

Bağlaç İşlevli Birimler	**N+, S+**	**N+, S-**	**N+, S±**	**N-, S+**	**N-, S-**	**N-, S±**	**N±, S+**	**N±, S-**	**N±, S±**
ancak					+				
andan				+	+				
böylelikle					+				
çünki									
eger/ger			+					+	
ki/kim			+		+	+	+		+
meger					+				+
nitekim	+								
pes		+	+		+		+		
yoḫsa		+			+				
zira (ki/kim)	+		+			+			

Yapılan çözümlemede adlarla kurulan nedensellik örneklerinde her adın olumluluk ve olumsuzluk çağrışımı farklılık göstermektedir. *Bahane* sözcüğü, uydurma bir gerekçe sunduğu için olumsuz, *hikmet* sözcüğü ise ulvi bir gizli nedeni temsil ettiği için olumlu bir çağrışım değeri taşır. Ancak yapılan çözümlemede *bahane* sözcüğü yansız neden ve yansız sonuç ifadelerinde tercih edilmekte, *hikmet* sözcüğü ise neden ve sonuç tümceleri arasında paralel bir ilişki kurmaktadır. Diğer bir deyişle *hikmet* sözcüğünde, neden olumluysa sonuç ifadesi de olumlu; neden olumsuzsa sonuç ifadesi de olumsuz ve neden yansızsa sonuç ifadesi de yansızdır. *Ḳasd/maḳṣud, maʿnâ, sebeb* gibi adlar olumsuz neden ve olumsuz/yansız sonuç ifadelerinde görülmüştür. *Ne* ve *neden* soru sözcüklerinden oluşan adlar ise göndermede bulunduğu yapıya göre farklılık göstermektedir. *Ne* ve *neden* soru sözcükleriyle, çoğunlukla olumsuz sonuç ifadesinin nedeni sorgulanır, ancak metin bağlamında neden ifadesinin bulunmadığı örnekler de

görülür. Neden değişkeninin, tümce içinde ya da bağlamda göndermede bulunduğu neden ifadesi yoksa yansız sınıflamasına dâhil edilmiştir.

Tablo 24.

Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren Ad İşlevli Birimler

Ad İşlevli Birimler	**N+, S+**	**N+, S-**	**N+, S±**	**N-, S+**	**N-, S-**	**N-, S±**	**N±, S+**	**N±, S-**	**N±, S±**
bahane									+
hikmet	+				+				+
ḳasd/maḳṣud					+	+			
maʿnâ					+				
ne			+		+			+	
neden					+			+	
sebeb					+				
vech							+		

Yapılan çözümlemede eylemlerin olumluluk-olumsuzluk açısından neden-sonuç değişkenlerinde bir fark oluşturmadığı, ancak hem olumluluğu hem de olumsuzluğu söz(cüğ)ün biçimsel ve çağrışımsal değerinin belirleyebildiği görülmüştür. Türkiye Türkçesindeki *yol aç-, neden ol-, sebep ol-* gibi olumsuz sonuç bildiren eylemlerden yalnızca *sebeb ol-/ḳıl-* eyleminin Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde nedensellik bildirmede kullanıldığı belirlenmiştir. Araştırmadaki bulgulara göre bu eylemlerin, tümcede olumluluk veya olumsuzluk konusunda belirleyici bir ayrıma sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik ilişkisi kuran belirteçler soru sözcüklerinden oluşur. Soru sözcükleri, metin içerisinde neden ifadesine gönderimde bulunur. Gönderimde bulunulan neden ifadesi olumlu ya da olumsuz olabilir. Metin bütünlüğü içinde soru sözcükleri olumluluk ve olumsuzluk değeri taşımadığı için yansız kabul edilmiştir. Araştırma örnekleminde nedeni bulduran yansız soru sözcükleri, çoğunlukla olumsuz ya da yansız sonuca bağlanmaktadır.

Tablo 25.

Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren Belirteç İşlevli Birimler

Belirteç İşlevli Birimler	**N+, S+**	**N+, S-**	**N+, S±**	**N-, S+**	**N-, S-**	**N-, S±**	**N±, S+**	**N±, S-**	**N±, S±**
ne							+	+	+
neçün/niçün								+	
neden							+	+	+
nereden								+	
neye/niye							+	+	+
nişe								+	+
nite								+	+
ne maslaḥata									+
ne sebebden								+	
ne bilsün				+					
ne oldı (kim)								+	
ne var ki								+	

Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik gerçeklik ölçütüne göre gerçek, gerçekdışı ve olası neden olmak üzere üç başlıkta değerlendirilmiştir. Metinlerde geçmiş, yaşanmışlık vurgulayan *-dUġInA, -dUgIyçün, -dI deyü/deyüben* yapıları gerçek neden; gerçekliğin tam tersini ya da gerçekleşme olasılığı bulunmamayı vurgulayan koşul *(-sA, -sAydI*) ve dilek/istek (*-A, -AydI*) kipleri gerçekdışı neden; gerçekleşme olasılığı yüksek olmayı vurgulayan *deyü* ve *eger* yapıları olası neden ifade eder.

Tablo 26.

Gerçeklik Açısından Neden Bildiren Birimler

Nedenin türü	**İşaretleyiciler**
Gerçek neden	*-dUġInA,* *-dUgIyçün, -dI deyü/deyüben*
Gerçekdışı neden	koşul eki *(-sA, -sAydI*), dilek-istek eki (*-A, -AydI*)
Olası neden	*deyü, eger*

Eski Anadolu Türkçesi metinleri nedensellik etki açısından değerlendirildiğinde belirlenen örneklerde *-mAkdAn* ekinin ve *...-(y)A …-(A)* ulaç ekinin *içsel neden*, ettirgen eylemlerin de *dışsal neden* bildirdiği belirlenmiştir. Dışsal etki, bir şeyi birine yaptırma, bir şeyin olmasına neden olma ve nesne üzerinde değişiklik oluşturma biçiminde üç şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda özne, dışsal etkinin biçimini belirler.

Tablo 27.

Etki Açısından Neden Bildiren Birimler

Nedenin türü	**İşaretleyiciler**
İçsel neden	*-mAkdAn,* *...-(y)A …-(y)A*
Dışsal neden	Ettirgen eylemler

Eski Anadolu Türkçesinde neden ile sonuç arasında herhangi bir eylem, durum ve olay bulunmayan yakın neden ilişkisi birçok yapıyla sağlanabilir. İncelenen metinlerde *+(n)dAn* durum eki, *-(y)A, -Up, -dUġIçUn* ulaç ekleri ve *çünki* ilgecinin yakın nedensellik ilişkisi kurduğu belirlenmiştir. Neden ile sonuç arasında ara nedenlerin gerçekleştiği uzak nedende gönderimsel ögeler dikkat çekicidir. Belirlenen örneklerde başlangıç zamanını ya da zamanı gösteren biçimbirimler *bu, şu, o* gibi gönderimsel sözcüklerle birlikte kullanılmıştır.

Tablo 28.

Uzaklık Açısından Neden Bildiren Birimler

Nedenin türü	**İşaretleyiciler**
Yakın neden	*+(y/n)dAn,* *-(y)A…-(y)A, -(y)Up, -dUġIçUn,* *çünki*
Uzak neden	*+(y/n)A (bunlara),* *-AlI, -IcAk*

Nedensellik süreç açısından değerlendirildiğinde belirlenen örneklerde *+(n)dAn, +(n)dAn ötüri* yapılarının *doğrudan neden*; *+(y/n)A, çün, +(y/n)A göre, ucından*

yapılarının *dolaylı neden*; *ile* ilgeci ve eylemlerle kurulan neden ifadelerinin *düzenleyicili neden*; *+(y/n)A* ve *ile* yapılarının *aracılı neden* bildirdiği görülmektedir.

Tablo 29.

Süreç Açısından Neden Bildiren Birimler

Nedenin türü	**İşaretleyiciler**
Doğrudan neden	*+(n)dAn, +(n)dAn ötüri*
Dolaylı neden	*+(y/n)A, çün (*ilgeç*), +(y/n)A göre, ucından*
Düzenleyicili neden	*ile*, eylemler
Aracılı neden	*+(y/n)A, ile*

Neden-sonuç ilişkili tümceler nedenlerin çokluğu ilkesine göre ele alındığında nedensellik ilişkisi kuran birçok yapının kullanılabildiği görülmüştür. Belirlenen örneklerde +(n)*dAn, anuŋiçün, +dan ötürü* yapılarının çoklu neden; *+(y/n)dAn, -(y)Up* eklerinin zincirleme neden; *+(n)dAn mI* yapısının ve yoḫsa bağlacının seçenekli neden tümcelerinde tercih edildiği gözlenmiştir. *+(n)dAn* ayrılma durumunun çokluk içeren tümcelerde çokça kullanıldığı görülmüştür.

Tablo 30.

Nedenlerin Çokluğu İlkesi Açısından Neden Bildiren Birimler

Nedenin türü	**İşaretleyiciler**
Çoklu neden	*+(n)dAn, anuŋiçün, +(n)dAn ötürü*
Zincirleme neden	*+(n)dAn, -(y)Up*
Seçenekli neden	*+(n)dAn mI, yoḫsa*

Nedensellik, doğrultu açısından incelendiğinde zamansal dizgede nedenselliğin gerçekleşme yönü önem arz etmektedir. Tümcelerde *-(y)IcAk, -(y)Up, -(y)U, -dUgInA, -dUgIndAn, deyüben* gibi salt neden ilişkisi kuran yapıların *öncül neden; +(y/n)A* durum eki, *-(y)A, -(y)U* ulaç eklerinin*, diyü, içün, üzere, tā (ki/kim), ki/kim* ilgeçleri gibi erek bildiren yapıların *ardıl neden* ve neden-sonuç tümcelerinin birbirini etkilediği *-dUkçA* ve *-dUklArIncA* gibi yapıların *döngüsel neden* bildirdiği belirlenmiştir.

Tablo 31.

Doğrultu Açısından Neden Bildiren Birimler

Nedenin türü	**İşaretleyiciler**
Öncül neden	*-(y)IcAk, -(y)Up, -(y)U, -dUgInA, -dUgIndAn, deyüben*
Ardıl neden	*+(y/n)A, -(y)A* (ulaç eki), *-(y)U, diyü, içün, üzere, tā (ki/kim), ki/kim*
Döngüsel neden	*-dUkçA, -dUklArIncA*

Nedensellik indirgeme açısından salt, ettirgen, ereksel, koşullu, zamansal ve tarz olmak üzere altı başlıkta değerlendirilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde birincil olarak neden bildiren salt neden işaretleyicileri: *+(y/n)dAn, -(y)Up, -dUgIndAn* biçimbirimleri; *diyü, deyüben, içün, ötürü, ucuŋdan* ilgeçleri*; çün/çünki/çünkim, zira, bir sebebden, bu/ol sebebden, bunun ucından, andan/bundan/şundan ötürü (kim), anuŋçün (ki), bu sebeb birle* bağlaç işlevli birimleri; *bahâne, hikmet, maʿnâ, neden, sebeb* adları; *ne, niçün, neden, neye/niye, ne sebebden, ne var ki* belirteç işlevli birimleridir. Ettirgen eylemler, biçimbirim işaretleyicili eylemler, sözlüksel ve sözdizimsel eylemlerdir. Ereksel neden bildiren birimler: *+(y/n)A ve +(n)CA* durum ekleri, *-(y)A ve -(y)U* ulaç ekleri, *… deyü, -mAk için, -mAk üzere* ilgeçleri, *tā (ki/kim), ki/kim, bolay ki* bağlaçları, *niçün* belirtecidir. Koşullu neden bildiren birimler, *-sA, -sAydI* biçimbirimleri ve *eger/ger* bağlacıdır. Zamansal nedensellik bildiren birimler: *-(y)IncA, -(y)IcAk, -(y)AlI, -dUgIndA* ulaç ekleri; *çün/çünki/çünkim* ön çekim ilgeçleri; *-dUkdAn ṣoŋra* son çekim ilgeci; *tâ (ki/kim), böyle/ eyle dėgeç, böyle edicek, andan ṣoŋra, şundan berü* bağlaç işlevli birimleridir. Tarz neden bildiren birimler, *-(y)ArAk, -(y)A* ulaç ekleridir.

Tablo 32.

İndirgeme Açısından Neden Bildiren Birimler

Nedenin türü	**İşaretleyiciler**
Salt neden	*+(n)dAn, -(y)Up, -dUgIndAn* *diyü, deyüben, içün, ötürü, ucuŋdan* *çünki (*bağlaç*), zira, bir sebebden, bu/ol sebebden, bunun ucından, andan/bundan/şundan ötürü (kim), anuŋçün (ki), bu sebeb birle* *bahâne, hikmet, maʿnâ, neden (*ad*), sebeb* *ne (*belirteç*), niçün, neden (*belirteç*), neye/niye, ne sebebden, ne var ki*
Ettirgen neden	Ettirgen eylemler
Ereksel neden	*+(y/n)A ve +(n)CA* *-(y)A* (ulaç eki) *ve -(y)U* *… deyü, -mAk için, -mAk üzere* *tā (ki/kim), ki/kim, bolay ki* *niçün*
Koşullu neden	*-sA, -sAydI* *eger/ger*
Zamansal neden	*-(y)IncA, -(y)IcAk, -(y)AlI, -dUgIndA* *-dUkdAn ṣoŋra* *çün/çünki/çünkim (*ilgeç*)* *tâ (ki/kim), böyle/ eyle dėgeç, böyle edicek, andan ṣoŋra, şundan berü*
Tarz neden	*-(y)ArAk, -(y)A*

Nedensellik açıklık durumuna göre açık ve örtük olmak üzere iki başlıkta değerlendirilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde nedensellik ilişkisinde neden ifadesine yer verilmeyen, neden ifadesini sorgulayan veya atıfta bulunan örtük neden, soru tümceleri ve gönderimsel ögeler içeren yapılarla sağlanmıştır. Bazı soru tümceleri ve gönderimsel ögeler içeren yapılar dışındaki işaretleyiciler, neden ifadesine yer veren açık neden örneklerini sunmuştur.

Tablo 33.

Açıklık Açısından Neden Bildiren Birimler

Nedenin türü	**İşaretleyiciler**
Açık neden	Soru sözcükleri ve art/ön gönderimsel yapılar dışındaki işaretleyiciler
Örtük neden	Soru sözcükleri ve art/ön gönderimsel yapılar

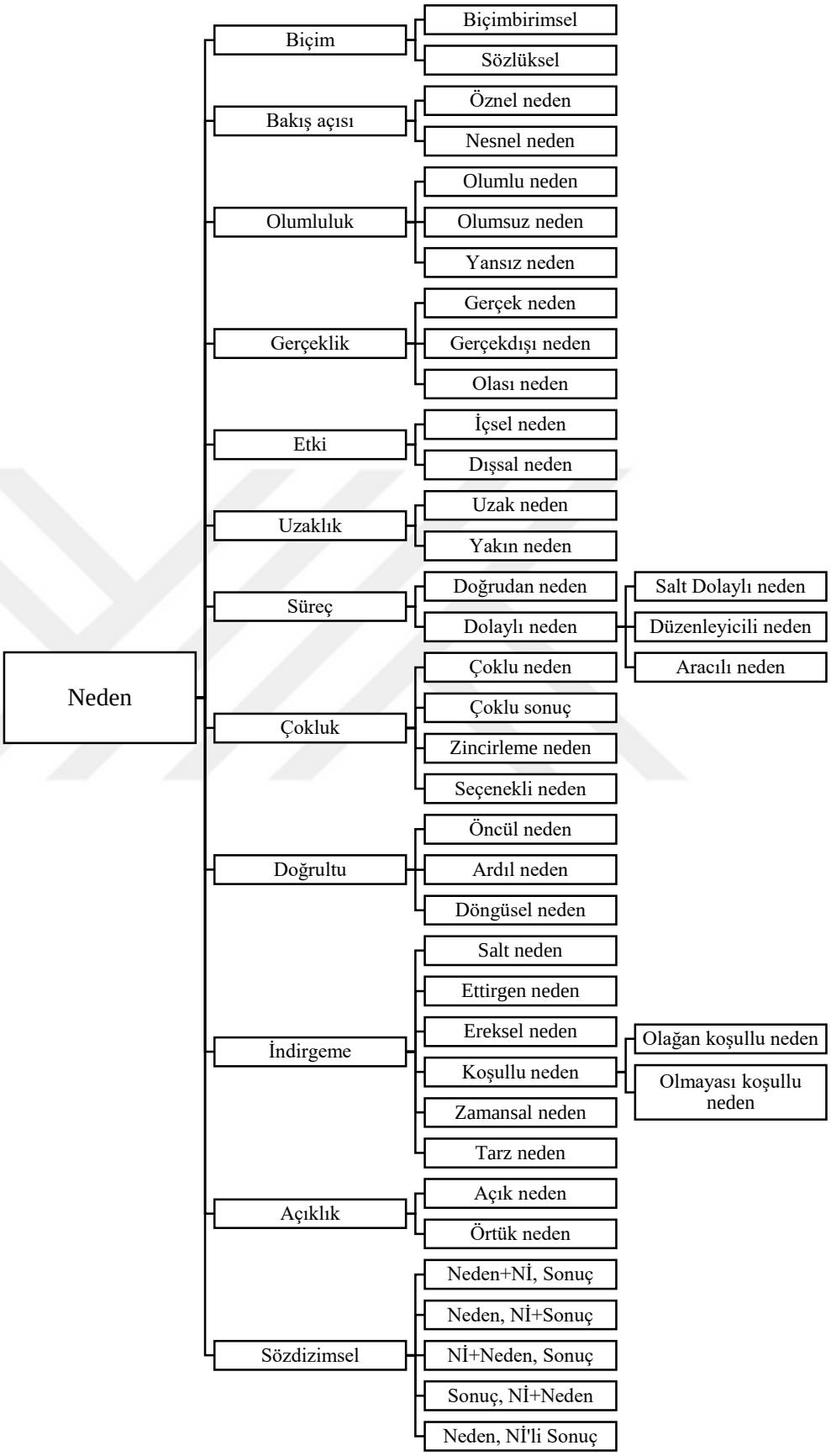
Neden-sonuç (etki) ilişkisi kuran tümceler söz dizimi açısından değerlendirildiğinde neden, sonuç ve neden işaretleyicisi değişkenlerinin beş dizilimde birlikte kullanıldığı görülmüştür. İncelenen metinlerde *+(y)A, +(n)dA, +(n)dAn, +n, +(n)CA* durum eklerinin; *-(y)A…-(y)A, -(y)AlI, -(y)ArAk, -(y)IcAk, -(y)IncA, -(y)ken, -(y)Up, -(y)UbAn /-(y)UbAnI, -(y)U ve -sA* yalın ulaç eklerinin; *-dUgInA, -dUkdA, -dUgIndA, -(y)AndA, -dUgIndAn, -(y)AlIdAn, -dUkçA, -dUgIncA* ve *–dUgInleyin* birleşik ulaç eklerinin; *birle, deyü, göre, içün, ile, ötürü, şoŋra, ucından, üzere, üzerine* ilgeçlerinin; *elinden, ʿışkına, hürmetine, uġurına, yolına, yoluŋda, yüziçün/yüzinçün, yüzinden ve yüzi şuyına* ilgeçliklerinin; soru sözcüklerinin ve bazen adların tamlamadaki yerine göre *[neden>nedensellik işaretleyicisi]>sonuç* nedensellik diziliminde kullanıldığı tespit edilmiştir. *Andan, böylelikle, ki/kim, pes, yoḫsa* bağlaçlarının*; bir sebebden, bu sebebden, ol sebebden, bunun ucından, bu veçhile, böyle/eyle degeç, böyle edicek, böyle/eyle olsa, andan/şundan berü, andan soŋra, andan/bundan/şundan ötürü, anuŋçün, bu sebeb birle, bunun üzerine, bundan ötürü kim, şunuŋ üzere kim* bağlaçlıklarının *neden> [nedensellik işaretleyicisi>sonuç]* diziliminde neden ilişkisini belirginleştirdiği belirlenmiştir. *Çün/ çünki/ çünkim, tâ ki/kim* ilgeçlerinin*; eger/ger, meger, bola(y) ki, eyle kim, ol vaḳtin kim* bağlaçlarının *[nedensellik işaretleyicisi>neden]>sonuç* diziliminde kullanıldığı görülmüştür. Türkiye Türkçesinde bu ilgeçlerin tümüyle kullanımdan düştüğü, *eger/ger, meger, bola(y) ki* bağlaç(lık)ların biçimsel değişikliklerle kullanımını sürdürdüğü ve *bola(y) ki, eyle kim, ol vaḳtin kim* bağlaç(lık)ların kullanımdan düştüğü gözlenmiştir. *Çünki, zira, ancak, ki/kim, nitekim, pes, anuŋçün ki, bola(y) ki, ola kim* bağlaçlarının ve bazen adların kurduğu tamlamadaki yerine göre *sonuç>[nedensellik işaretleyicisi>neden]* diziliminde olduğu belirlenmiştir. Ettirgen eylemlerde, nedensellik işaretleyicisi sonuç değişkenine eklendiği için diğer işaretleyicilerden farklı bir sözdizimsel sıralamaya sahiptir. Ettirgen eylemlerde dizilim *neden>(nedensellik işaretleyicili)sonuç* biçimindedir.

Tablo 34.

Söz Dizimi Açısından Neden Bildiren Birimler

Nedenin dizilimi	**İşaretleyiciler**
[neden>nedensellik işaretleyicisi]>sonuç	*+(y)A, +(n)dA, +(n)dAn, +n, +(n)CA*; *-(y)A…-(y)A, -(y)AlI, -(y)ArAk, -(y)IcAk, -(y)IncA, -(y)ken, -(y)Up, -(y)UbAn /-(y)UbAnI, -(y)U ve -sA;* *-dUğInA, -dUkdA, -dUgIndA, -(y)AndA, -dUgIndAn, -(y)AlIdAn, -dUkçA, -dUgIncA* ve *-dUgInleyin*); *birle, deyü, göre, içün, ile, ötürü, ṣoŋra, ucından, üzere, üzerine*; *elinden, ʿışkına, hürmetine, uğurına, yolına, yoluŋda, yüziçün/yüzinçün, yüzinden ve yüzi ṣuyına* Adlar (bazen) Soru sözcükleri
neden> [nedensellik işaretleyicisi>sonuç]	*andan, böylelikle, ki/kim, pes, yoḫsa; bir sebebden, bu sebebden, ol sebebden, bunun ucından, bu veçhile, böyle/eyle degeç, böyle edicek, böyle/eyle olsa, andan/şundan berü, andan soŋra, andan/bundan/şundan ötürü, anuŋçün, bu sebeb birle, bunun üzerine, bundan ötürü kim, şunuŋ üzere kim*
[nedensellik işaretleyicisi>neden]>sonuç	*çün/ çünki/ çünkim, tâ ki/kim* ilgeçleri*; eger/ger, meger, bola(y) ki, eyle kim, ol vaḳtin kim* bağlaçları
sonuç>[nedensellik işaretleyicisi>neden]	*Çünki* (bağlaç), *zira, ancak, ki/kim, nitekim, pes, anuŋçün ki, bola(y) ki, ola kim* Adlar (bazen)
neden>(nedensellik işaretleyicili)sonuç	Ettirgen eylemler

Sonuç olarak neden-sonuç (etki) ilişkisinin ortaya çıkarılmasına yönelik olarak bu tez çalışmasında, *biçim, bakış açısı, olumluluk-olumsuzluk durumu, gerçeklik, etki, uzaklık, süreç, çokluk, doğrultu, indirgeme*, *açıklık* ve *söz dizimi* olmak üzere 12 ölçüt doğrultusunda nedensellik ilişki türleri belirlenmiştir. Belirlenen ilişki türlerini örnekleyen nedensellik tümceleri ilgili bölümde verilmiştir. Araştırmanın evreni/örneklemi genişletildiğinde daha fazla veriyle farklı yapılar ortaya çıkabilir.


Neden
Biçim
Biçimbirimsel
Sözlüksel
Bakış açısı
Öznel neden
Nesnel neden
Olumluluk
Olumlu neden
Olumsuz neden
Yansız neden
Gerçeklik
Gerçek neden
Gerçekdışı neden
Olası neden
Etki
İçsel neden
Dışsal neden
Uzaklık
Uzak neden
Yakın neden
Süreç
Doğrudan neden
Dolaylı neden
Salt Dolaylı neden
Düzenleyicili neden
Aracılı neden
Çokluk
Çoklu neden
Çoklu sonuç
Zincirleme neden
Seçenekli neden
Doğrultu
Öncül neden
Ardıl neden
Döngüsel neden
İndirgeme
Salt neden
Ettirgen neden
Ereksel neden
Koşullu neden
Olağan koşullu neden
Olmayası koşullu neden
Zamansal neden
Tarz neden
Açıklık
Açık neden
Örtük neden
Sözdizimsel
Neden+Nİ, Sonuç
Neden, Nİ+Sonuç
Nİ+Neden, Sonuç
Sonuç, Nİ+Neden
Neden, Nİ'li Sonuç

Yapılan çözümlemede Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülen nedensellik işaretleyicileri ile Türkiye Türkçesinde kullanılan nedensellik işaretleyicileri örnekleme dayalı olarak karşılaştırılmıştır. Geçmişte kullanılan bazı kullanımların günümüze gelindiğinde aynı biçimde kullanıldığı, bazılarının biçimsel ve anlamsal değişikliklerle kullanımını sürdürdüğü, bazılarının ise kullanımdan düştüğü gözlenmiştir.

Bu çalışma sonucunda, nedensellik kavramının, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde biçimsel, semantik (anlambilimsel) ve pragmatik açıdan farklı boyutları olması (öznellik, konuşurların bireysel tutumları yansıtması, seçimlik ögeler olması, birden çok işaretleyiciyle gösterilmesi, konuya göre farklı yapıların seçilmesi) nedeniyle kiplik çalışmaları içinde yer verilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Nedenselliğin diğer yönü, bir durum ulamı oluşturmasıdır. Biçimbirimlerin çok işlevliliğinden dolayı, bir biçimbirim birden fazla durumu karşılayabilmektedir. Adlarla oluşturulan nedensellik ilişkili tümcelerin neden durumu ulamında değerlendirilmesi tarafımızca uygun görülmektedir.

Nedensellik ilişkisi kurabilen çok fazla yapı olması, bu yapılar arasında anlamsal, kullanımsal ya da yapısal farklılıklar olabileceğini göstermiştir. Bu yapılar arasındaki farklılıklar dönem dönem araştırmacılarca yapılmış olsa da bütünlüklü bir değerlendirmenin yeni çalışmalara ilham olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma, sadece onomasiyolojik bir çalışma olmaması, nedenselliği biçimbilimsel, anlambilimsel ve nispeten sözdizimsel çözümlemelerle inceleyen bütünlüklü bir çalışma olması nedeniyle anlambilim, dilbilim ve dilbilgisi çalışmalarına; Türkçenin tarihi bir dönemini ele aldığı için de Eski Anadolu Türkçesi çalışmalarına kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

KAVRAMLAR DİZİNİ

nedenleme	*causation*
nedensellik	*causality*
artgönderim	*anaphoric reference*
öngönderim	*cataphora reference*
eşgönderim	*co-reference*
işaretleyicili nedensellik	*marker causality*
işaretleyicisiz nedensellik	*markerless causality*
gönderimsel neden işaretleyicisi	*referential cause marker*
yansız	*neutral*
olumsuzlayıcı	*negative*
onomasiyolojik	*onomasiological*

KAYNAKÇA

Aissen, J.(1979). *The syntax of causative constructions*. New York, London: Garland Publishing.

Aksan, Y. Ve Aksan, D. (2018). *Türkçede yapı ve işlev (Prof. Dr. Şükriye Ruhi 60. Yaşı Armağanı)*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Aslan Demir, S. (2008). *Türkçede isteme kipliği*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Aslan Demir, S. (2016). *Görünüş kategorisi (Türkmence örneği)*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Atkinson, R. C., R. Atkinson, E. E. Smith, D. J. Bem, S. N. Hoeksema (2009). *Atkinson-Hilgard Psikolojiye Giriş*, Arkadaş Yayınları.

Bolulu, O. (2001). Türkçede eklerin önemi ve -den eki. *Türk Dili Dergisi*. *4 (23, Mart/Nisan 1991),* 40-44.

Boz, E. (2007). *Türkiye Türkçesinde +{A} durum biçimbirimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Boz, E. (2013). *Türkiye Türkçesi biçimsel ve anlamsal işlevli biçimbilgisi (2. Baskı).* Ankara: Gazi Kitabevi.

Börekçi, M. (2003). Türkçe öğretimi bakımından dil bilgisi terimi ve kavram olarak olumluluk-olumsuzluk . *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten , 49 (2001)* , 44-61.

Cevizci, A. (2010). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Comrie, B. (2005). *Dil evrensellikleri ve dilbilim tipolojisi* (Türkçesi: İsmail Ulutaş). Ankara: Hece Yayınları.

Couper-Kuhlen, E., Kortmann B. (2000). *Cause-Condition-Concession-Contarast*. Berlin: De Gruyter Mouton.

Çetintaş Yıldırım, F. (2009). Türkçede zaman-tarz-neden-sonuç ilişkilerinin ulaç ekleriyle belirginleştirilmesi: sıklık yüzdeleri ve uzman uyumlarına dayalı anket sonuçları. *Dil Dergisi, Sayı: 146*, *Ekim-Kasım-Aralık 2009*, 25-39.

Dancygier, B. (2003). *Conditionals and prediction: time, knowledge, and causation in conditional constructions*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dancygier, B. and E. Sweetser (2000). Constructions with if, since, and because: causality, epistemic stance, and clause order *(cause - condition - concession – contrast / editör: elizabeth couper-kuhlen and bernd kortmann)*. Berlin-New York: De Gruyter Mouton.

Demirbaş, M. (2021). Risâletü'n-Nushiyye'de neden sonuç cümleleri (kavram, sınıflandırma). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23* (Yunus Emre ve Türkçe Özel Sayısı), 181-197.

Denkel, A. (1996). *Anlam ve nedensellik*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi*, (Çevirmen: Ali Ulvi Elöve; Uyarlayan: Ahmet Benzer), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Devellioğlu, F. (2004), *Osmanlıca Türkçe lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Dreyer,H. ve Schmitt, R. (1985). Lehr-und übungsbuch der deutschen grammatik. Verlag für Deutsch, München.

Dursun, S. (2018). *Türkçede ettirgen yapılar*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Eckmann, J. (2005). *Çağatayca el kitabı.* (Çeviren: Günay Karaağaç). Ankara: Akçağ Yayınları.

Emre, A. C. (1945). *Türk dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 24.

Erk Emeksiz, Z. (2008). Türkçede kiplik anlamının belirsizliği ve anlamsal roller. *Dil Dergisi* Sayı: 141 Sayfa: 055-066 Yayın Tarihi: 2008.

Erkuş, A. (2015). *Neden nedensellik ve olasılık*. Ankara: Maya Akademi Yayınları.

Ersen-Rasch, M. I. ve E. Onası (2015). *Yabancı dil olarak Türkçe dilbilgisi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.

Gardner, H. (1983). *Frames of Mind: The theory of multiple ıntelligences*. NYC: Basic Books.

Göksel A. ve C. Kerslake (2005). *Turkish: a comprehensive grammar*, London and Newyork: Routledge.

Gülsevin, G. (2000). Türkiye Türkçesinde birleşik zarf-fiiller, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, no. 5,* 122-143.

Gülsevin, G. (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülsevin, G. ve Boz, E. (2010). *Eski Anadolu Türkçesi.* Ankara: Gazi Kitabevi.

Heider, F. (1958). *The Psychology of interpersonal relations* (Third Printing, April, 1964). The United States Of America: John Wiley & Sons, Inc.

İlhan, N. ve C. Kabadayı (2017). *Türk dilinde olumsuzluk*. İstanbul: Kesit Yayınları.

İmer, K., A. Kocaman ve A. S. Özsoy (2013). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Johanson, L. (1993). Typen kausaler satzverbindungen im Türkischen. *Journal of Turkology*. (yay. haz. Berta, Á. & Molnár, Á., Szeged), Vol:1, No:2 Winter 1993, s. 213-267.

Johanson, L. (1996). Kopierte Satzjunktoren im Türkischen, Sprachtypol. Univ. Forsch. (STUF), 49 (1996)-1, s. 39-49.

Kahraman, T. (2007). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki ad çekim ekleri ve bunların işlevleri*. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.

Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi sözlüğü.* İstanbul: Say Yayınları.

Karaağaç, G. (2012). *Türkçe dilbilgisi*. Ankara: Akçay Yayınları.

Karadoğan, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde kılınış*. Ankara: Divan Kitap.

Karataş Coşkun, M. (2011). Kavram Öğretimi. Adana: Karahan Yayınları.

Kerimoğlu, C. (2018). *Kiplik ve kip*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0-52-129165-1.

Mehmedoğlu, A. (2001). *Türk dilinde bağımlı birleşik cümle söz dizimi*. Adapazarı: Aşiyan Yayınları.

Oturakçı Orbay, N. (2012). Türkiye Türkçesinde soru sözcükleri. Yayımlanmamış doktora tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana.

Oturakçı Orbay, N. (2020). *Türkiye Türkçesinde bağlaç işlevli birimler*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Özcan, B. (2015). Haldun Taner'in öykülerinde nedenleme. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana.

Özgökman, F. (2009). *Teleolojik delil ve evrim teorisi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Özsoy, A. Sumru (2019). *Türkçe/Turkish*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Özsoy, S, Erguvanlı-Taylan, E.(1998). Türkçenin neden gösteren ilgeç yantümceleri. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi , 9* , 116-125 .

Saltweit, L. (1983). *Die ameisen bauen hoch, est gibt regen-kausalitaet, konditionalitaet, finalitaet und ihre ausdrucksformen im Deutschen*. Der Sprach-dienst. Geselschaft für Deutsche Sprache, Wiesbaden.

Sebzecioğlu, T. (2017). *Dilbilim kavramlarıyla Türkçe dilbilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Seçkin, P. (2014). Anlama ve anlatma sürecinde "kip" ve "kiplik". *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, *sa.7*, 7-16 (Hakemli Üniversite Dergisi)

Shibatani, M. (1976). *Syntax and semantics* (VOLUME 6-The Grammar of Causative Constructions). New York-San Francisco-London: Academic Press.

Shibatani, M., P. Pardeshi (2002). The causative continuum. *Typological studies in language, Volume: 48*, 85-126.

Sinanoğlu, Samim (1960). Yöneliş düşümlü ad. *Türk Dili, 103*, 337-339. Ankara.

Sözer, Z. (2009). *Türkçe cümlelerde zaman, nasıllık ve neden ilişkileri açısından "iken" biçimi*. İstanbul: Dilmer Yayınları.

Susan N.-Hoeksema, Geoffrey Loftus, Willem Wagenaar (2009). *Atkinson&Hilgard's introduction to psychology*. United Kingdom: Cengage Learning.

Sweetser, E. (1990). *From etymology to pragmatics (metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.

Şenlik, A. Ş. (2014). Osmanlı Türkçesinin öncü bağlaçları hakkında. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı:4, Yıl: 2014/Güz, s. 157-179.

Şenlik, A. Ş. (2022). *Zur satzverknüpfung ım Altosmanıschen unter besonderer berücksıchtıgung der ınterpropositıonalen kausalıtät*. Ankara & Kırklareli: Rumeliya Yayıncılık.

Timurtaş, F. K. (2005). *Eski Türkiye Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Torun Öğretmen, Y. (2020a). *Türkiye Türkçesinde seçenek ve seçim*. Adana: Karahan Kitabevi Yayınları.

Torun Öğretmen, Y. (2020b). Türkiye Türkçesinde üzere edatının eşdizimlilik özellikleri bağlamında görünümleri, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2020, Yıl/Year: 8, Sayı/Issue: 22, ISSN: 2147-8872.

Torun Öğretmen, Y. (2021). Türkiye Türkçesinde ondan / onun için yapılarının sözdizimsel ilişkiler bakımından neden-sonuç cümlelerindeki görünümleri. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2021, *Yıl/Year: 9, Sayı/Issue: 24,* 74-83, ISSN: 2147-8872.

Torun, Y. (2011). Eski Anadolu Türkçesinde böyle, şöyle, eyle / öyle sözlerinin kullanımları üzerine. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *cilt.20, sa.3*, 267-276, 2011 (Hakemli Üniversite Dergisi)

Uluçay, Ç. (2014). A rotten apple spoils the barrel: cause markers employed by native speakers of turkish when writing cause paragraphs ın english and turkish (çürük elma yanındakileri de çürütür: anadili türkçe olan yazarlar tarafından türkçe ve ingilizce yazılan neden paragraflarında kullanılan nedensellik yapıları). Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Middle East Technical University, Northern Cyprus Campus.

Underhill, R. (1985). *Turkish grammar*. Cambridge, Massachusetts, and London, England: The MIT Press.

Uslu, Z. (1996). *Almanca ve Türkçe önermelerde nedensellik işlevi*, Yayımlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Uslu, Z. (2001). *Türkçede neden bildirme işlevi: 'için' ilgeci ve 'dAn' eki*, XV. Dilbilim Kurultayı Bildiriler (24-25 Mayıs 2001), 123-129. Yıldız Teknik Üniversitesi Vakfı Yayınları : İstanbul.

Üstünova, K. (2018). *Türkiye Türkçesi ad işletimi (biçim bilgisi)*. Bursa: Sentez Yayıncılık.

Yılmaz, Ö. (2013). Aristoteles'in dört neden kuramının günümüz biyolojisi açısından önemi. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2013 Güz, 16*, 221-230.

Zıllıoğlu, M. (1993). *İletişim nedir?* İstanbul: Cem Yayınevi.